

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BİR GRUP BİYOGRAFİSİ DENEMESİ:
OSMANLI SADRAZAMLARI
(1718-1917)**

**SEMİ ÖZGEN CESUR
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Ahmet DEMİR**

**KIRIKKALE
Temmuz-2023**

KABUL-ONAY

Doç. Dr. Ahmet Demir danışmanlığında Semi ÖZGEN CESUR tarafından hazırlanan **BİR GRUP BİYOGRAFİSİ DENEMESİ: OSMANLI SADRAZAMLARI (1718-1917)** adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Ahmet DEMİR

Kırıkkale Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

.....
imza

Başkan: Doç. Dr. Mehmet DOĞAN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

.....
imza

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Hakan DOĞAN

Kırıkkale Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

.....
imza

Tez Savunma Tarihi: 13/07/2023

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

o Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,

o Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,

o Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,

o Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,

o Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Semi ÖZGEN CESUR

ÖZET

BİR GRUP BİYOGRAFİSİ DENEMESİ: OSMANLI SADRAZAMLARI (1718- 1917)

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Ahmet Demir

Temmuz 2023, 218 sayfa

Türk tarihinde Vezirlik makamı, Orta Asya'dan bu yana var olmuş ve devlet yönetiminde çok önemli bir müessese olarak kendisine yer edinmiştir. Türk-İslam devletleri sürecinde önce baş vezirlik olarak Selçuklu Devleti'nde, veziriazamlık olarak Osmanlı'da yükselen bu kurum, bir süre sonra sadrazamlık olarak anılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti her ne kadar Türk kurucu unsurlara sahip olsa da göreve gelen sadrazamlarda, bilhassa Fatih'in merkezîyetçi reformları sonrası devşirme (kul kökenli) olanların sayıca ağır basmaya başlamıştır. Devletin İmparatorluğa dönüşmesi sebebiyle bu durum normal olarak kabul edilebilir. Ancak Sadrazam dağılımlarındaki homojen yapı ve herhangi bir etnik kökenin bu süre zarfında ağır basmaması ise dikkat çekicidir. 15. yüzyıldan sonra göreve muhtelif etnik kökene mensup pek çok sadrazam, farklı zamanlarda gelmiş ve devletin gidişatını düzeltmek adına çareler aramıştır. Tezde ele alınan dönem olan 18. ve 19. yüzyıllar, dünyada diplomasinin önem kazandığı ve beynelmilel ilişkilerin değerinin arttığı bir süreci kapsamaktadır. Bu dönemin yadsınamaz bir diğer gerçeği de batının üstünlüğünün kabul edildiği ve çeşitli yenileşme hareketlerinin filizlenmeye başladığı, hatta sahada gerçeğe dönüştüğü yıllardır. İşte bu dönemde göreve gelen Sadrazamlar da söz konusu döneme tanıklık etmekle beraber, gidişata da bizzat müdahil olmuşlardır.

Bu çalışma, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile başlayarak, Said Halim Paşa'ya değin göreve gelen bütün Sadrazamlarını biyografik olarak incelemelerini ortaya koyan, akademik bir rehber olma amacını taşımaktadır. Bu maksatla tam 93 Sadrazamın doğum yeri, kökeni, ölüm yeri, ölüm sebebi ve görev süresince icra ettiği mühim hadiseler akademik çerçevede hassasiyetle incelenmiş, ortaya bir başvuru kaynağı koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: sadrazam, veziriazam, 18. yy., 19. yy., biyografi, grup biyografisi, rehber

ABSTRACT

A GROUP BIOGRAPHY ESSAY: OTTOMAN GRAND VIZIERS (1718- 1917)

Kırıkkale University

Graduate School of Social Sciences, Department of History, Master's Thesis

Supervisor: Assoc. Prof. Ahmet DEMİR

July 2023, 218 pages

In Turkish history, the office of vizier has existed since Central Asia and has taken its place as a very important institution. In the period of Turkish-Islamic synthesis, this institution, which first rose as the chief vizier in the Seljuk State and then as the grand vizier in the Ottoman Empire, began to be called the grand vizierate after a while. Although the Ottoman Empire had Turkish founding elements, it is seen that among the grand viziers who came to office, especially those who were devshirme (kul origin) after the centralist reforms of Fatih. This can be considered normal, as the state has turned into an Empire. However, the homogeneous structure in the distribution of the Grand Vizier and the fact that any ethnic origin did not predominate during this period is remarkable. In the period under consideration, many grand viziers from various ethnic origins came to office at different times and sought solutions to improve the state of the state. The period regarding the field of the thesis covers a period in which diplomacy gained importance in the world and the value of international relations increased. Another undeniable fact of this period is the years when the superiority of the West was accepted and various innovation movements began to sprout and even became reality in the field. The Grand Viziers who took office in this period also witnessed the period in question, and they were also personally involved in the course of events. The aforementioned study has the quality and purpose of being an academic guide that reveals the biographical studies of all the Grand Viziers, starting with Nevşehirli Damat İbrahim Pasha, up to Said Halim Pasha. For this purpose, the birth place, origin, place of death, cause of death and important events of the 93 Grand Viziers were examined sensitively in the academic framework and it was aimed to present a reference source.

Keywords: grand vizier, grand vizier, 18th century, 19th century, biography, group biography, guide.

KISALTMALAR DİZİNİ

TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
Der.	: Derleyen
Sy.	: Sayı
C.	: Cilt
Bkz.	: Bakınız
Yay.	: Yayınları
S.	: Sayfa
Hız.	: Hazreti
say.	: Sayfa
ss	: Sayfa Sayısı
vd.	: Ve Devamı
vol.	: Cilt

İÇİNDEKİLER

ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
İÇİNDEKİLER	xi
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN AMACI	1
ÇALIŞMANIN İÇERİĞİ	1
1. VEZÂRET MAKAMININ TARİHİ VE GELİŞİMİ	4
1.1. Vezarete Terminolojik Bir Bakış	4
1.2. Orta Asya Türk Tarihinde Vezirlik Makamı	4
1.3. İslam Tarihinde Vezirlik	6
1.4. Türk-İslam Devletlerinde Vezirlik	6
1.5. Osmanlı Devleti'nde Vezirlik ve Sadrazamlığa Dönüşümü	9
1. BÖLÜM: LALE DEVRİ'NDEN NİZÂM-I CEDİD'E: 1718 – 1789 YILLARI	
SADRAZAMLARI	16
1.1. NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA	17
1.2. SİLAHDAR DAMAT MEHMET PAŞA	23
1.3. KABAKULAK İBRAHİM PAŞA	23
1.4. TOPAL OSMAN PAŞA	25
1.5. HEKİMOĞLU ALİ PAŞA	27
1.6. GÜRCÜ İSMAİL PAŞA	30
1.7. SİLAHDAR DAMAT DİMETOKALI MEHMET PAŞA	31
1.8. MUHSİNZADE ABDULLAH PAŞA	31
1.9. YEĞEN MEHMET PAŞA	33
1.10. HACI İVAZZADE MEHMET PAŞA	35
1.11. NİŞANCI ŞEHLA HACI AHMET PAŞA	37
1.12. SEYYİT HASAN PAŞA	38
1.13. TİRYAKİ MEHMET PAŞA	40
1.14. BOYNU EĞRİ SEYYİT ABDULLAH PAŞA	41
1.15. DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA	42
1.16. KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA	43
1.17. NAİLİ ABDULLAH PAŞA	45
1.18. BIYIKLI ALİ PAŞA	46
1.19. YİRMİSEKİZ ÇELEBİZADE SAİT MEHMET PAŞA	47
1.20. KOCA RAGİP MEHMET PAŞA	48
1.21. TEVKİİ HAMİD HAMZA PAŞA	49
1.22. MUHSİNZADE MEHMET PAŞA	50
1.23. SİLAHDAR HAMZA MAHİR PAŞA	52
1.24. YAĞLIKÇIZADE MEHMET EMİN PAŞA	53
1.25. MOLDOVANCI ALİ PAŞA	54
1.26. İVAZ PAŞAZADE HALİL PAŞA	55
1.27. II. SİLAHDAR MEHMET PAŞA	56
1.28. İZZET MEHMET PAŞA	57
1.29. YAĞLIKÇIZADE DERVİŞ MEHMET PAŞA	58
1.30. DARENDELİ MEHMET PAŞA	58
1.31. KALAFAT MEHMET PAŞA	59
1.32. SİLAHDAR KARAVEZİR SEYYİT MEHMET PAŞA	60
1.33. YEĞEN MEHMET PAŞA	62
1.34. ISPARTALI HALİL HAMİT PAŞA	63
1.35. HAZİNEDAR ŞAHİN ALİ PAŞA	64
1.36. KOCA YUSUF PAŞA	65
2. BÖLÜM: NİZÂM-I CEDİD'DEN TANZİMAT DÖNEMİNE: 1789-1839 YILLARI	
SADRAZAMLARI	68
2.1. KETHÜDA CENAZE HASAN PAŞA	69
2.2. CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA	70
2.3. RUŞUKLU ÇELEBİZADE ŞERİF HASAN PAŞA	72
2.4. DAMAT MELEK MEHMET PAŞA	73

2.5.	SAFRANBOLULU İZZET MEHMET PAŞA.....	74
2.6.	KÖR YUSUF ZİYA PAŞA.....	75
2.7.	HAFİZ İSMAİL PAŞA.....	76
2.8.	KEÇİBOYNUZU AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA.....	77
2.9.	ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA.....	78
2.10.	ALEMDAR MUSTAFA PAŞA.....	79
2.11.	ARNAVUT MEMİŞ PAŞA.....	82
2.12.	LAZ AHMET PAŞA.....	82
2.13.	HURŞİT AHMET PAŞA.....	83
2.14.	MEHMET EMİN RAUF PAŞA.....	85
2.15.	BURDURLU DERVİŞ MEHMET PAŞA.....	87
2.16.	ISPARTALI SEYYİT ALİ PAŞA.....	88
2.17.	BENDERLİ ALİ PAŞA.....	88
2.18.	HACI SALİH PAŞA.....	89
2.19.	DELİ ABDULLAH PAŞA.....	90
2.20.	SİLAHDAR ALİ PAŞA.....	90
2.21.	MEHMET SAİT GALİP PAŞA.....	91
2.22.	BENDERLİ MEHMET SELİM SIRRI PAŞA.....	92
2.23.	DARENDELİ TOPAL İZZET MEHMET PAŞA.....	94
2.24.	REŞİT MEHMET PAŞA.....	95
2.25.	KOCA HÜSREV MEHMET PAŞA.....	97
3.	BÖLÜM: TANZİMAT DÖNEMİ'NDEN KANUN-I ESASİ'YE: 1839-1876 YILLARI	
	SADRAZAMLARI.....	101
3.1.	MUSTAFA REŞİT PAŞA.....	102
3.2.	İBRAHİM SARIM PAŞA.....	105
3.3.	MEHMET EMİN ALİ PAŞA.....	106
3.4.	DAMAT MEHMET ALİ PAŞA.....	109
3.5.	GİRİTLİ MUSTAFA NAILİ PAŞA.....	110
3.6.	KIBRISLI MEHMET EMİN PAŞA.....	112
3.7.	MÜTERCİM RÜŞDİ PAŞA.....	113
3.8.	KEÇECİZADE MEHMET FUAT PAŞA.....	115
3.9.	YUSUF KAMİL PAŞA.....	118
3.10.	MAHMUT NEDİM PAŞA.....	120
3.11.	AHMET ŞEFİK MİTHAT PAŞA.....	121
4.	BÖLÜM: KANUN-I ESASİ'DEN İMPARATORLUĞUN SONUNA: 1876-1917 YILLARI	
	SADRAZAMLARI.....	126
4.1.	SAKIZLI AHMET ESAD PAŞA.....	128
4.2.	ŞİRVANİZADE MEHMET RÜŞDİ PAŞA.....	130
4.3.	HÜSEYİN AVNİ PAŞA.....	131
4.4.	İBRAHİM ETHEM PAŞA.....	134
4.5.	AHMET HAMDİ PAŞA.....	135
4.6.	AHMET VEFİK PAŞA.....	136
4.7.	MEHMET SADIK PAŞA.....	138
4.8.	MEHMET ESAT SAFFET PAŞA.....	139
4.9.	TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA.....	140
4.10.	AHMET ARİFİ PAŞA.....	142
4.11.	MEHMET SAİT PAŞA.....	144
4.12.	CENANİZADE MEHMET KADRİ PAŞA.....	148
4.13.	ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA.....	148
4.14.	MEHMET KAMİL PAŞA.....	149
4.15.	AHMET CEVAT PAŞA.....	151
4.16.	HALİL RIFAT PAŞA.....	153
4.17.	MEHMET FERİT PAŞA.....	154
4.18.	HÜSEYİN HİLMİ PAŞA.....	155
4.19.	AHMET TEVFİK PAŞA.....	157
4.20.	İBRAHİM HAKKI PAŞA.....	158
4.21.	GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA.....	160
4.22.	MAHMUT ŞEVKET PAŞA.....	162
4.23.	SAİD HALİM PAŞA.....	164

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	166
TABLOLAR VE GRAFİKLER EŞLİĞİNDE İSTATİSKSEL VERİLER	166
SONUÇ.....	200
KAYNAKLAR.....	203

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN AMACI

Vezirlik makamı Türk Devlet Geleneğinin bir ürünü olarak Osmanlı'ya intikal etmiş oldukça kadim bir müessesedir. Osmanlı'da bu makamın en üst seviyedeki yöneticisi olan veziriazam Osmanlı Devleti'nde her ne kadar ikinci bir adam gibi görünse de, zaman içerisinde yaşanan dönüşüm onları icra gücünün ve bürokrasinin başı yapmış ve birçok sorumluluğu da üzerine yüklemiştir. Özellikle son iki yüzyılında dönüşüm dönemi yaşayan imparatorlukta görev yapan sadrazamların ele alındığı bu çalışma, adı geçen sadrazamların bu dönüşüm sürecindeki rollerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bahsedilen bu dönemde Osmanlı Devleti, batının üstünlüğünü kabul etmiş ve batılı yönde reformasyon çalışmaları devlet programlarında yer almıştır. Aynı zamanda dünya siyasetinde de istihbarat, diplomasi gibi kavramlar oldukça önem kazanmıştır. Sadrazamlar bu dönemin en önemli aktörleri olarak tarihte yer edinmiş, hem iç hem de dış siyasette önemli kararların altına doğrudan ya da dolaylı olarak imza atmışlardır.

Çalışma, imparatorluğun son iki yüzyılında göreve gelen sadrazamların biyografilerinden hareket ederek sadrazam – tipolojisi elde etmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda bunların bürokratik kimliklerini ortaya koyma gayesi taşımaktadır. Devletin kuruluş döneminde yerli, Fatih'ten sonra da devşirme uygulamasıyla yabancı unsurlardan atanan veziriazamların her birinin yükseliş ve çöküş hikayeleri bulunmaktadır. Kimileri teamüllere uygun olarak hak ederek bu makama gelebilmiştir, kimileri ise farklı oyun ve hileler yaparak. Görevi başında ölenler, defalarca kez göreve gelip azledilenler veya görevini şahsi çıkarlarına kullananlar gibi; birçok örnek olay ve olgu söz konusudur. Tezin nihai amacı, kronolojik olarak bu Sadrazamların her birinin biyografilerini ortaya koyarak, akabinde istatistiksel incelemeler ve çıkarımlarda bulunmaktır.

ÇALIŞMANIN İÇERİĞİ

Çalışmada ilk olarak yalnızca bir idari yönetici ve kadroyu değil, aynı zamanda bir danışmanı, dostu, zor durumda devletin iplerini eline alacak mutlak gücü temsil eden veziriazamın terminolojik olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu çerçevede kelimenin kökenlerine değinilmiş, tarihi süreçte yaşadığı yapısal

değişimler belirlenmiştir. Daha sonra vezaret makamının Türk devletlerindeki yeri kronolojik olarak incelenmiştir.

Bu değerlendirmelerin ardından vezaret makamının Türk-İslam devlet yapısında aldığı şekil ve işgal ettiği rol incelenmiştir. Aynı zamanda diğer Türk ya da Türk-İslam Devletlerinde kurumun ehemmiyeti ya da isimlendirmelerindeki farklılıklara da değinilmiştir. İslami dönem Türk tarihinde vezaret makamının aldığı şekil önemlidir keza Gazneliler bu anlamda Selçuklu'ya, Selçuklu ise Osmanlı'ya örnek olacaktır. Yani bu bağlamda “kurumsal hafıza” olgusu da açılmaya çalışılmıştır. Akabinde Osmanlı'da vezaret makamının işlevselliği yapısal değişimlerine değinilmiş, idari dönüşüm sürecindeki yeri ve önemli tespit edilmiştir. Bu kısım tezin esas konusu için bir altyapı özelliğine sahiptir.

Tezde esas olarak konu büyük ölçüde 18. ve 19. yüzyıllardaki sadrazamları ele almaktadır. Lale Devri olarak bilinen dönem itibariyle Osmanlı Devleti, batının üstünlüğünü kabul ederek bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm süreci yüzlerce yıl sürmüş, Devlet idari ve bürokratik yapı itibariyle de sosyo-kültürel olarak da ciddi değişimler yaşamıştır.

Çalışmanın ana bölümlendirmeleri ise tematik bir çerçevede kronolojik periyot esas alınarak yapılmıştır. Giriş bölümünün ardından Birinci Bölüm itibariyle vezaret makamının terminolojik, tarihi, İslami ve Türki kökenleri incelenmiştir. Diğer üç bölüm de tematik dönemlendirme esasına göre düzenlenmiş, bu dönemlerde görev alan sadrazamların biyografileri sunulmuştur. Tezin son kısmında da analiz yapılmak suretiyle bir tiploloji elde edilmeye çalışılmıştır.

Bu tez, çalışmanın başlığında belirtildiği üzere bu bir grup biyografisi diğer ismiyle prosopografi çalışmasıdır. Grup biyografisi kısaca bir grupta yer alan bireylerin özelliklerinin sıralanıp aralarındaki önemli değişikliklerin ya da benzerliklerin incelendiği bir çalışmadır. Mustafa Gençoğlu'nun ifadesi ile grup biyografisi çeşitli biyografik verilere dayanarak belirli bir grubun toplum içindeki yeri, işlevi, önemi gibi konuları incelemekte kullanılır.¹

Günümüzde sosyal tarihçilerin kullandığı bu yöntemin ilk olarak Birinci Dünya Savaşı sonunda çalışılmaya başladığını görmekteyiz. Bu yöntemin ilk temsilcileri ise tarihçi Charles Beard ve Amerikalı bilim adamı Newton'dur. Bununla

¹ Mustafa Gençoğlu, “Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908), Bir Grup Biyografisi Araştırması”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 2.

birlikte Osmanlı Devleti'nde görev yapmış üst kademe memurların incelendiği biyografiler de mevcuttur. Sadrazamlar için yazılmış en önemli eserlerden biri Hadikat'ü'l -Vüzera'dır.

1. VEZÂRET MAKAMININ TARİHİ VE GELİŞİMİ

1.1. Vezarete Terminolojik Bir Bakış

Vezir kelimesinin kökeni hakkında iki görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri “vezir” kelimesinin Farsçadan Arapçaya geçen bir kelime olduğudur. Bu görüşe göre vezir kelimesinin anlamı, hükümdarın bütün işlerini yüklenen hükümdarlıkla ilgili konularda görüş ve düşüncelerini belirterek yol gösteren kişidir. Hükümdarın vekili görevindedir. Vezirlik makamının ilk olarak Abbasilerde ortaya çıktığı bilinmektedir. Abbasilerde ilk dönemlerde tek olan vezirlik devletin büyümesi ile birlikte artış göstermiştir.² Vezir isminin kökeni hakkındaki ikinci görüş ise bu kelimenin Arapça olduğu, vezirliğin Araplarda Abbasilerden önce kurum olarak ortaya çıktığıdır. Bu görüşü savunanlar bunu Kur’an-ı Kerim’de hadislerde ve birçok şiirde geçmesine dayandırmışlardır. Hatta Hz. Ebu Bekir, Muhtar es-Sekafi, Ziyad b. Ebih gibi kişilere “vezir” unvanının verildiğini söylemektedirler.³ Hz. Muhammed döneminde “vezirlik” kurum olarak karşımıza çıkmasa bile Hz. Muhammed’in devlet işlerinde Hz. Ebubekir’e danıştığı bilinmekteydi. Bu nedenle bazı Araplar Hz. Ebubekir için “Muhammed’in Veziri” derlermiş. Dört Halife döneminde de bu danışmanlık devam etmiştir. Şöyle ki; Hz. Ebubekir döneminde Hz. Ömer, Hz. Ömer döneminde ise Hz. Osman ve Hz. Ali’nin danışman olarak İslam Devleti ile ilgilendiği bilinmektedir.⁴ Vezirlik kurumunun kökeni açısından da görüş ayrılıkları mevcuttur. Araştırmacıların önemli bir kısmı, hilafetin Emeviler’den Abbasiler’e geçmesiyle birlikte devlet teşkilatlanmasında İran etkisinin olduğunu ve “vezirlik” kurumunun Sasani kökenli olduğunu savunurken Goitein ise bu kurumun Arap kabilelerinden geldiğini savunur.⁵

1.2.Orta Asya Türk Tarihinde Vezirlik Makamı

Türkler, Orta Asya’dan itibaren devlet teşkilatlanmasına büyük önem vermişlerdir. Bunun bir sonucu olarak da her coğrafya ya da ortamda başarılı şekilde sürekli devletler kurulmuştur. Bu teşkilatlanmanın en kritik noktalarından biri de, hiç şüphesiz vezaret makamıdır. Vezir, ilk Türk devletlerinde hükümdarın mutlak yardımcısı ve güvencesi olmuştur. Aynı zamanda geniş yetkiler ile donatılmıştır.

² Ali Rıza Yağlı, Timurlu Devleti’nde Vezirler ve Vezirlik Kurumu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2014, ss. 24.

³ Fatih Yahya Ayaz, “Vezir”, *TDVİA*, c. 43, İstanbul, 2013, s. 79.

⁴ Fatih Yahya Ayaz, a.g.m., s. 80.

⁵ Fatih Yahya Ayaz, a.g.m., s. 79.

Mesela Bizans İmparatoru'nun temsilcisi olan Priskos'un diplomatik görüşme sağladığı Attila'nın elçisi Onegesius, Hun Devleti'nin veziri olarak yorumlanabilir.⁶ Bu durumda vezirin, hükümdar adına diplomatik müzakerede bulunmak gibi geniş bir yetkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dış işlerinde durum bu iken, iç işlerinde de durum farklı değildir. Hun vezirlerinin toylara gerekli durumlarda başkan olma hakları da bulunuyordu.⁷ Diğer bir perspektiften; Turhan Kaçar, Onegesius'u, "Attila idaresindeki ikinci adam" olarak tanımlamıştır.⁸ Bu "ikinci adam" vurgusu, ileride de değişmeyecek hatta Cumhuriyet döneminde "Başbakanlık" ile form değiştirip yine de var olmaya devam edecektir. Yani geleneğe ters değildir.

Eski Türklerde vezir, "aklı", "bilgiyi" ve "eylemi" temsil etmiştir.⁹ Hun Devleti'nde vezirlik unvanını incelediğimizde vezirlerin devlet yönetiminde önemli bir noktada olduğu yukarıdaki örneklerde olduğu gibi aşikârdır. Vezirler; mali konularda, devletlerarası ilişkilerde ve savaşlarda söz sahibidir. Makam babadan oğula geçmemektedir. Vezirlik devlet memurluğu olarak görüldüğünden, Türk ailelerin ileri gelenleri tarafından çok önemsenen bir makam olmamıştır.¹⁰ Kök Türk Devleti'nde de vezirlik makamına rastlanmaktadır. Ancak "vezirlik" unvanı ilk Türk Devletleri'nde "ayguç" olarak geçmektedir. Türk hakanı devletin başkanı olsa da kut soyundan gelmeyen bir devlet adamı vezir olarak seçilmiş ve devlet işleri bu vezir yani "ayguç" tarafından yönetilmiştir. Yani hakanların yetenekli ve zeki olmasının yanında ayguçların devlet yönetmedeki ustalıkları, devlet teşkilatlanması ve idaresi konusunda oldukça önem arz etmiştir. Vezir Tonyukuk da bir ayguçtır. Unvanlarının arasında "ayguç" da yer almıştır.¹¹ Uygurların Karabalgasun Yazıtlarında iç – dış vezirlerden ve birçok vezirden bahsedilmiştir. Uygurların meclislerinde de vezirler önemli bir noktadadır. Göktürk Veziri Tonyukuk tarafından diktirilen Tonyukuk Yazıtı, mühim politik ve tarihi olayların dışında, vezaret makamının köklerine dair bilinen ilk malumatı bizlere vermektedir. Söz konusu abidede yine "ayguç" olarak bahsi geçen Tonyukuk'un, askeri komuta etme benzeri

⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, s. 253.

⁷ İbrahim Kafesoğlu, s. 254.

⁸ Turhan Kaçar, "Priscus'u Nasıl Okumalıyız?", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Ekim 2017, ss. 50.

⁹ Mehmet Cevat Karaoğlu, *Büyük Selçuklu Devleti Vezirleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Van, 2011, ss.

1

¹⁰ Ali Rıza Yağlı, a.g.t., s. 21.

¹¹ Ali Rıza Yağlı, a.g.t., s. 22.

yan görevlerinin dışında, ülkenin karar alma aşamasında da doğrudan söz hakkı olduğu görülmektedir.¹²

1.3.İslam Tarihinde Vezirlik

İslam tarihinde “vezirlik” bir kurum olarak ortaya Abbasiler ile çıkmıştır.¹³ İlk dönemlerde oldukça basit bir kurum olan vezirlik, zamanla geniş yetkilere sahip, kapsamlı bir makam halini almıştır. İlk Abbasi Halifesi Ebu'l-Abbas es-Saffah'a vezirlik yapan ilk kişi Ebu Selleme el-Hallal'dır.¹⁴ Abbasilerde yetki ve sorumluluk bakımından iki ayrı vezirin olduğu bilinmektedir. Bunlardan birincisi para ve hutbeler konusunda sorumlu olan “Vezaretü'l-Tevfiz” veziridir. Bu vezirin idari görevlerinin yanı sıra savaş zamanlarında ordu komutanlığı, hükümdar adına berat vermek gibi görevleri de bulunmaktaydı. Diğer vezir ise ilmiye sınıfından seçilen “Vezaretü'l Tenfiz”dir. Bu vezirin görevi ise halifenin verdiği görevleri yerine getirmek, mührü halife adına kullanmaktır. Vezir olarak atanan kişiye halifenin huzurunda hil'at giydirilir ve silah kuşandırılırdı. Bu törenin ardından seçilen vezirler görevlerine başlarlardı.¹⁵ Abbasilerde vezirlere verilmesi için üzerinde halifenin adının yazdığı bir mühür bulunmaktaydı. Halifeler bu mühürleri vezirlerin kendilerinin vekili olduğu için verirlerdi. Vezir bu mühürü kullanacağı zaman halifeye hürmeten ayağa kalkarak kullanırdı.¹⁶

1.4.Türk-İslam Devletlerinde Vezirlik

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte kimi önemli değişimler yaşanmış olsa da kendisinden önce kurulan devletler gibi teşkilatlanma yapısı devam etmiştir. Muhtelif değişimlerde, Abbasilerin rolü büyüktür keza “İslam” çatısı altında Türkler ilk kez “kimlik” kazanmıştır. İlk Türk-İslam devletlerinde de vezirlik makamı güç kazanarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Karahanlılar vezirlere “kengeşçi” demişlerdir. Bu görevliler akıl veren ve danışılan kişilerdir. Karahanlılar İslamiyet'i kabul ettikten sonra Abbasilerden her alanda etkilenmişlerdir. Bu nedenle Karahanlılar ve Gaznelilerin devlet yapısında

¹² Erhan Aydın, *Orhon Yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*, Kömen Yayınları, Konya, 2012, s. 111.

¹³ Halil İbrahim Hançabıy, *Abbasiler Döneminde Vezirlik – (295/530 – 908/1136)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Danışman Prof. Dr. Adem Apak, Bursa, 2016, ss. 25.

¹⁴ Fatih Yahya Ayaz, a.g.m., s. 80.

¹⁵ Ali Rıza Yağlı, a.g.t., s. 28.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, bs.4, Ankara, 1988, s. 7.

Abbasi izlerinin bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Tıpkı Abbasilerde olduğu gibi bu devletlerde de iki adet vezir bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi önemli şehirlerin yönetiminden sorumluyken diğeri ise devletin hükümdardan sonraki en yetkili kişidir. Yani ileride görülecek olan “başvezirlik” benzeri bir konumdadır. Bu kişilerin asilzade bir aileden gelme ve Müslüman olma şartı bulunmaktadır.¹⁷

Gaznelilerin devlet teşkilatlanmasında ise Fars etkisi görülmektedir. Gazneliler topraklarını genişletirken Samanilerin topraklarını da ele geçirmişler, kısa sürede genişleyen topraklarını yönetmekte zorlanan Gazneliler birçok Sasani devlet görevlisini kendi hizmetine almışlar ve onların bilgilerinden faydalanmışlardır. Gazneli vezirlerin aldığı kararlar bazen hükümdarın kararlarının önüne geçmiştir. Buna örnek olarak Gazneli Mahmut’un Hindistan seferi için halktan vergi toplanılmasını istemesine vezir Ebu’l-Abbas Fazl b. Ahmed İsferyîni’nin karşı çıkmasını gösterilebilir.¹⁸ Gaznelilerde vezir göreve başlamadan önce hükümdarın huzuruna çıkar ve hükümdar ile hangi şartlar altında görev yapılacağı konusunda görüşülürdü. Bu görüşmenin nedeni vezir olarak seçilecek kişinin bu işin ehli olup olmadığını anlamaktı. Eğer bu kişi vezir olarak uygun görülürse hükümdar kendisine isminin yazılı olduğu yüzük şeklinde bir vezirlik mührü verirdi. Hükümdar diğer devlet görevlerine seçilen vezirin kendisinden sonra gelen en yetkili kişi olduğunu belirtir böylelikle vezirin yetkilerinin sınırsız olduğu herkese gösterilirdi. Hazinesin gelirlerinin toplanması, maaşların ödenmesi ve maaşların miktarı vezir tarafından belirlenirdi. Vezirin sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda orduların idaresi konusunda da yetkileri mevcuttur ki bu durumda Orta Asya’dan gelen geleneğin devam ettiğini göstermektedir.¹⁹

Büyük Selçuklu Devleti teşkilat yapısını oluştururken kendinden önceki birçok devlet gibi diğer devletlerden etkilenmiştir. Büyük Selçuklu Devleti, vezirlik makamını oluştururken Abbasilerden, Sasanilerden ve Gaznelilerden faydalanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti’nde vezir hükümdarın vekili noktasında görev yapmış ve divana başkanlık etmiştir. Vezirin yetkileri oldukça geniş olup kısıtlı da olsa ferman çıkarma yetkisine sahiptir. Vezirin sorumlu olduğu tek kişi ise vekilliğini yaptığı hükümdardır. Vezirin başlıca görevleri ise halkın refahını yükseltmek, devletin

¹⁷ Ali Rıza Yağlı, a.g.t., s. 32.

¹⁸ Ali Rıza Yağlı, a.g.t., s. 33.

¹⁹ Abdülkerim Özaydın, “Müslüman Türk Devletlerinden Vezirlik”, *TDVİA* c. 43, İstanbul, 2013, s. 83.

güvenliğini sağlamak, mali ve idari işlerini yürütmektir. Bu görevleri ve yetkileri ile vezirler en yüksek rütbeli devlet memurudur.²⁰ Vezirlere hükümdar tarafından verilen kılıçlar, onların askeri yetkilerinin de olduğunun göstergesidir. Vezirler orduya bizzat kumandanlık eder, hükümdarın yanında savaşa katılırlardı.²¹ Vezirlere “sahib-i divan-ı saltanat”, “sahib” unvanları da verildiği bilinmektedir.²²

Selçuklu Devleti’nin ilk vezirine dair muhtelif görüşler mevcuttur. Ancak Tuğrul Bey döneminden itibaren görev alan vezirler sıralandığında Ebul’l-Kasım Ali b. Abdullah el-Cuveyni ismi ilk olarak dikkat çekmektedir. El-Cuveyni, Gaznelilerin bürokrasisinde görev almış ve 1038 yılında Selçuklulara katılmış bir devlet adamıdır. Tuğrul Bey’e büyük destek olan el-Cuveyni’nin Dandanakan Savaşı esnasında vezir olarak görev yaptığı da bilinmektedir.²³

Büyük Selçuklu Devleti’nde vezirler; vali, amil, reis, kâtip, hacib, salar gibi memurlar arasından seçilmiştir. Büyük Selçuklu vezirleri genel olarak İran kökenli ve toprak aristokrasisi sınıfında yer alan kişiler arasından seçilmiştir.²⁴ Büyük Selçuklu Devleti vezirleri içerisinde sadece Togan Bey Kaşgari Türk asıllıdır. Buradan anlaşıldığı üzere ise Büyük Selçuklu Devleti vezirleri içerisinde İranlılar çoğunluktadır.²⁵ Ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk ise kâtiplikten vezirliğe yükselmiştir. Alparslan ve Melikşah dönemlerinde vezirlik yapmış olan Nizamülmülk kaleme almış olduğu “Siyasetname” adlı eserinde vezirin görevlerinden ve sorumluluklarından bahsetmiştir.²⁶

Büyük Selçuklu Devleti’nin teşkilat yapısından etkilenen Harzemşahlar ve İlhanlılarda veziri, hükümdarın mutlak vekili olarak atamışlar ve geniş yetkilerle donatmışlardır.

Anadolu Selçuklularında da Süleyman Şah’tan itibaren vezirler yasama, yürütme, hukuk, maliye ve askeri alanda geniş yetkilerle donatılmışlardır. Aynı Büyük Selçuklu Devleti’nde olduğu gibi sadece tek sorumlu olduğu kişi hükümdar olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti’ndeki vezir anlayışını Anadolu Selçuklularında da

²⁰ Veli Vehbi Bardakçı, “Osmanlı Devleti Öncesi Vezirlik”, *İSTEM Dergisi*, S. 32, 2018, ss. 309.

²¹ Abdülkerim Özaydın, a.g.m., s. 84.

²² Ali Rıza Yağlı, a.g.t., s. 309.

²³ Mustafa Alican, “Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Nisan 2014, ss. 5 - 6.

²⁴ Aydın Taneri, “Selçuklu – Osmanlı Çizgisinde Harzemşahlar Vezareti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7 – 8, İstanbul, 1977, ss. 23.

²⁵ Aydın Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8, 1967, ss. 86.

²⁶ Veli Vehbi Bardakçı, a.g.m., s. 312.

görmekteyiz. Devletin mali durumundan, halkın huzurundan ve idari işleyiştten sorumlu olan vezirin ferman çıkarma yetkisi de vardır. Hükümdardan sonraki en yetkili kişi olan vezir her gün divana gelirdi. Divan günlerinde vezirin önüne vezirlik alameti olan divit²⁷ konulurdu. Diviti vezirin önüne koyan kişiye ise devaettdaar denilmiştir.²⁸

Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklularının vezirlerini incelediğimizde İran kökenli kişilerden seçildiğini görmekteyiz.²⁹ Anadolu Selçuklularının vezirlerinden on biri İran, biri Türk (Ziyaeddin Karaarslan) biri ise Ermeni'dir. On biri ilmiye, üçü askeri sınıftandır. Vezirlerden birisi suikast, üçü idam diğerleri ise ecelleriyle ölmüşlerdir.³⁰

1.5.Osmanlı Devleti'nde Vezirlik ve Sadrazamlığa Dönüşümü

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren şüphesiz kendinden önceki devletlerden etkilenmiştir. Bu etki ve gelenek Osmanlı'ya da tesir etmiş, bilhassa erken dönemde bu sayede en az aksama ile büyüme ve genişleme siyaseti izlenebilmiştir. Türk geleneklerinin, İslam gelenekleri ile bütünleştiği devlet yapısı ön plandadır. Henüz bir beylikken oluşturulan bu yapı, erken dönem sonrasında da genişleyen topraklara hükmetmeyi ve idareyi kolaylaştırmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk teşkilatlanmalar Orhan Gazi döneminde başlamıştır. Devlet sınırları genişledikçe yeni kurumlar oluşturulmuştur. Özellikle Büyük Selçuklu Devleti'nin "vezirlik" makamından etkilenen Osmanlı Devleti'nde 14. yüzyılda vezirler daha çok ulema sınıfı ve kadılar arasından seçilmişlerdir.³¹ İlk vezirler arasında Alaeddin Paşa, Hacı Paşa ve Sinaneddin Yusuf Paşa gibi önemli devlet adamları mevcuttur. Alaeddin Paşa, ulema sınıfından bir devlet adamıdır.³² I. Murat zamanında sınırların daha da genişlemesiyle devlet işlerini daha kapsamlı bir şekilde yürütmek adına bir vezir ataması daha yapılmıştır. İlk seçilen vezire ise veziriazam denilmeye başlanmıştır.³³ Fatih döneminde veziriazamlara "Sadrazam" denilmeye başlanmıştır. Enes Ersöz'ün 2019 yılında onaylanmış olan "Osmanlı-Türk

²⁷ Mürekkep hokkası, yazı takımı., M. Uğur Derman, "Divit", *TDVİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 450.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 88-90.

²⁹ Veli Vehbi Bardakçı, *a.g.m.*, s. 313.

³⁰ Abdülkerim Özaydın, *a.g.m.*, s. 85.

³¹ Halil İnalçık, "Vezir", *TDVİA*, c. 43, İstanbul, 2013, s. 90.

³² Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 90.; Abdüllatif Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", *Akademik Bakış*, vol. 5, sy. 9, Kış 2011, ss. 141.

³³ Osman Kaşıkçı, "Osmanlı Devleti'nde Vezir-i Azam (Sadrazam)", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, c. 21, sy. 2, 2015, ss. 112.

Anayasal Gelişmeleri Işığında Sadrazamlığın Başbakanlığa Evrilmesi, Değişimi ve Kaldırılması” isimli yüksek lisans tezinde veziriazamlara sadrazam denilmeye başladığı dönemin Kanuni’nin padişah olduğu dönem olduğunu belirtmiştir.³⁴ II. Mahmut döneminde ise sadrazam unvanı “Başvekil” olarak değiştirilmiştir.³⁵ I. Murat döneminde divanda üç vezirin olduğu bilinmektedir. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa bu vezirler arasında ön plana çıkarak veziriazamlık yapmaya başlamıştır.

Çandarlı Ailesi 1385-1453 yılları arasında vezaret makamına adeta taht kurmuştur. Makam, bir ailenin müstakil gücü altına girmiş ve Çandarlı ailesinin otoritesi etrafında şekillenmiştir. Bu durum, Fatih’in Kanunnamesi ile başlayan “reformasyon” ve “merkeziyetçi yapılanma” çabaları neticesinde değişmiş, vezirlerin görev ve yetkileri, daha doğrusu “kırmızı çizgileri” ilk kez belirlenmiştir. Kanunname gereği artık veziriazamlar bürokrasinin ve hiyerarşisinin başı olacaktır, sultanın tuğrası gerekli durumlarda veziriazam tarafından kullanılacak, divana başkanlık edilecek ve oturma düzeninde en başta oturacaktır.³⁶ Yani vezaret kurumsallaşmıştır. Ayrıca bu dönüşüm ile beraber makamdaki “Ulema” ve “Türk” ağırlığı da azalmaya başlamış, sadece Çandarlı ailesi değil, yerli vezirler de dönüşümden nasibini almıştır.³⁷ Bundan sonra ataması yapılan vezirlerin ağırlıklı olarak balkan kökenli oldukları görülmektedir.³⁸ Fatih döneminde sarayın önemli devlet adamlarından olan Molla Gürani’ye veziriazamlık makamı teklif edilince Molla Gürani bu makama saraydan yetişme kulların getirilmesi gerektiğini söyleyerek teklifi reddetmiştir. Gerçekten de Çandarlı ailesinin elinde topladığı gücü göz önüne aldığımızda 17. yüzyıla kadar bu makama istisnalar hariç hep küçük yaşlarda devşirilip yetiştirilen devlet adamları getirilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet dönemi ile birlikte padişah sadece veziriazamı seçmiştir. Veziriazam sahip olduğu yetkilerle birlikte kendi kabinesini kendisi oluşturmuştur yani vezirleri veziriazam seçmeye başlamıştır. Veziriazam padişah fermanı ile atanmıştır. Bu fermanla veziriazamın görev ve yetkileri tanımlanmıştır.

³⁴ Enes Ersöz, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri Işığında Sadrazamlığın Başbakanlığa Evrilmesi, Değişimi ve Kaldırılması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 10.

³⁵ Osman Kaşıkçı, a.g.m., s. 112.

³⁶ *Kânunnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdülkadir Özcan, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 5

³⁷ Çandarlı Ailesine dair oldukça kapsamlı bir okuma genel bir edinin için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1934.

³⁸ Osman Kaşıkçı, a.g.m., s. 112.

Seçilen veziriazama ise bir mühür teslim edilmiştir. Bu mühür onun gücünün bir nevi kanıtıdır. Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığına kadar divanın başkanlığını padişah yapmıştır. Ancak Fatih bu görevi "mutlak vekili" olduğunu belirttiği veziriazamına vermiştir.³⁹ Bu durum veziriazamların itibarını artırmıştır.

şeyhülislam, vali, kaptan paşalar gibi üst düzey bürokratlar tarafından kendilerine yazılan yazılar saraya aktarılacağı zaman önce veziriazama gönderilir ve veziriazam bunları değerlendirdikten sonra padişaha arz ederdi. Veziriazamın yazılı emirlerine "buyrultu" sözlü emirlerine ise "emri - sami" denilirdi.

Veziriazamlar 15. Yüzyıl itibariyle ordu komutanı yani Serdar-ı Ekrem olarak savaşlara katılmışlardır.⁴⁰ Serdar-ı Ekrem olarak savaşlara katılma görevi ilk olarak Çandarlı Kara Halil Paşa'ya verilmiştir. Bu görevle bir savaşa giden veziriazam bütün atama, idam, görevden alma gibi işlemleri padişaha sormadan yapabilme yetkisine sahiptir.⁴¹ Veziriazam Serdar-ı Ekrem olarak başkentten ayrıldığından yerine "rikab-ı hümayun" ya da "sadaret kaymakamı" olarak belirlenen kişi vekillik yapmıştır. Veziriazam bütün defterleri yanında götürdüğünden dolayı seçilen vekilin tuttuğu defterlere "rikab defteri" denilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde vezirler dahil bütün memurların görev süreleri bir yıl olup veziriazamın herhangi bir görev süresi yoktur. Padişah istediği zaman görevden alıp istediği zaman göreve getirebilirdi. Veziriazamdan mührünün istenmesi ise görevinden azledildiği anlamına gelmektedir.⁴²

II. Mahmut'un padişah olarak tahta oturmasında bir ayan olan Alemdar Mustafa Paşa'nın önemli bir etkisi vardır. II. Mahmut ise buna karşılık olarak Paşa'yı sadrazam olarak atamıştır ve bu dönemde Alemdar Mustafa Paşa'nın devlet yönetiminde önemli bir rolü vardır. Sened-i İttifak, sadrazamlık kurumunun güçlendiği önemli bir mutabakat protokolüdür.⁴³ Zaman içerisinde Alemdar Mustafa Paşa'nın gücünü fark eden padişah Paşa'yı ortadan kaldırmıştır. II. Mahmut, sadrazamlığı ayrı bir kurum olarak görmüş ve buna uygun olarak düzenlemeler yapmıştır. 1832'de padişah – sadrazam arasındaki ilişkiyi kişisellikten çıkartarak resmi bir kurum haline getirmiştir. Bu tarihten itibaren padişah ve sadrazam arasındaki yazışmaların Babiali ve Mabeyn arasında yapılmasına karar vermiştir.

³⁹ Enes Ersöz, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁰ İhsan Satış, "Sadareten Başvekilliğe Sadrazamlık", *Turkish Studies*, sy. 6/3, Yaz 2011, ss. 1718.

⁴¹ Osman Kaşıkçı, *a.g.m.*, s. 115.

⁴² Osman Kaşıkçı, *a.g.m.*, s. 117.

⁴³ Enes Ersöz, *a.g.e.*, s. 19.

1838’de ise Sadrazam Mehmet Rauf Paşa Başvekil olarak atanmıştır. II. Mahmut’tan sonra tahta geçen Abdülmecid döneminde, sadrazamın elinden alınan bazı haklar geri verilmiştir. Islahat hareketlerinde önemli etkisi bulunan Reşit Paşa döneminde sadrazamlık kurumu eski gücüne kavuşmuştur.

1300 – 1600 yılları arasında Osmanlı Devleti’nde sadrazamlar asker kökenlilerden seçiliyorken⁴⁴ Tanzimat döneminde sadrazamlar eğitilmiş kişilerin arasından seçilmiştir. Seçilen sadrazamların birçoğu eğitimini Avrupa’da yapmış, Fransızca dilini bilen veya tercüme odalarında yetişmiş kişiler arasından seçilmiştir.⁴⁵ Bu durumda Avrupa ile olan ilişkilerde sadrazamın birinci elden etkili olmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin ilk ve son anayasası niteliğindeki Kanun-i Esasi döneminde sadrazam, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan 1600’lü yıllara kadar olduğu gibi köprü vazifesi görmüştür. Mecliste oylanmak istenen bir kanun teklifi, sadrazam aracılığı ile padişaha iletilmiştir. Ancak sadrazamlık kurumu 16. Yüzyıllarda olduğu gibi güçlü değildir. Bu dönemlerde istemediği hususları padişaha iletmeme yetkisine sahipken Kanun-i Esasi döneminde istese de istemese de kanun tekliflerini padişaha iletmek zorundadır.⁴⁶

Sadrazamlık kurumundaki önemli bir diğer gelişme ise 1909 tarihli olanlardır. Sadrazam, padişah tarafından atanmaya devam etse de meclise karşı sorumludur ve güvenoyu alması zorunludur. Bu madde ile Osmanlı Devleti’nde klasik parlamenter sistemin özellikleri görülmeye başlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde sadrazam göreve hattı-hümayun ile getirilirdi. Bu hattın ilan edilmesi ve mührün kendisine verilmesinden sonra sadrazam göreve başlardı. Bu mühür sadrazam için oldukça önemlidir. Sadrazamlar kaybetmemek için yanlarından ayırmazlar ince zincire bağlı altın kese içinde mührü saklardı. Sadrazamın ölümü üzerine ise ikinci ya da üçüncü vezir göreve getirilmiştir. Seçilen sadrazam, İstanbul’a gelene kadar sadaret kaymakamı işleri yürütmüştür.

Sadrazam, sorunları görüşmek üzere Salı ve Cumartesi günleri padişahın huzuruna çıkardı. Padişah kendisini kabul edene kadar beklerdi. Ayrıca yanında silah

⁴⁴ Halil İnalcık, a.g.m., s. 90.

⁴⁵ Mehmet İpşirli, “Sadrazam”, *TDVİA*, c.35, İstanbul, 2008, s. 418.

⁴⁶ Enes Ersöz, a.g.e., s. 29.

taşıyamazdı. Padişah izin verirse oturabilirdi. Eğer padişah ayağa kalkarsa bu sadrazamın odadan çıkması gerektiği anlamına gelirdi.⁴⁷

Sadrazam, en yüksek rütbeli memur olması sebebiyle gelir kaynakları fazladır. Başlıca gelir kaynağı kendisine verilen haslardır. Has dışında hediyelerde alabiliyordu. Fatih Kanunname'sinde, sadrazamın geliri yıllık bir milyon iki yüz bin akçe olarak belirtilmiş olsa da daha sonra bu maaş iki milyon akçeye çıkmıştır. II. Mahmut döneminde bu kurumun yeniden düzenlenmesi ile maaşlara sınırlama getirilmiştir ve maaşlar yıllık 100.000 kuruş olarak belirlenmiş, ayrıca yapılan gıda yardımları kesilmiştir.⁴⁸

Etnik kökenleri incelendiğinde 1430 – 1550 yılları arasında Arnavut – Slav kökenli, 1575 yılına doğru Macar – Hırvat – Alman kökenli oldukları bilinmektedir.⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren görev yapan Türk kökenli sadrazamları incelediğimizde grafikte V harfi görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında bu oran %100, %28, %7 şeklinde gerileme göstermiştir. Son dönemlere gelindiğinde ise bu oran tekrar yükselişe geçmiş ve %76'lara çıkmıştır.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nde birçok sadrazam adından söz ettirmiştir. Ancak Sokullu Mehmet Paşa gerek devlet yönetimindeki bilgisi gerekse devlet için yaptığı projeler ile önemli bir devlet adamı olarak tanınmıştır. Hristiyan iken kullandığı isim Bayo olan Mehmed Paşa 1505 senesinde Bosna'nın Vişegrat Kazasının Sokoloviç (Şahinoğlu) köyünde doğmuştur. Kaynaklarda babasının adının Dimitriye olarak geçtiği bilinen Mehmed Paşa'nın Sırp olduğu da söylenmektedir. Boyunun uzun olması vesilesiyle “tavil” ya da “uzun” diye lakaplar ile anılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat dönemlerinde toplam on dört sene sadrazamlık yapmıştır.⁵¹

Sokullu Mehmed Paşa ilk eğitimini manastırda papaz olan dayısının yanında almıştır. Daha sonra ise papaz olarak çalışmaya başlamıştır. Koyu bir Hristiyan olan

⁴⁷ İhsan Satış, a.g.m., s. 1721.

⁴⁸ İhsan Satış, a.g.m., s. 1723.

⁴⁹ Halil İnalçık, a.g.m., s. 90.

⁵⁰ Sait Aşgın, “Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992, s. 18.

⁵¹ Erhan Afyoncu, “Sokullu Mehmet Paşa”, *TDVİA*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 354.

Sokullu Mehmed Paşa devşirildikten sonra İslamiyet ile tanışmıştır ve bir İtalyan elçiye devşirildiğinde on sekiz yaşında olduğunu söylemiştir.

Mehmed Paşa devşirildiğinde Edirne'ye getirilmiştir. Edirne Sarayı'nda eğitime başlayan Mehmed Paşa, Mehmet ismini bu esnada almıştır. Edirne Sarayı'nda Defterdar İskender Paşa'nın mahiyetine verilen Mehmed Paşa, İskender Paşa'nın vefatının ardından Enderun'a alınmıştır. Enderun'da eğitiminden sonra rikâbdar, çuhadar, silâhdar, çaşnigîrbaşı ve büyük kapıcıbaşı görevlerine atanmıştır.

Silahdar olarak görevine devam ettiği sırada vergi toplamaya giden memur aracılığı ile önce babasını ve erkek kardeşlerini daha sonra annesi ve diğer kardeşlerini İstanbul'a getirmiştir. Ailesi Müslüman olduktan sonra Müslüman isimleri alarak hayatlarına devam etmişlerdir. 1546 senesinde Barbaros Hayrettin Paşa'nın vefatının üzerine kaptan-ı deryalığa, 1549 senesinde ise Rumeli Beylerbeyliğine getirilmiştir. 1553 senesinde Rumeli askerlerinin başında görevlendirilmiştir. Yine aynı sene Nahçıvan Seferi'nde büyük başarılar elde etmiştir. Seferdeki başarısından ötürü sefer sonunda üçüncü vezirliğe yükseltilmiştir ve Kubbealtı vezirlerinden olmuştur. 1561 senesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Selim'den olma kızı Esmehan Sultan ile evlendirilmiştir.

Şehzade Selim ve Şehzade Bayezid arasındaki mücadelede Selim'i desteklemiştir. Semiz Ali Paşa'nın vefatıyla sadrazam olmuştur. (1565)

1566 senesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferi olan Zigetvar Seferi'ne birlikte çıkmışlardır. Sokullu Mehmed Paşa burada önemli kahramanlıklar yapmıştır. Kanuni Sultan Süleyman hasta yatağına düşünce cepheyi Sokullu Mehmed Paşa yönetmiştir. Zigetvar Kalesi düşmek üzereyken Kanuni Sultan Süleyman Eylül ayının ilk haftasında vefat etmiştir (1566). Ancak Sokullu Mehmed Paşa bunu cephede savaşan askerlere belli etmeden seferi sürdürmüştür. O esnada Kütahya'da olan Şehzade Selim'e durumu bildiren bir mektup gönderen Sokullu Mehmed Paşa, Şehzade Selim'in tahtı ele geçirmesini sağlamıştır.

Selim tahta çıktıktan sonra Sokullu Mehmed Paşa genel olarak işleri padişaha bırakmıştır. Ancak II. Selim'in sürdürdüğü hayat nedeniyle Mehmed Paşa devlet işleri ile kendisi ilgilenmeye başlamıştır. II. Selim'in vefatına kadar yani 8 yıl sadrazamlık görevini sürdürmüştür. II. Selim'in vefatından sonra ise tahta III. Murat geçmiştir. III. Murat döneminde de görevini sürdürmeye devam etmiştir.

Sokullu Mehmed Paşa sadrazamlığı döneminde önemli projeler ile meşgul olmuştur. Bunlardan birincisi Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal açarak Orta Asya'ya kolayca asker göndermekti.⁵² Ancak gerek hava koşulları gerekse diğer devlet adamlarının muhalefetleri nedeniyle bu proje gerçekleştirilememiştir. İkinci proje ise Süveyş Kanalı projesidir. Bu proje için Sudan'ın ele geçirilmesine rağmen bu proje de tamamlanamamıştır. Sokullu Mehmed Paşa III. Murat döneminde de 5 yıl kadar sadrazamlık yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin çok güçlü olduğu bir döneme yakışan bir sadrazamdır. Gerek başarıları gerekse mevkii nedeniyle devamlı düşmanları olmuştur. Devlet işleri ile ilgilendiği bir gün bir delinin hançerli saldırısı sonucu hayatını kaybetmiştir. Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümü Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyılın son olayı olarak kabul edilmektedir.

Sokullu Mehmed Paşa altmış yıl devlet hizmetlerinde bulunmuştur ve hiçbir işinden azledilmemiştir.

⁵² İlber Ortaylı, “Muhteşem Sokullu”, *Hürriyet Gazetesi* 29 Eylül 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/muhtesem-sokullu-41339931>.

1. BÖLÜM: LALE DEVRİ'NDEN NİZÂM-I CEDİD'E: 1718 – 1789 YILLARI SADRAZAMLARI

Çalışmamızın birinci bölümü olan bu bölümde Lale Devri'nden, etkileri uzun vadede Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş olan 1789 Fransız İhtilali'ne dönem işlenmiştir. Fransız İhtilali dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda yapısal değişimlerin karşılığı olan Nizam-ı Cedid Programı'nı da bu döneme dahil etmek gerekmektedir.

III. Ahmet'in tahtta olduğu bu dönemde Osmanlı Devleti Karlofça Antlaşması ile kaybettiği toprakları geri almak istemiştir. 1718 Pasarofça Antlaşmasından sonra ise Osmanlı Devleti'nin dış politikası elde olan toprakları korumak olmuştur. Bunu sağlamak için “denge siyaseti” izlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda en çok mücadeleye girdiği devlet Rusya olmuştur. Rusya sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirmek için kendisine toprak kayıpları yaşamaya başlayan Osmanlı Devleti'ni düşman olarak görmeye başlamıştır. Rusya ile Prut Savaşı yaşanmış, savaş sonunda ise kaybedilen Azak Kalesi Ruslardan geri alınmıştır. Karlofça Antlaşması ile kaybettiği Mora Yarımadası Venedikliler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Gördükleri baskı karşısında bunalan Venedik halkı Osmanlı Devletinden yardım istemişlerdir. Venediklilerle yaşanan mücadeleleri ise Osmanlı Devleti kazanmış ve Mora Yarımadası tekrar Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin hem Ruslar hem de Venedikliler karşısında başarılı olması Avusturya'yı rahatsız etmiştir. Karlofça Antlaşmasında kaybettiği toprakları tekrar almasını savaş nedeni sayan Avusturya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Yaşanan Petervaradin Savaşını Avusturya ordusu kazanmıştır. Dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın isteği, İngiltere ve Hollanda'nın teşvikleriyle 1730 Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti “Lale Devri” olarak bilinen döneme girmiştir. Avrupa'ya ilk kez elçiler gönderilmiş, Avrupa yakından takip edilmeye başlanmıştır. Batıyla herhangi bir savaşın yaşanmadığı bu dönemde yeni fabrikalar kurulmuştur. İtfaiye bölüğünün açılması, çiçek aşısının getirilmesi gibi birçok yenilik yaşanmıştır. Bu dönem Patrona Halil isminde bir yeniçerinin çıkardığı isyan neticesinde bitmiştir. İsyan sonunda Sadrazam Damat İbrahim Paşa vefat etmiş, Padişah III. Ahmet tahttan indirilerek I. Mahmut tahta çıkarılmıştır.

Padişah I. Mahmut tahta çıktıktan sonra sadrazam olarak Damat Mehmet Paşa atanmıştır. Bu dönemde Avusturya ve Rusya güçlerini birleştirerek Osmanlı Devleti'ne saldırmışlardır. Savaş sonunda Belgrad Antlaşması imzalanmıştır. Fransa'nın bu görüşmelerde arabulucu olarak görev yapması üzerine Fransa'ya verilen kapitülasyonlar süreli hale getirilmiştir.

1757 yılında tahta çıkan III. Mustafa döneminde Ruslardan kaçan Lehler Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Bu durumu savaş sebebi olarak gören Ruslar tekrar Osmanlı Devleti'ne saldırmışlardır. Çeşme'de bulunan Osmanlı donanmasını yakan Ruslarla 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma imzalandığında ise tahtta I. Abdülhamid bulunmaktaydı.

16. yüzyıldan itibaren yakın ilişkilerde bulunan Fransa ile bu yüzyılın sonunda ilişkiler kötüleşecektir. Napolyon Bonaparte önderliğinde olan Fransa ordusu Mısır'a saldırmıştır. Fransa'nın güçlenmesini istemeyen Ruslar ve İngilizler bu savaşta Osmanlı Devleti'nin savaşa giren Osmanlı Devleti savaşı kazanmıştır. Bu savaş ordunun ilk ve son başarısıdır. Savaş sonunda ise El-Ariş Antlaşması imzalanmıştır.

18. yüzyılda dünyada Sanayi İnkılabının başladığı, Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulduğu, Yedi Yıl Savaşlarının yaşandığı bir dönemdir. Ayrıca Fransız İhtilali yaşanmıştır. 1789 yılında tahtta III. Selim bulunmaktaydı. Yaşanan bu ihtilalin Osmanlı Devleti'ne olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyete öncü olmuştur. Olumsuz etkisi ise ihtilal sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik akımından çok uluslu olan Osmanlı Devleti'nde isyanlar çıkmaya başlamıştır.

1.1. NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA

1662 yılında Muşkura'da (Nevşehir) dünyaya gelmiştir.⁵³ Muşkura, geçmişte "Nyssa" olarak bilinmekte olup Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir. İbrahim Paşa doğduğunda Muşkura'nın nüfusu 500 kişi kadardır. İbrahim Paşa'nın ilk dönemleri hakkında pek bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak babasının İzdin Voyvodası Sipahi Ali Ağa⁵⁴, annesinin ise Fatma Hanım olduğu bilinmektedir.⁵⁵ Babasının voyvoda olması İbrahim Paşa'nın varlıklı bir aileye mensup olduğunun göstergesidir. Babası Ali Ağa 1674, annesi Fatma Hanım ise 1700 yılında vefat etmişlerdir.⁵⁶ İbrahim Paşa babasını kaybettiğinde 12 yaşlarında bir çocuktur.

1689 yılında yani 27 yaşında bir genç iken hem akrabalarını ziyaret etmek hem de iş bulmak amacıyla İstanbul'a gitmiştir.⁵⁷ Yakın akrabalarından Eski Saray masraf kâtibi olan Mustafa Efendi sayesinde önce Helvacılar sonra ise Baltacılar Ocağı'nda işe başlamıştır. Daha sonra vakıflar kâtipliğine getirilmiştir. Okuma yazma bilmesi sarayda kısa zamanda önünü açmıştır. Yaptığı işlerde de başarılı olunca Darüssaade Ağası yazıcı halifesi olmuştur. Bu görev için Edirne Sarayına

⁵³ Halil Sözlü, Fırat Allak, "Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Baniliğindeki Ürgüp Çeşmeleri", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, Mart 2019, ss. 127.

⁵⁴ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 3, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 12.

⁵⁵ İlyas Arıkan, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 15.

⁵⁶ Salih Çiğdem, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesinin Sosyal ve Kültürel Hayata Katkısı, Nevşehir Hacı Beştaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2019, s. 6.

⁵⁷ M. Münir Aktepe, "Damat İbrahim Paşa, Nevşehirli", *TDVİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 441.

gitmiş ve orada padişah II. Mustafa'nın emrine girmiştir. Avusturya ile yapılan savaş nedeniyle II. Mustafa'nın Edirne'de ikamet ettiği bilinmektedir. Şehzade III. Ahmet ile tanışması da bu sıralarda olmuştur. III. Ahmet, İbrahim Paşa'ya oldukça güvenmiş olup şehzadenin yazışma ve görüşmelerinde bizzat bulunmaya başlamıştır.

III. Ahmet'in tahta çıkması ile İbrahim Paşa Darüssaade dairesi yazıcılığına terfi etmiştir (1703). 6 sene boyunca bu görevi sürdüren İbrahim Paşa'ya vezirlik teklif edilmiştir.⁵⁸ Ancak İbrahim Paşa henüz böyle bir göreve kendini hazır hissetmediği için kabul etmemiştir. İbrahim Paşa bundan sonra gelen diğer vezirlik tekliflerini de kabul etmemiştir. İbrahim Paşa'ya göre nedeni ise sevmeyenlerinin olması ve nüfuzlarının güçlü olmasıdır. İbrahim Paşa'yı sevmeyenlerden birisi de Çorlulu Ali Paşa'dır. Ali Paşa yeni sadrazam olmuştur ve İbrahim Paşa'nın padişaha kendisinden daha yakın olmasını kabullenememiştir. Ali Paşa'nın bundan sonraki bütün uğraşı İbrahim Paşa'yı saraydan uzaklaştırmaktır. Çorlulu Ali Paşa'nın gayretleri ile İbrahim Paşa saraydan uzaklaştırılmıştır ve III. Ahmet'in elinden hiçbir şey gelmemiştir. İbrahim Paşa'nın mallarına el konulmuş olup 1709 senesinde Haremeyn muhasebeciliğine atanmıştır.

1715 senesinde Çorlulu Ali Paşa'dan sonra sadrazam olan Şehit Ali Paşa tarafından Mora seferine götürülmüştür. Mora'nın alınması ile buranın tahrir işlerini yapmakla görevlendirilmiştir. Bu görevden sonra ise Niş Defterdarı olmuştur. Daha sonra ise Avusturya seferine katılmıştır ve Petervaradin muharebesinde mühimmat ve sevk işlerini yürütmüştür. Sadrazam Ali Paşa bu muharebede şehit olmuştur. Araları iyi olmadığından ötürü Ali Paşa'nın sadaret mührünü İbrahim Paşa teslim almıştır ve teslim etmek üzere III. Ahmet'in yanına gitmiştir. III. Ahmet, İbrahim Paşa'yı saraydan bir daha göndermemiş önce birinci mirahur daha sonra ise sadaret kaymakamı olarak atamıştır.

III. Ahmet ile oldukça iyi ilişkiler kuran İbrahim Paşa, III. Ahmet'in Ali Paşa'dan dul kalan 14 yaşındaki kızıyla evlenerek 55 yaşında saraya damat olmuştur. 1717 senesinde saraya damat olan İbrahim Paşa diğer eşlerini boşamıştır.⁵⁹ Fatma Sultan, Ali Paşa ile evlendiğinde henüz 5 yaşındaydı. Ali Paşa bu evliliği istemese de padişahı kıramadığı için mecbur kalmıştır. Ali Paşa'nın Fatma Sultan ile evliliği tamamen formalitedir. Çünkü Fatma Sultanın yaşı oldukça küçüktür ve Fatma Sultan

⁵⁸ İlyas Arıkan, a.g.t., s. 16.

⁵⁹ Salih Çiğdem, a.g.t., s. 8.

büluğa ermeden Ali Paşa şehit olmuştur.⁶⁰ Nevşehirli İbrahim Paşa katledildiği zaman ise Fatma Sultan 29 yaşındaydı.

İbrahim Paşa 1718 yılında sadrazam olmuştur. III. Ahmet, Tevkîf Mehmet Paşa yerine İbrahim Paşa'yı sadrazam olarak atamıştır. Sarayda İbrahim Paşa dönemi ile birlikte “Lale Devri” de başlamıştır.

III. Ahmet, gerek İbrahim Paşa'nın damadı olması gerekse eski dostluklarından dolayı onu diğer devlet adamlarından ayrı bir yere koymuştur. Hatta kendi kullandığı tuğralı zümrüt mührü İbrahim Paşa'ya vermiştir.⁶¹

İbrahim Paşa uzun yıllar çeşitli görevlerde bulunmuş ve birçok açıdan devletin durumunu bilmektedir. İlimli siyaseti savunan İbrahim Paşa, Osmanlı Devleti için gereken tek şeyin barış ortamı olduğunu savunmuştur. Osmanlı Devleti o dönemde Avusturya ile harp dönemindedir. Hemen savaşı sonlandırmak gerektiğini söyleyerek devreye girmiş ve 21 Temmuz 1718'de Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasına vesile olmuştur.

İbrahim Paşa diğer göreve gelen sadrazamlar gibi kaybedilen toprakları geri almakla uğraşmamıştır. Eğitim, kültür, ekonomi, imar faaliyetlerine önem veren İbrahim Paşa, Avrupa'dan yeniliklerin getirilmesi konusunda da büyük çaba sarf etmiştir.

İbrahim Paşa, Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak da toparlanması gerektiğini düşünüyordu ve bununla birlikte ekonomik kısıtlamalara gidilmiştir. Sadrazamın göreve gelmesinden 3 yıl sonra kayıtlarda Osmanlı Devleti'nin dört yüz bin kese tasarruf ettiği yazılmaktadır. Yapılan bu tasarruf ile Niş ve Vidin kaleleri tekrar yapılmış. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin anlatımlarından oldukça etkilenen İbrahim Paşa artan parayla ise “Sadabad Sarayı”nı yaptırmıştır.⁶² İbrahim Paşa haricinde diğer devlet adamları da İstanbul'un çeşitli yerlerine saraylar yaptırmışlardır. Bu durum adeta yarış haline gelmiştir. Bu saraylarda yazları Çırağan safaları, kışları ise helva sohbetleri yapılmaya başlanmıştır.⁶³ Abdülaziz döneminde

⁶⁰ Muammer Yılmaz, *Maktûl Osmanlı Sadrazamları*, Akçağ Yayınları, 2. bs., Ankara, 2019, s. 154.

⁶¹ İlyas Arkan, a.g.t., s. 28.

⁶² Mustafa Fırat Gül, “Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın İskan Faaliyetleri: Lale Devri'nin Şanslı Şehri Nevşehir”, *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 10, 2013, ss. 239.

⁶³ M. Münir Aktepe, a.g.m., s. 442.

yeniden yapılan Çırağan Sarayı ise ilk olarak İbrahim Paşa ve eşi Fatma Sultan için yapılmıştır.⁶⁴

O dönemde İstanbul'da çıkan yangınlar önemli bir sorun haline gelmiştir. Neredeyse her akşam yeni yangınlar çıkmış ve bunları söndürmekte zorlanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle Fransız Mühtedisi Davud Ağa önderliğinde Tulumbacılar Ocağı kurulmuş ve yangınlar bu ocak sayesinde kısa sürede söndürülmüştür.

İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde yapılan en büyük yeniliklerden birisi ise matbaanın Osmanlı Devleti'ne getirilmesi olmuştur. Paris'te elçilik görevinde bulunan Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu Mehmet Said Efendi ve İbrahim Mütefferika'nın çabalarıyla Osmanlı'da bir matbaa kurulmuştur. Matbaanın Osmanlı Devleti'ne gelmesi bir kesimi oldukça mutlu etmiştir. Çünkü yazma eserler çok pahalıdır ve çoğu öğrenci bu kitapları almakta zorlanmaktadırlar. Ancak parasını kitapları kopyalayarak kazananlar bu durumdan hoşlanmamışlar ve tepki göstermişlerdir. İbrahim Paşa ise matbaadan vazgeçmemiştir. Sadece dini kitapların matbaalarda basılması yasaklanmıştır.⁶⁵

İbrahim Paşa devleti ekonomik anlamda kalkındırmak amacıyla halkın vergilerini arttırmıştır. Ayrıca ordu sefere çıkmadan öncede halka “seferi vergisi” uygulanmaya başlanınca halk buna tepkiler göstermeye başlamıştır. Bu vergiler halka ağır gelmeye başlayınca halk çareyi İstanbul'a göç ederek iş aramakta bulmuştur. Bu durumda işsizliğin artmasına neden olmuştur.

İbrahim Paşa kendisine yapılan ilk sadrazamlık tekliflerini nüfuzu olmadığı için reddetmiştir. Çünkü İbrahim Paşa hakimiyetin sadece kendisinde olmasını istemektedir. Bu nedenle sadrazam olduktan sonra diğer devlet görevlilerini yakın arkadaşlarından ve akrabalarından seçmiştir. Hatta divan üyelerinin çoğunluğu İbrahim Paşa'nın akrabalarından oluşmuştur. Özellikle valilerin yerlerini sık sık değiştirmiştir. Böylelikle kendisine rakip olarak çıkabilecek devlet adamlarını saraydan uzaklaştırmıştır.

İbrahim Paşa, kardeşi Halil Ağa'nın oğlu Ali Paşa'yı vezirlik makamına getirmiştir. Ayrıca yeğenini Ümmü Gülsüm Sultan ile evlendirmiş ve tekrar III. Ahmet ile akraba olmuştur. Ali Paşa haricinde Ali Paşa'nın kardeşi İbrahim Paşa ve

⁶⁴ Salih Çiğdem, a.g.t., s. 11.

⁶⁵ Salih Çiğdem, a.g.t., s. 12.

diğer yeğeni Mustafa Paşa'ya da sarayda çeşitli görevler verilmiştir.⁶⁶ Bu durum çok büyük bir kesimin İbrahim Paşa'ya karşı cephe almasına neden olmuştur. Yıllarca vezir olmayı bekleyen birçok devlet adamı aynı makamlarında uzun süre kalmak zorunda kalmışlardır. Hatta İbrahim Paşa'nın yakın akrabaları da bu durumdan rahatsız olmuşlardır. Yeğenlerini saraya aldırması ile diğer akrabaları da kendisinden iş istemişlerdir. Ancak İbrahim Paşa onlara istediklerini vermeyince diğer akrabalarının da tepkisini çekmiştir.

Saray içerisinde de birçok devlet adamı İbrahim Paşa'ya karşıdır. Bunlardan birisi de Şeyhülislam Abdullah Efendi'dir. Aslında ikisi de aynı dönemde göreve getirilmiş ve önceleri oldukça iyi anlaşmışlardır. Ancak zaman içerisinde Abdullah Efendi, İbrahim Paşa'nın yaptıklarını uygun görmediği için ilişkileri bozulmuştur. Abdullah Efendi padişahı her ziyaret ettiğinde uygun bir dille İbrahim Paşa'nın görevden alınması gerektiğini dile getirmiştir. III. Ahmet ise bu söylenenleri çok umursamamıştır. Hatta Patrona Halil İsyanı gerçekleştikten sonra Abdullah Efendi III. Ahmet'e kendisini uyardığını ancak dikkate alınmadığını söylemiştir.⁶⁷

İbrahim Paşa aleyhinde olan diğer devlet adamları ise Şehzade Süleyman, İstanbul Kadısı Zülâli Hasan Efendi, İspirzâde Ahmed Efendidir.

Gün geçtikçe sadrazama gelen tepkiler atmıştır. İbrahim Paşa Osmanlı Devleti için oldukça faydalı işler yapmışsa da vergileri altında ezilen halk, ellerindeki geliri kaybeden Yeniçeri Ocağı, yükselmeyi bekleyip yükselemeyen diğer devlet adamları İbrahim Paşa'nın görevden alınmasını istemişlerdir. Padişah'tan bu yönde bir hareket gelmeyince 1730 yılında Patrona Halil önderliğinde bir halk ayaklanması çıkmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın 17. Bölüğünden olan Patrona Halil aslen Arnavut'tur.⁶⁸ Bu isyancının "Patron" lakabını alma sebebi daha önce "Patrona" adlı gemide kaptanlık yapmasıdır. ⁶⁹Patrona Halil yanına aldığı adamlarla Ağa Kapısına gidip diklenmişlerdir. Yeniçeri Ağası Hasan Ağa duruma müdahale etmek için üç yüz kişilik kuvvetiyle dirense de başarılı olmayınca kaçmıştır. Bu durum isyancıların cesaretini arttırmıştır. Oldukça büyük bir kesimden destek gören isyan sonucunda III. Ahmet, damatları ve İbrahim Paşa için ölüm emrini vermiştir. 1 Ekim 1730 tarihinde öldürülen İbrahim Paşa'nın cenazesi İstanbul sokaklarında sergilenmiş, işkence

⁶⁶ İlyas Arıkan, a.g.t., s. 34.

⁶⁷ İlyas Arıkan, a.g.t., s. 37.

⁶⁸ Ferit Erden Boray, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İsyancılar*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2011, s. 117.

⁶⁹ İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s. 18.

görmüş ve cesedinin parçaları Sultanahmet Meydanındaki III. Ahmet çeşmesine atılmıştır.⁷⁰ Ziya Şakir'in "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maktul Vezirler" adlı kitabında İbrahim Paşa'ya yapılan işkence bütün açıklığıyla anlatılmıştır. İbrahim Paşa'nın cesedi, boğazından geçirilen ip ile bir ata bağlanmıştır. At kırbaçlanınca koşmaya başlamıştır ve İbrahim Paşa'nın cesedi yerlerde sürüklenmiştir. Daha sonra ceset Bab-ı Hümayun'un önüne getirilmiştir. Parçalanan ceset burada bir hafta beklemiştir. İsyân devam ettiği için kimse cesedin yanına yaklaşmamıştır. Sadece yoldan geçen köpekler etlerini yemeye başlamışlardır. İsyân bittikten ve olaylar durulduktan sonra paşanın cesedi yerden toplanmıştır. Her yer paşanın kemikleri ve parçalanan etleri ile dolmuştur. Senelerce devlete hizmet eden paşanın bir cenaze namazı dahi kılınmamıştır.⁷¹ İbrahim Paşa'nın katledildiğinde yaşının 70'e yakın olduğu bilinmektedir.

İsyancılar İbrahim Paşa'nın öldürülmesine sevinmiş olsalar da isyanlarını bitirmemişlerdir. III. Ahmet'in tahttan inmesini istemişlerdir. Elinden bir şey gelmeyen III. Ahmet tahtını yeğeni I. Mahmut'a bırakmıştır. Saltanatı yeğenine teslim ederken: "Vezirine teslim olma, daima etrafını kontrol et ve de beş on sene birini vezarette tek başına görevlendirme." demiştir.⁷² Padişah görevini yeğenine bıraktıktan sonra ailesi ile birlikte sarayın Kafes Kasrında 6 yıl daha yaşamıştır ve 24 Haziran 1736 senesinde vefat etmiştir.⁷³ Padişahı da tahttan indiren isyancılar isteklerine devam etmişlerdir. Öncelikle İbrahim Paşa'nın yaptırdığı tüm yapıların yıkılmasını istemişlerdir. Hatta birçok yapıyı yağmalamışlardır. Daha sonra ise İbrahim Paşa'nın memleketi olan Nevşehir'in haritadan silinmesini istemişlerdir.⁷⁴

İbrahim Paşa sabırlı, cömert, sanatsever bir devlet adamı olarak bilinmiştir. Akrobalarını oldukça fazla korumuş ve karşısında olan kişileri merkezden uzaklaştırmıştır. Naima Tarihi en çok okuduğu eserdir. Memleketi Nevşehir'e oldukça fazla hayır eseri bırakmıştır. Bu nedenle Lale Devrinin en şanslı şehirlerinden birisi Nevşehir kabul edilmiştir. Bunun haricinde İstanbul'da da birçok hamamı, çeşmesi, çarşısı, köşkü bulunmaktadır. İzmir'de ise Mısır Çarşısı İbrahim

⁷⁰ Salih Çiğdem, a.g.t., s. 15.; M. Münir Aktepe, a.g.m., s.442.

⁷¹ Ziya Şakir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Maktul Vezirler*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, Mayıs 2020, s. 153.

⁷² Ferit Erden Boray, a.g.e., s. 121.

⁷³ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 306.

⁷⁴ İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s. 20.

Paşa'ya aittir.⁷⁵ İbrahim Paşa hazinesini sadrazam olduktan sonra doldurmuştur. Ayrıca divanın tatil olduğu günlerde bile gelip işleyişi kontrol etmiştir. Ticaret erbabından herkesi tek tek tanıyıp, bazen resmi kıyafetle bazen ise tebdili kıyafetle incelemelerde bulunmuştur.⁷⁶

1.2. SİLAHDAR DAMAT MEHMET PAŞA

Türk asıllı İstanbullu bir ayakkabıcının oğludur. Çok küçük yaşlarda saraya girmiştir. İlk olarak kilerde görevlendirilmiştir. Ancak daha sonra silahdarlığa yükseltilmiştir. 22 Mayıs 1728 yılında Padişah III. Ahmet'in 9 yaşındaki kızıyla nişanlandıktan sonra vezirliğe yükselmiştir. Nikahları kıyıldıktan sonra ise "Damat" lakabını almıştır. Erzurum ise kendisine arpalık olarak verilmiştir.⁷⁷

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın aynı zamanda bacanağıdır ve bacanağı öldürüldüğünde boşalan koltuğa Mehmet Paşa geçirilmiştir. Sultan III. Ahmet'in yani kayınpederinin bir günlük sadrazamlığını yapmıştır. Ancak isyancılar III. Ahmet'in de azlini isteyince yerine Sultan Mahmut geçmiştir. Sultan Mahmut göreve geldiğinde ise Silahdar Damat Mehmet Paşa'yı görevinden ayırmamıştır.

Oldukça karışık bir dönemde sadrazam olan Silahdar Damat Mehmet Paşa siyasette tecrübesizdir. Görevini sürdürdüğü 3 ay boyunca önemli bir çalışma yapmamıştır. Bu nedenle Sultan I. Mahmut Kabakulak İbrahim Paşa'yı sadrazam yapabilmek için 22 Ocak 1731 tarihinde Silahdar Damat Mehmet Paşa'yı görevden almıştır.⁷⁸

Silahdar Damat Mehmet Paşa görevden ayrıldıktan sonra Halep, Diyarbakır gibi yerlerde valilik yapmıştır. 1737 yılında Halep'te vefat etmiştir.⁷⁹

1.3. KABAKULAK İBRAHİM PAŞA

Şebinkarahisarlı bir köylünün oğlu olarak doğmuştur. İstanbul'a geldikten sonra birkaç iş yapmış ve ardından Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'ya Enderun çuhadarı (sarayda yüksek dereceli memur) olmuş. Paşasının şehit düşmesi üzerine birçok valinin hizmetine girmiştir. Ardından Defterdar Damat Mehmet Paşa'nın

⁷⁵ M. Münir Aktepe, a.g.m., s. 442.

⁷⁶ Mehmet Fuad Köprülü, "Nevşehirli İbrahim Paşa'ya Dair Yeni Vesikalar", *Hayat Mecmuası*, c. 1, sy. 9, 27 Kanun-i Sani 1927, s. 2.

⁷⁷ Ayhan Buz, *Sokullu'dan Damat Ferit'e Osmanlı Sadrazamları*, Neden Kitap, İstanbul, s. 191.

⁷⁸ Nazır Şentürk, *Babiali ve Sadrazamları*, Doğan Kitap, 4. bs., İstanbul, Haziran 2008, s. 123.

⁷⁹ Nazım Tektaş, *Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatı*, Çatı Kitapları, 2009, s. 375.

Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'ya ricası üzerine başmukataacılığa (devlete ait malı kiralamak) atanmıştır.

Şehit Ali Paşa sadrazamlığı döneminde Bosna ve Mısır valiliklerinde çalışmıştır. Mısır valiliklerinde hizmet verirken valiye zorbalık gösteren Çerkez Mehmet Bey ile arkadaşlarına hadlerini bildirmiştir. Mısır'dan İstanbul'a dönen İbrahim Paşa, Patrona Halil İsyanı'nı bastırabileceği gerekçesiyle padişaha tanıtılmıştır.⁸⁰ I. Mahmut'a verdiği tavsiyeleri oldukça mantıklı bulan İbrahim Ağa sarayda dikkat çekmemesi adına 1730 yılında kapıcılık kethüdalığı görevine getirilmiştir. Verdiği tavsiyeler ile Patrona Halil İsyanı bastırılmıştır. İbrahim Ağa'ya bu başarısı nedeniyle vezirlik ve valilik verilmiştir. (28 Aralık 1730)

Sadrazam Damat Mehmet Paşa önemli başarılar elde edemeyince padişah I. Mahmut İbrahim Ağa'yı 22 Ocak 1731 yılında sadrazam olarak atamıştır.⁸¹

İbrahim Paşa'nın sadrazam olmasıyla Patrona Halil ve çevresindekiler bu durumdan memnun olmamışlardır. İbrahim Paşa'dan intikam almak amacıyla 1 Nisan'da isyan çıkarmışlardır. Ama bu ayaklanma kısa sürede bastırılmıştır. Patrona Halil destekçileri yine İbrahim Paşa'yı sadrazamlıktan aldirmek için 2 Eylül'de Beyazıt Camii yakınlarında tekrar bir ayaklanma çıkarmışlardır. Bu ayaklanma da İbrahim Paşa tarafından kısa sürede bastırılmıştır. İbrahim Paşa bu dönemde kendisini desteklemeyenlerden intikam almaya başlayınca kendisine muhalefet eden bir kitle ortaya çıkmıştır. İbrahim Paşa kendisine rakip olarak gördüklerini saraydan uzaklaştırmaya başlamıştır. Sarayda önemli görevlerde bulunan kişileri sürgüne göndermiştir. Darüssade Ağası Hacı Beşir Ağa saraydan uzaklaştırmak istediği kişiler arasındadır. Ağa ile ilgili bir fırsat yakalamış ve bunu hemen kullanmak istemiştir. Padişahında onayını aldıktan sonra Ağa için birde kayık hazırlatmıştır. İbrahim Paşa bu durumu kayınpederi ve Mehmet Ağa'ya söylemiştir. Mehmet Ağa ise bu durumu Kızlar Ağasına bildirmiştir. Durumu öğrenen Beşir Ağa, valide sultandan yardım istemiştir. Duruma el koyan valide sultan padişaha durumu bildirmiştir ve 7 ay 19 gün sadrazamlık yapan İbrahim Paşa yaşına hürmeten mallarına el konulmadan İstanbul'dan çıkartılmış⁸², yerine ise Topal Osman Paşa 9 Eylül 1731 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır.⁸³

⁸⁰ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 125.

⁸¹ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 194.

⁸² Abdülkadir Özcan, "İbrahim Paşa, Kabakulak", *TDVİA*, c. 21, İstanbul, 2000, s. 328.

⁸³ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 126.

Kabakulak İbrahim Paşa Ağrıboz muhafızlığından sonra Nisan 1732 tarihinde Bosna valiliğine atanmıştır. Halktan gelen yoğun şikayetler üzerine ise Temmuz 1732’de vezirliği elinden alınmıştır ve Girit’te bulunan Resmo kasabasında yaşamaya mecbur bırakılmıştır. Uzun yıllar bu kasabada yaşayan İbrahim Paşa 1743 senesinde nedeni belli olmayan bir sebepten ötürü katledilerek başı İstanbul’a gönderilmiştir. İbrahim Paşa’nın başı Koca Mustafapaşa Mezarlığı’na defnedilmiştir.

84

1.4. TOPAL OSMAN PAŞA

Topal Osman Paşa’nın doğum tarihi kesin değildir. Ancak Mora’da doğduğu bilinmektedir. Hatta bu sebepten ötürü lakabının “Moravi” olduğu da söylenmektedir. Jonas Hamwey Osman Paşa’nın 1663 yılında doğduğundan bahsetmektedir.⁸⁵ Osman Paşa’nın 12. kuşak torunlarından olan A. Akif Poroy, Paşanın aynı yıl İstanbul’da doğduğunu belirtmektedir.⁸⁶ Hamwey’in tahmini yaş hesaplaması ile Poroy’un ifadesi birbirini tamamlanmaktadır. Fakat doğum yeri konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır.

Osman Paşa, İstanbul’a geldiğinde hemşerileri vasıtasıyla sarayın koz bekçileri ocağına kaydedilmiştir. Daha sonra pandolbaşı (kır bekçisi, derbent muhafızı) olarak saray bahçelerinde hizmet etmiştir. 21 yaşında padişahın görevlendirmesiyle Mısır’a giderken İspanyol korsan gemisine esir düşüp Malta’ya götürülmüştür.⁸⁷ Osman Paşa burada kalçasından ağır bir yara almıştır. Yarası iyileştirilse de topal kalmıştır. Bu nedenle lakabı “Topal”dır.⁸⁸ Esir düştüğü geminin kaptanı ile 1.000 altına anlaşmış ve özgürlüğüne kavuşmuştur.⁸⁹

1698 yılından 1711 Prut Seferi’ne kadar hiçbir kaynakta adı geçmemiştir. Bu nedenle o yıllar arasında ne görevlerde bulunduğu bilinmemektedir. Prut Seferi dönüşünde Dergah-ı Ali’de Kapıcıbaşılik görevine getirilmiştir. Bir süre sonra bu meslekten padişahın emriyle emekli olmuştur. Padişahın emekliye ayırmasının nedeni ilerleyen yaşı ve aksayan ayağı olabilir. Osman Paşa daha sonra ise Martolosbaşı olarak Rumeli’ye gönderilmiştir. Bu bölgede verdiği önemli hizmetler

⁸⁴ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 195.

⁸⁵ Abdurrahman Ateş-Enver Cebeci, *Konyalı Bir Osmanlı Sadrazamı Topal Osman Paşa*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, Ekim 2020, s. 27.

⁸⁶ A. Akif Poroy, *Sadrazam Topal Osman Paşa 1663-1733*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 11.

⁸⁷ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 195.

⁸⁸ Abdurrahman Ateş-Enver Cebeci, *a.g.e.*, s. 30.

⁸⁹ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 128.

nedeniyle 1716'da Muhsinzade Abdullah Paşa'nın yerine vezirlikle Mora seraskerliğine tayin edilmiştir.

Avusturya ve Venedik ile devam eden savaşlarda Venedik firkateynlerinin kaptanlarını esir almıştır. Bu hizmeti oldukça takdir toplayan Osman Paşa Preveze ile Dubniçe'nin idarelerini de almıştır.

1718'de İnebahtı muhafızlığına, 1720 yılında ise Narda muhafızı olarak Bosna valiliğine atanmıştır. Mayıs 1721 yılında Rumeli valisi Muhsinzade Abdullah Efendi'ye karşı Niş'te yeniçeri ayaklanması çıkmıştır. Bu nedenle Rumeli valisi olarak atanmıştır. 6 yıl burada görev yapan Osman Paşa kendisi hakkında gelen şikayetler üzerine tekrar Muhsinzade Abdullah Efendi ile yer değiştirerek 24 Ağustos 1727 senesinde Bosna valisi olmuştur.

Osman Paşa görev yaptığı yerlerde asayişi düzenlemek için büyük çaba sarf etmiştir. 1731 yılının Eylül aylarında Selanik taraflarına geldiğinde Darüssaade Ağası Beşir Ağa'dan gizli bir mektup almıştır. Mektupta sadrazamlıkla görevlendirildiği ve derhal İstanbul'a gelmesi gerektiği yazılmıştır. 21 Eylül 1731 yılında İstanbul'a giderek mührü almıştır.

Görevinin 5. ayında diğer vezirler ile birlikte Hırka-i Şerif ziyaretine gitmişlerdir. Burada çok yorulan Osman Paşa silahtar ağasının koluna girerek *“Oruçtan ve ihtiyarlıktan rahatsızım, Şûrâda biraz oturayım.”* diyerek Revan Köşkü'nün kapısının önüne oturmuştur. Silahtar, Osman Ağa dinlenirken bir fırsatını bulup bu durumu padişaha anlatmıştır. Daha sonra Osman Ağa'nın yanına giderek *“Şevketlü efendimiz sünnet odasına gideceklerinden buradan geçerler, rahatsız olursunuz.”* demiştir. Osman Paşa'yı Revan Köşkü'ne sokup Osman Paşa'dan mührü alınmış ve Bostancı sandalıyla Kadıköy'e gönderilmiştir.⁹⁰

Osman Paşa görevden alındıktan sonra Trabzon valiliğine tayin edilmiştir. Mühimme Defteri'ne ise Paşa'nın istifa ettiği yazılmıştır.

İran Seferi'nin tekrar başlamasıyla 1732 yılında Tiflis muhafızı olarak görevlendirilmiştir. Eylül 1732 yılında Musul taraflarındaki İran cephesine serasker olmuştur. Paşa bu görev fermanını aldığından hasta olmasına rağmen yine de görev yerine gitmiştir. 20 Temmuz 1733 yılında Nadirşah ile Duçom muharebesini yapmıştır ve Bağdat ile Doğu Anadolu'yu istiladan kurtarmıştır. Bu başarısı I.

⁹⁰ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 198.

Mahmut'a gazilik unvanını kazandırmıştır.⁹¹ Bu savaş sonrasında görevinden affını isteyen Osman Paşa yine de görevine devam etmiştir. Nadirşah ile ikinci defa Kerkük muharebesinde karşılaşan Osman Paşa savaş esnasında vefat etmiş (Kasım 1733) ve Osmanlı ordusu bozguna uğramıştır. Osman Paşa'nın kabri Kerkük'te bulunan İmam Kasım Camii'nin kabristanındaki türbesindedir.

Osman Paşa kaynaklarda dürüst, mert, sözü etkili ve cömert biri olarak tanımlanmıştır. Oğlu Ratıp Ahmet Paşa 1744 yılında kaptan-ı deryalığa kadar yükselmiştir.⁹² Torunları arasından önemli şairler, müderrisler ve devlet adamları çıkmıştır. Naşid, Namık Kemal, 6. Cumhurbaşkanımız olan Fahri Korutürk'ün eşi Emel Korutürk, ilk kadın ressamlarımızdan olan Melek Celal Sofu tanınan torunlarından.⁹³

1.5. HEKİMOĞLU ALİ PAŞA

Ali Paşa 4 Haziran 1689 tarihinde İstanbul'da doğmuştur.⁹⁴ Annesi Safiye Hanım babası Hekimbaşı Nuh Efendi'dir. Nuh Efendi aslen Venedikli olup Pandora Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. Burada Safiye Hanım'a aşık olan Nuh Efendi Müslüman olmuştur. Ali Paşa 8 çocuklu ailenin ikinci oğludur.⁹⁵

Hekimoğlu Ali Paşa çok genç yaşlarda III. Ahmet döneminde silahşör ve Dergah-ı Âlî kapıcıbaşılarından birine tayin olmuştur. III. Ahmet'in düşüncesi oldukça yetenekli olan Ali Paşa'yı hızlı bir şekilde yükseltip damadı yapmaktır. Bu durum nedeniyle Ali Paşa'yı kıskanan Damat (Şehit) Ali Paşa, Ali Bey'i Zile voyvodallığı görevine atayarak 1713 yılında İstanbul'dan uzaklaştırmıştır.⁹⁶

Ali Paşa, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadareti döneminde önce Yeni-il Türkmen voyvodallığına 1722 yılında ise Rumeli beylerbeyi payesiyle Adana valiliğine atanmıştır. Bu bölgedeki Okçu – Özenli, Bektaşî, Amiki, Musabeyli, Cırganlı, Kulaksız, Gücekli, Avşar, Kılıçlı aşiretlerinin ayaklanmalarını bastırarak ün yapmıştır. Bu ünü İstanbul'a kadar gitmiştir.

1724 yılında Halep valisi olarak Tebriz'in kuşatmasında bulunmuştur. Burada elde ettiği başarılar ile vezir yapılmıştır. Daha sonra serasker olarak atanmış ancak adamlarının halka zor kullandıkları haberi İstanbul'a gelince seraskerlikten alınarak

⁹¹ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 128.

⁹² Abdülkadir Özcan, "Topal Osman Paşa", *TDVİA*, c. 41, İstanbul, 2012, s. 246.

⁹³ A. Akif Poroy, *a.g.e.*, s. 186 – 187.

⁹⁴ M. Münir Aktepe, "Hekimoğlu Ali Paşa", *TDVİA*, c. 17, İstanbul, 1998, s. 166.

⁹⁵ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 130.

⁹⁶ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 200.

Tebriz'in kuşatmasında görevlendirilmiştir. Burada da elde ettiği başarılar nedeniyle Darüssaade ağasının da ricası ile 12 Mart 1732 yılında sadrazam olmuştur. 10 Mayıs 1732 tarihinde İstanbul'a gelen Ali Paşa mührünü almıştır.

Topal Osman Paşa'nın İran savaşlarında yenilgiye uğrattığı Nadir Şah yeni sadrazam olan Ali Paşa'ya ve padişaha birer mektup göndermiştir. Mektupta kendisinin de Türk olduğunu, boşuna kan akması gerektiği yazılıdır. Bu barış teklifini onaylayan Ali Paşa, Nadir Şah'a barışı kabul ettiğine dair bir mektup yazıp göndermiştir. Ancak mektup İran Seraskeri Köprülüzade Abdullah Paşa'nın eline geçmiştir. Abdullah Paşa, Nadir Şah ile barış yapılmaması gerektiğini düşündüğünden sadrazamın mektubunu geri göndermiştir. Bu durumu öğrenen padişah I. Mahmut devlet erkanını toplayarak Hekimoğlu Ali Paşa'nın 12 Temmuz 1735 tarihinde mührünü elinden alarak onu Midilli'ye sürmüştür. Burada bir yıl sürgün hayatı yaşayan Ali Paşa daha sonra önce Girit valiliğine daha sonra 1736 tarihinde Bosna'ya tayin edilmiştir.

Avusturya bu dönemde Rusya ile işbirliği yaparak Osmanlı'ya savaş açma planları yapmaktadır. Rusya'dan beklediği destek gelince ise Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Bu dönemde Hekimoğlu Ali Paşa Bosna valisidir. Ali Paşa oluşturduğu güçlü ordu ile düşmanların üzerine gitmiş ve düşmanları püskürtmüştür. Bu başarı ile Belgrad tekrar Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Rus Kuvvetleri ise Kırım'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Bu elde ettiği başarı Ali Paşa'nın prestijinin artmasına neden olmuştur.

1740 yılında Mısır'da artan huzursuzluğu bastırmak için görevlendirilmiştir. Bu bölgeyi de oldukça huzurlu bir hale getiren Ali Paşa Haziran 1741'de Anadolu valiliğine atanmıştır. 21 Nisan 1742 senesinde ise I. Mahmut mührü ikinci kez Hekimoğlu Ali Paşa'ya vermiş ve onu ikinci kez sadrazam olarak atamıştır.⁹⁷

Hekimoğlu Ali Paşa ikinci sadaret dönemini Kerkük, Musul, Rakka, Kars taraflarındaki İran savaşlarıyla geçmiştir. Diyarbakır seraskerinin istediği yardım acil olmasına rağmen göndermemiş⁹⁸ ve bu durum padişahın canını sıkıştır. Padişah derhal Ali Paşa'yı huzuruna çağırarak: *“Seraskere yardım etmediğine göre mesele önemsizdir; sen niye gideceksin, Eğer önemlidir diyorsan niçin yardım göndermedin?”* demiştir. Sorduğu soruların cevabını alamayan padişah sarayda bir

⁹⁷ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 131.

⁹⁸ M. Münir Aktepe, *a.g.m.*, s. 166.

toplantı düzenleyerek, Darüssaade Ağası vasıtasıyla 23 Eylül 1743 tarihinde Ali Paşa'nın mührünü almıştır.

Ali Paşa tekrar ilk sadrazamlığının elinden alınmasında olduğu gibi Midilli, Girit, Kandiye, Bosna, Halep, Anadolu valiliği ve Kars seraskerliği görevlerinde bulunmuştur. Kars seraskerliği sırasında Nadir Şah ile karşı karşıya gelmişlerdir. Nadir Şah'ın galibiyetini kabul etmeyen Ali Paşa fırsat kollayarak İran güçlerine tekrar saldırmıştır. Orduda bulunan on beş bin kadar levent ve gönüllü askerler Şii mezhebindedirler ve “Acem bastı” naraları atarak İran ile savaşmak istemediklerini söylemişlerdir. Ali Paşa, orduda yaşanan bu başkaldırıyı kabul etmeyerek orduyu kısa sürede disipline etmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa, İstanbul'a bir haber göndererek artık yerleşik bir hayatı tercih etmek istediğini söylese de Trabzon'daki başkaldırıları ile uğraşmış ve bu bölgede işleri yoluna koymuştur.

Padişah I. Mahmut'un vefatıyla 31 Aralık 1754 tarihinde yerine III. Osman geçmiştir ve Hekimoğlu Ali Paşa üçüncü kez 15 Şubat 1755 tarihinde Köse Bahir Mustafa Paşa yerine sadrazam yapıp mühür ona teslim edilmiştir.⁹⁹ Ancak III. Osman yapı gereği sadrazamın işlerine müdahale etmektedir. Hekimoğlu Ali Paşa bağımsız bir şekilde işlerini halledemediğini her yerde söylemeye başlamıştır. Çok geçmeden Silahdar Bıyıklı Ali Ağa, Hekimoğlu Ali Paşa'nın düşüncelerini padişaha iletmiştir. Padişah bu duruma çok sinirlenmiştir: “*Ben şimdi seni azleder, yerine hamallar kahyası Ali Usta'yı vezir ederim*” demiştir. Hekimoğlu Ali Paşa ise “*Evet yaparsınız, lakin Hamal Ali Paşa olur. Hekimoğlu Ali Paşa olamaz.*” demiştir. Bu söze çok sinirlenen III. Osman 18 Mayıs 1755 tarihinde Ali Paşa'nın mührünü elinden almıştır. Öldürülmesi için ise Kızkulesi'ne gönderilmiştir. Padişahın annesi, Hekimoğlu Ali Paşa'yı affederek cezasını önce Kıbrıs'ta kale hapsine çevirmiştir. Kıbrıs'ta fakir halk için 3 ayda 100.000 kuruştan fazla sadaka dağıtmıştır.¹⁰⁰ Daha sonra ise cezasını hafifleterek Rodos Adası'na göndertmiştir.

Padişah III. Osman bir süre sonra verdiği cezadan ötürü pişmanlık duyarak Ali Paşa'yı Anadolu valiliği ile Kütahya'ya getirmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa, Kütahya'ya geldikten kısa bir süre sonra 13 Ağustos 1758'de 69 yaşındayken

⁹⁹ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁰⁰ M. Münir Aktepe, *a.g.m.*, s. 167.

hastalanarak vefat etmiştir. Naaşı İstanbul'daki Kocamustafapaşa'da Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne defnedilmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa oldukça gönlü açık, dürüst birisidir. Sadrazamlığı döneminde Fatih İlçesi Davutpaşa Mahallesinde 1734-35 yıllarında Çuhadar Ömer Ağa ve Hacı Mustafa Ağa adında iki mimara içinde cami, tekke, kütüphane, türbe, sebil ve dört çeşmenin yer aldığı bir külliye yaptırmıştır.¹⁰¹

1.6. GÜRCÜ İSMAİL PAŞA

Gürcü asıllı olan İsmail Paşa Yeniçeri Ocağı'nda yetişmiştir. Patrona Halil İsyanı'na katılmadığı için sarayın güvenini kazanmıştır. Şahin Mehmet Ağa'nın sadaret kaymakamı olmasıyla İsmail Paşa'da 1731'de yeniçeri ağası olmuştur.¹⁰²

Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadrazamlığı döneminde sadrazam olmak için uğraşınca 26 Temmuz 1732 tarihinde Rumeli valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.¹⁰³ Daha sonra ise Trabzon, Diyarbakır (1734-1735, 9 Ay)¹⁰⁴, Bağdat valiliği yapmıştır.

Hekimoğlu Ali Paşa birinci sadaretinden azl olunca, Darüssaade Ağası Beşir Ağa'nın padişaha önerisiyle İsmail Paşa 12 Temmuz 1735'de sadrazam olmuştur.¹⁰⁵

Yeniçeri ağalığı yaptığı dönemde şiddetli icraatlarıyla tanınan İsmail Paşa, sadrazam olduktan sonra da bu huyundan vazgeçmemiştir. Sarayda rüşvetin önünü açmış, işine karışanlara iftira atarak saraydan uzaklaştırmıştır. Bu davranışlarından oldukça fazla şikayet gelmeye başlayınca tayininden beş buçuk ay sonra görevinden azledilmiş, önce Sakız Adası'na sonra ise Rodos Adası'na ikamet memuru olarak atanmıştır.

Eylül 1737'de Hanya muhafızlığına atanan Gürcü İsmail Paşa, Ekim 1738'de Hanya'da vefat etmiştir. Vefatı İstanbul'da duyulunca bütün mal varlığına el konulmuştur. Gürcü İsmail Paşa adına Tepebaşı'nda Kamer Hatun Camii yakınında 1732 tarihli bir çeşmesi bulunmaktaydı. Ancak yolun genişletilmesi çalışmasında bu çeşme kaldırılmıştır.¹⁰⁶

¹⁰¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *TDVİA*, c. 17, İstanbul, 1998, s. 169.

¹⁰² Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁰³ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 387.

¹⁰⁴ İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516 – 1838), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sy. 1, Elazığ, 2000, s. 248.

¹⁰⁵ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 134.

¹⁰⁶ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 214.

1.7. SİLAHDAR DAMAT DİMETOKALI MEHMET PAŞA

Edirne yakınlarında bulunan ve I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Dimetoka'da doğmuştur. Padişah II. Mustafa zamanında Enderun'a alınıp eğitim görmüştür. Padişah tarafından beğenildiğinde ise 1733'te silahdarlığa getirilmiştir.

Gürcü İsmail Paşa'nın görevden alınmasıyla 25 Aralık 1735'te vezir ve sadaret kaymakamı, 9 Ocak 1736'da¹⁰⁷ ise sadrazam olmuştur.

Mehmet Paşa'nın sadareti 1736 Avusturya – Rusya seferlerine denk gelmiştir. Daha önce valilik gibi görevlerde bulunmadığından bu konuda tecrübesizdir ve sadrazam kethüdası Osman Halisa Efendi'den yardım istemiştir.

Avusturya elçisi Tamlan bu iki devlet adamı savaş yapmadan sorunların çözülebileceğine inandırmış ve Osmanlı Devleti'nin hazırlıksız olduğu bir dönemde savaş açılmıştır. Bu olay üzerine Osman Halisa Efendi idam edilmiş, Mehmet Paşa ise 6 Ağustos 1737'de görevinden alınmıştır.¹⁰⁸ Mehmet Paşa'nın idam edilmemesinin nedeni ise padişahın Mehmet Paşa'yı yardım alması konusunda yönlendirmesidir.

Eğriboz muhafızlığı, Özi–Silistre valiliği, Belgrad muhafızlığı görevlerinde bulunmuştur. Vefatına (1757) kadar ise Cidde valiliği yapmıştır.¹⁰⁹

1.8. MUHSİNZADE ABDULLAH PAŞA

Tüccar Halepli Muhsin Çelebi'nin oğludur. Ailenin Musullu olduğu düşünülmektedir. Uzun bir süre babasının işleri ile ilgilenen paşa babasının ölümü ardından büyük biraderi Mehmet Efendi'nin tavsiyesi ile darphane hizmetine girmiştir. Darphane emini olduktan sonra yaşanan Edirne Vakasında ihtilalciler tarafından 23 Ağustos 1703 tarihinde birinci defterdarlığa getirilmiştir.¹¹⁰

Birçok devlet hizmetinde bulunan Abdullah Efendi kayınpederi Çorlulu Ali Paşa sadrazam olunca onun kethüdası olmuştur. Ancak sadrazamın görevinden azli nedeniyle o da azlolunarak Baş baki kulluğuna¹¹¹ getirilmiştir.

¹⁰⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 388.

¹⁰⁸ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁰⁹ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 216.

¹¹⁰ Nazım Şentürk, *a.g.e.*, s. 136.

¹¹¹ Osmanlı maliye teşkilatında defterdarlığa bağlı yoklama ve vergi nakaya tahsili ile görevli amir. Feridun Emecen, “Başbaki Kulluğu”, *TDVİA*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 126 – 127.

Mısır'da asilik yaparak düzeni bozan Kaytasbeg'in isyanını bastırmak için görevlendirilmiştir. İsyanı bastırıp üzerine de Kaytasbeg'in kesik başını İstanbul'a göndermiştir. Sarayda oldukça fazla takdir toplayan Abdullah Efendi 1715'te Mora defterdarlığına getirilmiştir.

Rumeli Beylerbeyi, Mora seraskerliğinden sonra, İnebahtı muhafızlığına tayin olmuştur. Ancak Abdullah Efendi bu görevi istemediğini bildirince İstanbul'a çağrılmıştır ve 1717'de Kapıcılar Kethüdalığında görevlendirilmiştir. Avusturya Seferi'nde görevlendirilecek iş bilir bir kethüdanın bulunması gerektiğinden Nisan 1717'de ikinci defa sadrazam kethüdası olmuştur. Halil Paşa'nın azli üzerine göreve getirilen Nişancı Mehmet Paşa yerine nişancılık görevine getirilmiştir. Savaş esnasında yaptığı hizmetlerden dolayı Eylül 1717'de vezirlikle Vidin Kalesi muhafazasına gönderilmiştir.

Abdullah Paşa 1718 başlarında yeniçeri ağalığına tayin edilmiştir. Bu tayinden 21 gün sonra ise Rumeli valiliği görevi verilmiştir. Niş'teki yeniçeriler ile yerli kulu muhafızlarının arasında gerginlik vardır. Abdullah Paşa ise yerli kulu tarafını tutmuştur. Bu duruma çok sinirlenen yeniçeriler valinin sarayına doğru yürümüşlerdir. Bu durumu acil olarak İstanbul'a bildiren Abdullah Paşa Mayıs 1721'de Bosna'ya tayin edilmiştir.¹¹² 24 Ağustos 1727 yılına kadar bu görevi sürdüren Abdullah Paşa tekrar Rumeli valiliğine getirilmiştir.

Abdullah Paşa çıkan Patrona İsyanı ile birlikte İstanbul'a çağrılmıştır ve ikinci kez 25 Kasım 1730'da yeniçeri ağalığına atanmıştır. Göreve getirildikten 4 ay sonra çıkan isyanda yeniçerilerin elinden kaçmış ve bunun sonucunda Adana valiliğine atanmıştır. Adana'dan Halep'e oradan da Nisan 1736'da Kabakulak İbrahim Paşa yerine üçüncü kez Rumeli valiliğine getirilmiştir.¹¹³

Rusya ve Avusturya ile çıkan savaşta Avusturya elçisinin sadrazam Silahdar Mehmet Paşa'yı savaş olmayacak diye kandırması, sadrazamın tecrübesizliğinden ötürü buna inanması ile görevinden azledilmesi üzerine 5 - 6 Ağustos 1737 tarihinde Muhsinzade Abdullah Paşa'ya mühür verilmiş ve sadrazam olmuştur.¹¹⁴

Aralık 1737'de ordusu ile İstanbul'a gelen sadrazam saraydan ayrılmadan kendisinden mührü alınmış ve sadaret kaymakamı Yeğen Mehmet Paşa'ya verilmiştir. Kendisi ise 17 Ocak 1738 tarihinde Selanik'e gönderilmiştir. Abdullah

¹¹² Feridun Emecen, "Abdullah Paşa, Muhsinzade", *TDVİA*, c. E K – 1, İstanbul, 2016, s. 8.

¹¹³ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 218.

¹¹⁴ Nazım Şentürk, *a.g.e.*, s. 137.

Paşa 1743'te Vidin muhafızlığına, 1745'te dördüncü defa Rumeli valiliğine atanmıştır. Ağustos 1746'da emekli olmuştur. Abdullah Paşa emekli olduktan sonra Mart 1748'de beşinci defa Bosna valisi olmuş ve Mart 1749'da Travnik'te hayatını kaybetmiştir. Vidin ve Bosna kalelerinde cami ve Tırhala'da çeşmeler yaptırmıştır.

1.9. YEĞEN MEHMET PAŞA

II. Süleyman defterdarlarından olan 1697'de vefat eden Gül Yusuf Efendi'nin kız kardeşinin oğlu olması sebebiyle sarayda “Yeğen” lakabını almıştır.¹¹⁵ Ailesi hakkında pek bilgi yoktur. Doğum tarihi bilinmediği gibi doğum yeri de net değildir. Bazı kaynaklarda İstanbul doğumlu olarak geçerken bazı kaynaklarda ise Antalyalı yani Aksekili olduğu not edilmiştir.¹¹⁶ Bir dönem Antalya mültezimliğinde görev yapan Mehmet Paşa dayısının daveti üzerine İstanbul'a gitmiş ve burada gümrük emniyeti yapmıştır. Bu nedenle “Gümrükçü” lakabı da takılmıştır. Patrona Halil İsyanı sırasında isyancıların gümrükten mal çalmalarını engellemiştir. Memuriyetinde gösterdiği üstün başarılar nedeniyle 1732 senesinde Erzurum beylerbeyi Topal Osman Paşa'nın kapı kethüdalığına getirilmiştir.¹¹⁷ 1736 seferinde sadaret kaymakamı Köprülüzade Hafız Ahmet Paşa'ya kethüda olmuştur. Onun Niş Kalesinin alınmasıyla görevlendirilmesi üzerine vezir olmuştur. Çok geçmeden 19 Aralık 1737¹¹⁸ senesinde ise Muhsinzade Abdullah Paşa yerine sadrazam olmuştur.¹¹⁹

1738 yılında Avusturya üzerine sefere çıkan sadrazam 201 çatışmanın ardından Mehadiye ve Adakalesini Ağustos 1738'de almıştır. Seferde göstermiş olduğu başarılarından ötürü I. Mahmut tarafından kendisine 100.000 altın, elmaslı sorguç, kabzası mücevherli kılıç ve kürk verilmiştir. Sadrazam Yeğen Mehmet Paşa ordusu ile birlikte İstanbul'a dönmüştür. Yaklaşık 1 sene sonra ise Belgrad'ın geri alınması için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Fransa aracılığıyla Avusturya karşılıklı barış çalışmalarına başlamak istediğini belirtmiştir. Sadrazam Mehmet Paşa ise bunu kabul etmeyerek savaş hazırlıklarına devam etmiştir.

¹¹⁵ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 220.

¹¹⁶ Hamdi Mertel, Yeğen Mehmed Paşa, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul, Şubat 1965, s. 2.

¹¹⁷ Abdülkadir Özcan, “Mehmed Paşa, Yeğen”, *TDVİA*, c. EK – 2, 3. bs., Ankara, 2019, s. 230.

¹¹⁸ Ayhan Buz'un “Sokullu'dan Damat Ferit'e Osmanlı Sadrazamları” adlı eserinde Yeğen Mehmet Paşa'nın sadrazam olma tarihi 17 Ocak 1738 olarak geçmektedir. Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 220.

¹¹⁹ Nazım Şentürk, *a.g.e.*, s. 138.

Padişah I. Mahmut, İstanbul'a gelen Kırım Hanı II. Mengli Giray'a savaş hakkındaki düşüncesini sormuştur. Kırım Hanı ise "Hazır galip iken sulh olalım; gelecek seneye kalsa kimin galip kimin mağlup olacağını Allah bilir." diyerek düşüncesini belirtmiştir. Diğer devlet adamları da Kırım Hanı ile aynı düşüncededir. Acilen sulh yapılmalıydı. Yeğen Mehmet Paşa ise aksine derhal savaş yapılması gerektiğini savunmaktaydı. Bu durum padişahın da kafasını karıştırmıştır. I. Mahmut'un söylediklerine çok önem verdiği Kızlarağası Hacı Beşir Ağa'nın da sulh taraftarı olması Yeğen Mehmet Paşa'yı endişelendirmiştir. Bunun üzerine paşa: "Ordu çıkınca kızlarağasının hakkından gelirim" demiş bunu duyan Beşir Ağa ise sadrazamdan önce davranmış ve söylediklerini padişaha bildirmiştir. Oldukça sert tavırlı olması nedeniyle devlet erkânı arasında da sevilmeyen Yeğen Mehmet Paşa'nın görevden azline karar verilmiştir. Ordunun göreve gideceği gün, 23 Mart 1739'da (kurban bayramının ikinci günü) cirit oynamak bahanesiyle Gülhane'ye davet edilmiştir. Hırka-i Şerif odasında bir süre bekledikten sonra mührü kendisinden alınarak Vidin Seraskeri İvaz Mehmet Paşa'ya verilmiştir. Yeğen Mehmet Paşa ise Bostancı Ağa'ya teslim edilerek Balıkhane'ye hapsedilmiştir.¹²⁰

Yeğen Mehmet Paşa azlinden sonra Sakız Adası'nda ikamet etmiştir. 1740'da Girit valiliğine, Şubat 1742'de ise Ağrıboz muhafızlığına atanmıştır. Yeğen Mehmet Paşa 1 Ağustos 1742'de Bosna valisi olmuştur. Ağrıboz muhafızlığına ise kendisinden sonra sadrazam olan ancak azledilen İvaz Mehmet Paşa getirilmiştir. 1744 Aralık ayında devam eden İran Savaşı nedeniyle Kars Cephesi seraskeri olmuştur. Yapılan Revan Muharebeleri esnasında aniden hastalanarak vefat etmesi ordunun da dağılmasına neden olmuştur (14 Ağustos 1745). Mehmet Paşa'nın kederden hastalandığı söylenmiştir. Cenazesi ise Kars Kalesi yakınlarına defnedilmiştir. Mallarına el konulmuştur.¹²¹

Kaynaklarda Yeğen Mehmet Paşa'nın açık sözlü, dürüst, ciddi ancak görünüş itibarıyla sert olduğu geçmektedir. Yolsuzluklara karşı oldukça serttir. Devlet menfaatini her şeyin üzerinde tutmaktadır. Sinirli olduğu zamanlarda ise sakalını ağzına alıp çiğnermiş. Asla hatır ile iş yapmaz ve yakın akrabası olan İvaz Mehmet Paşa'yı yaptığı hatadan dolayı seraskerlikten alması bunun en büyük kanıtıdır.¹²²

¹²⁰ Hamdi Mertel, *a.g.e.*, s. 19.

¹²¹ Abdülkadir Özcan, *a.g.m.*, s. 231.

¹²² Hamdi Mertel, *a.g.e.*, s. 22.

1.10. HACI İVAZZADE MEHMET PAŞA

Belgrad yakınlarındaki Yogodina’da doğmuştur. Kendisi bir Evlad-ı Fatihan olup Rumeli’ye yerleşmiş bulunan ilk Türk ailelerindendir. Babasının adının Nasıruddin¹²³ (Nasrullah)¹²⁴ olarak bilinmektedir. 1689 Belgrad Seferi sırasında çok küçük yaşta Alaiyeli Gül Yusuf Ağa’nın hizmetine girmiştir. Yusuf Ağa’nın vefatı ile Alaiyeli Koca Ebubekir Ağa’nın hizmetine girmiştir. 1721 yılında Ebubekir Ağa’nın Cidde’ye vezir olarak atandığında Mehmet Paşa da kendisinin kethüdasıydı ve hac vazifesini bu dönemde yerine getirmiştir.

5 Mart 1731 tarihinde gümrük eminliği görevine getirilmiştir. Burada Yeğen Mehmet Paşa ile halef – selef olmuşlardır.¹²⁵ Daha sonra başbakikulu olarak ardından ise 1732’de Hekimoğlu Ali Paşa sadaretinde Çavuşbaşı olarak atanmıştır. 1735’te sadrazam olarak görev yapmakta olan Ali Paşa’nın azli üzerine, yeni sadrazam atanana kadar sadaret kaymakamlığına atanmıştır. İsmail Paşa’nın sadrazam olarak atanması ile 25 Ekim 1735 tarihinde Niğbolu Sancağıyla Vidin muhafızlığına atanmıştır. Görev yaptığı süre boyunca Avusturyalılara karşı büyük mücadeleler vermiştir. Hırsova ve Fethülislam kalelerini 1737’de ele geçirmiştir.

1738 yılının bahar aylarında Adakale’yi kuşatmak için hazırlıklara girişen Mehmet Paşa, Avusturyalıların Mehadiye’ye doğru gittiğini duyunca yönünü buraya çevirmiş ve büyük bir zaferle Mehadiye savaşı sonuçlanmıştır. Mehadiye’den tekrar Adakale’yi kuşatmaya gittiyse de ordunun hazırlıksız olduğunu fark edince Fethülislam’a geri çekilmiştir. Bunu duyan sadrazam Yeğen Mehmet Paşa, kendisine danışılmadan karar alındığını söyleyerek İvaz Mehmet Paşa’yı görevden almıştır. Ancak yerine atanmış olan seraskerin hiçbir şey yapamaması üzerine 9 Temmuz 1738 tarihinde Mehmet Paşa tekrar görevine iade edilmiştir. Adakale’ye gerçekleştirilen kuşatmanın ardından Adakale 15 Ağustos’ta teslim olmuştur.¹²⁶

Yeğen Mehmet Paşa sadrazamlıktan alındıktan sonra üstün hizmetlerinden ötürü 23 Mart 1739’da Vidin Seraskeri İvaz Mehmet Paşa sadrazamlığa atanmıştır.¹²⁷

Yeğen Mehmet Paşa’nın büyük bir özveri ile hazırladığı ancak görevden alınmasıyla ortada kalan ordu en çok İvaz Mehmet Paşa’nın işine yaramıştır. Bu ordu

¹²³ Fikret Sarıcaoğlu, “Hacı İvaz Paşa”, *TDVİA*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 489.

¹²⁴ Mehmet Süreyya, (haz. Nuri Akbayan), *Sicill-i Osmani*, c. 3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Haziran 1996, s. 843.

¹²⁵ Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, s. 843.

¹²⁶ Fikret Sarıcaoğlu, *a.g.m.*, s. 487.

¹²⁷ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 224.

ile 22 Temmuz 1739 tarihinde Hisarcık Zaferi kazanılmıştır. Belgrad'ın alınmasına sebep olan bu zaferin sonunda antlaşma imzalanmıştır (18 Eylül 1739).¹²⁸

Belgrad Seferi'nde başarı ile dönen İvaz Mehmet Paşa İstanbul'da çok güzel karşılanmıştır. Ancak göreve başladıktan sonra İstanbul'da başlayan yangınlar, ağır geçen kış şartları, esnafın yaşadığı ekonomik sıkıntılar paşanın uğursuzluğu olarak yorumlanmıştır. 6 Haziran 1740'ta bir grup yeniçeri, halkı galeyana getirerek Kazancılar'dan Etmeydanı'na doğru yürümüşlerdir. Halk Beyazıt Camii etrafında toplanıp dükkanlarını kapatıp ekonomiyi protesto etmişlerdir. Bu ayaklanmayı Çorbacı Hasan Ağa ve Yeniçeri Ağası Şehla Ahmet Paşa bastırmışlardır.¹²⁹ Yaşanan bu hadiselerde İvaz Mehmet Paşa'nın asayişi sağlayamadığı ve başkente uğursuzluk getirmesi gerekçesiyle 22 Haziran 1740 tarihinde mührü elinden alınarak azledilmiş yerine ise Nişancı Ahmet Paşa sadrazam olmuştur.¹³⁰

İvaz Mehmet Paşa görevinden azledildikten sonra Cidde Sancağı'na tayin edilmiş, gidene kadar ise Rodos'ta durması istenmiştir. Ancak Mehmet Paşa, Cidde'de daha önce bulunduğunu, havasının kendisine iyi gelmediğini bu nedenle başka bir tarafa görevlendirilmek istediğini belirtmiştir. Bu affına karşılık olarak ise Paşa Hanya muhafızlığına gönderilmiştir. 1741 Ocak ayında Selanik, şubat ayında ise Bosna'ya görevlendirilmiştir. Bosna'da iki yıl kadar kalan Paşa Eğriboz muhafızlığına atanmıştır. Ancak bu göreve başkasının atandığı anlaşıncı tekrar Hanya'ya gönderilmiştir. Temmuz 1743'te ise İnebahtı muhafızı olmuştur. Zaten İnebahtı'ya geldiğinde hasta olan Paşa çok geçmeden burada hayatını kaybetmiştir. Vefat ettiğinde yaşının 60 olduğu tahmin edilmektedir.

Hacı İvaz Mehmet Paşa'nın gayretli, çalışkan, cesur olduğu kaynaklarda geçmektedir. Belgrad Seferi'nde gösterdiği başarılarından ötürü kendisine “Fatih-i Belgrad” unvanı verilmiştir. Ayrıca kendisine “evliya ağa” da denilmiştir. Vefatından birkaç sene sonra mezarının açıldığı ve cesette hiç bozulma olmadığı halk arasında konuşulmuştur.¹³¹

Hacı İvaz Mehmet Paşa'nın çocukları da önemli görevlerde bulunmuşlardır. Oğlu İbrahim Efendi iki defa şeyhülislamlık, Halil Paşa sadrazamlık yapmıştır. Ali

¹²⁸ Fikret Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 488.

¹²⁹ Nazır Şentürk, a.g.e., s. 140.

¹³⁰ Ayhan Buz, a.g.e., s. 225.

¹³¹ Mehmet Süreyya, a.g.e., s. 843.

Bey ise sipahiler ağası olarak görev yapmıştır.¹³² Kızı Ayşe Hanım ise Hacı Ebubekir Paşa'nın eşidir. Kızından Mehmet Sait adından bir torunu olmuştur.¹³³

1.11. NİŞANCI ŞEHLA HACI AHMET PAŞA

Babası Cafer Ağa Alanyalı olmasına rağmen kendisi Foça doğumludur. Amcası Cidde valiliği yapan önemli devlet adamlarından Alaiyeli Hacı Ebu Bekir Paşa'dır. Öğrenimini tamamlayan Ahmet Paşa ise amcasının yanına gitmiştir. Bir süre amcasının kethüdalığını yapan Ahmet Paşa, İstanbul'a döndükten sonra birinci imrahor olmuştur. Ağustos 1737'de sadrazamlık mührünü Silahtar Mehmet Paşa'dan alıp Muhsinzade Abdullah Paşa'ya götürmekle görevlendirilmiştir.¹³⁴ Verilen görevleri büyük bir özveri ile yapması padişahın dikkatinden kaçmadı ve Ahmet Paşa vezirlik rütbesiyle Aydın muhassılı olmuştur.¹³⁵ Bu bölgede eşkıyalık yapan Sarıbeyoğlu'nun eylemlerini bastırmak istese de bu görevinde başarılı olamamıştır. İvaz Mehmet Paşa'nın sadrazam olmasıyla, Ahmet Paşa Aydın'da kalma şartıyla 1739'da sadaret kaymakamlığına tayin edilmiştir. Sonrasında ise 22 Haziran 1740'ta sadrazam olarak atanmıştır. Şehla Ahmet Paşa'nın görev süresi 2 yıl bile sürmemiştir. Doğudan kötü haberler gelmesi, halkın huzurunun olmaması, Ahmet Paşa'nın rüşvet işlerine karışması padişah tarafından öğrenildiğinde Ahmet Paşa görevinden azledilmiştir. (21 Nisan 1742)¹³⁶ Ahmet Paşa'nın bütün mallarına el konulup katline karar verilmiştir. Ancak tekrar sadrazam yapılan Hekimoğlu Ali Paşa padişahı ikna etmiştir. Ahmet Paşa bağışlanarak Rodos'a sürgün edilmiştir.¹³⁷

Şehla Ahmet Paşa dört kez Halep valiliği yapmıştır. En son Halep valiliğine ise Ağustos 1752'de atanmıştır. Atanmasından altı ay sonra Şubat 1753'te Halep'te vefat etmiştir.

Şehla Hacı Ahmet Paşa'nın İstanbul'da bir mektebi ve çeşmeleri vardır. Ayrıca Üsküdar'da bulunan Bandırmak Tekkesi Camii'nin bakım ve onarımlarına da Ahmet Paşa yaptırmıştır.¹³⁸

¹³² Fikret Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 488.

¹³³ Mehmet Süreyya, a.g.e., s. 843.

¹³⁴ Ayhan Buz, a.g.e., s. 227.

¹³⁵ Nazır Şentürk, a.g.e., s. 141.

¹³⁶ Nazır Şentürk, a.g.e., s. 142.

¹³⁷ Ayhan Buz, a.g.e., s. 228.

¹³⁸ Ayhan Buz, a.g.e., s. 231.

1.12. SEYYİT HASAN PAŞA

Şebinkarahisar'ın Reşadiye kazasına bağlı olan Kabalı köyünde doğmuştur. Şebinkarahisarlı olduğu için “Karahisarlı” lakabı ile tanınmaktadır.¹³⁹ Babası Çardaklızadelerden Mehmet Abdullah Ağa'dır.

1699 yılında İstanbul'a geldiği tahmin edilmektedir. Hasan Paşa İstanbul'a geldiğinde Yeniçeri Ocağı'na girmiştir ve karakullukculuktan (hizmet neferi) itibaren görevinde yükselmiştir. 1718'de Üsküdar çorbacılığı görevinde bulunmuştur. Ardından katar ağalıkları denilen ocağın büyük ağalıklarında hizmet etmiş ve 1733'de kul kethüdalığı ile İran Seferi'ne gönderilmiştir.¹⁴⁰ 1735'de görevinden azledilip memleketinde ikamet etmesi istenmiştir. 1736 yılının sonlarında ise affedilerek 32. Bölüğün kethüdalığına ve cebeciler ağa vekilliğine tayin edilmiştir.¹⁴¹ 1738'de ikinci defa kul kethüdalığına atanmıştır. 1738 yılının Temmuz ayında Yeniçeri Ağası Abdullah Paşa'nın vefatı üzerine Hasan Ağa yeniçeri ağalığına tayin edilmiş ve bu göreviyle Avusturya Ordusu ile yapılan Hisarcık Muharebesi'nde büyük başarılar elde etmiş olması sebebiyle vezirlikle ödüllendirilmiş ve 26 Eylül 1739'da Ağa Paşa olmuştur. İstanbul'a döndükten sonra İstanbul'da çıkan ufak çaplı karışıklıkları kontrol altına almış ve bu hizmetleri takdir edilmiştir.

23 Eylül 1743 tarihinde Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın azli ile Hasan Paşa sadrazam olarak atanmıştır.¹⁴² Sadrazam olarak atanmasında Kızlarağası Beşir Ağa'nın çabalarının olduğu bilinmektedir.

Seyyit Hasan Paşa'nın sadareti sırasında Avusturya Veraset Savaşları yaşanmaktaydı ve İstanbul bu savaşları yakından takip etmekteydi. Hasan Paşa savaşın taraflarının elçilerini İstanbul'a davet etmiş ve arabulucu olma teklifinde bulunmuştur. Aslında o dönemde Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu teklifin amacı savaşın Osmanlı topraklarına sıçramasını engellemektir. Ayrıca Hasan Paşa 1745'te Arnavutluk'a kadar uzanan bir geziye katılmış ve devletin durumunu bizzat kendisi incelemiştir.¹⁴³

Narh işlerine yeterli özeni göstermediği, iase darlığını önleyemediği gerekçesi ile 10 Ağustos 1746 tarihinde görevinden azledilmiştir. Nasıl ki Hasan Paşa'nın sadrazamlık görevine atanmasında Kızlarağası Beşir Ağa'nın çabası olduğu

¹³⁹ Fikret Sarıcaoğlu, “Hasan Paşa, Seyyid”, *TDVİA*, c. 16, İstanbul, 1997, s. 339.

¹⁴⁰ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 231.

¹⁴¹ Fikret Sarıcaoğlu, *a.g.m.*, s. 339.

¹⁴² Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 318.

¹⁴³ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 143.

söylentileri çıkmışsa aynı şekilde görevden alınmasında da yeni atanan Kızlarağası Hafız Beşir Ağa'nın rolü olduğu söylenmiştir.¹⁴⁴ Hasan Paşa görevden azledildikten sonra Rodos'a sürülmüştür. Yedi ay boyunca Rodos'ta kalan Hasan Paşa ardından Mart 1747'de İç İl (İçel) Sancağı'na mutasarrıf olarak atanmıştır. 1747 Kasım ayında Şehla Ahmet Paşa'nın Bağdat valisi olarak atanması üzerine Hasan Paşa onun yerine Diyarbakır valiliğine gönderilmiştir.

Aralık 1748'de Diyarbakır'da hayatını kaybeden Hasan Paşa eğitim almamasına rağmen oldukça bilgili, hayırsever, dindar birisi olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁴⁵

İstanbul Beyazıt'ta yer alan İslam Ansiklopedisi Merkezi olan medrese ile bu medrese çevresindeki yapıları Seyyit Hasan Paşa yaptırmıştır. Hasan Paşa'nın I. Mahmut ile yaptığı bir görüşme kayıtlara şu şekilde geçmiştir.

Hasan Paşa I. Mahmut'a:

“Bana sevaptır dediler, bir mektep ile sebil yaptım. Onlara gelir getirecek bir han yap, dediler. Sizin yasağınız varmış.”

Padişah:

“Han için izin var, sen yap” deyince Hasan Paşa:

“Sevabı senin olsun, madem izin verdin, bu iş bitene kadar sadareten azletme.”¹⁴⁶

Padişah I. Mahmut sözünü tutmuş ve Hasan Paşa'nın eserleri tamamlandıktan sonra görevinden azletmiştir.

¹⁴⁴ Fikret Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. 340.

¹⁴⁵ Fikret Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. 340.

¹⁴⁶ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 144; Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 400.

1.13. TİRYAKİ MEHMET PAŞA

Ayvaz Odabaşı adında yeniçeri ocağında görev yapan bir kişinin oğludur. Tahminlere göre 1680 yılında İstanbul'da doğmuştur.¹⁴⁷ Çok küçük yaşlarda babasının izinden giden Mehmet Paşa ocak yazıcısı olarak göreve başlamıştır. 1736 Rus – Avusturya Seferi'nin başyazıcısı olarak görevlendirilmiştir. Sefer sırasında I. Mahmut, Mehmet Efendi'yi yanına çağırarak kayıtlı olmayanlara ulufe dağıtmaması konusunda tembihlemiştir. Mehmet Efendi ise padişahın bu emrini yerine getirmek için oldukça dikkatli bir şekilde listeleri düzenlemiş ve devlet hazinesine bin iki yüz kese arttırmış¹⁴⁸, bu sayede takdir edilmiştir. Bu hizmetinden memnun olmayanlar da olmuştur. Bu kişilerden birisi de Yeniçeri Ocağı bezirganı Yahudi David'dir. Yahudi David bu devlet hazinesine aktarılan sahipsiz parayı bezirganın kasasına aktaracaktı. Yahudi David, Mehmet Paşa'ya: “*Senin benden çekeceğin var.*” demiş ve dediğini de yapmıştır. Kısa bir süre sonra ise Mehmet Paşa'yı görevden aldirtmiştir. Mehmet Paşa ise bunun üzerine: “*Ahdım olsun vezir olursam seni katledeceğim.*” demiştir. Yahudi David ise: “*Hele sen vezir ol, beni katleyle, ama ben Tiryaki'den vezir görmedim*” diyerek cevap vermiştir.¹⁴⁹

Görevden alınmış olsa dahi pek çok kişinin takdirini kazanmıştır. Bu kişilerden birisi ise o dönemde sadrazam kethüdası olan Osman Halisa Efendi'dir. Mehmet Efendi'yi önce süvari mukabelecisi, 1738'de mevkufati yapmıştır. Belgrad Antlaşması'nda hudut tahdidine memur olarak atanmıştır. 1741 ve 1744 yıllarında ise yeniçeri ağalığı yapmıştır.¹⁵⁰ 1745 yılında tersane eminliğine atanan Mehmet Efendi şu ana kadar verilen her görevi hakkıyla yapmıştır. Bunun sonucu olarak ise önce sadrazam kethüdası ardından ise 10 Ağustos 1746 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır.

* Ayhan Buz'un “Sokullu'dan Damat Ferit'e Osmanlı Sadrazamları” adlı eserinde sadrazam olarak ilan edildiği tarih 10 Ağustos 1746 olarak verilmesine rağmen Nazım Tektaş'ın “Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatı Sadrazamlar” adlı kitabında 9 Ağustos 1746 tarihi verilmiştir. Bu iki tarih birbirine yakın olmasına rağmen Mehmet Süreyya'nın *Sicill-i Osmani* adlı eserinde 31 Temmuz 1745 tarihi dikkat çekmektedir. Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 234; Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 403; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, (haz. Nuri Akbayar), c. 4, İstanbul, 1996. s. 1075.

¹⁴⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 402.

¹⁴⁸ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁴⁹ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 145.

Mehmet Paşa sadrazam olduktan sonra adeta huy değiştirmiş olacak ki herkes tarafından geçimsizliği ile tanınmaya başlamış ve etrafında dost kalmamıştır. Yıllar önce verdiği sözü de unutmamış ve Yahudi David'i boğdurarak cezalandırmıştır.¹⁵¹ Padişah, Mehmet Paşa hakkında konuşulanları duyunca onun sadrazamlık süresinin çok uzun olmayacağı belli olmuştur. Padişah gizliden yeni sadrazam arayışlarına girmiştir ve Firarizade Eğri boyun Seyyid Abdullah Paşa'yı bu göreve uygun görmüş olacak ki 26 Ağustos 1747'de Mehmet Paşa'dan alınan mühr-i hümayun Abdullah Paşa'ya teslim edilmiştir.¹⁵² Hammer, Mehmet Paşa'nın afyon içtiğini söylemiştir. Tiryaki lakabı ise büyük ihtimalle bu durumdan dolayı verilmiştir.

Mehmet Paşa bir süre kalebendlikte kaldıktan sonra Rodos'a gönderilmiştir. Mehmet Paşa daha sonra affedilerek önce Bağdat valiliğine ardından ise Cidde valiliğine atanmış olmasına rağmen emekli olduğu için Cidde valiliği yapmamıştır. Emekli olduğu için Resmo adasına sürülen Tiryaki Mehmet Paşa Temmuz 1751'de vefat etmiş ve vefat ettiği yer olan Resmo adasına defnedilmiştir. Öldüğünde yaşının 70'lerde olduğu tahmin edilmektedir.

1.14. BOYNU EĞRİ SEYYİT ABDULLAH PAŞA

Kerküklü Seyyit Hasan Paşa'nın oğludur. Gerekli eğitimleri aldıktan sonra silahşör, kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdası daha sonra ise 1738 yılında büyük imrahor Şehla Ahmet Paşa'nın vezir olmasıyla onun yerine birinci imrahor olmuştur.¹⁵³

1745'te vezir rütbesiyle Kıbrıs valiliğine gönderilen Abdullah Paşa 1747 yılında Aydın muhassılı olarak görevlendirilmiştir.¹⁵⁴

Sadrazam Tiryaki Mehmet Paşa'nın hal ve tavırlarından memnun olmayan padişah yeni bir sadrazam arayışına girmiştir. Dönemin kızlarağası yeni sadrazam olarak Abdullah Paşa'yı önerince, paşa gizlice İstanbul'a davet edilmiştir.¹⁵⁵ 23 Ağustos 1747 tarihinde Fenerbahçe'ye gelen Abdullah Paşa geldiğini haber vermiştir. I. Mahmut tarafından Beşiktaş'a davet edilen Abdullah Paşa bir gece Canibi Ali Paşa konağında misafir edilmiş olup 24 Ağustos 1747'de sadrazam ilan edilmiştir.

¹⁵¹ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁵² Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 234.

¹⁵³ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 236.

¹⁵⁴ Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmani*, (haz. Nuri Akbayar), C. 1, İstanbul, 1996, s. 80.

¹⁵⁵ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 404.

Seyyit Abdullah Paşa iki yıl dört ay on gün sadrazamlık görevini yerine getirmiştir. Ancak onun döneminde İstanbul’da çıkan ve çabucak bastırılan küçük ayaklanmalar ile hudut kalelerinin ihtiyaçları ile ilgilenmediği gerekçe gösterilerek 3 Ocak 1750 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir. Seyyit Abdullah Paşa hakkında dikkat çekici en önemli olay ise görevini yerine getirdiği süre boyunca mührünü hiçbir belgeye basmamış olmasıdır. 11 Ocak 1750 tarihinde Rodos’a gönderilen Abdullah Paşa aynı yıl mayıs ayında Karaman valiliğine getirilmiş olsa da Mısır valisi olarak görevlendirilmiştir. 1753’te Halep valisi olarak atanan Seyyid Abdullah Paşa daha sonra Rakka (1756) ve Diyarbakır (1757) valiliklerine atanmıştır. Diyarbakır valiliği yaptığı sırada Muhsinzade Mehmet Paşa ile becayış ile tekrar Halep valiliğine getirilmiştir.¹⁵⁶

Seyyit Abdullah Paşa Halep valisi iken Mart 1761’de hayatını kaybetmiş ve Ebubekir tekkesine defnedilmiştir. Vefatı için “Vakt-i Hasret” notu düşülmüştür.¹⁵⁷

Seyyit Abdullah Paşa iyi huylu, kimseyi kırmayan, cömert bir kişi olarak tanınmıştır. İstanbul Tavşantaşı’nda bir mektebi ve çeşmesi vardır. Ayrıca Mekke ve Medine ahalisine surre vakfetmiştir.

1.15. DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA

Doğum yeri ve tarihi hakkında elimizde bir bilgi yoktur. Babası eski Bosna valisi vezir Aşçızade Mehmet Paşa’dır. Aynı zamanda eski sadrazamlardan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın damadıdır. Küçük yaşlarda paşanın yanına gelmiş ve onun devatdarlığını yapmıştır.¹⁵⁸ Bu nedenle “divitdar” lakabını almıştır.¹⁵⁹ Patrona Halil İsyanından sonra sadrazamın damadı olduğu için saraydan uzaklaştırılmıştır. Patrona Halil İsyanı tam anlamıyla bastırılıp asiler cezalandırıldıktan sonra 1743’te defter emini olarak saraya geri dönmüştür. Devlete verdiği iyi hizmetler karşılığında 1747’de sadrazam kethüdası, 1749’da kethüdayı sadr-ı âli, 2 Ocak 1750’de ise sadrazam olmuştur.¹⁶⁰ Görev yaptığı iki buçuk sene boyunca devletin çeşitli yerlerinde çıkan karışıklıkları bastırdı. Milli aşiretinin Rakka’ya yerleştirilmesini sağladı. Osmanlı Devleti’nin kamu düzenini sağlamak

¹⁵⁶ Müjdat Uluçam, “Abdullah Paşa (Boynueğri, Seyyid)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18.

¹⁵⁷ Abdülkadir Özcan, “Abdullah Paşa, Seyyid”, *TDVİA*, c. EK – 1, 2. Bs., İstanbul, 2016, s. 11.

¹⁵⁸ *Osmanlı Sadrazamları Hadikatü’l Vüzera ve Zeylleri*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 225.

¹⁵⁹ Abdülkadir Özcan, “Mehmet Emin Paşa, Devatdar”, *TDVİA*, c. EK- 2, 3. Bs., Ankara, 2019, s. 222.

¹⁶⁰ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 148.

için 1751 yılında adaletnameler çıkardı. Yeniçeri Ocağı ile ilgili çalışmalar yaptı. Patrona Halil İsyanı sırasında hasar görmüş binaların tamirini yaptırdı. Boğaziçi'nde Küçüksu Kasrı'nı yaptırıp I. Mahmut'a burayı hediye etti.¹⁶¹

Mehmet Emin Paşa sadrazamlık makamına getirildikten sonra sinirli tavırları ile başta padişah olmak üzere bütün devlet erkanının dikkatini çekmiştir. Herkesin önünde yeniçeri ağasını azarlaması padişah tarafından hoş karşılanmamıştır.¹⁶² Ayrıca İstanbul'da söndürülmesi zaman alan yangınlar çıkmaya başlamıştır. Bu yangınlarda birçok esnaf zarar etmiştir. Bu yangınların günler sonra söndürülmesi Mehmet Emin Paşa'nın ihmali olarak kabul edilmiştir. Yangınlarla beraber o dönemde çeşitli doğa olayları gerçekleşmiştir. Deniz taşmış, güneş tutulması olmuş, yağmurlar artmış. Osmanlı halkı ise bunun nedeninin sadrazamın uğursuzluğu olduğunu konuşmaya başlamıştır ve halk arasında Mehmet Emin Paşa için uğursuz anlamına gelen "Düztaban" lakabı takılmıştır.¹⁶³ Bu olaylar sonucunda Temmuz 1752'de kapıkulu süvarilerinin maaşlarını dağıtırken kapıcılar kethüdası, Mehmet Emin Paşa'dan mührünü almıştır ve devlet erkanı bu durumdan memnun olmuştur.

Mehmet Emin Paşa azlinden sonra Girit Adası'na sürgün edilmiştir. Şubat 1753 tarihinde ise Mısır valisi olarak görevlendirilmiştir. Görev yerine giderken ise vefat etmiştir.

1.16. KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA

Babası Çorlulu Ali Paşa kethüdalığından vezir olan Sofi Abdurrahman Paşa'dır. Çorlu doğumludur. Köse, Bahir, Mirahur lakapları takılmıştır.¹⁶⁴ Babasının bir vezir olması vesilesi ile iyi eğitimler görmüştür. Saraya girişi de babasından ötürü daha kolay olmuştur. Damat İbrahim Paşa'nın isteğiyle hassa silahşörü olmuştur. Verilen görevleri hakkıyla yerine getiren Mustafa Efendi kapıcıbaşı olmuştur. Çok geçmeden Ekim 1747'de ikinci imrahor ondan iki yıl sonra 7 Kasım 1747 tarihinde ise birinci imrahor olmuştur. Dönemin sadrazamı Divitdar Paşa görevinden azledilince yerine Köse Bahir Mustafa Paşa uygun görülmüş ve 1 Temmuz 1752'de Mühr-i Hümayun emanet edilmiştir.¹⁶⁵

¹⁶¹ Abdülkadir Özcan, "Mehmet Emin Paşa, Devatdar", s. 222.

¹⁶² Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 238.

¹⁶³ Abdülkadir Özcan, "Mehmet Emin Paşa, Devatdar", s. 222.

¹⁶⁴ Mücteba İlgürel, "Mustafa Paşa, Köse", *TDVİA*, c. 31, İstanbul, 2006, s. 345.

¹⁶⁵ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 407.

Dönemin sadrazamlarının çok korktuğu Kızlarağası Beşir Ağa boğdurulduğu için Mustafa Paşa I. Mahmut'un vefatına kadar rahat bir nefes almıştır. Ancak sadrazamlığı döneminde gerçekleşen yangınlar, depremler yine akıllara Mustafa Paşa'da mı uğursuz düşüncesini sokmaya başlamıştı. 14 Aralık 1754'te I. Mahmut'un vefatı ile yerine III. Osman tahta geçmiştir. Çevresindeki kişilerin önerileri ile tahta geçtikten iki buçuk ay sonra Sadrazam Mustafa Paşa'yı görevden almış ve 17 Şubat 1755'te Midilli Adası'na göndermiştir.¹⁶⁶ Toplam 3 kez sadrazamlık yapan Mustafa Paşa'nın ilk görev süresi 2 sene 7 ay 14 gündür. Sadrazamlığa ise Hekimoğlu getirilmiştir. Kendisi ise Mora muhassıllığına atanmıştır.

1 Nisan 1756 tarihinde sadrazam olan Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin azli üzerine tekrar sadrazam olmak üzere İstanbul'a çağırılmıştır. 3 Mayıs 1756 tarihinde İstanbul'a varan Mustafa Paşa mührü ikinci kez almıştır. İstanbul'da yaşanan büyük yangın sonrasında şehrin 4'te 3'ü yanmış ve yangın devlet hazinesine büyük zarar vermiştir. Devlet erkanının bununla uğraştığı esnada Şehzade Mehmet'in zehirlenerek öldürülmesi ile dengeler bozulmuştur. Tüm çevrede ise şehzadenin katledilmesinden Mustafa Paşa sorumlu dedikoduları dolaşmaya başlamıştır. Bu dedikodular üzerine 12 Ocak 1757 tarihinde görevden alınmış ve Rodos'a gönderilmiştir. İkinci sadrazamlığı ise dokuz buçuk ay sürmüştür. Sadrazam olan Koca Ragıp Paşa'nın araya girmesi ile padişah tarafından affedilmiş, Ağrıboz muhafızlığı ile Ağustos 1757'de Karlıeli Sancağı'na tayin edilmiştir.

Mustafa Paşa içlerinde Mısır'ın da olduğu birçok yerde valilik yapmıştır. İstanbul'da ise III. Osman vefat etmiş yerine III. Mustafa geçmiştir. 1 Kasım 1763'te Hamit Hamza Paşa'nın azledilmesi ile üçüncü ve son kez Mustafa Paşa sadrazam olmuştur. Mührü alan Mustafa Paşa padişah III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan ile sözlenmiştir.¹⁶⁷

Üçüncü sadrazamlığı döneminde devlete pek hizmeti dokunmayan Mustafa Paşa Gürcistan'da çıkan Açıkbaş İsyanını bastıramadığı gerekçesiyle 28 Mart 1765 tarihinde görevinden azledilmiştir. Sadrazamın azledilmesinin nedenleri arasında

¹⁶⁶ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 240.

¹⁶⁷ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 241.

Kıbrıs varidatına zam yapması ve zam sonucunda ortaya çıkan karışıklıklar da vardır. Üçüncü sadrazamlık görevi ise 1 yıl 4 ay 27 gün sürmüştür.¹⁶⁸

Mustafa Paşa toplam dört yıldan fazla bu görevi yerine getirmiştir. Üçüncü kez sadrazamlıktan azledilen Mustafa Paşa Midilli'ye sürgün edilmiştir. Kendisini sürgün yerine götürmek için görevlendirilen Kelleci Osman Ağa'ya verilen emir ile Nisan 1767'te Midilli'de boğdurulmuş, kesik başı ise İstanbul'a gönderilip teşhir edilmiştir. Ardından ise kendisinin yaptırmış olduğu Nakşibendi Tekkesine gömülmüştür.¹⁶⁹ Nakşibendi Tekkesini birinci sadrazamlık görevi esnasında 1753'te yaptırmıştır. Mustafa Paşa'nın, Şehzade Mehmet'i zehirlediği dedikoduları üzerine kardeşi padişah III. Mustafa'nın ölüm kararı aldığı söylenmiştir.

Mustafa Paşa aynı zamanda bir şairdir ve padişaha yazdığı bir şiir bulunmaktadır:

Sipihre gönderelim nale – i bülendimizi

Cihane bildirelim bari kendi kendimizi

Bu nazm ile varalım hakpay-ı devletine

*Çok oldu görmiyeli Bahira Efendimizi*¹⁷⁰

Kaynaklarda Mustafa Paşa hakkında kararsız, cesur, haset, hileci birisi olduğu geçmektedir.

1.17. NAİLİ ABDULLAH PAŞA

Hotin Ağası Hacı Halil Ağa'nın oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Babası sayesinde çok iyi eğitimler almıştır. 1713'te mülazım olduktan sonra Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Peçevi Ahmet Dede Efendi'nin kızı ile evlenmiştir. 1713'te beylikçi kesedarı, 1736 Rus Seferi'nde de beylikçi olmuştur. İran Seferi esnasında beylikçilik görevi başkasına verildiğinden, rikab beylikçisi olarak İstanbul'da kalmıştır. O dönemde teşrifatçılık çok karışık olduğundan padişahın emri ile teşrifat defterini düzenlemiştir. 1745'te teşrifatçılığa devam etmek üzere ikinci kez beylikçi olmuştur. Beylikçilikte kendisini yetiştirmesinde büyük emeği olan Reisülküttab Kastamonulu Koca Mustafa Efendi'nin 13 Kasım 1747'de azledilmesinin ardından

¹⁶⁸ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 408.

¹⁶⁹ Mücteba İlgürel, *a.g.m.*, s. 346.

¹⁷⁰ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 410.

reisülküttab olmuştur. Hekimoğlu Ali Paşa sadrazamlıktan azledilince ise 19 Mart 1755'te sadrazam olmuştur.¹⁷¹

Bir rivayete göre Bahir Mustafa Paşa azledilince yerine Ali Paşa düşünülmüştür. Ancak Ali Paşa'nın sakalı yoktur ve şimdiye kadar sakalsız bir sadrazam görülmemiştir. Ali Paşa'ya sakal bırakması, Naili Abdullah Paşa'ya ise Ali Paşa'nın sakalları uzayana kadar sadrazam olması söylenmiştir.¹⁷² Ali Paşa'nın sakalının uzaması üzerine 24 Ağustos 1755'te mührü Ali Paşa'ya bırakmıştır. Kendisi ise Sakız Adası'na sürülmüştür. Sürgün cezası çok uzun sürmeyen Abdullah Paşa Girit valiliğine tayin edilerek Kandiye'ye gönderilmiştir.

23 Ocak 1758'de Cidde valisinin ölümü üzerine buranın valisi olmak istediğini belirtmiştir. Tayinin ardından Hac görevini yerine getirmek amacıyla Cidde'den Mekke'ye gittiği esnada hastalanarak yolda vefat etmiştir. Cenazesi Hazret-i Hatice Türbesi civarına defnedilmiştir.¹⁷³

1.18. BIYIKLI ALİ PAŞA

İstanbul fakir bir ailenin çocuğudur. Babasını küçük yaşta kaybetmiş ve Büyük Ayasofya evkafı katibi Mehmet Efendi'nin himayesinde yetişmiştir.¹⁷⁴ Sesi oldukça güzel, boyu posu yerinde ve hoşça birisi olduğu için Kızlarağası Beşir Ağa'ya müezzin olmuştur. Hacı Beşir Ağa vefat etmeden önce padişaha rica etmiş ve Ali Paşa müezzin başılık ile hasoda'ya alınmış ve kısa zamanda yükselerek silahtar olmuştur.¹⁷⁵

Silahtarlık görevini yaparken sarayda nüfuzunu arttırmıştır ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın azlinden sonra sadrazam olması istenmiş ancak sakalının olmaması nedeniyle sakalı uzayana kadar Naili Abdullah Paşa sadrazamlık yapmıştır. Her ne kadar Abdullah Paşa sadrazam olsa da Ali Paşa'nın sözü geçmekteydi. Sadece bıyığı olan Ali Paşa sakalı uzayana kadar Nişancı olmuştur. Ayrıca geliri bol olan Aydın muhassıllığı Ali Paşa'ya verilmiştir. Sakalı uzadıktan sonra ise 24 Ağustos 1755 tarihinde sadrazam olmuştur.¹⁷⁶

Sadrazam olduktan sonra kısa sürede sarayda birçok düşman kazanmıştır. Bu düşmanlar Ali Paşa hakkında kimi gerçek kimi iftira atarak padişah III. Osman'a

¹⁷¹ Mehmet İpşirli, "Abdullah Naili Paşa", *TDVİA*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 124.

¹⁷² Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 411.

¹⁷³ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 244.

¹⁷⁴ *Osmanlı Sadrazamları Hadikatü'l Vüzera ve Zeylleri*, Haz. Mehmet Arslan, s. 230.

¹⁷⁵ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 244.

¹⁷⁶ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 413.

şikayetlerde bulunmuşlardır. Bu şikayetler artınca ani bir kararla padişahın emri ile 25 Ekim 1755 tarihinde idam edilmiştir. Sadrazamlık görevi esnasında 36 saat süren Hocapaşa yangını çıkmıştır. Yangın sonucunda Hocapaşa semti, Paşakapısı, Mahmut Paşa Camii, Yahudiler çarşısı ve Defterdar kapısı komple yanmıştır.¹⁷⁷ Sadrazamlık süresi 2 ay 2 gün süren Ali Paşanın kabri Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresi'ndedir. III. Osman verdiği bu ani karardan bir iki saat içinde pişmanlık duymuştur.¹⁷⁸

Vakanüvis Vasıf, Bıyıklı Ali Paşa için: “Bir hayır sever tarafından iyi yola sevk edilseydi istifade edilecek kabiliyeti vardı.” demiştir.¹⁷⁹

1.19. YİRMİSEKİZ ÇELEBİZEDE SAİT MEHMET PAŞA

Paris sefaretnamesi ile meşhur olan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğludur. Babası sayesinde iyi eğitimler almıştır. Sadaret mektubi kaleminde memurluk yaparken babasına kethüda olarak Paris'e gitmiştir. Burada Fransızlar ile iyi ilişkiler kurmuş ve Fransızca öğrenmiştir. İstanbul'a döndükten sonra ise İbrahim Müteferrika ile ilk matbaayı kurmuş ve memurluk hayatına devam etmiştir.

I. Mahmut'un tahta çıktığını Rus Çariçesine bildirmek için 1730 yılında Rusya'ya gitmiştir. Kasım 1732'de ise Rusya'nın tebrik etmek için gönderdiği elçiye karşılık olarak tekrar Rusya'ya gitmiş oradan da İsveç'e geçmiştir.¹⁸⁰ İsveç'e gitmesinin nedeni bir para tahsilatı olsa da asıl neden Rusya ve İsveç'in ittifak kurup kurmadığını öğrenmektir. Alması gereken parayı alamayan Sait Mehmet Paşa, İsveç-Osmanlı ittifakı kurmuş oradan da Lehistan'a geçmiştir. Rusya ile Lehistan ilişkilerinin nasıl olduğunu araştırıp 28 Eylül 1733 tarihinde İstanbul'a dönmüştür.¹⁸¹

1734–1735, 1736–1739 tarihleri arasında iki defa silahdar katipliği yapmıştır. Ayrıca Rusya ile yapılacak olan savaşı önlemek için düzenlenen Nyemirav görüşmelerine delege olarak katılmıştır. 1739–1740 tarihleri arasında sipah katipliği yapmıştır ve Belgrad Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Avusturya ile sınır belirleme komisyonunda bulunmuş 2 yıl kadar bu iş ile ilgilenmiştir. İstanbul'a döndükten 1 ay sonra 1741 senesinde Fransa'ya Rumeli beylerbeyi payesiyle elçi olarak gönderilmiştir. 1742'de İstanbul'a döndükten sonra aynı sene içerisinde

¹⁷⁷ Mehmet Yılmaz, “Ali Paşa (Bıyıklı), Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 223.

¹⁷⁸ Erdoğan Tokmakçıoğlu, *İdam Edilen 44 Sadrazam*, İsim Yayınları, Ankara, 2011, s. 137.

¹⁷⁹ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁸⁰ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 243.

¹⁸¹ Erhan Afyoncu, “Mehmed Said Paşa, Yirmisekizçelebizade”, *TDVİA*, c. 28, Ankara, 2003, s. 524.

nişancı olarak atanmıştır. Şubat 1744 senesinde Mısır beyleri arasında çıkan ihtilafı incelemek üzere Mısır'a gönderilmiştir.¹⁸²

Daha çok dış meseleler ile ilgilenen Mehmet Sait Efendi birçok kez nişancılık ve sadaret kethüdalığı görevlerinde bulunmuştur. Sadrazam Bıyıklı Ali Paşa'nın da sadaret kethüdası olan Mehmet Sait Efendi Ali Paşa'nın idam edilmesinin ardından 25 Ekim 1755 tarihinde sadrazamlığa terfi etmiştir. Bu mevkide yaklaşık olan 5 ay bulunan Mehmet Sait Efendi, III. Osman'ın aşırı şüpheli ve kararsız tavırları nedeniyle 1 Nisan 1756'da görevinden azledilmiştir.

Görevinden azledildikten sonra çeşitli valilik görevlerinde bulunmuş, 1761'de Maraş valisi iken orada vefat etmiştir.

İki oğlu ve bir kızı olan Mehmet Sait Efendi, Avrupa görmüş ve dil bilen bir kişidir. Fransa'dan getirdiği kıyafetler, mobilyalar ile İstanbul'da Batı modasının yayılmasına vesile olmuştur. Paris'te iken İstanbul'a birçok tablo göndermiş. Bu tablolar sayesinde Türk minyatür sanatında değişiklikler yaşanmıştır. Moda ve sanatta yaşanan bu değişimler dönemin sosyo-kültürel anlayışını göstermektedir.

1.20. KOCA RAGİP MEHMET PAŞA

1699'da İstanbul'da doğdu. Babası Defterhane Katibi Mehmet Şevki Paşa'dır.¹⁸³ Aldığı iyi eğitimlerin ardından İran Seferi'nde zapt edilen yerlerin defterlerini tutmuştur. 1728'de ise Defter Emini Vekili olmuştur. 1733'de maliye tezkirecisi olarak görevlendirilmiştir. Maliye alanında yetişen Mehmet Paşa 1737 senesinde Sadrazam Mektupçuluğuna tayin edilmiştir. 1739 Belgrad Seferi sonunda imzalanan antlaşmada görev almıştır. Devletler arası verilen görevleri başarı ile yürütmesi nedeniyle 1741'de Reisülküttap olarak atanmıştır.¹⁸⁴ 1744 yılından 11 Aralık 1756 senesine kadar çeşitli yerlere vali olarak atanmıştır.

Ragıp Mehmet Paşa, III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde altı yıl sadrazamlık yapmıştır. 1758'de III. Mustafa'nın kız kardeşi Saliha Sultan ile evlenmesinin ardından ise saraya damat olmuştur. III. Mustafa ile aynı yaşta olan Saliha Hatun ile padişahın anneleri farklıdır. Evlendiğinde 43 yaşındadır ve Özi valisinin dul eşidir.¹⁸⁵ Sadrazamlığı sırasında Osmanlı maliyesini düzenleyici

¹⁸²Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 415.

¹⁸³Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁸⁴Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 249.

¹⁸⁵Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 419.

tedbirler almış, orduda ıslahatlar yapmış, Avrupa’da yaşanan karışıklıklara Osmanlı Devleti’ni bulaştırmamış; devletin içe dönmesini sağlamıştır.

III. Mustafa ile Koca Ragıp Mehmet Paşa uyum içinde çalışmışlardır. Ekonomi önceki dönemlere göre oldukça düzelmiş, insanlar ve devlet adeta yaralarını sarmaya başlamışlardır. Döneminde yapılmış bir diğer önemli icraat ise Prusya ile imzalanan dostluk anlaşmasıdır.

Devlet adamlığının yanı sıra bir divan şairi de olan Mehmet Paşa ülkenin zor durumda olduğu günlerde bir şiir yazmıştır:

Yıkılıpdur bu cihan sanma ki bizde düzele

Devleti çarhı demi virdi kamu müptezele

Şimdi ebvabı saadette gezen hep hezele

*İşimiz kaldı hemen mehameti Lemyezel’e*¹⁸⁶

Ragıp Mehmet Paşa 8 Nisan 1763 tarihinde vefat etmiştir. Mehmet Paşa kendisinin yaptırdığı Laleli’deki kütüphanenin bahçesine defnedilmiştir. Ayrıca bütün parasını ve kitaplarını da bu kütüphaneye bağışlamıştır.

1.21. TEVKÎÎ HAMİD HAMZA PAŞA

Babası Kayseri Develili tüccar Ahmet Ağa’dır. Tahminlere göre 1699 yılında İstanbul Çatalçeşme’de doğmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra Sadaret mektubi kalemine girmiştir. Ragıp Mehmet Paşa’nın himayesine girmiş ve o reisülküttap olunca kendisi de 1741’de Sadaret mektupçusu, 1755’te reisülküttap daha sonra ise sadaret kethüdası olmuştur.¹⁸⁷

1756’da defter eminliğine atanmıştır. Daha sonra ise ruznamçecilik ve çabuşbaşılık görevlerini yerine getirmiştir. Hamza Paşa toplamda üç kez sadaret kethüdası olmuştur. 1762 yılında vezirlik payesiyle nişancı olan Hamid Hamza Paşa, 1763 yılında hastalandığı için devlet işlerinden uzak kalan Koca Ragıp Paşa’ya vekaleten Sadaret kaymakamı olarak atanmıştır. Koca Ragıp Mehmet Paşa’nın vefatı üzerine ise 8 Nisan 1763 tarihinde sadrazam olmuştur.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 420.

¹⁸⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 424.

¹⁸⁸ Mücteba İlgürel, “Hamza Hamid Paşa”, *TDVİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 513.

Hamid Hamza Paşa'dan önce sadrazamlık görevini yürüten Koca Ragıp Paşa halk ve padişah tarafından çok sevilmiştir. Ancak Hamid Hamza Paşa, Ragıp Paşa kadar kararlı ve cesur bir devlet adamı değildir. Oldukça kararsız olan Hamid Hamza Paşa işlerin birikmesine sebep olmuştur. Bu durumdan dolayı sadrazamlığından yedi ayı doldurmadan sadrazamlıktan 1 Kasım 1763 tarihinde azledilmiştir. Sadrazam olan devlet adamları keselerini doldururken Hamid Hamza Paşa borç batağına batmıştır. Bu duruma oldukça üzülen padişah III. Mustafa kendisinin borçlarını ödemiştir.

Sadrazamlıktan alındıktan sonra ise Girit valiliği, Mora muhafızlığı görevlerinde bulunmuştur. Cidde ve Habeş valiliğini sürdürürken 1770 yılında hac esnasında Mekke'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.¹⁸⁹

1.22. MUHSİNZADE MEHMET PAŞA

Halepli tüccar Muhsin Çelebi'nin torunu, daha önce sadrazamlık yapan Muhsinzade Abdullah Paşa'nın da oğludur. Aslen Musullu olduğu tahmin edilmekle birlikte "Muhsinzade" lakabı dedesi Muhsin Efendi'den gelmektedir.¹⁹⁰ 1704 yılında İstanbul Molla Gürani mahallesinde doğmuştur.¹⁹¹

Babasının bir devlet adamı olması nedeniyle iyi eğitimler almış ve saraya girmesi de zor olmamıştır. Saraya silahşorlukla kapıcıbaşılar arasına girmiş, Abdullah Paşa sadrazamlık görevini sürdürürken ise kapıcılar kethüdası olmuştur. 1738'de vezir olarak Maraş valiliğine atanmıştır. Maraş'tan sonra ise İnebahtı, Adana, Hotin, Özi, Ağrıboz, Vidin ve Halep'te valilik yapmıştır.

III. Ahmet'in kızı, III. Mustafa'nın kız kardeşi olan Esmâ Sultan ile uzun süre nişanlı kaldıktan sonra 23 Haziran 1758'de evlenmiş ve saraya "Damat" olmuştur. Düğünün ardından ise valilik yeri Halep'ten Diyarbakır'a alınmıştır. Ancak bir sene Esmâ Sultan'ın yanında kalmasına izin verilmiş ardından ise Anadolu valisi olarak Haziran 1759'da Kütahya'ya gönderilmiştir. Kütahya valiliğinin sonrasında ise Bosna valisi olarak atanmış ve Bosna'da durumun biraz olsun düzelmesini sağlamıştır.

¹⁸⁹ Yayın Komisyonu, "Hamza Hamid Paşa (Tevkii), Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 528.

¹⁹⁰ Beyhan Uyar, Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Hayatı ve Vakıfları, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s. 16.

¹⁹¹ Yuzo Nagata, "Muhsinzade Mehmed Paşa", *TDVİA*, c. 31, İstanbul, 2006, s. 48.

Muhsinzade Mehmet Paşa valilik görevindeyken sadrazamlık görevini Bahir Mustafa Paşa sürdürmekteydi. Mustafa Paşa'nın azledilmesinin ardından ise Mart 1765'te sadrazam olarak atanmıştır. 29 Nisan 1765 tarihinde ise İstanbul'a vararak Sadaret mührünü almıştır.¹⁹²

Mehmet Paşa sadrazam olduğu esnada Gürcistan, Mısır ve Hicaz'da karışıklıklar artmış ve Ruslar ile savaş ihtimali belirmiştir. Rus tahtında ise bütün dünyayı ele geçirebileceğine inanan II. Katerina oturmaktadır. III. Mustafa topladığı devlet erkanı ile durumu değerlendirmiştir. Sadrazam Mehmet Paşa babası ile önemli görevlerde bulunmuş, düşmanı iyi bilen tecrübeli bir devlet adamıdır ve gerekli gereçler depolanmadan, sınır kaleleri onarılmadan böyle bir savaşa girmenin intihar olduğunu düşünmektedir. Bunu çekinmeden padişaha söylemiştir. Ancak III. Mustafa, Mehmet Paşa gibi düşünmeyerek kendisini 7 Ağustos 1768 tarihinde azletmiştir. Mehmet Paşa'nın ilk sadaret süresi 3 yıl 4 ay 10 gündür.¹⁹³ Malları müsadere edilmemesine rağmen Bozcaada'da ikamet zorunluluğu verilmiştir. Mehmet Paşa yoldayken ise çıkarılan bir ferman ile Rodos Adası'na gönderilmiştir. Rodos Adası'nda ikamet ederken Ruslara savaş ilan edilmiştir. Aynı zamanda ise Mora İsyanı başlamıştır. Mehmet Paşa ise Mora'da çıkan isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. 19 Nisan 1770 tarihinde Mora İsyanı bastırılmıştır. "Mora Fatihi" unvanını almıştır.¹⁹⁴ Burada gösterdiği başarının ardından ise Bosna valiliği ile birlikte Rumeli Seraskeri olarak görevlendirilmiştir. Daha sonra ise Vidin, Eflak ve Boğdan'da seraskerlik görevine eklenmiştir. Ruslar ile başlayan savaş ise devam etmekteydi. Sadrazam Silahdar Mehmet Paşa'nın olduğu Osmanlı ordusunun mağlubiyet haberi İstanbul'a ulaştığında ise sadrazam görevden alınmış ve yerine tekrar Muhsinzade Mehmet Paşa getirilmiştir. (28 Kasım 1771)¹⁹⁵

Muhsinzade Mehmet Paşa ikinci defa sadarete geldiğinde onu zorlu bir dönem beklemekteydi. Osmanlı ordusu Ruslara yenilmiş ve bir antlaşma imzalanacaktı. Mehmet Paşa bu antlaşma için hemen çalışmalara başlamıştır. 30 Mayıs 1772'de iki devlet arasında bir mütareke imzalanmıştır. İmzalanan mütarekeye göre iki devlet dört yıl savaşmayacaktır. Barış görüşmeleri başladığında ise Ruslar çok ağır maddeler eklemek istemişlerdir. Bunun üzerine yapılan

¹⁹² Beyhan Uyar, a.g.t., s. 23.

¹⁹³ Nazım Tektaş, a.g.e., s. 427.

¹⁹⁴ Ayhan Buz, a.g.e., s. 253.

¹⁹⁵ Yuzo Nagata, a.g.m., s. 49.

görüşmeler kesilmiştir. 23 Ekim 1772’de Bükreş’te görüşmeler tekrar başlamış ancak Mehmet Paşa’nın çekingenliği nedeniyle Bükreş Sulh Konferansı bir netice alınmadan dağılmıştır.¹⁹⁶

Osmanlı ve Rus ordusu da bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Ruslar Osmanlı topraklarına saldırmaya başlamıştır. Osmanlı’nın elinden ise hiçbir şey gelmemiştir. Savaş yerinde bunlar yaşanırken İstanbul’da taht değişikliği yaşanmıştır. 21 Ocak 1774’te III. Mustafa hayatını kaybetmiş yerine ise I. Abdülhamit geçmiştir. Sadrazamlık görevine devam eden Muhsinzade Mehmet Paşa Ruslar karşısında başarı elde edemeyeceklerine emin olmuş, çaresiz bir şekilde sadaret kethüdası Ahmet Resmi Efendi’yi çok ağır şartlar içeren Küçük Kaynarca Antlaşması’nı imzalamaya göndermiştir. Antlaşmanın imzalanmasının ardından uzun süredir hasta olan Muhsinzade Mehmet Paşa İstanbul’a dönmeye karar vermiştir. 4 Ağustos 1774 Perşembe günü Karınabat kasabası dolaylarında hayatını kaybetmiştir. Karınabat Ayanı Abdi Ağa tarafından Karınabat’a defnedilmiştir. Haberi alan İstanbul ise Mehmet Paşa’nın cenazesini Karınabat’tan Edirne’ye getirmiştir.

1.23. SİLAHDAR HAMZA MAHİR PAŞA

Kayseri’nin Develi Karahisar zenginlerinden Mehmet Ağa’nın oğlu olan Hamza Mahir Paşa 1727’de doğmuştur. On altı yaşındayken İstanbul’a gelmiş ve sarayın helvahane bölümüne kayıt yaptırmıştır. Çalışkanlığı sayesinde Enderun Kiler Koğuşu’na alınmış, burada gördüğü eğitimler sonucunda ise Has Oda’ya terfi etmiştir. Her gittiği yerde kendini beğendiren Hamza Mahir Paşa burada adım adım yükselerek peşkir ağalığına kadar çıkmıştır.¹⁹⁷ III. Mustafa şehzadeliği döneminde kendisine yaptığı hizmetlerden dolayı Hamza Mahir Efendi’yi 1757’de Silahdar olarak atamıştır. Hatta bir yaşındaki kızı Hibetullah Sultan ile nişanlamıştır. Ancak Hibetullah Sultan’ın ölümü üzerine evlilik gerçekleşmemiştir.¹⁹⁸

Hamza Hamit Paşa, 18 Haziran 1759’da vezir olarak Mora muhassıllığına atanmıştır. Bu atama sırasında Hibetullah Sultan henüz hayattadır. 1761’de Rumeli valiliğine, 1762’de ise Anadolu valiliğine tayin olmuştur. Anadolu valiliği sırasında Hibetullah Sultan vefat etmiştir.

¹⁹⁶ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 428.

¹⁹⁷ Mücteba İlgürel, “Hamza Paşa, Silahdar”, *TDVİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 515.

¹⁹⁸ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 429.

Devletin çeşitli topraklarında valilik görevlerini yerine getiren Hamza Mahir Paşa en son 16 Temmuz 1768’de Anadolu Beylerbeyliğine getirilmiştir. O dönemde ise sadrazamlık makamı Muhsinzade Mehmet Paşa’dadır. Rusya ile ilişkiler gerilmiş ve savaşın başlaması için gerekli hazırlıklar başlamıştır. Ancak Muhsinzade Mehmet Paşa savaş fikrine karşı çıktığı için görevinden azledilmiş, yerine ise 7 Ağustos 1768’de Hamza Mahir Paşa sadrazam olarak atanmıştır. Sadrazamlığa tayin edildikten kırk altı gün sonra yani 22 Eylül 1768’de İstanbul’a dönen Hamza Mahir Paşa ilk iş olarak savaşın görüşüldüğü meclise katılmış ve çok geçmeden de 6 Ekim 1768’de Rusya’ya savaş ilan edilmiştir. Savaş esnasında dengesiz tavırları ile dikkatleri üzerine çeken Hamza Mahir Paşa savaş psikolojisini kaldıramamıştır. 20 Ekim 1768’de sadrazamlık görevinden azledilen Hamza Mahir Paşa 30 Nisan 1771’de Gelibolu’da vefat etmiştir.

1.24. YAĞLIKÇIZADE MEHMET EMİN PAŞA

Nisan 1724’te İstanbul Elvan Çelebi civarındaki bir evde doğmuştur. Babası zengin tüccarlardan Hacı Yusuf Ağa’dır.¹⁹⁹ Babasının yanında birçok ülke dolaşmış ve Kabe’yi ziyaret ederek hacı olmuştur.

Trabzonlu Salim Efendi adında bir devlet adamı Hindistan elçiliğine tayin edilmiştir. Ancak kendisine eşlik edecek, oraları iyi bilen birisine ihtiyaç duyulmuştur. Bu kişide Mehmet Emin Paşa’nın babası Yusuf Ağa olmuştur. Mehmet Emin Paşa’da babası ile Hindistan’a gitmiştir. Elçi olarak atanan Trabzonlu Salim Efendi yolda hayatını kaybetmiş ve bu elçilik görevi de Hacı Yusuf Ağa’ya kalmıştır. Doğal olarak babasının yanında devamlı bulunan Mehmet Emin Paşa’da birçok tecrübe edinmiştir. Babası ile altı yıl Hindistan’da kaldıktan sonra İstanbul’a dönen Mehmet Emin Efendi’nin kabiliyeti herkes tarafınca duyulmuştur ve 21 Ağustos 1764’te reisülküttap olmuştur.²⁰⁰ 1765’te ise vezirlik verilerek nişancı olarak atanmıştır. Mora muhassıllığı ise kendisine has olarak verilmiştir.

Padişah III. Mustafa kendisini oldukça sevmiştir. Devlet işlerindeki başarılarını da takdir etmiştir. Bunun üzerine ise yedi yaşındaki kızı Şah Sultan ile 1 Ocak 1768 tarihinde nişanları yapılmıştır. 23 Şubat 1768’de ise nişancılıkla Halep eyaleti kendisine has olarak verilmiştir.²⁰¹

¹⁹⁹ Kemal Beydilli, “Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızade”, *TDVİA*, c. 28, Ankara, 2003, s. 464.

²⁰⁰ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 431.

²⁰¹ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 256.

Hamza Mahir Paşa sadrazamlığa atandığında İstanbul'a gelene kadar sadaret kaymakamlığı yapmıştır. Ancak Hamza Mahir Paşa'nın kısa sürede sadarettten azledilmesiyle 20 Ekim 1768'de sadrazam olarak atanmıştır.

Rusya ile savaş hali devam ederken Mehmet Emin Paşa serdar-ı ekrem olarak ordunun başında 27 Mart 1769'da İstanbul'dan ayrılmıştır. Askerlikle arası pek iyi olmayan Mehmet Emin Paşa bu durum üzerine istifa etmiş ve 12 Ağustos 1769'da mührü elinden alınmıştır. Dimetoka'da ikamet etmesine karar verilmiştir. Ancak o dönemde zahire darlığı yüzünden birçok asker cepheden kaçmış ve bu savaş kaçınları suçlarını Mehmet Emin Paşa'ya atmıştır. Bu durumdan Mehmet Emin Paşa sorumlu tutulmuş ve Edirne'de başı kesilerek idam edilmiştir.²⁰² Kesik başı ise uzun süre İstanbul'da teşhir edilmiştir. Kabri Edirne'de olan Mehmet Emin Paşa öldüğünde 45–46 yaşlarındadır.

1.25. MOLDOVANCİ ALİ PAŞA

Moldovancı Ali Paşa aslen Kastamonuludur ve Kastamonu'nun Daday kazasının Sorkun köyünde doğmuştur.²⁰³ Doğum yeri iyi bilinse de doğum tarihi hakkında bir bilgi yoktur. Moldovancı lakabı "Moldovyalı eski tüccar"dan gelmektedir. Verilen bu lakap pek de şerefli bir lakap değildir.²⁰⁴ İstanbul'da yaşayan uygunsuz kadınların Bursa'ya sürgün olarak götürüldüğü zaman kadınları rızalarıyla cariyeye olarak satmasından dolayı bu lakap verilmiştir.²⁰⁵

Genç yaşlarda İstanbul'a gelmiş ve Bostancı Ocağı'na kaydolmuştur. Darüssaade Ağası Ebulmisk Anber Ağa, sarayda ağa köşkünü yaptırdığında Ali Ağa'yı bina emini olarak görevlendirmiş ve onun çalışkan olmasını beğenmiştir. III. Mustafa'nın tahta çıkmasıyla haseki ve bostancı karakulağı olarak bilinen muharebe hizmetiyle görevlendirilmiş ancak uygunsuz kadınlar ile ilgili olayı nedeniyle Ragıp Paşa tarafından Filibe nazırlığına gönderilmiş, böylelikle de İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Aradan belli bir zaman geçtikten sonra ise tekrar Bostancı Ocağı'na alınmış ve 1760'ta bostancı hasekisi olarak atanmıştır. 6 Nisan 1760'da ise bostancıbaşılığa tayin edilmiştir.

²⁰² Erdoğan Tokmakçioğlu, *a.g.e.*, s. 139.

²⁰³ Cemal Toksoy, "Ali Paşa (Moldovancı)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 229.

²⁰⁴ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 433.

²⁰⁵ M. Münir Aktepe, "Moldovancı Ali Paşa ve Mezar Kitabesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12 (Prof. Tayyip Gökbilgin Hatıra Sayısı), İstanbul, 1981 – 1982, s. 406.

1762’de vezir olarak Rumeli valiliğine, 1763’te Bosna valiliğine atanmıştır. 1764’te ise Bosna valiliğinden azledilmiştir. 1766’da Diyarbakır daha sonra Anadolu, 1767’de ise Konya valisi olarak atanmıştır. 1768’de ise Adana valiliği yapmıştır. Aynı yılın Eylül ayında Babadağı seraskerliği ile görevlendirilmiştir. Seraskerlik ile birlikte ise Maraş valiliği görevi verilmiştir. Ancak 1769 Haziran ayında sadrazam Mehmet Emin Paşa tarafından bu görevlerden alınmıştır. Görevleri elinden alınan Ali Paşa önce Yaş muhafızı olarak ardından ise Hotin seraskeri olarak görevlendirilmiştir. Ali Paşa bu görevdeyken Rus ordusu ile savaşmış ve Rus kuvvetlerini mağlup etmiştir. Bunun üzerine ise 12 Ağustos 1769 tarihinde Mehmet Emin Paşa’nın yerine hem sadrazam olarak hem de serasker olarak atanmıştır. Rus kuvvetlerini mağlup etmesiyle sadrazam olan Ali Paşa, Rus kuvvetlerine yenilmesi nedeniyle de 12 Aralık 1769’da azledilmiştir. Vezirliği de elinden alınan Ali Paşa, Gelibolu’ya gönderilmiştir. Vezirliği 1770 senesinde iade edilmiş ve tekrar devlet görevleri ile uğraşmıştır. Oldukça yaşlanan Ali Paşa 1772’de emekli edilmiş ve Tekirdağ’da yaşamaya başlamıştır. 1773’te Tekirdağ’da hayatını kaybetmiştir.

1.26. İVAZ PAŞAZADE HALİL PAŞA

1724 yılında İstanbul’da doğmuştur. Babası eski sadrazamlardan, Belgrad Fatihî olarak tanınan İvaz Mehmet Paşa’dır.²⁰⁶ Belgrad Seferi’ne babası ile birlikte gitmiş, babasının sadrazamlığı sırasında da Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılığına atanarak memur olmuştur. 1768’de Rikab-ı Hümayun olarak atanan Halil Paşa 1769’da birinci imrahor iken sefere çıkması şartıyla Rumeli valisi olarak Silistre’ye atanmıştır. Ancak yeni görev yerine gitmeden önce sadrazam olan Moldovancı Ali Paşa azledilmiş yerine ise 12 Aralık 1769 tarihinde sadrazam ve serdar-ı ekrem olarak Halil Paşa atanmıştır.²⁰⁷

İlk iş olarak Babadağı Ordugâhına gitmiştir. Ruslarla savaş devam ederken Rus ordusu Boğdan ve Eflak’ı almış oradan da Yergöğü’ye doğru taarruza başlamıştır. Halil Paşa Rus ordusunu Bucak’tan çıkarmak istediği için Kartal mevkiinde üç koldan saldırı emri vermiş olsa da Rus kuvvetleri daha önce davranmış ve yaşanan mağlubiyetten sonra Halil Paşa’nın orduda bir ağırlığı kalmamıştır. Kartal Bozgunu olarak da bilinen bu muharebe Osmanlı Devleti için hatırlanmak dahi istenmeyen bir hadisedir. Çünkü Osmanlı ve Kırım askerlerinin toplamı 180.000

²⁰⁶ Fikret Sarıcaoğlu, “İvazzade Halil Paşa”, *TDVİA*, c. 23, İstanbul, 2001, s. 494.

²⁰⁷ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 259.

iken Rus kuvvetleri 60.000'dir. Bu durum Halil Paşa'nın da sağlığını etkilemiş ve felç geçirmiştir. Çok geçmeden ise 25 Ekim 1770 tarihinde padişah tarafından görevinden azledilmiştir.²⁰⁸ Azledildikten sonra Filibe'ye gönderilmiştir. Ancak daha sonra affedilerek 24 Şubat 1775 tarihinde Bosna valiliğine atanmıştır. Ardından ise 1777'de Sivas valiliğine atanmış, Sivas'a ulaşmadan Nallıhan'da 9 Ekim 1777'de vefat etmiştir.

1.27. II. SİLAHDAR MEHMET PAŞA

Donanma Kaptanı olan Cihangirli Kavun Ahmet Kaptan'ın oğludur. Doğum günü 18 Eylül, doğum yeri İstanbul olarak bilinmekte. Ancak doğum yılı açısından çeşitli bilgiler vardır. Ayhan Buz'a göre doğum yılı 1710²⁰⁹, Nazım Tektaş'a göre ise 1720'dir.²¹⁰ *Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri* adlı eserde 1121 olarak geçmektedir.²¹¹ Bu esere göre 1710 doğumludur. Ağabeyi Enderun'da görevli olduğu için onun yardımlarıyla Helvahane Ocağı'na alınmıştır. 1731'de iç kiler oğlanları arasına geçirilmiş, 1732'de ise rikab çuhadarı olmuştur. Çok kısa bir süre içinde 1741 yılında Hasoda'ya alınmıştır. 1743 yılında padişahın ser tüfekçisi olan Mehmet Efendi hızlı bir şekilde silahdar olmuştur. Görevi gereği Padişah III. Osman'a oldukça yakın olan Mehmet Efendi'yi can korkusu sarmıştır. Çünkü III. Osman'ın bir anı bir anını tutmuyor ve anlamadan dinlemeden çok kolay bir şekilde idam emri veriyordu. Bu korku ile zor bir şekilde görevini yapan Mehmet Efendi 31 Ağustos 1756 tarihinde vezirlikle Tırhala Sancağına atanmış ve büyük bir yükten kurtulmuştur.

Sarayda görev yaptığı dönemlerde Şehzade Mustafa ile güzel ilişkiler kurmuştur. III. Osman'ın vefatıyla tahta geçen Mustafa için en çok sevinenlerden biri de hiç şüphesiz Mehmet Efendi'dir. Padişah III. Mustafa ise hemşiresi Ayşe Sultan ile Mehmet Efendi'yi 16 Ocak 1758 tarihinde evlendirmiştir.²¹² Evlendikten sonra birçok yerde valilik görevlerinde bulunmuştur. Bosna'da çıkan Karadağlıların isyanını bastırmış ve bu başarısı ile ünlenmiştir. Bu ünü de onu sadrazamlık mevkiine taşımıştır. 25 Ekim 1770 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır. Aynı zamanda serdar-ı ekremde olan Mehmet Paşa'nın yüzü savaşımlardan yana gülmemiştir. Kırım kaybedilmiştir. Bu çok büyük bir kayıptır. Ardından Özi Zaferi, Yerköyü Zaferi yaşansa da 30 Ekim 1771 tarihinde Ruslara karşı yine bir mağlubiyet

²⁰⁸ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 436.

²⁰⁹ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 260.

²¹⁰ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 437.

²¹¹ *Osmanlı Sadrazamları Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri*, Haz. Mehmet Arslan, s. 261.

²¹² Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 261.

yaşanmıştır. Damat olması da işi kurtarmadığından 11 Aralık 1771 tarihinde sadrazamlık mevkiinden azledilmiştir.

Azlinden sonra Gelibolu'da ikamet eden Mehmet Paşa kısa bir süre sonra Eğriboz muhafızlığına atanmıştır. Ancak buraya gitmeden Faş Kalesi muhafızlığı ile Trabzon valiliğine görevlendirilmiştir. 1774'te Selanik'e, 1775'te Bosna'ya, 1776'da tekrar Selanik'e, 1778'de ise tekrar Bosna'ya gönderilmiştir. Daha sonra çeşitli yerlere gönderilmiştir. Yani Mehmet Paşa'nın hayatı azlinden sonra koşturmayla geçmiştir. En son Girit Valiliği ile görevlendirilmiş ve 21 Eylül 1788 tarihinde Kandiye'de hayatını kaybetmiştir.

1.28. İZZET MEHMET PAŞA

Fatih Sultan Mehmet dönemi Rum kökenli sadrazamlarından olan Rum Mehmet Paşa'nın soyundan gelen Bolulu Hüseyin Bey'in oğludur. Zonguldak'ın Beylik köyünde 1723 senesinde doğmuştur.²¹³

Yirmili yaşlarında İstanbul'a gelmiş ve Baltacılar Ocağı'na alınmıştır. Okuma yazması olduğu için 1757'de ağa yazıcısı olmuştur. Hizmeti beğenilmediği için dönemin sadrazamı Koca Ragıp Paşa tarafından görevden alınmıştır. Bir dönem hiçbir görevde bulunmayan İzzet Mehmet Paşa 18 Mart 1763 tarihinde ikinci defa ağa yazıcılığına atanmıştır. Mart 1766'da darphane emini, Şubat 1774'te şehremini, 6 Temmuz 1774 tarihinde Boşnak Abdullah Paşa yerine vezirlik ile rikâb-ı hümayun kaymakamı olarak atanmıştır. 10 Ağustos 1774 tarihinde ise sadrazam olmuştur. Sadrazamlığı sürecinde aktif görevlerde bulunmamıştır. Eski sadrazamlardan İvaz Mehmet Paşa'nın oğlu İbrahim Efendi dönemin şeyhülislamıdır ve İzzet Mehmet Paşa ile araları iyi değildir. Çok geçmeden ise 16 Temmuz 1775'te 10 aylık bir sadrazam iken görevden alınmıştır.²¹⁴ Bu esnada tahtta I. Abdülhamit oturmaktadır. İzzet Mehmet Paşa Aydın muhassılı olarak atanmıştır. İzzet Mehmet Paşa'dan yirmi gün sonra ise Şeyhülislam İbrahim Efendi azledilmiştir. I. Abdülhamit, İzzet Mehmet Paşa'nın Aydın muhassılı olarak atanmasını az bulmuş ve Mısır valisi olarak atanmasına karar vermiştir.

İzzet Mehmet Paşa Mısır valiliğinin ardından önce İçel Sancağına sonra Sivas'a ardından da Erzurum'a vali olarak atanmıştır. 20 Şubat 1781 tarihinde ise

²¹³ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 263.

²¹⁴ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 172.

ikinci defa sadrazam olarak atanmıştır.²¹⁵ Ancak ilk sadrazamlığı sürecinde nasıl davrandıysa aynı şekilde davranmaya devam etmiştir. Devlet işleri ile uğraşmadığı gibi herhangi bir yenilik çalışmalarında da bulunmamıştır. Bunun sonucunda da Ramazan'ın 16. günü yani 25 Ağustos 1782 tarihinde ikinci defa görevinden azledilmiştir. Azledildikten sonra vezirliği alınmamıştır ve Belgrad muhafızlığı görevinde bulunurken 1784'ün ilk aylarında vefat etmiştir.

1.29. YAĞLIKÇIZADE DERVİŞ MEHMET PAŞA

1735 senesinde İstanbul'da doğduğu tahmin edilmektedir. Babası ise Yağlıkçı Kadir Ağa'dır. Bu nedenle Mehmet Paşa için Yağlıkçızade de denilmektedir. Genç yaşlarda Defterdar Behçet Efendi'nin defterdar yamaklığında bulunmuştur. Defterdar kesedarlığı yaparken haccan sınıfına alınmış ve Mart 1767'de İstanbul mukataacısı, 1768'de ordunun defterdar kesedarı olmuştur. 25 Şubat 1772 tarihinde ise Şumnu kışlağında bulunduğu esnada başdefterdar olarak atanmıştır. 1774'te azledilse de 25 Kasım 1774 tarihinde ikinci kez başdefterdar olarak atanmıştır.

5 Nisan 1775 tarihinde sadrazam kethüdası olarak atanan Derviş Mehmet Paşa 7 Temmuz 1775 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır.²¹⁶ Sadrazamlık döneminde yaşanan olumsuz gelişmeler nedeniyle 5 Ocak 1777'de azledilmiş Gelibolu'da yaşamasına karar verilmiştir. Ardından Hanya Sancağına görevlendirilmiştir. Ancak yolda hastalanmış ve 15 Nisan 1777'de vefat etmiştir. Oldukça müsrif olduğu bilinen Mehmet Paşa'nın öldüğünde 600 kese borçlu olduğu bildirilmektedir.²¹⁷

1.30. DARENDELİ MEHMET PAŞA

Darende'nin Cebecizadeler ailesine mensuptur. 1714 doğumlu olmalıdır. Babasının Mahmut Ağa olduğu düşünülmektedir. Çeşitli bölgelerde valilik yapan Sarı Abdurrahman Paşa'nın yeğeni olması vesilesiyle saraya girmesi hiç zor olmamıştır.²¹⁸ Saraya girdikten çok kısa bir süre sonra önemli devlet adamları ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bunlardan birisi de Silahdar Seyyit Mehmet Efendi'dir. Bu kişi padişah ile arası çok iyi birisidir. Bu vesile ile kapıcıbaşılik görevi ile saraya

²¹⁵ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 440.

²¹⁶ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 266.

²¹⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 441.

²¹⁸ Fikret Sarıcaoğlu, "Mehmed Paşa, Darendeli", *TDVİA*, C. 28, Ankara, 2003, s. 505.

girmiş olan Mehmet Efendi 1768’de Seyyit Mehmet Efendi’nin tavsiyeleri ile birinci imrahor olarak atanmıştır.²¹⁹

Kendisine verilen görevleri hakkıyla yerine getirmeye birinci imrahorluğu zamanında da yerine getirmiştir. Kendisine Boğaz muhafızlığı görevi verilmiş ve bu görevi de yerine getirmesinden dolayı 20 Aralık 1776 tarihinde sadaret kethüdası olmuştur. Sadaret kethüdası olarak atanmasının ardından ise 5 Ocak 1777 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır.²²⁰ Sadrazam olarak atanmasının ardından birçok devlet adamında görüldüğü gibi huyu değişmeye başlamıştır. Kendisinin yükselmesine vesile olan Seyyit Mehmet Efendi’yi ise ayak bağı olarak görmeye başlamıştır. Mehmet Paşa’nın böyle hissetmesine neden olan davranışlardan birisi ise Seyyit Mehmet Efendi’nin, Mehmet Paşa’nın her hareketine karışmasıdır. Beklendiği üzere de kısa sürede araları açılmıştır. Darendeli Mehmet Paşa ise sadrazamlık makamında bir seneyi geçmiş olmasına rağmen çırpınmakta olan devleti kurtarmaya yönelik hiçbir girişimi olmamış ve bu durum eleştirilmeye başlanmıştır. Sonuç olarak ise 1 Eylül 1778 tarihinde sadrazamlık görevinden azledilmiştir.²²¹

Azlından sonra vezirliği alınmamış ve 11 Kasım 1778 tarihinde İnebahtı muhafızlığına gönderilmiştir. Oradan ise İçel’e gitmiştir. İçel valiliğinin ardından ise Cidde valisi olarak atanmış ancak emekli olmak istemesi nedeniyle Cidde’ye gitmemiştir. 1 Eylül 1779 tarihinde emekli olmuştur. 1784 senesinde tekrar göreve dönmek istediğini İstanbul’a bildiren Mehmet Paşa Erzurum valisi olarak atanmıştır. Ancak ömrü bu görevi yapmaya yetmemiştir. 1784 Nisan ayında 70 yaşında iken vefat etmiştir.

1.31. KALAFAT MEHMET PAŞA

Aslen Bulgardır. Sofya’nın bir köyünde doğmuştur. İslamiyetle Çelebi Mehmet Ağa’nın çiftliğinde çalışırken tanışmıştır. Müslüman olduktan sonra İstanbul’da Yeniçeri Ocağı’na girmiştir.²²² Birçok görevde bulunan Mehmet Paşa kul kethüdası olarak orduda bulunduğu esnada Yeniçeri Ağası Kapıkıran Mehmet Ağa’nın azledilmesiyle 13 Ağustos 1770 tarihinde Yeniçeri Ağası olmuştur.²²³ Ancak kısa bir süre sonra azledilmiştir. Azledilme nedeni olarak ise Kartal

²¹⁹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 442.

²²⁰ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 268.

²²¹ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 175.

²²² Fikret Sarıcaoğlu, “Kalafat Mehmed Paşa”, *TDVİA*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 221.

²²³ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 269.

bozgununun ardından orduyu tekrar düzene sokamaması gösterilmektedir. Mehmet Paşa görevden azledildikten sonra, önce Tekirdağ'da oturması zorunlu kılınmıştır. Arkasından İstanbul'da kendi evinde oturmasına izin verilmiştir. Bu arada ne yaptığı bilinmeyen Mehmet Paşa'nın şansı dönmüş ve azledildikten yedi sene sonra tekrar yeniçeri ağası olmuştur. İkinci yeniçeri ağalığı, I. Abdülhamit döneminde denk gelmektedir.

Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Ruslar ile çıkabilecek yeni bir savaşı kaldırabilecek bir sadrazam arayışına giren I. Abdülhamit 1 Eylül 1778 tarihinde Mehmet Paşa'yı sadrazam olarak atamıştır. 21 Mart 1779 tarihinde Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Aynalıkavak Tenkihnamesi, Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde yaşanan gelişmelerdendir. Bu tenkihname ile Kırım Hanlığına hürriyet verilmiştir. Bu gelişme İstanbul'da tepki çekmiştir. Ardından İstanbul'da birçok yangın çıkmıştır. Bu yangınları yeniçerilerin çıkardığını düşünen Mehmet Paşa, Yeniçeri Ocağı'nda detaylı bir eleme yapmıştır. Birçok ağayı görevden uzaklaştırmıştır. Yangınların engellenemediği gibi Yeniçeri Ocağı'nda yaşanan hareketlilik bir isyana yol açacağı düşüncesi ile 21 Ağustos 1779 tarihinde Mehmet Paşa azledilmiş ve Bozcaada'ya gönderilmiştir. Ardından Hanya valiliğine atanan Mehmet Paşa Kasım 1779'da emekliliğini istemesi üzerine bu görevi yerine getirememiştir.

Yaşamının son günlerinde görme yetisini kaybeden Mehmet Paşa, 1792'de Gelibolu'da hayatını kaybetmiştir.²²⁴

1.32. SİLAHDAR KARAVEZİR SEYYİT MEHMET PAŞA

1735 senesinde Kırşehir'in Arabsun (Gülşehri) kazasında doğmuştur. Babası Seyyit Ali'dir. Ten renginin oldukça koyu olması nedeniyle "Karavezir" olarak tanınmıştır.²²⁵ 1747'de henüz 12 yaşlarında iken dayısı Süleyman Ağa'nın yanına İstanbul'a gelmiş ve Helvahane'ye girmiştir. Hacı Odabaşı'nın yanında eğitim almış, dayısının vefatı ile de 1759'da Baltacılar Ocağı'na geçmiştir. Eğitimine devam etmiş,

²²⁴ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 444.

²²⁵ Osman Taşkın, "Sultan I. Abdülhamid'in Adamı Karavezir Seyyid Mehmed Paşa'nın Hayatı ve Muhallefatı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. 5, sy. 3, Aralık 2019, ss. 547.

yazısının gayet güzel olması ve çeşitli yazı teknikleri bilmesi üzerine 9 Mart 1762 tarihinde Hazine-i Hümayun Kâtibi olmuştur.²²⁶

Seyyit Mehmet Efendi'nin kardeşi Mustafa Ağa Şehzade Abdülhamit'in kahvecibaşısıydı. Kardeşi vesilesiyle Şehzade Abdülhamit ile tanışmış ve bu tanışıklıkları dost olmasına vesile olmuştur. Seyyit Mehmet Efendi'nin güzel yazı yazmasından dolayı Şehzade Abdülhamit'in kimi yazılarını Mehmet Efendi kaleme almıştır. I. Abdülhamit tahta çıktığında Seyyit Mehmet Efendi'yi 20 Şubat 1774 tarihinde hasodaya aldırılmıştır ve mabeyinci ağalarının arasına girmiştir. 3 Şubat 1774 tarihinde hazine kethüdası, 6 Mart 1775 tarihinde ise silahdar olmuştur.²²⁷ Bu göreve atanmasıyla "Silahdar" olarak da anılmaya başlanmıştır. Şüphesiz ki bu kadar hızlı bir şekilde yükselmesinde I. Abdülhamit'in büyük etkisi vardır. I. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra birçok ıslahat yapmak istemiş ve buna uygun sadrazamlar atamıştır. Ancak bu sadrazamlar Seyyit Mehmet Paşa'nın etkisi altında kalmışlar ve kendilerinden isteneni yapamadıkları için görevden alınmışlardır. Bu görevden alınmalarının arkasında da Mehmet Paşa'nın etkisi olduğu bilinmektedir. Sadrazamların, Mehmet Paşa'dan bu kadar çekinmelerinin nedeni ise Paşa'nın, I. Abdülhamit ile olan yakın ilişkisidir. Bu yakın ilişkinin sonucunda da 22 Ağustos 1779 tarihinde Seyyit Mehmet Paşa, Kalafat Mehmet Paşa yerine sadrazam olarak atanmıştır. Seyyit Mehmet Paşa sadrazam olduğunda 44 yaşındadır. I. Abdülhamit dönemi sadrazamları hep diken üzerindeydi. Çünkü çok sık azlediliyorlardı. Ancak Seyyit Mehmet Paşa'nın böyle bir korkusu yoktur. Göreve geldikten sonra birçok çalışma yapan Seyyit Mehmet Paşa'nın yaptığı ilk işlerden birisi valilerin nakilleri esnasında ortaya çıkan sorunları çözmek olmuştur. Merkez kalem teşkilatlarındaki bozulmayı düzeltmiştir. Topçu ve Humbaracı askerlerinin eğitimlerini düzenlemiştir. Liyakata oldukça önem veren Seyyit Mehmet Paşa, kendi kardeşi olan vezir Mustafa Paşa'nın nişancılığını almış ve hak eden başka birisine vermiştir.²²⁸ Doğduğu yöreler içinde oldukça yardım eden Mehmet Paşa'nın ömrü yetseydi Osmanlı Devleti için birçok hayırlı iş yapardır. Ancak 20 Şubat 1781 tarihinde kara humma olarak bilinen tifodan hayatını kaybetmiştir. Kabri Bahçekapısı'ndaki, Hamidiye Türbesi kabristanındadır.

²²⁶ Fatih Abanoz, **Gülşehir'in Bir Değeri Silahdar (Karavezir) Seyyid Mehmet Paşa – Hayatı ve Eserleri**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kasım 2013, s. 18.

²²⁷ Fikret Sarıcaoğlu, "Karavezir Mehmed Paşa", *TDVİA*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 477.

²²⁸ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 446.

1.33. YEĞEN MEHMET PAŞA

Karavezir Seyyit Mehmet Paşa'nın sadrazamlığından sonra İzzet Mehmet Paşa ikinci kez sadrazam olarak atanmıştır. Ondan sonra atanmış olan Yeğen Mehmet Paşa ise 1726'da Eğirdir'de doğmuştur. Babası, Eğirdir'in Barla kazasından Belgrad serdengeçti ağalarından Hacı Yusuf'tur. 1742'de 16 yaşında İstanbul'a gelip, Yeniçeri Ocağı'na kaydolmuştur. Burada fitne çıkardığı için ise Alaiye taraflarına kaçmıştır. Elli bin kuruş rüşvet karşılığında İstanbul'a geri dönmüş ve 1768'de yeniçeri serdarı olarak atanmıştır. Ayrıca Isakçı Köprüsü'nün muhafazasına memur olmuştur. Burada tekrar fitne çıkardığı gerekçesiyle Varna'ya sürgün edilmiştir.²²⁹ Kendisini tekrar affettiren Mehmet Paşa, bir savaşta başarılı işler yapmış ve 1773 senesinde vezir olarak Ağa Paşalığına gelmiştir. Ardından ise Silistre valisi olarak atanmıştır. Sırasıyla Vidin, Silistre, Kırşehir mutasarrıflığı yapmıştır. Daha sonra Anadolu valisi olmuştur. Bu esnada vezirliği elinden alınarak memleketine sürgün edilmiştir. Daha önceki sürgünlerinde olduğu gibi 1781 senesinde vezirliği geri verilmiş ve Hotin muhafızlığına atanmıştır. 2 Mayıs 1782 tarihinde Rumeli valiliğine getirilmiş, 25 Ağustos 1782 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır.²³⁰

Sadrazam olarak atandıktan sonra devletin sorunları ile uğraşmak yerine önceden husumetli olduğu kişileri cezalandırmakla uğraştığından ve bütün vaktini bununla harcadığından dolayı atanmasından dört ay dokuz gün sonra 31 Aralık 1782 tarihinde azledilmiş ve Vidin muhafızlığına atanmıştır. Sadrazamlıktan azledilmesinin ardından mal varlığı kendisinde bırakılmıştır. Belli bir süre sonra ise İnebahtı'ya gönderilmiştir. 1784 senesinde Mısır'da karışıklıklar çıkmıştır. Buradaki karışıklıkları çözüp, etkili bir şekilde yönetecek vali arayışlarına girilmiştir. Vali olarak ise Yeğen Mehmet Paşa seçilmiştir. Ancak Yeğen Mehmet Paşa, Mısır'a gitmeye çok istekli olmayacak ki yolculuğu olabildiğince ağırdan almıştır. Bu esnada ise yerine Gazi Hasan Paşa geçici vali olarak atanmıştır. Mısır valisi olarak atandıktan on bir ay sonra Mısır'a ulaşan Mehmet Paşa, Mısır'ın vergilerini azaltacağı yere yaptığı yeni zamlarla halkı canından bezdirmiştir. Gazi Hasan Paşa, vergi meselesini İstanbul'a bildirdikten sonra Mehmet Paşa, Kasım 1786'da Diyarbakır valiliğine atanmıştır.

1787 senesinde Vidin Seraskeri olarak atanan Yeğen Mehmet Paşa, Osmanlı – Rus Savaşı'na giderken yolda vefat etmiştir. (6 Aralık 1787)

²²⁹ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 273.

²³⁰ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 448.

1.34. ISPARTALI HALİL HAMİT PAŞA

1736'da Isparta'da doğmuştur. Babası Çelik Mehmet Paşa'nın kapı kethüdası olan Ispartalı Hacı Mustafa Ağa'dır. Babası ile küçük yaşlarda İstanbul'a gelen Halil Hamit Paşa, eğitimini burada tamamlamıştır. Babalı Divan kaleminde çalışmaya başlayan Halil Hamit Paşa daha sonra amedî kalemine alınmıştır. Beylikçi katibi olarak sekiz sene çalıştıktan sonra 1765 Osmanlı – Rus Seferi'nde hacegan sınıfına yükselmiş, İstanbul'a döndükten sonra ise amedî olarak görevlendirilmiştir. Bu kadar çok kalemde çalıştığı için devlet işleyişini çok iyi kavramıştır.

Halil Hamit Efendi, oldukça çalışkan bir kişidir. Verilen görevlerde gösterdiği başarı ise I. Abdülhamit'in en yakınlarından olan Silahtar Mehmet Efendi'nin de kulağına gitmiştir. Mehmet Efendi'nin güvenini kazanması ile 1779'da büyük tezkireci olmuştur. Daha sonra Mehmet Efendi'nin sadrazam olmasıyla, Halil Hamit Paşa Reisülküttap olmuştur. Oldukça hızlı yükselmeye başlamıştır. 1780 senesinde Hacı Mustafa Efendi'den sonra sadrazam kethüdası olmuştur.²³¹ Karavezir olarak da tanınan Silahdar Mehmet Paşa'nın vefatı her şeyi değiştirmiştir. Mehmet Paşa'dan sonra Bolulu İzzet Mehmet Paşa ikinci defa sadrazam olmuştur. Dört ay sonra ise Halil Hamit Paşa, sadrazam kethüdalığı görevinden azledilmiştir. Yerine ise tersane emini olarak atanmıştır. I. Abdülhamit, Halil Hamit Paşa'dan memnun olacak ki İzzet Mehmet Paşa'nın azli sırasında Halil Hamit Paşa'nın ikinci defa sadrazam kethüdası olmasını istemiştir.²³²

Bolulu İzzet Mehmet Paşa yerine Yeğen Mehmet Paşa geçmiştir. Ancak yeni sadrazamdan memnun kalınmamıştır. Sadareti dört ay sürmüş ardından ise 31 Aralık 1782 tarihinde yeniden sadrazam olarak atanmıştır. Sadrazam olduğunda kırk altı yaşındadır ve sadrazamlığı Osmanlı Devleti'nin en buhranlı günlerine denk gelmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya ile Kırım Meselesi yüzünden gerilmiştir. Öyle ki savaşın çıkması ağızdan çıkacak tek bir lafa kalmıştır. Halil Hamit Paşa ise ordunun durumunu bildiğinden Rusya ile yapılacak yeni bir savaşın yeni kayıplar demek olduğunu anlamıştır. Halil Hamit Paşa'ya göre yapılması gereken tek şey ise Yeniçeri Ocağı'nın ıslah edilmesi idi. Bu durumu öğrenen çevresindeki birçok kişi ile arası bozulmuştur. Çünkü Halil Hamit Paşa hem esamilerin açığa çıkarılmasına hem de ulufenin alınıp satılmasının yasaklanmasına vesile olmuştur. Halil Hamit

²³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sadrazam Halil Hamit Paşa*, Devlet Basımevi, Türkiye Mecmuası c. 5 ayrı basım, İstanbul, 1936.

²³² Kemal Beydilli, "Halil Hamid Paşa", *TDVİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 317.

Paşa aynı zamanda askeri eğitim veren kurumların ıslahı için de uğramıştır. Fransa'dan getirttiği uzmanlar ile askeriye'nin mühendislik açısından gelişmesi için çaba harcamıştır. Halil Hamit Paşa, Rus tehlikesinin geçmediğini bildiği için Rusya'nın en büyük destekçisi olan Avusturya yakınlarına cephane, erzak sevkiyatı yaptırmış ve kaleleri elden geçirmiştir. Ölümünden sonra çıkan 1787 – 1788 savaşı'na çıkan dönemin sadrazamı Koca Yusuf Paşa, bu sefere aslında Halil Hamit Paşa'nın çıktığını söylemiştir. Çünkü Halil Hamit Paşa'nın zamanında yaptığı hazırlıklar ordunun işine yaramıştır.²³³

Halil Hamit Paşa, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın I. Abdülhamit'i bir karar alımında etkilediğinden dolayı şikayetçiydi. Çözümü ise Şehzade Selim'in tahta çıkmasında görmüştür. Şehzade Selim'i padişah yapmak için hem Şeyhülislam Dürriyade Seyyit Ataullah Efendi ile hem de Yeniçeri Ağası Yahya Ağa ile anlaşmıştır. Ancak durumu öğrenen Cezayirli Gazi Hasan Paşa durumu I. Abdülhamit'e açmıştır ve sonucunda 31 Mart 1785 tarihinde azledilmiş, önce Tekirdağ'a ardından ise Gelibolu'ya sevk edilmiştir.²³⁴ Halil Hamit Paşa'nın sadaret süresi iki yıl dört aydır. Azledildikten sonra Cidde ve Habeş valiliğine atanan Halil Hamit Paşa yolculuğa hazırlık yaparken gönderilen bir fermanla valilik görevinden de azledilmiştir. Ayrıca İstanköy'den ayrılmaması bildirilmiştir. Kendisine karşı planlanan darbe girişimini bir türlü affedemeyen I. Abdülhamit derhal Halil Hamit Paşa'nın idam edilmesini istemiştir. 27 Nisan 1788 tarihinde 54 yaşlarındayken Kara Kethüdazade Ali Bey tarafından boğularak idam edilmiş ve kafası İstanbul'a getirilmiştir. Ardından ise Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir. Halil Hamit Paşa'nın güler yüzlü, cömert, terbiyeli, kaleminin oldukça kuvvetli olduğu bilinmektedir.²³⁵

1.35. HAZİNEDAR ŞAHİN ALİ PAŞA

Tam olarak ırkı bilinmemesine rağmen Gürcü olduğu tahmin edilmektedir. ırkı bilinmediği gibi doğum tarihi de bilinmemektedir. Çelik Mehmet Paşa'nın kölesidir ve onun dairesinde eğitim görmüştür. Ardından Çelik Mehmet Paşa'nın hazinedarı olmuş ve lakabını da buradan almıştır.²³⁶

²³³ Kemal Beydilli, "Halil Hamid Paşa", s. 317.

²³⁴ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 278.

²³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sadrazam Halil Hamit Paşa*, s. 258.

²³⁶ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 278.

Mekke emiri tarafından İstanbul'a gönderilen hediyeler leventler tarafından gasp edilmiştir ve bu hediyeleri kurtarma rolü ise Ali Ağa'ya verilmiştir. Ali Ağa, bu hediyelerin tamamını kurtarmış ve leventlerin çoğunu da öldürmüştür. Bu nedenle ödül olarak Adana valisi olarak atanmıştır.²³⁷

Şahin Ali Paşa, 1768'de Rakka valisi olarak, 1769'da vezirlikle Karaman valisi olarak atanmıştır. Ardından Sivas valisi olmuş, çok geçmeden de Özi muhafızlığına tayin edilmiştir. Özi muhafızlığı görevinde, Özi Kalesi'ni Ruslara karşı tam üç sene savunmuştur. Bu gösterdiği cesurca mücadelenin sonucunda ise 31 Mart 1785 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır.²³⁸ Şahin Ali Paşa, İstanbul'a gelene kadar yerine Gazi Hasan Paşa sadaret kaymakamı olarak görev yapmıştır. Diğer tayin edilen sadrazamların aksine Şahin Ali Paşa'nın okuma ve yazması yoktur ve hep taşrada kaldığı için de merkezdeki işleyişi tam olarak bilmemektedir. Gizli kalması gereken çoğu mektup başkaları tarafından sadrazama okunduğu için gizliliğini yitirmiştir. Bu nedenle Gazi Hasan Paşa, kendisine saltanat atabeyi olarak hizmet etmiştir. Sadrazamlık işi bu şekilde ilerlemediği için ise 24 Ocak 1786 tarihinde görevinden azledilerek Selanik sancağı ile İsmail seraskerliğine gönderilmiştir. 1787 yılında Rus seferi başlayınca Şahin Ali Paşa, Rus cephesine serasker olarak atanmıştır. Sadrazamlık görevi elinden alındığı için padişaha darılan Şahin Ali Paşa yeni görevini hakkıyla yapmamıştır. Bu nedenle Kasım 1788'de muhafızlıktan da alınarak Bozcaada'ya gönderilmiştir. 13 Haziran 1789 tarihinde ise Seddülbahir'de hastalanarak vefat etmiştir. Kendisinin cesur, gayretli ve adil bir devlet adamı olduğu söylenmektedir. Oğulları ise Ataullah Paşa ve Mehmet Beydir.²³⁹

1.36. KOCA YUSUF PAŞA

Yusuf Ağa'nın doğum yeri ve doğum tarihi hakkında bir bilgi yoktur. Ancak kendisi Gürcü'dür. Tersane Liman Reisi Hasan Kaptan'ın kölesidir. Hasan Kaptan kendisini azat etmesine rağmen Yusuf Ağa efendisine bağlı olduğu için Hasan Kaptan ölene kadar onun hizmetinde bulunmuştur. Hasan Paşa vefat ettikten sonra Yusuf Ağa, Kasımpaşa'da kahve işletmeye başlamıştır. Yaz aylarında ise donanma

²³⁷ Nazır Şentürk, *a.g.e.*, s. 184.

²³⁸ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 153.

²³⁹ Mehmet Süreyya, (haz. Nuri AKBAYAR), *Sicill-i Osmani*, c. 5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1560.

ile giderek ticaret yapmıştır.²⁴⁰ Gazi Hasan Paşa 1764 senesinde Riyale kaptanlığı yaptığı dönemde Yusuf Ağa'ya bir miktar sermaye vermiş ve ticaret yaptırmıştır. Hizmetinden memnun kaldığı içinde kendisi yükselince Yusuf Ağa'yı da önce hazinedar sonrada kapı kethüdası yaparak kapıcıbaşılık rütbesi verdirmiştir.²⁴¹

Hasan Ağa, Gazi Hasan Paşa'nın işleri için sık sık saraya gitmeye başlamıştır. Bu ziyaretlerde ise hazine vekili Osman Ağa'nın beğenisini kazanmıştır. Osman Ağa, Yusuf Ağa'nın sarayda görevlendirilmesi için uğraşırken bu haberi duyan dönemin sadrazamı Şahin Ali Paşa engel olmuştur. Şahin Ali Paşa'nın bu iş meselesini engelleme sebebi ise Yusuf Ağa'nın, Gazi Hasan Paşa'nın hizmetkârı olmasıdır. Şahin Ali Paşa, Yusuf Ağa'yı saraydan uzaklaştırmak için vezirlik rütbesi ile Maraş valisi olarak atanmasına neden olmuştur.²⁴² Ancak bu verilen görev kısa sürmüştür. Sadrazam olan Halil Hamit Paşa'nın, Padişah I. Abdülhamit'i tahttan indirip yerine Şehzade Selim'i tahta çıkarmak istemesi ortaya çıkınca görevden azledilmesi ile yerine Yusuf Paşa 24 Ocak 1786 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır.

Yusuf Paşa sadrazam olduktan sonra Kırım'ın kaybedilmesi ve diğer devletlerin de teşviklerinden etkilenmesi ile Rusya'ya savaş açmanın zamanının geldiğini düşünmektedir. Ancak I. Abdülhamit bu savaşa istekli değildir. Çünkü bir kayıp daha yaşanırsa tahtını kaybedeceği korkusunu yaşamaktadır. Yusuf Paşa ise I. Abdülhamit'i tam tersi şekilde düşünmesi için uğraşmış, onayı aldığı gibide kapsamlı bir hazırlık yapmadan İstanbul'dan ayrılmıştır. 13 Ağustos 1787 tarihinde Ruslara savaş ilan edilmiştir. 9 Şubat 1788 tarihinde ise Avusturya Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Bu durum orduda telaş yaşanmasına neden olmuştur. 21 Eylül 1788 tarihinde Avusturya'ya karşı Sebe Savaşı kazanılmıştır. Bu galibiyet ordunun toparlanmasına neden olmuştur. I. Abdülhamit ise bu savaş nedeniyle "Gazi" unvanı almıştır. Ancak Özi Kalesi düşmüş ve I. Abdülhamit çok hastadır. Çok geçmeden ise 6 Nisan 1789 tarihinde I. Abdülhamit hayatını kaybetmiştir.

7 Nisan 1789'da III. Selim tahta çıkmıştır. Tahta çıktıktan sonra Yusuf Paşa sadarete kalmaya devam etse de Gazi Hasan Paşa görevinden azledilerek İsmail cephesine serasker olarak gönderilmiştir. III. Selim, Yusuf Paşa'ya çok

²⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa*, (Belleten c. 39, sy. 154, Nisan 1975'ten ayrı basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 234.

²⁴¹ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 281.

²⁴² Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 453.

güvenmemektedir. Nedeni ise Hasan Paşa'dır. 1 Mayıs 1789 tarihinde Kalas'ta yaşanan mağlubiyet ise Yusuf Paşa'nın azledilmesine neden olmuştur. 7 Haziran 1789 tarihinde Yusuf Paşa sadrazamlıktan azledilmiştir.²⁴³ Azlinden sonra ise Vidin Seraskeri olarak atanmıştır. Daha sonra ise Aralık 1790'da Bosna valisi olarak atanmıştır.

Rusya ile yapılan savaş devam etmektedir ve dönemin sadrazamı Şerif Hasan Paşa'nın idamından sonra Yusuf Paşa ikinci kez 1791'de sadrazam olarak atanmıştır. Sadrazam olduktan sonra Ruslar ile Yaş Antlaşması'nı imzaladıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a döndükten sonra Sultan Selim'den habersiz yaptığı aziller ve sürgünleri padişahın hiç hoşuna gitmemiştir ve 4 Mayıs 1792 tarihinde görevinden tekrar azledilmiştir. Azledildikten sonra çeşitli görevlerin verildiği Yusuf Paşa en son Cidde valiliğine gönderilmiştir ve orada iken 1800 yılında vefat etmiştir. Toplam görev süresi 4 sene, 6 ay, 19 gündür.

²⁴³ Kemal Beydilli, "Yusuf Paşa, Koca", *TDVİA*, c. 44, İstanbul, 2013, s. 24.

2. BÖLÜM: NİZÂM-I CEDİD'DEN TANZİMAT DÖNEMİNE: 1789-1839 YILLARI SADRAZAMLARI

Çalışmanın ikinci bölümünde 1789 Fransız İhtilali, özellikle de Nizam-ı Cedid ve 1839 Tanzimat Dönemi arasındaki süreç ele alınmıştır. 1789 Fransız İhtilalinden etkilenen Balkan ulusları milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı Devletine karşı isyan etmeye başlamışlardır. Bu dönemde isyan eden uluslardan biri de Sırlardır. Avusturya ve Rusya'nın kışkırtmaları sonucunda Kara Yorgi önderliğindeki Sırlar 1804 yılında isyan etmişlerdir. Bu isyan sonucunda Sırlara imtiyazlar ve özerklik verilmiştir. Rusların Sırp isyanını desteklemesi, Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi nedeniyle Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 1806-1812 Savaşı başlamıştır. Bu savaş esnasında Ruslar ve Fransızlar Tilsit Antlaşmasını imzalayarak kendi aralarında Osmanlı topraklarını paylaşmışlardır. 1812 yılında ise Napolyon'un toprakları üzerine geldiğini duyan Osmanlı Devleti Bükreş Antlaşmasını imzalamayı kabul etmiş ve Sırlara verdiği özerkliği onaylamıştır. Sırların aldığı özerkliği duyan Rumlar da aynı haklara sahip olabilmek için 1820 yılında ilk isyanlarını başlatmışlardır. Rum isyanı 1821 yılında Mora'ya sıçramış ve Mısır valisi Mehmet Paşa tarafından bastırılmıştır.

1827 yılında Navarin'de yakılan Osmanlı donanmasının intikamını almak isteyen Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Bu savaşı kaybeden Osmanlı Devleti Edirne Antlaşması'nı imzalamıştır. Edirne Antlaşması Osmanlı Devleti için bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu antlaşma ile Eflak, Boğdan ve Sırbistan özerklik; Yunanistan ise bağımsızlık kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklar diğer devletleri de harekete geçirmiştir. 1830 yılında Fransa, Cezayir'e saldırmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki ilk toprak kaybını yaşamıştır.

Mora'da çıkan isyanı bastırmakla görevlendirilen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa karşılığında Mora'yı istemiştir. Mora elden çıkınca ise II. Mahmut'tan Suriye'yi istemiştir. Bu talebi ise padişah tarafından reddedilmiştir. Bu duruma sinirlenen Mehmet Ali Paşa isyan etmiştir. Kütahya önlerine kadar gelen Mehmet Ali Paşa, Rusya'nın arabuluculuk yapması üzerine Kütahya Antlaşması'nı imzalamayı kabul etmiş, kendisi ve oğlu çeşitli yerlerde valilikler almıştır. Rusya'nın desteğinin devam etmesini isteyen Osmanlı Devleti Ruslarla 1833 yılında Hünkâr

İskelesi Antlaşması'nı imzalamıştır. Rusya'nın Osmanlı boğazlarında kazandığı imtiyazlar Fransız ve İngilizleri rahatsız etmiş ve Boğazlar Sorunu bu antlaşmayla başlamıştır. Mısır sorunu karşısında İngiltere'nin de desteğini isteyen II. Mahmut ise İngilizlerle 1839 yılında Balta Limanı Antlaşması'nı imzalamış, bu antlaşma ile İngilizlere ticari imtiyazlar verilmiştir.

1839 yılında II. Mahmut'tan sonra tahta Sultan Abdülmecid çıkmıştır. Verilen imtiyazlarla birlikte Batılı devletler Osmanlı Devleti'nin iç işlerine fazla mücadele edince Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı'nı imzalayarak bunu önlemeyi amaçlamıştır. Tanzimat Fermanını bir çıkış kapısı olarak görmüşlerdir. Dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda okunarak ilan edilen Tanzimat Fermanı ile padişahın yetkileri kısıtlanmış, kanun gücü kabul edilmiş ve anayasal süreç için adımlar atılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti bu ferman ile istediği sonuçları alamamıştır.

2.1. KETHÜDA CENAZE HASAN PAŞA

Çerkez asıllı olan Hasan Ağa, III. Ahmet dönemi vezirlerinden Kazıkçı Hasan Paşa'nın kölesidir. Ardından Aydın muhassılı olan Dizlikçi Mehmet Paşa'nın hazine kâtipliğini yapmıştır. 1770 senesinde çıkan Mora İsyanının bastırılmasında görev almış ve bu Hasan Ağa'nın ilk askeri başarısı olarak kayıtlara geçmiştir. Bu olaydan sonra Melek Mehmet Paşa'nın kethüdası olmuştur. Kethüdalık görevinden sonra vezirliğe yükseldiği için “Kethüda” lakabını almıştır.²⁴⁴

Hasan Paşa, Mehmet Paşa'nın kethüdası olduğu dönemde Mehmet Paşa, Vidin valisidir ve 16 Şubat 1786 tarihinde görevinden azledilmiştir. Hasan Paşa'nınntalihi burada dönmüştür. Mehmet Paşa'nın yerine Vidin valisi olarak atanmıştır. Vidin valiliğinin ardından Hasan Paşa, Sivas valiliği ve Selanik seraskerliği yapmıştır. Dönemin sadrazamı olan Koca Yusuf Paşa'nın Muhadiye, Şebeş ve Logos başarıları Hasan Paşa vesilesi ile yaşandığı için onun tanınırlığı artmıştır. Koca Yusuf Paşa görevinden azledildikten sonra ise yerine 7 Haziran 1789 tarihinde Hasan Paşa sadrazam olarak atanmıştır. Hasan Paşa “Cenaze” lakabını tam da bu anda almıştır. Şöyle ki Hasan Paşa sadrazamlık mührünü aldığı anda hasta

²⁴⁴ Feridun Emecen, “Hasan Paşa, Kethüda”, *TDVİA*, c. 16, İstanbul, 1997, s. 337.

yatağında yatmaktaydı. Ağır hasta bir şekilde yatmasına rağmen mührü aldığı için kendisine “Cenaze” denilmiştir.²⁴⁵

Hasan Paşa sadrazamlığı öncesinde gösterdiği başarıları sadrazam olduktan sonra gösterememiştir. Sadrazamlığı döneminde Bozasuyu mağlubiyeti yaşanmıştır, Bender ve Akkırman düşmüştür. Çok geçmeden de 8 Ekim’de Avusturyalılar Belgrad’ı almışlardır. Yaşanan bu üzücü kayıplardan sorumlu tutulan Hasan Paşa, sadrazam olduktan beş buçuk ay sonra 3 Aralık 1789 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir. Azledildikten sonra Rusçuk’a tayin edilen Hasan Paşa’nın daha sonra vezirliği alınmış ve malları müsadere edilmiştir. Ardından birçok devlet görevinde bulunmaya devam eden Hasan Paşa’nın vezirliği 1800 yılında geri verilmiştir. 1802 yılında emekli olmasına rağmen Bender muhafızı olmuştur. Rus General Mikelson kumandasındaki kuvvetler Bender’i işgal etmişler ve Hasan Paşa, 1806’da Ruslara esir düşmüştür. 1810 senesinde özgürlüğüne kavuşan Hasan Paşa Tırhala – Yenişehir’de ikamet ettiği sırada hayatını kaybetmiştir.²⁴⁶

2.2. CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA

Kafkasya kökenli olduğu düşünülmektedir. Çok küçük yaşlarda İran sınırında bulunmuştur. Esir edilen Hasan Ağa, Tekirdağlı tüccar Hacı Osman tarafından satın alınmıştır. Ancak hiçbir zaman köle muamelesi görmemiş, evin çocukları ile birlikte büyümüştür. Hasan Ağa huy olarak cesur, kavga etmekten korkmayan birisidir. Hacı Osman’ın çocuklarını dövmeye de başlayınca kendisini başka birisine satmak istemiştir. Ama Hacı Osman’ın karısı bu duruma karşı çıktığı için bu gerçekleşmemiştir.²⁴⁷ On yedi yaşlarında Tekirdağ’da başka gençlerle de kavga etmeye başlayınca Hacı Osman tarafından bir gemi verilerek azat edilmiş ve ticaret yapması için Tekirdağ dışına gönderilmiştir.

1738 yılında Yeniçeri Ocağı’na kayıt olmuş ve Avusturya – Rusya seferinde büyük mücadeleler göstermiştir. Bu mücadelelerden sonra Tekirdağ’a dönmüş ve Hacı Osman’ın kızıyla evlenmiştir.²⁴⁸ Ardından Cezayir’e gitmek için bir gemi ayarlamış ve yola çıkmıştır. Yolculuk esnasında bindiği gemi yabancı bir gemiye rampa etmiştir. Hasan Ağa hemen diğer gemiye atlamış ve gemidekilerle dövüşmeye

²⁴⁵ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 456.

²⁴⁶ Feridun Emecen, “Hasan Paşa (Kethüda, Cenaze)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 544.

²⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa’ya Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 7, 1942, s. 17.

²⁴⁸ Mahir Aydın, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, *TDVİA*, c. 7, İstanbul, 1993, s. 501.

başlamıştır. O anda iki gemi birbirinden ayrılmış ve Hasan Ağa bilmediği insanların içinde başka bir gemide kalmıştır. Gemidekilerin birçoğunu öldürmüş, geri kalanını ise ambara kapatmıştır. Diğer Cezayir gemisini takip ederek Cezayir'e ulaşmıştır. Olayı duyan Cezayir Dayısı'nın hayranlığını kazanmıştır. Cezayir Dayısı gelenekten dolayı ele geçirdiği gemiyi Hasan Ağa'ya hediye etmiş ve Cezayir'de bir kahvehane açmasına izin vermiştir.²⁴⁹

Hasan Ağa'nın, Cezayir'de şöhreti oldukça artmıştır. Yeni dostlar edindiği gibi bir hayli de düşman edinmiştir. Bunlardan biri de Cezayir Beylerbeyidir. Bu nedenle gemisi ile İspanya'ya kaçmış, oradan da İstanbul'a dönmüştür. Cezayir Beylerbeyi, Hasan Ağa'nın peşini bırakmamış ve İstanbul'a Hasan Ağa'nın hazineden para çaldığını bildirmiştir. Bu durum değerlendirildiğinde ise iftira atıldığı ortaya çıkmıştır. Hasan Ağa'nın "Cezayirli" lakabını alması bu hikayeye dayanmaktadır.

Hasan Ağa, 23 Aralık 1760'ta Osmanlı donanmasına kaptan olarak görevlendirilmiştir. Daha sonra Riyale kaptanı olmuştur. 1766 senesinde ise kaptane-i hümayun kaptanı olmuş ve bu görevini sürdürürken Çeşme faciası yaşanmıştır. Bu faciadan kurtulmuş kapudanelik ve beylerbeyi rütbesiyle Çanakkale Boğazı'nın muhafazası için görevlendirilmiştir. Limni Adası, Rus işgaline uğrayınca derme çatma kayıklarla buraya giderek Rus işgalinden adayı kurtarmıştır. Maydos dolaylarındaki düşman toplanmalarını dağıtınca "Gazi" unvanıyla görevlendirilmiş ve vezirlik verilerek 1770 Eylül ayında Cafer Paşa'nın yerine Kaptan Paşa olmuştur.²⁵⁰

1773 senesine kadar Kaptan Paşalık yapan Hasan Paşa, görevinden azledilerek önce Çanakkale muhafızı ve seraskeri daha sonra ise Anadolu valisi olmuştur. 1774'te ise ikinci defa Kaptan Paşa olarak ataması yapılmıştır. İkinci Kaptan Paşalığı ile birlikte I. Abdülhamit tahta çıkmıştır ve Hasan Paşa bu görevde on beş sene kalmıştır. Hasan Paşa, I. Abdülhamit'in en güvendiği adamıdır. I. Abdülhamit ile ilişkisini kullanarak işlerini boşlamamıştır. Donanmanın

²⁴⁹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 459.

²⁵⁰ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 288.

düzenlenmesi ve zenginleşmesi için uğraşmış, yeni gemiler yaptırtmıştır. Gemilerin malzemelerini bizzat kendisi İzmit'e giderek seçmiştir.²⁵¹

Rusya – Avusturya Savaşı başlayınca acil olarak İstanbul'a çağırılmıştır. Hazineye para olmadığını öğrendiğinde on iki bin kese ile yardımda bulunmuştur. Gazi Hasan Paşa denizden düşmanın üzerine hareket etmiştir. Suların sığ olması nedeniyle hafif donanma istemiştir. Yardım gecikmiş ve yirmi beş bin Türk askeri şehit düşmüş. Ayrıca 25 Aralık 1788 tarihinde Özi elden çıkmıştır. 1789'da I. Abdülhamit hayatını kaybetmiş yerine ise III. Selim geçmiştir. Gazi Hasan Paşa'yı, Kaptan Paşalık'tan azlederek İsmail seraskerliğine tayin etmiştir. Doğruca İsmail Kalesi'ne giden Hasan Paşa, Rusları Tabak Deresi Muharebesi'nde mağlup etmişse de Boza mağlubiyeti yaşanmış ve bu mağlubiyetin sonrasında dönemin sadrazamı Kethüda Hasan Paşa azledilmiştir. Yerine ise Cezayirli Gazi Hasan Paşa 3 Aralık 1789 tarihinde sadrazam ilan edilmiştir. Gazi Hasan Paşa, Şumnu Karargahına gelince Akkırman Kalesi'ni savaşmadan Ruslara teslim eden Tayfur Paşa'yı idam ettirmiş, savaş esnasında başı boş davrananları ise ibret olsun diyerek cezalandırmıştır. Sadrazamlığı cephede geçen Hasan Paşa'nın yaşı seksenlere gelmiştir. Şumnu'da üşütmüş ve hastalanmıştır. 30 Mart 1790 tarihinde ise hayatını kaybetmiştir. Şumnu'da kendisinin yaptırdığı Bektaşî Tekkesine defnedilmiştir.²⁵² Sadrazamlığı sadece 3 ay yirmi sekiz gün sürmüştür.

2.3. RUSÇUKLU ÇELEBİZEDE ŞERİF HASAN PAŞA

Rusçuk ayanlarından Çelebi Süleyman Ağa'nın oğludur. Milliyeti hakkında bir bilgi yoktur. Ancak Arnavut olduğu tahmin edilmektedir. Milliyetinin bilinmediği gibi doğum tarihide bilinmemektedir.

Serdengeçti ağası olarak Kırım Hanı Kırım Giray ile birlikte Rusya'ya düzenlenen akına katılmış ve kendisini ispat etmiştir. Bunun üzerine Kapıcıbaşı olmuştur. Babası gibi ayan olmak isteyen Şerif Hasan Paşa bunun için çok uğraşmıştır. Ayanlık için yaptıklarından dolayı hakkında idam kararı verilmiş olmasına rağmen Kırım Hanı'nın ricası ile affedilmiştir.²⁵³ Rusçuk'ta ikamet eden Şerif Hasan Paşa, Avusturya Savaşı'na katılmış ve orada dönemin sadrazamı

²⁵¹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 461.

²⁵² Ahmet Kavas, "Hasan Paşa (Cezayirli, Gazi), Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 543.

²⁵³ Ayhan Buz, *a.g.e.*, s. 291.

Muhsinzade Mehmet Paşa'nın takdirini kazanmıştır. Yergöğü Kalesi'nin fethi şartıyla da sadrazam tarafından 8 Eylül 1773 tarihinde vezirlikle birlikte İlbasan Sancak Beyliği'ne getirilmiştir. Kaleyi fethedemediği gibi Özü Kalesi Muhafızlığına atanmış ve buraya gitmekte geciktiği için de 1775'te vezirlikten uzaklaştırılmıştır. Ancak Silahtar Çelik Mustafa Paşa'nın araya girmesi ile Şerif Hasan Paşa'ya vezirliği tekrar iade edilerek önce Misivri daha sonra ise Vidin muhafızı olarak atanmıştır. Sadrazam Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın vefat ettiği dönemde ise Rahova muhafazasında memurluk yapmaktadır. Şumnu Ordugâhına yakın olması sebebiyle Şumnu'ya Serdar-ı Ekrem Vekili olarak gönderilmiştir. Yeni sadrazam belirlenemeyince Şeyhülislam Hamidizade'nin tavsiyesi ile Rumeli'deki vezirler arasından bir kişinin kurayla belirlenmesine karar verilmiştir. Bu şanslı kişide Şerif Hasan Paşa olduğu için 16 Nisan 1790 tarihinde sadrazam ve serdar-ı ekrem olarak atanmıştır. Sadrazamlığı döneminde Yergöğü Kalesi sonunda fethedilmiştir. İsveç ve Lehistan ile anlaşılan Rusya Sünne ve Kili boğazlarını ele geçirmiştir ve aralarında İsmail Kalesi'nin de olduğu birçok kaleyi almışlardır. Bu yenilgiden Kaptan Paşa ve Tatar Hanı'nı sorumlu tutan Şerif Hasan Paşa, askerlerin yetersiz olduğunu her defasında İstanbul'a iletmiştir. İstanbul'da ise kendisi hakkında olumsuz anlamda söylentiler çıkmıştır. Bunun üzerine azline ve duruma göre de idamına karar verilmiştir. Azledilmekten korkan Şerif Hasan Paşa'ya, Padişah III. Selim kendisini azletmeyeceğinin garantisini vermiştir. Hiç beklemediği bir anda 13 Şubat 1791 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir.²⁵⁴ 14 Şubat'ı 15 Şubat'a bağlayan gece ise yatağında uyurken kurşunlanarak idam edilmiş, başı ise İstanbul'a gönderilmiştir.

2.4. DAMAT MELEK MEHMET PAŞA

Kaptanıderya Fındıklılı Boşnak Hoca Süleyman Paşa'nın oğludur. Yakışıklı olması nedeniyle "Melek", III. Ahmet'in kızı Zeynep Asıma Sultan ile evlendiği içinde "Damat" lakaplarını almıştır. Derya Beyliği ile görevine başlayan Mehmet Paşa, İstanbul'a döndükten sonra Tersane Kethüdalığı, Beylerbeyi olarak kaptan-ı deryalık, 1763 senesinde Vidin, 1764 senesinde ise Belgrad muhafızlığı yapmıştır. Daha sonra da çeşitli valilik görevlerinde bulunan Melek Paşa 1766 senesinde ikinci kez kaptan-ı derya olarak atanmıştır. 1768 senesinde sadaret kaymakamı olarak atanmış olsa da I. Abdülhamit'in padişah olmasıyla vezirliği elinden alınarak azledilmiş ve üçüncü kez kaptan-ı derya olmuştur. Ardından taşraya gönderilmiş, III.

²⁵⁴ Fikret Sarıcaoğlu, "Hasan Paşa, Şerif", *TDVİA*, c. 16, İstanbul, 1997, s. 341.

Selim padişah olduktan sonra kendisine vezirliği geri verilmiş ve 73 yaşındayken 4 Mayıs 1792 tarihinde Kandiye muhafızlığından sadrazam olarak atanmıştır.²⁵⁵

Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde önemli bir olay yaşanmamıştır. Mehmet Paşa'nın yaşı da artık bu görevi yapmaya izin vermemektedir. Sadrazamlık görevini iki buçuk sene yaptıktan sonra 12 Ekim 1794 tarihinde görevinden azledilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde azledildikten sonra sadrazamların başka bir yerde ikamet etme geleneği vardır. Ancak bu gelenek Mehmet Paşa'da uygulanmamış ve kendisi Ortaköy'de ikamet etmiştir. Azledildikten sonra sekiz sene daha yaşayan Mehmet Paşa, 18 Şubat 1802 tarihinde vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 82 yaşındadır ve eşi olan Zeynep Sultan Türbesi'ne defnedilmiştir.²⁵⁶

2.5. SAFRANBOLULU İZZET MEHMET PAŞA

1743 doğumlu olan İzzet Mehmet Paşa, Safranbolulu bir Türk'tür. Babası Zülüflü Baltacılar İbrahim Ağazade Ali Ağa'dır. 17 yaşındayken 1760 senesinde Sarı Mustafa Paşa Kethüdası olarak tanınan amcası Kaptanıderya Benli Hacı Mustafa Paşa'nın yanına İstanbul'a gitmiştir. Kitabet ve inşa dersleri aldıktan sonra ise Baltacılar Ocağı'na girmiştir. Kapı hasekiliği, Darüssaade ağası yazıcılığı görevlerinde bulunmuştur. Haremeyn gelirlerinin toplanmasında gösterdiği çabalardan dolayı Muhasebe-i Evvel payesi ile kendisine samur kürk giydirilmiştir. 23 Ağustos 1779 tarihinde darphane emniyeti ve Şah Sultan Kethüdalığına atanmıştır. 11 Mayıs 1785 tarihinde darphane emniyeti görevinden azledilmiştir. 1786'da vezirlik verilerek Hanya muhafızlığına atanan İzzet Mehmet Paşa daha sonra Diyarbakır beylerbeyliğine, İçel sancak beyliğine atanmıştır. Bu görevlerin ardından başka yerlerde de valilik hizmetinde bulunan İzzet Mehmet Paşa en sonunda Boğaz Hisarı muhafızlığına atanmıştır.²⁵⁷

Mart 1791 yılında Mısır valisi olarak atanmış ve burada çok faydalı hizmetlerde bulunmuştur. O dönemde Mısır'da yerel ayaklanmalar çıkmış ve bunları kolayca bastırması olmasından dolayı takdir kazanmıştır. 16 Mayıs 1793 tarihinde Anadolu beylerbeyliğine atanan İzzet Mehmet Paşa, henüz görev yeri olan

²⁵⁵Ahmet Kavas, "Mehmed Paşa (Melek, Damat), Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 163.

²⁵⁶Nazım Tektaş, a.g.e., s. 467.

²⁵⁷Abdülkadir Özcan, "İzzet Mehmed Paşa, Safranbolulu", TDVİA, c. 23, İstanbul, 2001, s. 560.

Kütahya'ya varmadan İstanbul'dan çağırılmış ve 20 Ekim 1794 tarihinde Damat Melek Mehmet Paşa'nın yerine sadrazam olarak atanmıştır.²⁵⁸

İzzet Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı, III. Selim'in yenileşme hareketlerine denk gelmiştir. Aynı dönemde Rumeli'de Pazvandoğlu İsyanı çıkmıştır. Bu isyanı bastırmakla uğraşırken, Napolyon'un İskenderiye'yi işgal haberi Osmanlı Devleti'ni sarsmıştır. Bir süre Mısır valiliği yaptığından dolayı kendisinden çok şey beklenen İzzet Mehmet Paşa bu konuda hiçbir şey yapamamıştır. Aslında Fransa'nın, Mısır'ı işgal edeceği söylentileri işgalden aylar öncesi Osmanlı Devleti'nde konuşulmaya başlanmış olmasına rağmen İzzet Mehmet Paşa bu konuda bir önlem almadığından dolayı 30 Ağustos 1798 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir.

Azledildikten sonra Sakız Adası'na gönderilen İzzet Mehmet Paşa daha sonra Manisa'ya gönderilmiştir. 1812'de Manisa'da hayatını kaybetmiştir.²⁵⁹

2.6. KÖR YUSUF ZİYA PAŞA

Gürcü olan Yusuf Ziya Paşa'nın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kaptanı Deryalık yapmış olan Benli Hacı Mustafa Ağa'nın kölesidir. Köle olsa da çok iyi bir eğitim almıştır. Aldığı dini ve akli eğitimlerin yanında muhasebe defteri tutmayı da öğrenmiştir. Ata binmek, cirit oynamak, silah kullanmak gibi beceriler edinmiştir. Benli Hacı Mustafa Ağa'nın vefatı ile 1762 senesinde Ispanakçı Mustafa Paşa'nın yanında Enderun ağası olmuştur. Mustafa Paşa'nın Erzurum valiliğinde de yanında bulunmuştur. Daha sonra ise tütüncübaşılığa getirilmiştir. Yine Mustafa Paşa'nın yanında "Hacı" olmuştur.²⁶⁰ Daha sonra İstanbul'a dönen Yusuf Ziya Ağa birçok vezirin katipliğini yapmıştır. Halil Hamit Paşa'nın silahdarlığını yaptıktan sonra maden-i hümayun eminliğine getirilmiştir. 1797 senesinde ise mirimiran olmuştur. 1798 senesinde kendisine de vezirlik rütbesi verilen Yusuf Ziya Paşa, sırasıyla Diyarbakır, Erzurum, Çıldır valilikleri yapmıştır. Ardından ise Yusuf Ziya Paşa'nın isteği doğrultusunda Trabzon valiliğine atanmıştır.²⁶¹

1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgalinin ardından sadrazam olarak atanmıştır. Osmanlı Devleti ise 2 Eylül 1799 tarihinde Fransa'ya savaş ilan etmiştir.

²⁵⁸ Abdülkadir Özcan, "İzzet Mehmed Paşa (Safranbolulu), Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 689.

²⁵⁹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 468.

²⁶⁰ Kemal Beydilli, "Yusuf Ziya Paşa", *TDVİA*, c. 44, İstanbul, 2013, s. 34.

²⁶¹ Cemal Toksoy, "Yusuf Ziyaeddin Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 689.

Ancak Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın bir başarısı yoktur. Savaşın kahramanı Cezzar Ahmet Paşa'dır. Yusuf Ziya Paşa, elinden bir şey gelmediği için 1805'te istifa ederek Beylerbeyi'ndeki evinde dinlenmeye çekilmiştir.²⁶²

Bir süre dinlendikten sonra sırasıyla Erzurum valiliği, Şark seraskerliği, Basra valiliği, Bağdat valiliği, Halep valiliği görevlerinde bulunmuştur. İstanbul ise zor günler yaşamaktadır. Sırpların isyanı, İngilizlerin İstanbul önlerine kadar gelmesi en sonunda da Kabakçı Vakası ile III. Selim'in yerine IV. Mustafa 29 Mayıs 1807 tarihinde tahta geçmiştir. Ancak IV. Mustafa'nın hükümdarlık süresi uzun değildir ve yerine II. Mahmut geçmiştir. II. Mahmut özellikle devam etmekte olan Rus Savaşı'na karşı güçlü bir komutana ihtiyaç duyduğundan Yusuf Ziya Paşa'yı ikinci defa 1 Ocak 1809 tarihinde sadrazam ilan etmiştir. Ordunun başında Rumeli'ye gitse de ilk sadrazamlığında olduğu gibi çok etkisi görülmemiştir. Bütün sadrazamlığı cephede geçmiştir. Rus kuvvetlerine karşı bazı başarılar elde etse de Ruslar, Rusçuk'u işgal etmişlerdir. 26 Mart 1811 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir. Mallarına el konulan Yusuf Ziya Paşa'nın Dimetoka'da ikamet etmesi istenmiştir. Ardından ise Rodos'a gönderilmiştir. 1817'de vezirliği iade edilmiş ve önce Eğriboz daha sonra ise Karlılı muhafızlığına getirilmiştir. Çok geçmeden Sakız muhafızlığına getirilmiş olsa da vardıktan kısa bir süre sonra 1819'da vefat etmiştir.

2.7. HAFİZ İSMAİL PAŞA

Milliyeti hakkında bir bilgi yoktur ancak altın nişanlı bir hasekiden 1757-58 yıllarında doğmuş olduğu biliniyor. Babası Bostancı Ocağı'na mensuptur ve İsmail Paşa küçük yaşlarda Kuran'ı hıfz etmiştir. Bu nedenle lakabı "Hafız" dır. Babası gibi Bostancı Ocağı'na giren İsmail Paşa, 1793 senesinde tebdil hasekisi, 1797 senesinde haseki ağa, 1798 senesinde ise bostancıbaşı olmuştur. Bu görevini altı yıl sürdürmüş ve bu esnada III. Selim'in dikkatini çekmiştir. 1804 senesinde kendisine vezirlik verilerek Kaptan -ı-derya olarak atanmıştır. III. Selim'in ıslahatlarına gelen tepkilerle baş edemeyen dönemin sadrazamı Yusuf Ziya Paşa'nın görevinden ayrılması üzerine 4 Nisan 1805 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır.²⁶³

Sadrazamlığa geçtikten sonra Nizam-ı Cedit aleyhtarları ile birlikte hareket etmiştir. Ekonomik sıkıntılarla ilgilenmiştir. Ayrıca sadrazamlığı döneminde Edirne

²⁶²Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 469.

²⁶³ Kemal Beydilli, "İsmail Paşa (Hafız, Bostancıbaşı)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 676.

Vakas ı yaşanmıştır. Nizam-ı Cedit aleyhtarlarından olan şehzade Mustafa ile ve Rusçuklu Tirsinikoğlu ile anlaşmıştır. Rumeli’de Kadı Abdurrahman Paşa’nın idaresindeki orduya karşı muhalefet yapan ayanları gizlice desteklemiştir. İsmail Paşa bu nedenle 14 Eylöl 1806 tarihinde azledilmiştir. Azlinden sonra önce Bursa’ya sonra Rodos’a, en sonunda da Sakız’da ikametine karar verilmiştir.

III. Selim’den sonra tahta IV. Mustafa geçmiştir. Daha şehzadeliği döneminde birlikte aynı düşünceye sahip olduklarından dolayı kendisinin tekrar sadrazamlığa atanacağını düşünmüş ve teklifi beklemiştir. Ancak beklediği gibi olmamış ve sadece vezirliği iade edilerek Karaman’da ikamet etme şartıyla Akdeniz Boğazı muhafızlığına getirilmiştir. Kısa bir süre sonra 18 Ekim 1807 tarihinde Karaman’da vefat etmiştir.²⁶⁴

2.8. KEÇİBOYNUZU AğA İBRAHİM HİLMİ PAşA

Milliyeti Türk’tür. Üsküdar’da Atik Valide Camii yakınlarında Kasımağa mahallesinde doğduğu bilinmektedir. Babası Yeniçeri Beytölmalcisi Mehmet Ağa’dır. İbrahim Hilmi Ağa’da babası gibi Yeniçeri Ocağı’na girmiştir. Trabzon gibi birçok yerde ağalık yapmıştır. Ocağa ilk girdiği andan itibaren yükselen İbrahim Hilmi Ağa, İstanbul’a döndükten sonra da Ocak içinde yükselmeye devam etmiştir. 1802’de saksoncubaşı, 1803’de kul kethüdası, 19 Ağustos 1804 tarihinde ise yeniçeri ağası olmuş. Nizam-ı Cedit, Yeniçeriler arasında huzursuzluğa neden olmuştur. İbrahim Hilmi Ağa’da bu huzursuzluğu gidermek amacıyla 14 Eylöl 1806 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır.²⁶⁵

Sadrazam olduktan kısa bir süre sonra Sırp İsyanı patlak vermiş ve sonunda da Belgrad kaybedilmiştir. Bunun üzerine 22 Aralık 1806 tarihinde Rusya’ya savaş ilan edilmiş ve Hüseyin Hilmi Paşa Başkumandan olarak 24 Mayıs 1807 tarihinde Silistre önlerine kadar gelmiştir. Çok geçmeden Kabakçı Vakası yaşanmış ve III. Selim yerine tahta IV. Mustafa geçmiştir. IV. Mustafa’nın tahta çıkması üzerine Pehlivan Ağa orduyu ayaklandırmıştır. İbrahim Hilmi Paşa’nın hayatı da tehlikeye girince Alemdar Mustafa Paşa’nın hakimiyetinde olan bir köye kaçıp saklanmıştır.

²⁶⁴ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 471.

²⁶⁵ Kemal Beydilli, “İbrahim Hilmi Paşa”, *TDVİA*, c. 21, İstanbul, 2000, s. 318.

Bu kaçışın üzerine ise 18 Haziran 1807’de sadrazamlıktan azledilmiştir.²⁶⁶ Kendisinin ise Şumnu’da ikametine karar verilmiştir.

Sadareti yedi ay sürmüş olan İbrahim Hilmi Paşa sadrazamlıktan sonra çeşitli yerlerde valilik görevlerinde bulunmuştur. 1807 senesinde valilik görevine başlayan İbrahim Hilmi Paşa, Selanik – Bosna gibi yerlerin valiliklerini yapmıştır. 4 Temmuz 1821 tarihinde Adana valisi olarak atanmış ve burada asayişini sağlamıştır. Bölgenin aşiretleri ile mücadele eden İbrahim Hilmi Paşa, 30 Mart 1823 tarihinde azledilmiş ve emekliye ayrılmıştır. Emekli olduktan sonra İstanköy’de oturması istenmiştir. İstanköy’de yaşanan Rum İsyanları sebebiyle bölgeyi korumak maksadıyla muhafız olarak atanmıştır. Bu görevini sürdürürken ise 17 Haziran 1825 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²⁶⁷

2.9. ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA

İstanbul doğumlu olan Mustafa Paşa, Yaş Kapı Kethüdası Ahmet Ağa’nın oğludur. Mustafa Paşa’da babası gibi Yeniçeri Ocağı’na girmiş ve burada yükselmiştir. 1801 senesinde Edirne’de bulunan Yeniçerileri disiplin altına almak için “Ağa” olarak Edirne’ye atanmıştır. Bu görevini hakkıyla yerine getirmesi üzerine ise 1807 senesinde Çanakkale Boğazı muhafızlığına tayin edilmiştir.²⁶⁸

Osmanlı Devleti’nde ise taht değişikliği yaşanmıştır. III. Selim yerine tahta IV. Mustafa geçmiştir. IV. Mustafa tahta geçtikten sonra Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa’yı görevden alarak yerine 18 Haziran 1807 tarihinde Mustafa Paşa’yı atamıştır. Mustafa Paşa, sadrazam olarak ilan edildikten sonra Silistre’de bulunan ordunun başına gönderilmiştir. Burada Rus kuvvetleri ile ateşkes yapmış ve Edirne’ye dönmüştür. Edirne’de Alemdar Mustafa Paşa ile anlaşmışlardır. Kabakçı Mustafa İsyanı’nı bastırmak üzere 19 Temmuz 1808 tarihinde İstanbul’a gelmişlerdir. Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul’a geldikten 9 gün sonra 28 Temmuz 1808 tarihinde tüfekli askerleriyle Babıali’yi basarak Çelebi Mustafa Paşa’dan mührü almıştır. Çelebi Mustafa Paşa daha sonra sürgüne gönderilmiş olsa da çeşitli valilikler de yapmıştır. Çelebi Mustafa Paşa 1811’de Aydın valisiyken vefat etmiştir.²⁶⁹

²⁶⁶ Kemal Beydilli, “İbrahim Hilmi Paşa (Keçiboynuzu, Ağa)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 629.

²⁶⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 472.

²⁶⁸ Cemal Toksoy, “Mustafa Paşa (Çelebi)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 308.

²⁶⁹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 473.

2.10. ALEMDAR MUSTAFA PAŞA

1765 senesinde Hotin’de doğmuştur. Rusçuk’ta büyümüştür. Babası Yeniçeri Ocağı’ndan Hacı Hasan Ağa’dır. Herhangi bir eğitim almamıştır ve okuma yazması yoktur.²⁷⁰ Bu nedenle kendisi de babasının yolundan giderek Yeniçeri Ocağı’na kaydolmuştur. Kendisi Yeniçeri Ocağı’nın Kırkıncı Bölüğünün üyesidir. “Alemdar” lakabını ise 1787 Osmanlı Rus Seferi’nde bölüğünün bayraktarlığını yapmış olmasından almıştır.²⁷¹ Alemdar Mustafa Paşa daha sonra babası gibi hayvan ticareti ve tarım yapmaya başlamıştır. Rusçuk bölgesinin zenginlerinden olan Tirsinikli İsmail Ağa’nın hizmetine girmiş ve işlerini burada ilerletmiştir. Rumeli ayanlarından asi Pazvandonluğu’na karşı mücadelelerde büyük başarılar elde etmiştir. Bu mücadelelerde adını duyurmaya başlayan Alemdar Mustafa, isyanın önde gelenlerini yakaladığı için kendisine önce kapıcıbaşılık rütbesi verilmiş ardından ise Hezargrad ayanlığına getirilmiştir. Tirsinikli İsmail Ağa’nın 1806’da vefat etmesiyle Alemdar Mustafa Paşa, Rusçuk bölgesine gelerek, İsmail Ağa’nın hakimiyeti altında bulunan yerleri kendisi sahiplenmiştir. Bölgede bulunan diğer ayanlarda bunu desteklemiş ve kendisine “ayanların ayanı” demişlerdir. Bu durum İstanbul’un hoşuna gitmemiştir ve sadece Rusçuk ayanı olarak kabul edilmiştir.

Yeni bir Osmanlı Rus Savaşı yaklaşmaktadır ve tahtta ise III. Selim oturmaktadır. Sultan Selim, gerçekleşecek olan savaş için ona Alemdar Mustafa Paşa’dan yardım isteyeceği için vezirlikle birlikte ömür boyu Silistre valiliği ve Tuna seraskerliği vermiştir. Alemdar Mustafa Paşa başarılı bir askerdir. Bunu bu savaşta da kanıtlamıştır. İsmail Kalesi’ni Rusların elinden kurtarmış ve Rus General Michelson ile karşı karşıya gelmiş, bu kuvveti mağlup etmiştir.²⁷²

İstanbul’da ise Kabakçı Olayı yaşanmış ve III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa geçmiştir. III. Selim’in gitmesiyle Nizam-ı Cedit Ocağı da kaldırılmıştır. III. Selim taraftarı birçok devlet adamı ise idam edilmiştir. İstanbul’da yaşananlar Osmanlı Rus Savaşı’nın Osmanlı cephesini de etkilemiştir. Yeniçeriler isyan etmiş ve dönemin sadrazamı söylenenlere göre Alemdar Mustafa Paşa’ya sığınmıştır. Alemdar Mustafa Paşa ise kaçan sadrazam yerine kendisine sadrazamlık teklifi edileceğini düşünse de bu teklif gelmemiş ve yeni sadrazam Çelebi Mustafa Paşa

²⁷⁰ Menşüre Öztürk, “Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa ve Mallarının Müsadere Sürecine Kısa Bir Bakış”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 7, Nisan 2015, s. 99.

²⁷¹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 474.

²⁷² Kemal Beydilli, “Alemdar Mustafa Paşa”, *TDVİA*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 364.

olmuştur. Çelebi Mustafa Paşa ve Alemdar Mustafa Paşa Silistre’de buluşup durumu değerlendirmişlerdir. Alemdar Mustafa Paşa, Nizam-ı Cedit ordusunun gerekliliğini ve III. Selim’e yapılanların haksızlık olduğunu savunurken Çelebi Mustafa Paşa aynı düşüncede değildir. Bu durum ikisinin daha çok arasını açmıştır. Nizam-ı Cedit taraftarı birçok kimse Alemdar Mustafa Paşa’ya sığınmışlardır. Bu kişiler Alemdar Mustafa Paşa ile “Rusçuk Yaranı” adında bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyette yer alan diğer kişiler: Mustafa Refik, Mehmet Sait Galip, Abdullah Ramiz, Mehmet Tahsin, Mehmet Emin Efendi’dir. Bu cemiyetin amacı III. Selim’i tekrar Osmanlı tahtına çıkarmak ve Nizam-ı Cedit’i geri getirmektir.²⁷³ Bu amacın gerçekleşmesi için gereken tek şey ise bu cemiyet üyelerinin Alemdar Mustafa Paşa ile İstanbul’a gitmesidir. Cemiyetin önündeki en büyük engel Kabakçı Mustafa olarak görülmüştür. Pınar Hisarı Ayanı Hacı Ali, Kabakçı Mustafa’yı ortadan kaldırmakla görevlendirilmiştir. Hacı Ali bir gece adamları ile Kabakçı Mustafa’nın konağına girmiş ve kafasını kesmiştir. Kabakçı’nın ölümü birçok kesimde korkuya neden olmuştur. Sadrazam Çelebi Mustafa bu durumdan memnun olduysa da Alemdar Mustafa Paşa’nın bu denli nüfuzunun artması onu iyice rahatsız etmiştir. Alemdar Mustafa Paşa’nın İstanbul’dan gitmesini istemiştir. Alemdar Mustafa Paşa ise buna rağmen on beş bin kişilik bir ordu ile 28 Temmuz 1808 tarihinde Babıali’ye saldırmıştır. IV. Mustafa bu baskın karşısında III. Selim ve Şehzade Mahmut’un öldürülmesini emretmiştir. III. Selim hemen öldürülmüştür. Şehzade Mahmut ise hizmetkarlarının yardımıyla saklanmıştır. Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim’in cesediyle karşılaşınca Şehzade Mahmut’u aramaya başlamıştır. Şehzade Mahmut ile Alemdar Mustafa Paşa buluşmuşlar ve şeyhülislamın vasıtasıyla cülusunu ilan ederek Osmanlı tahtına geçirmiştir. Mahmut da sultan olunca Alemdar Mustafa Paşa’yı ise kendisine sadrazam olarak atamıştır.²⁷⁴

Alemdar Mustafa Paşa’nın sadrazam olarak atandıktan sonra yaptığı ilk şey Sultan Selim’in öldürülmesinde rol oynayan kişilerin idamı olmuştur. Özellikle Sultan Selim’in tahttan indirilmesi için uğraşan Köse Musa Paşa ve Tayyar Paşa idam edilmiştir. Saraydan kimseyi tanımadığı için yönetim kadrosunu kendi bildiği adamları ile kurmuştur. Daha sonra Anadolu ve Rumeli’deki karışıkları önlemek amacıyla iki bölgenin ayanlarını İstanbul’a çağırmıştır. Normal şartlarda İstanbul’un davetlerine pek katılmayan ayanlar kendilerini davet eden kişi Alemdar Mustafa Paşa

²⁷³ Menşure Öztürk, a.g.m., s. 106.

olunca İstanbul'a gelmişlerdir. II. Mahmut kendilerine büyük bir ziyafet vermiştir. Ziyafetin ardından ise devlet işlerinin görüşülmesi adına “Meşveret-i Âmme” adı verilen toplantı gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmelerin ardından ise Ekim 1808'de Sened-i İttifak imzalanmıştır. Ayrıca Nizam-ı Cedit ordusunun bir devamı olarak düşünülen Sekban-ı Cedit ordusu kurulmuştur. Bu ordunun başına ise Nizam-ı Cedit taraftarlarından Kadı Abdurrahman Paşa getirilmiştir.²⁷⁵ Özellikle askeri alanda yapılan ve yapılması planlanan ıslahatlar yeniçerilerin tepkisini çekmeye başlamıştır. Alemdar Mustafa Paşa hakimiyeti tek elde toplamak adına kendisine muhalefet olabilecek herkesi ya sürgüne göndermiş ya da idam ettirmiştir. Bu yaptıkları ile oldukça tepki toplayan Alemdar Mustafa Paşa için duvarlara “*Rumeli'den geldi bir çıtak, Bayram ertesi ya kılıç oynayacak ya bıçak*” yazılı afişler asılarak sadrazama tepkiler gösterilmeye başlanmıştır.²⁷⁶ Ramazan ayının son günlerinde Alemdar Mustafa Paşa'yı istemeyen asiler Bâb-ı Âlî'ye doğru ilerlemişlerdir. Kalabalık olduklarından kimin dost kimin düşman olduğunu anlamak için “Sabahtır” parolasını kullanmışlardır. Ağa Kapısı önünde toplanan kalabalığı sakinleştirmek için bir ağa asilerle konuşmak istemiştir ancak bu ağa, asiler tarafından orada öldürülmüştür. Yangın çıkararak sadrazamı daha kolay öldürebileceklerini düşündüklerinden sadrazamın odasının altındaki odayı ateşe vermişlerdir. Alemdar Mustafa Paşa bu asilerle çarpışmaya karar vermiştir ve cariyelerin derhal oradan kurtulmasını istemiştir. Alemdar Mustafa Paşa'ya göre nasıl olsa bir kuvvet gelir ve kendisini kurtarırdı. Fakat beklediği yardım gelmemiştir. Alemdar Mustafa Paşa ise mahzende bulunan barut fiçilerini ateşe vermiş ve bulunduğu yeri havaya uçurmuştur. 15 Kasım 1808 tarihinde gerçekleşen bu patlamada Alemdar Mustafa Paşa ile birlikte üç yüzden fazla yeniçeri ölmüştür.²⁷⁷ Alemdar Mustafa Paşa'nın cesedi parçalanmamış bir şekilde bulunmuştur. Kendisinin dumandan zehirlendiği düşünülmektedir. Asiler, Alemdar Mustafa Paşa'nın cesedini günlerce yollarda sürükledikten sonra bir kuyuya atmışlardır. 1826 senesinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile birlikte Alemdar Mustafa Paşa'nın

²⁷⁵ Kemal Beydilli, “Alemdar Mustafa Paşa.”, s. 365.

²⁷⁶ Fatih Ünal, “Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk'un Günlüğünden 1808 Yeniçeri Ayaklanması ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 1/ 4, Yaz 2008, ss. 579.

²⁷⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 484.

bulunan kemikleri Yedikule civarlarında bir yere gömülmüştür. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Zeynep Sultan Camii'ne taşınmıştır.²⁷⁸

2.11. ARNAVUT MEMİŞ PAŞA

Arnavut asıllı olduğu bilinen Memiş Paşa genç yaşlarda İstanbul'a gelmiş ve katiplik öğrenmiştir. Eski vezirlerden Kör Yusuf Ziya Paşa'nın kapı kethüdalığını yapmıştır. Başmuhasebecilik yapmış olan Memiş Paşa 26 Ekim 1807 tarihinde çavuşbaşı olmuştur. Sadrazam olarak atanmadan önce ise sadaret kaymakamlığı yapmıştır.²⁷⁹

Kendisinden önceki sadrazam olan Alemdar Mustafa Paşa'nın 15 Ekim 1808 tarihinde öldürülmesi ile birlikte isyan eden yeniçerilerin dikkatini çekmemek için sıradan birisinin sadrazam olarak atanması uygun görülmüştür. Böylece 22 Kasım 1808 tarihinde Memiş Paşa sadrazam olarak atanmıştır.

Alemdar Vakasının yaşanmasından sonra Osmanlı Devleti'nde henüz sular durulmamış ve küçük isyanlar çıkmaya devam etmiştir. Bu dönemi idare edemeyen Memiş Paşa, sadrazamlığa atandıktan kırk gün sonra Ocak 1809'da görevinden azledilmiştir. Önce Bursa'ya sonra Sakız Adası'na gönderilen Memiş Paşa, 8 Temmuz 1809 tarihinde burada hayatını kaybetmiştir.²⁸⁰

2.12. LAZ AHMET PAŞA

Trabzonlu olduğu için "Laz" olarak anılmıştır. Doğum tarihi bilinmeyen Ahmet Paşa, Trabzon'da doğmuş ve ilk dönemlerini orada geçirmiştir. Küçük yaşlarda İstanbul'a gelen Ahmet Paşa, belli görevlere getirilmiş ve İbrail nazırı da olmuştur. Bu nedenle kendisine Nazır Ahmet Paşa'da denilmektedir.²⁸¹ İbrail nazırı olarak başarılı işler yapmasından dolayı kendisine emirahur payesi verilmiştir. Edirne'de bulunduğu esnada kendisinden önceki sadrazam olan Kör Yusuf Ziya Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesi üzerine Nisan 1811'de sadrazam olarak atanmıştır. 9 Temmuz 1811 tarihinde Rusçuk'u Rusların elinden almıştır. 5 Eylül 1812 tarihinde sadrazamlıktan azledilen Ahmet Paşa, Bursa'ya gönderilmiştir. Daha

²⁷⁸ Kemal Beydilli, "Mustafa Paşa (Alemdar)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 308.

²⁷⁹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 485.

²⁸⁰ Cemal Toksoy, "Memiş Paşa (Arnavut)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 202.

²⁸¹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s.486.

sonraki yıllarda atfedilen Ahmet Paşa, birçok vilayette valilik yapmıştır. Erzurum valisi iken Mart 1819'da vefat etmiştir.²⁸²

2.13. HURŞİT AHMET PAŞA

Aslen Gürcü olan Hurşit Ahmet Paşa birçok Gürcü sadrazam gibi kölelikten gelmektedir. Rumeli valisi Selim Sırrı Paşa tarafından satın alınmış ve eğitilmiştir. Azad olduktan sonra Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'ya bağlanmıştır. Daha sonra ise başçuhadar olmuştur. Hüseyin Paşa'ya bağlı iken kendisi ile birlikte 1790 Mısır Seferi'ne katılmış ve dönüşte mir-i miranlık rütbesi ile 1802'de İskenderiye mutasarrıfı olarak görevlendirilmiştir.²⁸³

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da nüfuzunu arttırdığı dönemde, Mehmet Ali Paşa'nın davetini kabul eden Hurşit Ahmet Paşa, 21 Mart 1804 tarihinde Kahire'ye gitmiştir. O dönemde Mehmet Ali Paşa'nın ihtiyaçlarını karşılamakla görevli bir memur olarak görünen Hurşit Ahmet Paşa, Kavalalı'nın bu nüfuzunu kırmak için Şam taraflarından asker getirmiştir. Mehmet Ali Paşa'da bunun karşılığında önlemler almıştır. Mehmet Ali Paşa'ya vezirliğin verilmesi ile Cidde valiliğine atandığını belirten emirnamenin Hurşit Paşa tarafından saklanması ikisi arasındaki ilişkinin iyice bozulmasına neden olmuştur. Emirnameyi Mehmet Ali Paşa ile paylaşan Hurşit Ahmet Paşa, 10 Mayıs 1805 tarihinde Mehmet Ali Paşa'ya hil'at giydirmiştir. Hem Mısır halkı hem de şeyhler, Hurşit Ahmet Paşa'yı bölgede istememektedirler. Mehmet Ali Paşa'ya sıkı sıkıya bağlı olan halk gösteriler düzenlemişlerdir. Hurşit Ahmet Paşa ise, "Sultan'ın emriyle geldim. Birkaç fellahın istemesiyle bırakıp gitmem" demiştir. Bu söz üzerine karışıklıklar artmış ve İstanbul, asayiş korumak adına Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valisi olarak kalmasına ve Hurşit Ahmet Paşa'nın bölgeden ayrılmasına dair bir emirname göndermiştir. Hurşit Ahmet Paşa, bu emirnameyi de kabul etmemiş ve kaleyi terk etmeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine bir donanma İskenderiye'ye gelmiş ve kaptan-ı derya, Hurşit Paşa'yı ikna etmeye çalışmıştır. Hurşit Ahmet Paşa ise Kölemenler'den aldığı destekle Mehmet Ali Paşa'ya karşı mücadele edeceğini belirtse de amacına ulaşamayınca 6 Ağustos 1805 tarihinde Mısır'dan ayrılmıştır.²⁸⁴

²⁸² Ömer Mahir Alper, "Ahmet Paşa (Laz)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 150.

²⁸³ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 488.

²⁸⁴ Cevdet Küçük, "Hurşid Ahmed Paşa", *TDVİ*, c. 18, İstanbul, 1998, s. 395.

Hurşit Ahmet Paşa, Mısır'dan ayrıldıktan sonra İran seferlerine katılmıştır. Ardından Bosna, Mora ve Rumeli valilikleri yapmıştır. Sofya seraskeri olarak da atanmıştır. Sofya seraskerliğine atanmasının sebebi ise 1803 senesinden beri devam eden Sırp İsyanıdır. Sırlara karşı önemli başarılar elde eden Hurşit Ahmet Paşa, Sırp İsyanının destekçisi Rusya ile Bükreş Antlaşmasını imzalamıştır. Dönemin sadrazamı Laz Ahmet Paşa, bu isyanın bastırılmasında etkili olamamıştır. Bu nedenle sadrazamlıktan azledilmiş ve yerine 5 Eylül 1812 tarihinde Hurşit Ahmet Paşa sadrazamlığa getirilmiştir.²⁸⁵

İmzalanan Bükreş Antlaşması'nın şartlarını kabul etmeyen isyancılara karşı tekrar mücadele kararı verilmiştir. İstanbul'dan para ve asker takviyesi yapılmış ve Hurşit Ahmet Paşa'dan bu isyanın kesin bir şekilde bitirilmesi istenmiştir. Gönderilen askerler ile Sırbistan'a ulaşan Hurşit Ahmet Paşa'dan isyanın başı olan Kara Yorgi kaçmıştır. Geride kalan isyancılar dağıtılmış ve Sırbistan devlete bağlılığını bildirmiştir. Bunun sonucunda Sırbistan eski günlerine dönmüştür.²⁸⁶

Sırbistan'da sükunet sağlansa da aynı durum İstanbul'da bulunmamaktadır. Birçok kişi suçsuz yere idam ediliyor, güçlü olan güçsüzleri eziyordu. Dönemin yeniçeri ağası, düşük rütbeli subayları keyfi olarak idam etmeye başlamıştır. Bu olaylar sonucunda yeniçeri isyanı başlamıştır. Hurşit Ahmet Paşa, yeniçeri ocağının kaldırılması gerektiğini düşünmektedir. Bu konuda Sultan Mahmut'u ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Halet Efendi, Hurşit Paşa'nın bu hamlesini Sultan Mahmut'u ikna ederek durdurmuştur. Yeniçeri isyanı devam ederken yeniçeri ağası, askerler tarafından katledilmiştir. Olayları bastıramadığından dolayı suçlanan Hurşit Ahmet Paşa ise 1 Nisan 1815 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir. Azledildikten sonra Tekirdağ'a sürgün edilen Hurşit Ahmet Paşa, daha sonra çeşitli yerlerde valilikler yapmaya başlamıştır.²⁸⁷

Osmanlı Devleti'nde çıkan Tepedelenli Ali Paşa isyanı ile Hurşit Ahmet Paşa 1819 senesinde Mora valiliğine atanmıştır. Bölgedeki askerler yetersiz kalınca ise Rumeli'deki askerleri kolayca toplayabilmesi adına Rumeli seraskeri olarak atanmıştır. Emrindeki askerler ile bu isyanı ortadan kaldırdığı esnada ise Mora isyanı

²⁸⁵ Süleyman Uygun, Hurşit Ahmet Paşa'nın Devlet Hayatı, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2009, ss. 56.

²⁸⁶ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 489.

²⁸⁷ Cevdet Küçük, "Hurşid Ahmed Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 570.

başlamıştır. Yanya’da Tepedelenli İsyanı’nı bastırdığı esnada çıkan yeni bir isyan sonucunda askerlerin bir kısmı Mora’ya sevk edilmiştir. Bu nedenle Yanya kalesinde devam eden isyancılar direniş göstermişlerdir. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasına karşı olan Halet Efendi kalenin düşmesi için Hurşit Ahmet Paşa’ya bir hile yapmıştır. Casuslar ile Tepedelenli’nin adamlarına ulaşmış ve teslim olduklarında affedileceklerini iletmiştir. Bunun üzerine birçok kişi teslim olmuştur. Bu seferde Ali Paşa’ya bir casus göndermiştir ve teslim olup bir devlet görevine getirileceğini garanti etmiştir. Fazla adamı kalmayan Ali Paşa teslim olmuştur. Ancak Hurşit Ahmet Paşa verdiği sözde durmamıştır. Tepedelenli Ali Paşa teslim olduktan sonra idam edilmiştir. İsyanı bitirdiği için çeşitli hediyeler gönderilen Hurşit Ahmet Paşa’nın saygınlığı artmıştır. Halet Efendi ile arası çok iyi olan Hurşit Paşa, Mora İsyanı için hazırlık yaptığı esnada Halet Efendi’nin idam edildiğini öğrenmiştir. Aldığı mektup ile telaşa kapanan Hurşit Ahmet Paşa bir süre sonra hastalanmış ve 19 Kasım 1822 tarihinde vefat etmiştir.

2.14. MEHMET EMİN RAUF PAŞA

1780 senesinde İstanbul’da doğmuştur. Babası I. Mahmut döneminde çavuşbaşılık ve nişancılık görevlerinde bulunan Said Efendi’dir. Hangi eğitimleri aldığı bilinmeyen Mehmet Emin Rauf Paşa’nın babası vesilesi ile iyi bir eğitim aldığı bilinmektedir. Bâb-ı Âlî’de kâtip olarak çalıştığı dönemde edindiği tecrübeler sadrazamlığı döneminde oldukça işine yaramıştır. 1806 senesinde serhalife olan paşa, 1806 Aralık’ta mektupçu olmuştur. 1809’da süvari mukabeleciliğine, 1811’de ise rikab defterdarlığına tayin edilmiştir. 1814 senesinde başdefterdar olan Mehmet Emin Rauf Paşa, 1 Nisan 1815 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır. Sadrazam olarak atandığında yaşı henüz otuz beştir. Bu kadar genç yaşta Kalemîye sınıfından birisinin “Sadrazam” olarak atanması pek alışılmış bir şey değildir. II. Mahmut’un Mehmet Emin Rauf Paşa gibi birisini atamasının nedeni gerçekleştirmek istediği ıslahatları uygulayacak kapasitede olmasıdır. Dönemin devlet kâhyası Halet Efendi’nin oldukça nüfuzlu bir kimse olması ve istediklerini idam etmesi II. Mahmut’un ipleri henüz eline alamadığının kanıtıdır. Halet Efendi’nin haberi olmadan Bâb-ı Âlî’de kuş uçmamaktaydı. Mehmet Emin Rauf Paşa da, Halet Efendi yüzünden 5 Ocak 1818’de görevinden azledilmiştir. İlk sadrazamlık süresi 2 sene 9

ay 4 gündür. İlk önce Balıkhane'ye gönderilen Mehmet Emin Rauf Paşa, idam edilmesini beklerken affedilip Sakız Adası'na gönderilmiştir.²⁸⁸

1819 senesinde vezirlik rütbesi kendisine geri verilen Mehmet Emin Rauf Paşa sırasıyla Bolu, Teke, Hamid sancakları mutasarrıflıklarına atanmıştır. 1820 senesinde ise Diyarbakır valisi olmuştur. Ardından Erzurum valisi olarak atanmış olmasına rağmen yerine mütesellim yollamıştır. Daha sonra bu görevinden azledilmiş ve İran Savaşı sonrasında yapılan barış görüşmelerine delege olarak katılmıştır. 1824'te Kastamonu, 1827'de Halep, 1828'de Kudüs sancağı ve Hac emirliği görevleri ile Şam valisi olarak atanmıştır. Bölgede yaşanan vergi usulsüzlükleri nedeniyle 1831'de vezirlik rütbesi tekrar elinden alınmış ve Bursa'da oturması kararlaştırılmıştır. Çok geçmeden tekrar vezirlik rütbesine kavuşan Mehmet Emin Rauf Paşa, Sadrazam Mehmet Reşit, Mehmet Paşa'nın Mısır kuvvetlerine esir düşmesi nedeniyle 18 Şubat 1833 tarihinde ikinci defa sadrazam olarak atanmıştır.

İkinci kez sadrazam olan Mehmet Emin Rauf Paşa, II. Mahmut'un vefatından (30 Haziran 1839) bir gün sonra, cenaze için beklendiği esnada 1 Temmuz 1839 tarihinde sadaret mührü ikinci kez elinden alınmıştır. İkinci sadrazamlık dönemi esnasında Dahiliye Nazırlığı görevini de yapmakta olan Mehmet Emin Rauf Paşa, "başvekil" unvanını da kullanmıştır. Azlinden sonra Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye Reisi olmuştur. İkinci sadrazamlık görev süresi 6 sene 4 ay 12 gündür.²⁸⁹ II. Mahmut'un vefatıyla yerine on yedi yaşındaki Sultan Abdülmecid tahta geçmiştir. Döneminde devlet adamlarından olan Hüsrev Paşa, bu fırsatı değerlendirmiş ve Mehmet Emin Ruf Paşa'dan mührü almıştır. Mehmet Emin Rauf Paşa, Hüsrev Paşa'nın ne kadar güçlü olduğunu bildiği için tepki gösterememiştir. Mehmet Emin Rauf Paşa'nın görevden zorla alındığı Harem'de de duyulmuş ve Valide Sultan, Sultan Abdülmecid'e, Mehmet Emin Rauf Paşa'yı neden görevden aldığını sormuştur. Sultan Abdülmecid ise validesine: "*Valide, beni bir şeye karıştırmadılar, kendileri istediklerini yaptılar.*" demiştir.²⁹⁰ II. Mahmut döneminde başvekalet dönüşürülen sadrazamlık makamı Hüsrev Paşa tarafından eski haline dönüştürülmüştür ve Hüsrev Paşa kendisini; "Sadrazam" olarak atamıştır.

²⁸⁸ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 493.

²⁸⁹ Kemal Beydilli, "Mehmet Emin Rauf Paşa", *TDVİ*, c. 28, Ankara, 2003, s. 466.

²⁹⁰ Mehmet Doğan, Mehmet Emin Rauf Paşa (1780 – 1860), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 229.

8 Haziran 1840 tarihinde Hüsrev Paşa'nın azli ile Mehmet Emin Rauf Paşa, üçüncü kez sadrazam olarak atanmıştır. Ancak bir buçuk yıl sonra yaşlılığı öne sürülerek üçüncü kez sadrazamlıktan azledilmiş ve tekrar Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye Reisi olarak atanmıştır. (4 Aralık 1841)

30 Ağustos 1842 tarihinde tekrar sadrazam olarak atanan Mehmet Emin Rauf Paşa'dan, Tanzimat Fermanı'nın sağlam temellere oturması için gayret göstermesi istenmiştir. Ancak Mehmet Emin Rauf Paşa, Tanzimat yanlısı bir insan değildir. 4 sene 29 gün sadrazamlık görevini yerine getiren paşa bu görevi 28 Eylül 1846 tarihinde Koca Reşit Paşa'ya bırakmıştır. Yaşı 80'lere dayanan Mehmet Emin Rauf Paşa, 26 Ocak 1852 tarihinde beşinci ve son kez sadrazam olarak atanmıştır. En kısa görev süresi beşinci sadrazamlık dönemidir. 1 ay 9 gün süren sadrazamlık dönemi 5 Mart 1852 tarihinde son bulmuştur. Toplam görev süresi ise 14 yıl 9 ay 25 gündür.

Mehmet Emin Rauf Paşa, yaklaşık 15 sene sadrazamlık, bir o kadar da çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetler vermiştir. 80li yaşlara geldiğinde ise yaşlılığa bağlı çeşitli hastalıklar ile uğraşmaya başlamış ve 28 Mayıs 1860 tarihinde vefat etmiştir. Mehmet Emin Rauf Paşa, kendisinin yaptırmış olduğu türbeye defnedilmiştir.

2.15. BURDURLU DERVİŞ MEHMET PAŞA

Tahminlere göre 1765 Mora'da doğmuştur. Babasının Burdurlu bir Türk olduğu bilinmektedir. Vezir Moralı Salbaş Ahmet Paşa'nın hizmetine girdikten sonra mühürdarlığa kadar yükselmiştir. Ardından mir-i miran rütbesi ile Balıkesir mutasarrıfı olarak atanmıştır. 1817 senesinde vezirlik rütbesi verilen Mehmet Paşa, Bursa mutasarrıfı olmuştur.²⁹¹

Mehmet Emin Rauf Paşa'nın ilk sadrazamlık görevinden azledilmesinin ardından Mehmet Paşa, 5 Ocak 1818 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır. Görevde bulunduğu süre boyunca yaptığı önemli bir çalışma bulunmamaktadır. Göreve geldikten tam 2 sene sonra yani 5 Ocak 1820 tarihinde görevden alınmıştır. Görevden azlinin nedeni olarak ise yeniçeriler ve ırgatlar arasında başlayan kavgayı sonlandırmayıp, izlemesi gösterilmiştir. Sadrazamlıktan azledilen Mehmet Paşa

²⁹¹ Havva Koç, "Mehmet Paşa (Derviş)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 157.

valilik yapmaya devam etmiştir. 1837 senesinde Yanbolu'da vefat eden Derviş Mehmet Paşa 72 yaşındaydı.²⁹²

2.16. ISPARTALI SEYYİT ALİ PAŞA

1756 Isparta doğumlu olan Seyyit Ali Paşa, Kapıcıbaşı iken 1816 senesinde vezir olarak Mora valisi ve seraskeri olmuştur. 1819 senesinde Hüdavendigâr valisi olarak atanan Ali Paşa, 5 Ocak 1820 tarihinde Derviş Mehmet Paşa yerine sadrazam olarak atanmıştır. Sadrazamlıkta yetersiz olduğu düşünüldüğünden 28 Mart 1821 tarihinde görevden alınmıştır.²⁹³

Sadrazamlıktan azledildikten sonra Karadeniz seraskerliği, Karaburun muhafızlığı, Mora valiliği görevlerinde bulunmuştur. Mora valiliğinden Haziran 1822'de azledilen Ali Paşa, Ankara ve Çankırı sancaklarında görev almıştır. 1824 senesinde vezirlik rütbesinin elinden alınması ile Filibe'ye sürülmüştür. Ardından Konya valisi olarak atansa da Maltepe'de ikamet etmiştir.²⁹⁴ Ali Paşa, 1826'da İstanbul'da vefat etmiştir.

2.17. BENDERLİ ALİ PAŞA

1770 senesinde Bender'de doğmuştur. Babasının Benderli Ağa Baba olduğu bilinmektedir. Küçük yaşlarda Hotin'de bulunmuştur ve orada Ali Ağa adındaki bir zattın hizmetine girmiştir. Ardından Laz Ahmet Paşa'nın hizmetine giren Ali Paşa, Ahmet Paşa'nın sadrazam olması ile birlikte silahdarlığa getirilmiştir. Ahmet Paşa'nın sadrazamlıktan azli ile onunla birlikte Erzurum'a gitmiştir. Laz Ahmet Paşa'nın vefatı üzerine ise İstanbul'a dönmüş ve rikâb-ı hümayuna mülazım olarak atanmıştır.²⁹⁵

Başka görevlerde de bulunan Ali Paşa vezirlik rütbesi ile Çıldır valisi olmuştur. Mart 1821'de Çirmen mutasarrıflığına atanan Ali Paşa, Seyyit Ali Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesi ile 1821 senesinin Mart ayında sadrazam olmuştur. İstanbul'a gelip mührünü alması 21 Nisan 1821 tarihine denk gelmektedir. Sarayın nüfuzlu adamlarından Halet Efendi, Ali Paşa'ya da düşmanlık beslemiştir. İki devlet adamı arasında mücadele başlamıştır. Bu mücadelenin kazananı ise diğerlerinde de

²⁹² Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 496.

²⁹³ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 497.

²⁹⁴ Mustafa Birol Ülker, "Ali Paşa (Seyyit)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 230.

²⁹⁵ Mustafa Sinanoğlu, "Ali Paşa (Benderli)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 223.

olduğu gibi Halet Efendi olmuştur. Benderli Ali Paşa, İstanbul'a geldikten 9 gün sonra 30 Nisan 1821 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir. Aslında Halet Efendi'nin, Ali Paşa'yı derhal görevden uzaklaştırmak istemesinin nedeni Ali Paşa'nın, Halet Efendi'nin idamını istemesidir. Toplam görev süresi 1 ay 3 gün, fiili görev süresi ise yalnızca 9 gün olmuştur.

Benderli Ali Paşa azlinden sonra Kıbrıs'a gönderilmiştir. Kıbrıs'ta bir ay kaldıktan sonra ise padişahın emri ile idam edilmiştir. Kesik başı İstanbul'a getirilmiştir. İdam nedeni ise Yunan İsyanı ile Osmanlı Devleti'ne ihanet ettiği gösterilmiştir.²⁹⁶

Benderli Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nde padişahın emri ile birlikte idam edilen son sadrazam olmuştur. Öldüğünde yaşı 51'dir.

2.18. HACI SALİH PAŞA

Doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmayan Salih Paşa, İzmirli bir gayri müslimdir. Muhtemelen Rum olduğu düşünülmektedir. İstanbul'a geldikten sonra İslam'a ve devlet hizmetine girmiştir. Hakkında bulunabilen ilk devlet görevi kapıcıbaşılikta arpa emindir. Daha sonra baruthane nazırı olarak atanmıştır. 28 Mart 1821 tarihinde Benderli Ali Paşa'nın sadrazam olarak atanmasının ardından kendisine Ali Paşa gelene kadar sadaret kaymakamlığı görevi verilmiştir. Benderli Ali Paşa'nın kısa süren sadrazamlığının ardından ise 30 Nisan 1821 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır.²⁹⁷

Benderli Ali Paşa'nın azledilmesinde parmağı olan Halet Efendi burada da karşımıza çıkmaktadır. Salih Paşa ile nüfuz mücadelesine giren Halet Efendi'nin kışkırttığı yeniçerilerin isteği ile 10 Kasım 1822 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir.²⁹⁸

Salih Paşa sadrazamlıktan azledildikten sonra 6 Şubat 1823 tarihinde önce Anadolu valiliğine daha sonra ise Şam valiliğine atanmıştır. Ayrıca emir-i hac vazifesi de verilmiş olup kendisi de bu vesile ile hacı olmuştur. 29 Ocak 1824 tarihinde Kars muhafızlığı ve Doğubeyazıt mutasarrıflığına atanmıştır. 1 Mayıs 1827 tarihinde bu görevinden azledilen Salih Paşa önce Kayseri valiliğine ardından ise

²⁹⁶ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 498.

²⁹⁷ Kemal Beydilli, "Salih Paşa, Hacı", *TDVİ*, c. EK – 2, Ankara, 2019, s. 463.

²⁹⁸ Müjdat Uluçam, "Salih Paşa (Hacı, İzmirli), *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 495.

Konya’da ikamet etmesine karar verilmiştir.²⁹⁹ Konya’ya vardıktan sonra ise 1828 senesinde vefat etmiştir. Salih Paşa’nın toplam görev süresi 1 yıl 6 ay 10 gündür.

2.19. DELİ ABDULLAH PAŞA

Safranbolulu olan Abdullah Paşa, İstanbul Çengelköy’de doğmuştur. Babası Safranbolulu Ali Ağa’dır. Hamdullah Paşa olarak da bilinmektedir. Saraya girdikten sonra emirahurluğa kadar yükselmiştir. 1818 senesinde vezir olan Abdullah Paşa, kaptan-ı derya olarak atanmış ve bu görevde oldukça ün salmıştır. Kaptan-ı deryalık görevinden sonra Afyon mutasarrıflığına, bu göreve devam ederken ise İstanbul Boğazı muhafızı olarak atanmıştır.³⁰⁰

10 Kasım 1822 tarihinde Hacı Salih Paşa yerine sadrazam olarak atanmıştır. Sadrazamlık görevini 4 ay sürdüren Abdullah Paşa, 30 Mart 1823 tarihinde azledilmiştir. Görevden azledilme sebebi ise Tophane’de çıkan bir yangın gösterilmiştir. Sadrazamlıktan azlinden sonra İzmit’e yerleşen Abdullah Paşa, 15 Aralık 1823 tarihinde vefat etmiştir.³⁰¹

2.20. SİLAHDAR ALİ PAŞA

Eski vezirlerden Rusçuklu İzzet Ahmet Paşa’nın oğludur ve Enderun’da düzgün bir eğitim görmüştür. Tülbent ağalığı yaptıktan sonra 1811 senesinde silahdar olarak atanmıştır. 1818 senesinde bu görevinden azledildikten sonra uzun bir süre devlet görevinde bulunmamıştır. Osmanlı Devleti’nde devam eden sorunlar nedeniyle devlet işleyişi bilen bir sadrazama ihtiyaç duyulduğundan Mart 1823’te sadrazam olarak atanmıştır. Ali Paşa, işlerini Yeniçeri Ağası Hüseyin Paşa’ya bıraktığı için görevinde yetersiz görülmüş ve 13 Aralık 1823 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir.³⁰²

Görevinden azledilen Ali Paşa, Tekirdağ’a gönderilmiştir. Ardından Konya valisi olarak atanmıştır. 1828’de İstanbul’a dönmek için izin alan Ali Paşa, Çanakkale Boğazı muhafızı olarak atanmış ve bu görevini sürdürürken 1829’da vefat etmiştir.³⁰³

²⁹⁹ Kemal Beydilli, “Salih Paşa, Hacı.”, s. 463-464.

³⁰⁰ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 501.

³⁰¹ Ömer Mahir Alper, “Abdullah Paşa (Deli, Bostancıbaşı)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 19.

³⁰² Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 502.

³⁰³ Aydın Topaloğlu, “Ali Paşa (Silahdar)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 230.

2.21. MEHMET SAİT GALİP PAŞA

1763 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Babası Mektubi Kalemi serhalifesi Seyyit Ahmet Efendi'dir. 1774 senesinde babasını kaybeden Mehmet Sait Galip Paşa Reisülküttap Abdullah Berri Efendi'nin önerisiyle Sadaret Mektubi Kalemi'ne girmiştir. 1791 senesinde Rusya ile yapılan mütarekede mükaleme meclisi katipliği yapmıştır. 1795 senesinde serhalife olan Mehmet Sait Galip Paşa, 1798'de ise amedî olmuştur.³⁰⁴

1802 senesinde Fransa ile yapılacak görüşmelere elçi olarak gönderilmiştir. Burada Napolyon Bonapart ile görüşmüştür. 1803 senesinde İstanbul'a dönen Mehmet Sait Galip Paşa, büyük tezkireci olarak atanmıştır. 1806 senesinde ise Ahmet Vasıf Efendi yerine reisülküttap olmuştur. III. Selim'in tahtan indirilmesi üzerine Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına kaçmıştır. Ancak dönemin sadrazamı Çelebi Mehmet Paşa, Mehmet Sait Galip Paşa'nın kaçmadığını, kendisini azlettiğini bildirmiştir. Reisülküttap olmamasına rağmen bölgede Ruslar ile birlikte 1807 Yergöğü Anlaşması'nın imzalanmasına vesile olmuştur. 16 Nisan 1808 tarihinde tekrar reisülküttap olarak atanan Mehmet Sait Galip Paşa, II. Mahmut'un tahta çıkmasının ardından da bu görevine devam etmiştir.³⁰⁵

1811'de Rusya ile anlaşmayı tanzim eden ve Memleketeyn'deki görevini tamamlayarak İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a döndükten sonra sadaret kethüdası olan Galip Paşa, Ruslarla 28 Mayıs 1812 Bükreş Antlaşmasını imzalamıştır. Ocak 1814'te üçüncü kez reisülküttap olmasına rağmen Halet Efendi'den o da zarar görmüş olacak ki görevinden azledilip Kütahya'ya gönderilmiştir. 1814 senesinin ortalarında vezirlik rütbesi verilen Galip Paşa birçok yerde valilik görevlerinde bulunmuştur. 1821 senesinde vezirliği alının Galip Paşa bu sefer ise Konya'ya sürgün edilmiştir. Halet Efendi'nin idam edilmesi ile birlikte Aralık 1822'de vezirliğe kavuşmuş ve yeniden valilik görevlerinde bulunmuştur. Bursa valisi olduğu dönemde İstanbul Boğazı'nın Rumeli sahillerinin muhafızlığına getirilmiştir.³⁰⁶

Mora meselesinde gerektiği gibi davranmaması nedeniyle dönemin sadrazamı Silahdar Ali Paşa'nın azledilmesi ile 14 Aralık 1823 tarihinde sadrazam olarak ataması yapılmıştır. Mora meselesini, Mehmet Ali Paşa'nın sayesinde halletmiştir.

³⁰⁴ M. Alaaddin Yalçinkaya, "Mehmet Sait Galip Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 185.

³⁰⁵ Orhan F. Köprülü, "Galip Paşa, Mehmet Sait", *TDVİ*, c. 13, İstanbul, 1996, s. 330.

³⁰⁶ M. Alaaddin Yalçinkaya, a.g.m., s. 186.

Bu vasıta ile Mısır valisi olan Mehmet Ali Paşa ile ilişkilerde düzelmiştir. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın muhalifleri Galip Paşa'nın görevden azledilmesi için büyük uğraşlar vermiş ve Galip Paşa 9 ay süren sadrazamlık görevinden 14 Eylül 1824 tarihinde azledilmiştir. Azledilme nedeni olarak ise Cebeci ayaklanmasında gevşek davranması gösterilmiştir.

Sadrazamlıktan azledilen Galip Paşa, Gelibolu'ya sürgün edilmiştir. Daha sonra sürgün yeri Manisa olarak değiştirilmiştir. Ancak Manisa'ya gitmeden tekrar vezir olarak ilan edilen Galip Paşa, Erzurum valiliği ile Şark seraskerliğine gönderilmiştir. Burada bulunduğu dönemde Rusların bir savaş hazırlığında olduğunu İstanbul'a bildirmiştir. 1828 senesinde Ruslar gerçekten de saldırıya geçmişlerdir. Mühimmat sıkıntısından ve diğer eksikliklerden dolayı Kars Kalesi, Ruslara verilmek zorunda kalmıştır. II. Mahmut ise bunu zayıflık göstergesi olarak tanımlamış ve Galip Paşa'yı görevinden azletmiştir. Sürgüne gönderildiği Balıkesir'de 1829 senesinde hayatını kaybetmiştir.³⁰⁷

2.22. BENDERLİ MEHMET SELİM SIRRI PAŞA

Hotin ahalisinden Cebecibaşı Mustafa Ağa'nın oğludur. 1771 senesinde günümüzde Moldova sınırları içerisinde bulunan Bender'de dünyaya gelmiştir.³⁰⁸ Doğum yerinden dolayı "Benderli" olarak tanınmıştır. Bender kalesinin Ruslar tarafından alınması ile Bender'i terk etmek zorunda kalan Mehmet Selim Paşa, Şumnu'ya giderek devlet hizmetine girmiştir. 1787 – 1792 Osmanlı Rus Savaşı'nın devam ediyor olması sebebiyle orduya giren Mehmet Selim Sırrı Paşa, sarbanbaşılık görevinde bulunmuş ve adını da ilk kez bu görev ile duyurmuştur. Daha sonra ise turnacılık rütbesiyle Varna ve Yanbolu'ya serdar olarak gönderilmiştir. Turnacılık rütbesinden kapıcıbaşılık rütbesine yükselen Mehmet Paşa ardından ise Edirne bostancıbaşılığına getirilmiştir. 1819'da ise vezirlik rütbesi ile Silistre beylerbeyliğine atanmıştır.

Dönemin sadrazamı Mehmet Sait Galip Paşa sadrazamlıktan istifa etmek istediği için II. Mahmut'a sadrazamlık görevi için Mehmet Selim Sırrı Paşa'yı önermiştir. Bu teklifi II. Mahmut tarafından kabul edildiğinden Mehmet Paşa, 14

³⁰⁷ Orhan F. Köprülü, a.g.m., s. 331.

³⁰⁸ Hüseyin Selçuk, Benderli Mehmet Selim (Sırrı) Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1771 – 1831), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 8.

Eylül 1824 tarihinde 53 yaşında sadrazam olarak atanmıştır. Ancak bu atama kimseye duyurulmamıştır. Atama haberini Silistre’de alan Mehmet Paşa kendisi de kardeşi Halil Bey dışında kimseye bu atamadan bahsetmemiştir. Tatar kıyafetlerini giyen ve bu şekilde saklanarak Silistre’ye ulaşan Ahmet Ağa’dan mührünü almış ve yine gizlilik için İstanbul’a gelmiştir.³⁰⁹

II. Mahmut’un, Yeniçeriler ile ilgili planlarını ilmek ilmek işlemiştir. Önce Yeniçeri Ocağı’na kendi adamlarını ağa olarak atamıştır. Planlarını Mehmet Sait Galip Paşa’ya açıkladığında ise Sait Paşa bu planları gerçekleştirecek kişinin Selim Sırrı Paşa olduğunu söylemiştir. II. Mahmut özellikle askeri alanda büyük yenilikler yapmak amacıyla eşkinici askeri adında, her ortadan 150 yeniçeri askerini alarak, yeni kıyafetler ve yeni eğitimler ile yeni bir ordu kuracaktır. Bu orduya girmeyen ve hiçbir devlet görevinde bulunmayan diğer yeniçeriler ise listeden silinecek ve bütün haklarını kaybedeceklerdir. 25 Mayıs 1826’da Şeyhülislam Mehmet Tahir Efendi’nin konağında toplanan ekip yeni bir ordu için ilk adımları atmıştır. Durumdan haberdar olan yeniçeriler ise 15 Haziran 1826 tarihinde ayaklanmışlardır. Bu isyan büyük bir başarı ile bastırılmıştır. 6.000 yeniçeri askeri öldürülmüş, 20.000 kadarı da yeniçeri askeri ise tutuklanmıştır. Tarihe Vaka-i Hayriye olarak geçen bu olayın sonucunda 18 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı tamamen kapatılmış yerine ise Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu kurulmuştur. Mehmet Selim Sırrı Paşa ise bu önemli dönemin sadrazamıydı.

20 Ekim 1827 tarihinde yaşanan Navarin Baskını’nda Mehmet Selim Sırrı Paşa’nın sadrazamlığı dönemine denk gelmiştir. Baskından 4 gün sonra Rumlarla mütareke imzalamak için uğraşan Selim Sırrı Paşa, Avusturya’nın aracılığı ile diğer Avrupalı devletlere de barış çağrısında bulunmuştur. Aslında her gelişmeden haberdar olması gereken Selim Sırrı Paşa’nın bu baskından haberi yoktur. Diğer devlet yetkilileri tarafından bu baskını yorumlaması istense de “Henüz dünyaya gelmemiş bir çocuk hakkında hiçbir fikrim olamaz” diyerek oldukça küçük duruma düşmüştür.³¹⁰

Navarin Baskını’nda oldukça zor duruma düşen Mehmet Selim Sırrı Paşa’nın döneminde birde 1828 – 1829 Osmanlı Rus Savaşı yaşanmıştır. Varna kalesi muhafızı Serezli Yusuf Paşa’nın kaleyi para karşılığı Ruslara bırakması ile Osmanlı

³⁰⁹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 505.

³¹⁰ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 507.

Devleti cephede çok kötü bir durumda kalmıştır. Varna'nın Ruslar tarafından alınması ile de 24 Ekim 1828 tarihinde Mehmet Selim Sırrı Paşa sadrazamlıktan azledilmiştir. Azlinden sonra Gelibolu'ya gönderilen Mehmet Selim Sırrı Paşa yerine ise İzzet Mehmet Paşa sadrazam olmuştur. Bir süre sonra affedilen Selim Sırrı Paşa, çeşitli yerlerde devlet görevlerinde bulunmuştur.

Çeşitli devlet görevlerinden sonra Şam valisi olarak atanan Selim Sırrı Paşa'nın Şam'a varmasının ardından orada huzursuzluklar başlamıştır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa etrafından toplanan halk ayaklanma başlatmıştır. Bu ayaklanma sonunda ise Mehmet Selim Sırrı Paşa'nın konağı ateşe verilmiştir. Mehmet Selim Sırrı Paşa ise bu yangında yanarak Aralık 1831'de katledilmiştir.³¹¹

2.23. DARENDELİ TOPAL İZZET MEHMET PAŞA

1793 senesinde Darende'de doğmuştur. Babası Darendeli İbrahim Bey'dir. Vezir olan amcası Ali Paşa'nın yanında yetişmiş ve devlet işlerini öğrenmiştir. Ali Paşa, 1809 senesinde Konya valisi olunca İzzet Mehmet Paşa da amcasının mühürdarı olmuştur. Çeşitli rütbelerle devlet görevlerinde bulunduktan sonra Bursa valisi ve Karadeniz Boğazı muhafızı olan Ispartalı İbrahim Paşa'nın kapı kethüdalığını yapmıştır. 1821 senesinde ise İbrahim Paşa'nın yerine mir-i miranlık rütbesiyle Karadeniz Boğazı'nın Anadolu sahilleri muhafızlığına getirilmiştir. 1822 Afyon, 1823 Menteşe sancaklarına mutasarrıf olarak atanmıştır. 1825 senesinde vezir olarak Kütahya valisi olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında ise büyük çabaları olmuştur.³¹²

9 Şubat 1827 tarihinde Koca Hüsrev Paşa yerine kaptan-ı derya olarak atanan İzzet Mehmet Paşa, Varna'yı savunmak için gönderilmiştir. Oldukça büyük mücadeleler veren İzzet Mehmet Paşa, Varna'nın kaybından Sadrazam Selim Mehmet Sırrı Paşa'nın sorumlu olduğunu bildiren raporları İstanbul'a göndermiştir. Sadrazam görevden azledilmiş yerine ise 24 Ekim 1828 tarihinde İzzet Mehmet Paşa atanmıştır. Mührü ise 29 Ekim 1828 tarihinde eline ulaşmıştır. Rus Savaşı'nın devam etmesi üzerine cepheye giden sadrazam İzzet Mehmet Paşa, Rus kuvvetleri

³¹¹Yayın Komisyonu, "Mehmet Selim Sırrı Paşa (Benderli)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 188.

³¹²Cevdet Küçük, "İzzet Mehmet Paşa, Darendeli", *TDVİ*, c. 23, İstanbul, 2001, s. 559.

karşısında yetersiz kaldığı gerekçesiyle atanmasından 3 ay sonra 28 Ocak 1829 tarihinde azledilmiştir.³¹³

Vezirlik rütbesi de elinden alınan İzzet Mehmet Paşa, Tekirdağ'a gönderilmiştir. Rusların Edirne'ye yaklaştığını öğrenen İzzet Mehmet Paşa, bölge halkını teşkilatlandırarak bölgenin savunmasını sağladığı gerekçesi ile affedilerek Nisan 1831'de Sofya bölgesine gönderilmiştir. Ocak 1832'de ise Vidin ve Niğbolu valisi olarak atanmıştır. Temmuz 1833'te Vidin valiliğinden alınarak Edirne'de ikameti istenmiştir. Ardından Anadolu'da çeşitli yerlerde valilik görevlerinde bulunan İzzet Mehmet Paşa, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya karşı yapılan askeri harekate serdar olarak atanmıştır. İçlerinde Sayda, Beyrut, Trablusgarp'ın da yer aldığı Akka eyaleti valiliğine getirilmiştir. Bölgede Mısır kuvvetlerine karşı galip gelmiştir. Bölgedeyken atının eğerinde bulunan silahın kaza ile patlaması ile ayağından sakatlanmıştır. "Topal" lakabı buradan gelmektedir. Daha sonra ise Kasım 1840'ta Edirne valiliğine getirilmiştir. Haziran 1841'de ayağının iyileşmediğinden dolayı valilik görevinden istifa etmiş ve İstanbul'a geri dönmüştür.³¹⁴

Sadrazam olarak atanmasının üzerinden 13 sene geçmiş ve padişah Sultan Abdülmecid olmuştur. Kendisinden sonra ise 4 kez sadrazam değişikliği yaşanmıştır. İzzet Mehmet Paşa'nın İstanbul'da olduğundan dolayı Aralık 1841'de Rauf Paşa yerine ikinci kez sadrazam olarak atanmıştır. İlk sadaretinde olduğu gibi ikinci sadrazamlığı döneminde de beklenen hizmetleri gösteremediğinden dolayı atanmasından 8 ay 27 gün sonunda, 30 Ağustos 1842 tarihinde sadrazamlıktan tekrar azledilmiştir. Bir süre emeklilik hayatı yaşamış daha sonra ise Edirne ve Bursa valilikleri yapmıştır. 7 Mart 1855 tarihinde 62 yaşındayken vefat etmiştir.³¹⁵

2.24. REŞİT MEHMET PAŞA

1780 doğumlu olan Reşit Mehmet Paşa, Gürcü asıllı bir köledir. Divan kâtibi Hacı Mustafa Efendi'nin kölesiyken Koca Hüsrev Paşa'ya satılmış ve onun himayesi altında yetişmiştir.³¹⁶ 1814 senesinde kaptan-ı derya olan Koca Hüsrev Paşa, Tekeli İbrahim Bey'i yakalamakla görevlendirilmiştir. Reşit Mehmet Paşa'da, Hüsrev Paşa

³¹³ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 509.

³¹⁴ Cevdet Küçük, "İzzet Mehmet Paşa (Darendeli, Topal)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 688-689.

³¹⁵ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 510.

³¹⁶ Mehmet Yılmaz, "Reşit Mehmet Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 456.

ile gitmiştir. Ardından mir-i miranlık rütbesiyle önce Karahisarısahib daha sonra ise Menteşe mutasarrıflığına getirilmiştir. Kütahya valisi Bekir Paşa'nın vali kaymakamı olarak Mora'ya gitmiştir. 1821 senesinde ise Tepedelenlizade Veli ve oğullarının idamı ile görevlendirilmiştir. 1821 senesinin sonunda vezirlik rütbesine kavuşan Reşit Mehmet Paşa, Konya valisi olmuştur. Çıkan Rum isyanının bastırılmasında görev almıştır. 1823 senesinin Ekim ayında ise Vidin valisi olarak atanmıştır. Ancak Vidin'e varmadan tekrar görev yeri değişmiştir. 1824'te Rumeli ve Yanya valisi üstüne ise Rumeli seraskeri olmuştur.³¹⁷

28 Ocak 1829 tarihinde İzzet Mehmet Paşa'nın sadrazamlıktan azli üzerine sadrazam olarak atanmıştır. Reşit Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı, II. Mahmut'un kıyafet reformu dönemine denk gelmiştir ve Reşit Mehmet Paşa "Avrupalı" gibi giyinen ilk sadrazam özelliği taşımaktadır. Ayrıca Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi de bu döneme denk gelmiştir.³¹⁸

Reşit Mehmet Paşa, sadrazam olarak atandığında 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı devam etmektedir. 25 Mayıs 1829 tarihinde oluşturduğu 45.000 kişilik bir ordu ile Rus kuvvetlerini yenmiş ve Rusları Pravadi'den çekilmeye zorlaştırmıştır. Bu başarının üzerine ise Haziran 1829'da Dibiç'in ordusuna karşı yenilgi almış ve Rus kuvvetlerinin Balkanları aşması ve Edirne'ye ulaşması kolaylaştırmıştır. Yaşanan bu durumun ardından Ruslarla 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması'nı imzalayıp İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra ise 12 Haziran 1830 tarihinde Edirne'ye geri dönmüş ve Arnavutluk'un düzenlenmesinde görevlendirilmiştir.³¹⁹

Temmuz 1832'de Mısır ordusuna serdar olarak atanmıştır. İstanbul'a geri döndüğünde ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olan Kavalalı İbrahim Paşa'nın Konya'ya doğru geldiği haberi üzerine hazırladığı 80.000 kişilik ordu ile 20 Kasım 1832'de Konya'ya varmıştır. Reşit Mehmet Paşa, Mısır ordusunun kabiliyetleri karşısında taarruz taraftarı değildi ve beklemek istiyordu. Buna rağmen Koca Hüseyin Paşa hemen saldırılması konusunda talimat verilmesini sağlamıştır. 21 Aralık 1832 tarihinde gerçekleşen meydan muharebesinde Osmanlı ordusu dağılmış ve Reşit Mehmet Paşa esir düşmüştür. Reşit Mehmet Paşa'nın sadrazamlık mührü yanında

³¹⁷ Kemal Beydilli, "Reşit Mehmet Paşa", *TDVİ*, c. 35, İstanbul, 2008, s. 12.

³¹⁸ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 511.

³¹⁹ Kemal Beydilli, "Reşit Mehmet Paşa", s. 13.

bulunmadığı için İbrahim Paşa'nın eline geçmemiştir. Esaretinin üzerinden 2 ay geçmesinden sonra İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. Reşit Mehmet Paşa, Mısır ordusuna esir düştüğü için 18 Şubat 1833 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir. 4 yıl 21 gün sadrazam olarak görev yapmıştır ancak sadece 50 gün İstanbul'da ikamet etmiştir. Sadrazamlığının büyük bir kısmını cephelerde ve kendisine verilen görevlerle geçirmiştir. Bir süre İstanbul'da evinde ikamet eden Reşit Mehmet Paşa daha sonra tekrar vali olarak atanması nedeniyle önce Sivas'a gitmiştir. Daha sonra ise Diyarbakır ve Rakka valisi olarak atanmıştır. Bölgenin ıslah edilmesi için büyük mücadeleler vermiştir. Bölgede yer alan Kürt eşkıyalarını Rumeli'ye göndermiş ve bölgenin ıslah edilmesini sağlamıştır. Diyarbakır valiliği 2 yıl 8 ay sürmüştür. Kasım 1836'da Diyarbakır valiliği yaptığı dönemde sıtma hastalığına yakalanmış ve hayatını kaybetmiştir.³²⁰

2.25. KOCA HÜSREV MEHMET PAŞA

1756 senesinde doğduğu tahmin edilmekte olup Abaza kökenlidir. Kölelikten gelmektedir. Kendisinden on sene önce sadarete gelen Reşit Mehmet Paşa'nın kölesidir.³²¹

Küçük yaşlarda İstanbul'a gelen Hüsrev Mehmet Paşa, Çavuşbaşı Sait Efendi'nin kölesi olmuştur. Ardından Enderun'da eğitim almaya başlamıştır. III. Selim'in tahta çıkmasıyla da başçuhadar olmuştur. Kaptan-ı derya olarak atanan Küçük Hüseyin Paşa'nın mühürdarı ardından da kethüdası olmuştur. Napolyon'un Mısır'ı fethinden sonra Mısır'ı kurtarmak için giden donanma ile Mart 1801'de Mısır'a gitmiştir. Mısır'da kazandığı başarıların karşılığında Hüsrev Mehmet Paşa'ya vezirlik rütbesi verilmiş ve Mısır valisi olarak atanmıştır. Mısır'da başıboş dolaşan askerlerin maaşlarını kesintiye uğrattınca, askerler isyan etmişlerdir. Askerlerin üzerine gönderdiği kuvvetler ise bozguna uğramıştır. 1 yıl 3 ay süren Mısır valiliği bu isyan sonucunda sonlanmıştır.³²² Hüsrev Mehmet Paşa yerine Mısır'a vali kaymakamı olarak atanan Tahir Paşa'nın kısa bir süre sonra öldürülmesi ile Kavalalı Mehmet Paşa ve Kölemenler Mısır'a hakim olmuşlardır. O sırada Dimyat'ta bulunan Hüsrev Mehmet Paşa, Selanik sancağına atanmıştır ancak Kölemen beylerinden Berdisi Osman Bey'in eline düşmemek için kaçarak 4 Temmuz 1803 tarihinde Abaza

³²⁰ Kemal Beydilli, "Reşit Mehmet Paşa", s. 13.

³²¹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 514.

³²² Yayın Komisyonu, "Hüsrev Mehmet Paşa (Koca)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 598.

Kalesi'ne sığınmıştır. Berdisi Osman Bey bu kalede de Hüsrev Paşa'yı yakalamıştır. Bir ara kaçmaya çalışsa da yakalanarak hapiste kalmıştır. 8 ay süren hapis hayatının sonunda Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından buradan çıkartılmış ve vali konağında beklemeye başlamıştır. Sonunda Hüsrev Mehmet Paşa önce Diyarbakır valiliğine ardından ise Selanik valiliğine atanmıştır. Bosna, Selanik gibi yerlerde valilik yaptıktan sonra başlayan 1806 Osmanlı – Rus harbine gönderilmiştir. Savaşta gösterdiği başarıların ardından ise 22 Ocak 1811 tarihinde kaptan-ı derya olarak atanmıştır.³²³ Yaklaşık olarak 7 yıl kaptan-ı derya olarak görev yaptıktan sonra Halet Efendi'nin uğraşları ile 1818'de bu görevden azledilerek Trabzon'a vali olarak atanmıştır. Ardından Erzurum valiliğine atanmış ve bölgedeki aşiretlerin bozduğu Osmanlı – İran ilişkilerini düzeltmesi sebebiyle Şark seraskeri olmuştur. Ancak İranlıların birçok yeri istila etmesiyle Hüsrev Paşa sorumlu tutulmuş ve 1821 senesinde yeniden Trabzon'a vali olarak gönderilmiştir. 1822'de Mora İsyanından dolayı ise ikinci defa kaptan-ı derya olarak atanmıştır. Kavalalı İbrahim Paşa ile arasının açılmasından dolayı II. Mahmut 1827 senesinde azledilmiştir. Asakir-i Mansure-i Muhammediye seraskerliğine tayin edilen edilmesiyle nüfuzunu arttırmıştır. Öyle ki hoşuna gitmeyen kişileri sırasıyla İstanbul'dan uzaklaştırmaya başlamıştır. Bu görevde 10 yıl kaldıktan sonra bir anda seraskerlikten azledilmiş ve emekli olmuştur. Emirgan'daki sahil sarayında yaşamaya başlamıştır. 1838'de Şeyhü'l-vüzera unvanını aldıktan sonra Meclis-i Ahkam-ı Adliye reisi olarak atanmıştır. Bu görevini sürdürürken II. Mahmut vefat etmiştir. Cenaze merasimi için Köprülü Kütüphanesi'nde beklenildiği esnada dönemin sadrazamı Mehmet Emin Rauf Paşa'dan mühr-i hümayunu alarak 1839'da kendisini sadrazam olarak tayin ettirmiştir.³²⁴ Bu olay Osmanlı Devleti'nde ilk kez yaşanmıştır. Henüz yaşının genç ve tecrübesiz olması sebebiyle Sultan Abdülmecit bir şey yapamamış 2 Temmuz 1839 Salı günü Hüsrev Mehmet Paşa sadrazam olarak atanmıştır. Hüsrev Paşa'nın sadrazamlık duası yapıldığı esnada yine daha önce hiç gerçekleşmemiş bir olay yaşanmıştır. Duacılarından biri duayı bilerek yanlış okuduğu için görevden alınmıştır.

325

³²³ Halil İnalcık, "Hüsrev Paşa, Koca", *TDVİ*, c. 19, İstanbul, 1999, s. 42.

³²⁴ Yayın Komisyonu, "Hüsrev Mehmet Paşa (Koca)", s. 599.

³²⁵ Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzera Koca Hüsrev Paşa – II. Mahmud Devri'nin Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 356.

Mısır meselesi bir çıkmazdadır. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya; Osmanlı Devleti'ne karşı ortak bir nota vermişler ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak istemişlerdir. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Abdülmecit'i bir reform programına ikna etmiştir. Bu reform programı ile bu devletlerin iç işlerine karışmalarını engelleyeceklerini söylemiştir. Böylece 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı imzalanmış ve yeni bir devir başlamıştır. Fermanın imzalanması ile de Koca Hüsrev Mehmet Paşa sadrazamlıktan azledilmiş yerine ise Mehmet Emin Rauf Paşa geçmiştir. (8 Haziran 1840)³²⁶

Hüsrev Paşa'nın sadrazamlığı 11 ay 7 gün sürmüştür. Azledildikten sonra ise yalısında ikamet etmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeni düzenlemeler ile önceki faaliyetleri incelenmiş ve bazı konularda suçlu bulunmuştur. Bu nedenle vezirlik rütbesi alınmış, aldığı emekli maaşı kesilmiş ve şu ana kadar aldığı emekli maaşının geri ödemesine karar verilip Tekirdağ'da sürgün edilmiştir. Bu durumu öğrenen bazı alacaklıları Bâb-ı Âliye başvurarak paralarını almak istediklerini bildirmişlerdir. Bu durum Hüsrev Paşa'yı çok üzmüştür. Çünkü içlerinde kölelikten beri yanlarında bulunup vezir olmalarını sağladığı kimselerde vardır. Tekirdağ'da bir sene kaldıktan sonra yaşı göz önüne alınarak İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. 30 Aralık 1845 tarihinde padişahın huzurunda gerçekleştirilen yeni yıl merasimine davet edilmiş, ayrıca sadrazam ve şeyhülislam arasında durmasına izin verilmiştir. Çok geçmeden Meclis-i Hass'a girmiş ardından 29 Ocak 1846 tarihinde serasker olarak atanmıştır.³²⁷ Bu göreve geldikten sonra devlet içinde birçok düzenleme yapmış ve askeri masraflarda yolsuzluk bularak suçluları cezalandırmıştır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa 1846'da İstanbul'a gelmiş ve Hüsrev Paşa ile aralarındaki buzları eritmişlerdir. Ayrıca Hüsrev Paşa, Harbiye'de açtığı Harbiye mektebi ile önemli bir hayırda bulunmuştur. 28 Eylül 1846 tarihinde Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazam olmasıyla Hüsrev Paşa, seraskerlikten alınarak sadece Mecalis-i Aliyye'de memur olarak kalmıştır.

Mayıs 1847'de yaşının ilerlemiş olması nedeniyle emekli olmuştur. Yaşı doksanlara yaklaştığı için hastalanmaya ve çoğu görüşmeye katılamamaya başlamıştır. Bu nedenle dinlenmeye geçmiştir. Ömrünün son günlerinde hastalıklarının yanı sıra maddi sıkıntılarla da boğuşmuştur. Alacaklılarına borçlarını

³²⁶ Yayın Komisyonu, "Hüsrev Mehmet Paşa (Koca)" s. 599.

³²⁷ Halil İnalçık, "Hüsrev Paşa, Koca.", s. 44.

ödeyemiyor, bu konuda sıkıntı yaşıyor, sıkıntıları arttıkça hastalıkları nüksediyordu. Çok geçmeden ise 3 Mart 1855 tarihinde vefat etmiştir.³²⁸ Hüsrev Paşa'nın vefat ettiği tarih genel olarak 3 Mart 1855 olarak kabul edilse de Yüksel Çelik'e göre 1 Şubat 1855'tir.³²⁹ Hüsrev Paşa'nın çocuğu bulunmamaktadır. Kendisi de kölelikten gelen Hüsrev Paşa, pek çok köleyi satın almış, onları yetiştirerek devlet kademesine çıkarmıştır. Bu sayede nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. Hatta yetiştirdiği köleler ile padişah kızlarının evlenmeleri için bile uğraşmıştır. Vefat ettikten sonra ise alacaklıları Bâb-ı Âlî'ye başvurularda bulunmuşlardır. Başvuranların arasında yetiştirdiği kölelerinde olması o dönemde oldukça düşündürücü bir hadise olarak kabul edilmelidir.

³²⁸ Halil İnalçık, a.g.m., s. 45.

³²⁹ Yüksel Çelik, a.g.e., s. 409.

3. BÖLÜM: TANZİMAT DÖNEMİ'NDEN KANUN-I ESASİ'YE: 1839-1876 YILLARI SADRAZAMLARI

Çalışmanın üçüncü bölümünde 1839 Tanzimat Fermanı ile I. Meşrutiyet'in ilanı yani Kanun-ı Esasi'ye kadarki süreçte görev yapan sadrazamlar ele alınmıştır.

1833 yılında imzalanan Kütahya Antlaşmasını tanımadığını söyleyerek bağımsızlığını ilan eden Mehmet Ali Paşa'nın ordusuyla Osmanlı ordusu bir kez daha 1840 yılında Nizip'te karşı karşıya gelmişlerdir. Savaş sonunda 1840 yılında Londra Konferansı düzenlenerek Mısır sorunu ele alınmıştır. Konferans sonunda Londra Antlaşması imzalanmıştır. Mısır Osmanlı Devleti'nde kalsa da Mehmet Ali Paşa yönetimi ele geçirmiştir.

Ruslarla imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması geçerliliğini yitirince Batılı devletler ile Londra Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme ile Rusların sıcak denizlere inmesi önlenmiştir.

1848 yılında Macarlar Osmanlı Devleti'ne sığınmış, Ruslar ise Macarların iadesini istemiştir. Osmanlı Devleti'nin bunu kabul etmemesi üzerine Osmanlı ve Rusya arasında Kırım Savaşı olarak bilinen 1853-1856 Savaşları başlamıştır. Rusya'nın büyümesini istemeyen Batılı devletler Osmanlı Devleti'ne destek olmuşlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti İngiltere'den ilk kez dış borç almıştır. Savaş sonunda Paris Barış Konferansı toplanmış ve Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti savaşı kazansa da kâğıt üzerinde kaybetmiştir. Osmanlı Devleti konferans devam ederken 1856 Islahat Fermanını imzalamıştır. Gayrimüslimlere verilen haklar Osmanlı'nın müslüman tebeası arasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bunun sonucunda 1859 Kuleli Olayı yaşanmıştır. Bir grup Müslüman halk şeriat kanunlarına göre davranılmasını istediği gerekçesiyle isyanı başlatmışlardır. Amaçları Sultan Abdülmecid'i indirip yerine Sultan Abdülaziz'i geçirmektir. Ancak bu isyan Osmanlı ordusu tarafından bastırılmıştır.

1875 yılında Balkanlarda yaşayan tebea arasında milliyetçilik akımı hızla yayılmaya devam etmiştir. Yaşanan bu isyanları önlemek amacıyla 1876 yılında Tersane Konferansı toplanmıştır. Dönemin padişahı II. Abdülhamit bu konferansta I. Meşrutiyeti ilan etmiştir.

Avrupa'ya eğitim amaçlı gönderilen öğrencilerden aydın bir sınıf oluşmuştur. Bu gençlere Jön Türkler adı verilmiştir. Jön Türkler Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan meşrutiyetin ilanı sayesinde kurtulacağını savunmuşlardır. Sultan

Abdülaziz bu durumu kabul etmeyince yerine V. Murat'ı geçirmişlerdir. Ancak V. Murat'ın devleti yönetemeyecek durumda olduğu anlaşıncı o da tahttan indirilerek yerine meşrutiyeti ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamit padişah olmuştur. Sultan Abdülhamit hazırlattığı Kanun-ı Esasi ile birlikte I. Meşrutiyeti ilan etmiştir. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte ilk kez parlamenter sisteme geçiş yapılmış ve anayasa ilan edilmiştir. Her ne kadar yasama yetkisi mecliste olsa da son söz padişahındı. İsteddiği zaman meclisi kapatabileceği gibi padişahın onayı olmadan kanun teklifi de yapılamazdı. II. Abdülhamit meclis kapatma yetkisini Osmanlı Devleti'nin Ruslar ile girdiği 93 Harbinde kullanmıştır.

3.1. MUSTAFA REŞİT PAŞA

Mustafa Reşit Paşa, 13 Mart 1800 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası II. Bayezid'in ruznamçecisi Mustafa Efendi'dir. Babasının yanında okuma yazma öğrenmiş ve 10 yaşında babasını kaybetmiştir.³³⁰ Babasının ölümünden sonra da eğitimini aksatmamıştır. Babasının ölümünün üzerine eniştesi olan Ispartalı Seyit Ali Paşa'nın himayesine girmiştir. Mustafa Reşit Paşa'nın eşi Mısır divan efendisi İbrahim Efendi'nin kızı Emine Şerife Hanım'dır.³³¹ 1821 senesinde eniştesi Seyit Ali Paşa ile Mora'ya gitmiştir. Daha öncesinde ilmiye sınıfında çıraklık yapan Mustafa Reşit Paşa, Mora'ya gittikten sonra ilmiye sınıfının kendisine uygun olmadığını görmüş ve o dönemde yeni açılmış olan kâtiplik bölümüne girmiştir. Kâtiplik bürosunda yıldızı parlayan Mustafa Reşit Paşa, padişah tarafından da çok beğenilmiştir. Padişah'ın isteği ile Fransızca öğrenen Mustafa Reşit Paşa, önce Paris elçisi sonra Londra elçisi olmuştur. Elçilik görevlerinden sonra hariciye müsteşarı olarak atanmıştır. Müsteşarlık görevinden sonra vezir rütbesine yükseltilerek 13 Haziran 1837 tarihinde hariciye nazırı olmuştur.³³² Hariciye nazırı olduğu dönemde aynı zamanda Londra büyükelçiliği yapmaktadır. II. Mahmut'un vefatı ve Abdülmecid'in tahta çıkmasıyla birlikte 8 Eylül 1839 tarihinde İstanbul'a dönmüştür. Mustafa Reşit Paşa, devletin kurtulmasının ıslahat ve inkılap çalışmalarına bağlı olduğunu düşünmekteydi. İstanbul'a döndüğünde Abdülmecid'i bu düşünceleri ile oldukça etkilemiştir. Sonunda ise Abdülmecid, Tanzimat ıslahatına onay vermiştir. İstanbul'a geldikten sonra sadece bu konuda çalışmalar yapan Mustafa Reşit Paşa,

³³⁰ Cavit Baysun, *Mustafa Reşit Paşa*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 1.

³³¹ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954, s. 44.

³³² Ramazan Ata, "Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat", *Mütefekkir- Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Bahar, 2014, ss. 160.

Abdülmecid ile her görüşmesinde padişahı etkilemiştir. 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane’de toplanan büyük bir kitlenin önünde Mustafa Reşit Paşa yüksek bir kürsüye çıkarak Tanzimat maddelerini tek tek okumuştur.³³³

Tanzimat’ın ilanından sonraki süreçte Mısır meselesi ile uğraşmaya başlamıştır. İngiltere’nin de yardımı ile Mehmet Ali Paşa’ya sadece Mısır’ın verilmesini sağlamıştır. Mısır’ın ödeyeceği vergi miktarını belirledikten sonra mali işlerin İstanbul’dan gönderilecek bir defterdar tarafından takip edilmesine karar vermiştir. Bu hamlelerden sonra Mısır meselesinin devam edileceği düşünülmüştür ve 31 Mart 1841’de görevinden azledilmiştir. Aynı yılın 16 Temmuz’unda ise tekrar Paris elçisi olarak atanmıştır. 3 Mart 1843’te İstanbul’a dönen Mustafa Reşit Paşa, Edirne valisi olarak atanmıştır. Bu görevi kabul etmemesinin üzerine ise tekrar Paris’e elçi olarak gönderilmiştir. 24 Ekim 1845 tarihinde ise ikinci defa Hariciye Nazırı olarak atanmıştır.³³⁴ Mustafa Reşit Paşa, İstanbul’a Fransa Hükümeti’nin kendisine tahsis ettiği bir gemi ile dönmüştür.

Mustafa Reşit Paşa’nın ikinci Hariciye Nazırlığı döneminde çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, İstanbul’a bir ziyaret düzenlemiştir. Bu ziyaretin olumlu bir şekilde sonlanması ise Mustafa Reşit Paşa’ya sadrazamlık kapılarını açmıştır. Mustafa Reşit Paşa, 28 Eylül 1846’da ilk kez sadrazam olarak atanmıştır. Mustafa Reşit Paşa’nın toplam altı sadrazamlık görevi bulunmaktadır. O, ilk sadrazamlığında devlet memurları ile ilgili düzenlemeler yapmıştır, esir pazarını kaldırtmıştır. Ayrıca Darlfnn binasının inşasına başlanmıştır. Mustafa Reşit Paşa ne kadar başarılı işler yapsa da o kadar da düşman edinmiştir. Bu düşmanlar Abdülmecid’i “Tahtı, Mustafa Reşit Paşa’ya kaptıracaksın.” diyerek korkutmuşlardır. Hatta Mustafa Reşit Paşa’nın Cumhuriyet taraftarı olduğu hakkında dedikodular başlatmışlardır. Bu dedikodular zerine Abdülmecid 28 Nisan 1848 tarihinde Mustafa Reşit Paşa’yı görevinden azletmiştir. Sadrazamlıktan azledilen Mustafa Reşit Paşa Mecalis-i Aliyye’ye memur olarak atanmıştır.³³⁵

Sadrazamlıktan azledilmesinin üzerinden üç ay kadar geçtikten sonra 12 Ağustos 1848 tarihinde ikinci defa sadrazam olarak atanmıştır. Bu sadaretinde

³³³ Cavit Baysun, *a.g.e.*, s. 12.

³³⁴ Kemal Beydilli, “Mustafa Reşit Paşa”, *TDVİ*, c. 31, İstanbul, 2006, s. 349.

³³⁵ Cavit Baysun, *a.g.e.*, s.16–17.

mülteciler meselesi ile uğraşmıştır. 1848 senesinde Macaristan'da Avusturya'ya karşı bir isyan başlamıştır. Bu isyan sonucunda Avusturya ve Rus kuvvetleri isyanı bastırmıştır. Birçok Macar ve Leh isyancı ülke dışına kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Mustafa Reşit Paşa ise ikinci sadrazamlığında Avusturya ve Rusya ile gerilen diplomatik süreçlerle uğraşmıştır. Encümen-i Daniş'in de açılması, Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazamlığı dönemine denk gelmiştir. En uzun sadrazamlık süresi üç buçuk yıl ile ikinci sadrazamlık dönemidir. Abdülmecid de kendisinden çok memnun kalmıştır. Ancak 26 Ocak 1852 tarihinde ikinci defa sadrazamlıktan azledilmiştir.³³⁶

Yaklaşık kırk gün sonra yani 5 Mart 1852 tarihinde üçüncü kez sadrazam olarak atanan Mustafa Reşit Paşa'nın üçüncü sadareti kısa sürmüştür. Damat Ahmet Fethi Paşa'nın birçok yabancı dil bilmesine rağmen Encümen-i Daniş'e alınmaması sonucunda araları açılmıştır. Sonunda ise 5 Ağustos 1852 tarihinde tekrar azledilmiştir. Üçüncü sadrazamlık süresi 5 ay 1 gündür. Üçüncü kez azledildikten sonra ise tekrar Hariciye nazırı olarak atanmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın tekrar Hariciye nazırı olarak atanmasının sebebi ise Kudüs meselesidir. Kudüs'te karışıklıklar başlamış ve Osmanlı Devleti'nin iyi bir Hariciye nazırına ihtiyacı vardır. Bu esnada ise Rusya, Osmanlı Devleti'ni "Hasta Adam" olarak tanımlayarak Eflak ve Boğdan'ı işgal etmiştir. Bu işgal ile birlikte Kırım Savaşı başlamıştır. Osmanlı Devleti de 29 Eylül 1853 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Hariciye nazırlığında oldukça usta olan Mustafa Reşit Paşa İngiltere ve Fransa'yı, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmeye ikna etmiştir. Bu başarısı ile Mustafa Reşit Paşa'nın yıldızı bir kez daha parlamıştır.³³⁷

23 Kasım 1854 tarihinde dördüncü kez sadrazam olarak atanan Mustafa Reşit Paşa, Süveyş Kanalı'na karşı çıkması nedeniyle Fransa'nın tepkisini çekmiştir. Dış politikanın bozulmaması içinde 2 Mayıs 1855 tarihinde dördüncü kez sadrazamlıktan azledilmiştir.³³⁸

Mustafa Reşit Paşa bir süre herhangi bir devlet görevinde bulunmamıştır. Kırım Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanması ile barış görüşmelerine kimin katılacağı tartışılmaya başlanmıştır. Mustafa Reşit Paşa bu görevi çok istemesine rağmen başka birisi barış görüşmelerine katılmıştır. Mustafa Reşit Paşa

³³⁶ Cavit Baysun, *a.g.e.*, s. 18.

³³⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 524.

³³⁸ Kemal Beydilli, "Mustafa Reşit Paşa", s. 349.

ise 28 Şubat 1856 tarihinde yayınlanan Islahat Fermanı'nı onaylamadığını Sultan Abdülmecid'e belirtmiştir. Daha sonra Mısır valisi Said Paşa'nın daveti ile 17 Haziran 1856 tarihinde İskenderiye'ye gitmiştir. Bu ziyaret dönüşünde 1 Kasım 1856 tarihinde beşinci kez sadrazam olarak atanmış ve İngiltere büyükelçisi ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler sonucunda Paris Antlaşması'nda kesinleşmeyen maddelerin Osmanlı Devleti'nin lehine çözümlenmesini sağlamıştır. Ancak Fransa ile Eflak ve Boğdan konusunda anlaşmazlıklar yaşamıştır. Bu anlaşmazlıkların önlenmesi için 1 Ağustos 1857 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir. Azledilmesinden 33 gün sonra ise 22 Ekim 1857 tarihinde son kez sadrazam olarak atanmıştır. Bu Mustafa Reşit Paşa'nın altıncı sadrazamlığıdır. Sadrazamlığa atandıktan iki ay sonra kalbinden sorun yaşamaya başlayan Mustafa Reşit Paşa, 7 Ocak 1858 tarihinde kalp krizinden hayatını kaybetmiştir.³³⁹

Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı kurumlarının Batı'daki şekilde düzenlenmesini savunmuştur. Ayrıca İngiliz yanlısı olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasının İngiltere ile iyi ilişkiler kurmasına bağlı olduğunu düşünmektedir. Bu durum sadareti döneminde Fransa ile ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur.

3.2. İBRAHİM SARIM PAŞA

Kadı Hafız Musa Efendi'nin oğlu olan İbrahim Paşa, 1801 İstanbul doğumludur. Küçük yaşlardan itibaren babasının yanında eğitim almıştır. İbrahim Paşa, 30 yaşlarındayken babasını kaybetmiştir. Babasının yanında birçok ders alan İbrahim Paşa'nın aldığı derslerden biri de kitabettir. Bu nedenle Divan-ı Hümayuna girmiştir. Orada Reissülküttap Süleyman Necip Efendi'nin dikkatini çekmiştir. Süleyman Necip Efendi'nin kızıyla evlenen İbrahim Paşa, kısa sürede yükselerek Amedi Odası halifeliğine atanmıştır. 1829'da başmukataacılığa getirilmiş olan İbrahim Paşa daha sonra Halil Rıfat Paşa'nın yanında başkatip olarak Rusya'ya gitmiştir. Rusya'daki görevi bittikten sonra İstanbul'a dönmüş, Mart 1831'de Küçük Evkaf Kalemi muhasebecisi olmuştur. Ocak 1833'te Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile görüşmeye giden Mustafa Reşit Paşa'ya eşlik ederek Mısır'a gitmiştir. 9 Mayıs 1834 tarihinde ise dönemin kaptanıderyasının kapı kethüdası olarak atanmıştır.³⁴⁰

³³⁹ Recep Yılmaz, "Mustafa Reşit Paşa (Büyük)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 321.

³⁴⁰ Begüm Yavaş, "İbrahim Sarım Paşa", *TDVİ*, c. EK – 1, İstanbul, 2016, s. 625.

30 Aralık 1834 tarihinde beylikçilik vekili olan İbrahim Sarım Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın hem niyetini anlamak hem de iki taraf arasında gerilen ilişkileri düzeltmek amacıyla Mısır'a gitmiştir. 1837'de ise Londra büyükelçisi olmuştur. Beylikçilikten, büyükelçiliğe atanmasının nedeni ise Mısır meselesini tam anlamıyla bildiği için bu konuda İngiltere'nin desteğini almaya çalışmasıdır. 1838'de görevini Mustafa Reşit Paşa'ya bırakan İbrahim Paşa, Dahiliye müsteşarı olmuştur. Bu görevini sürdürürken ise vekaleten Meclis-i Umur-ı Nafia başkanı olmuştur. Sultan Abdülmecit'in tahta geçtiğini haber vermek üzere İran büyükelçisi olmuş ve İran ile Osmanlı arasındaki sınır meseleleri ile ilgilenmiştir.

13 Haziran 1841 tarihinde Ticaret nazırı olarak atanmış olan İbrahim Paşa, daha sonra Hariciye nazırlığına geçirilmiştir. 9 Nisan 1843 tarihinde görevinden azledilmiş ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye üyesi yapılmıştır. 1844'te ikinci kez Londra büyükelçisi, 1845'te Paris büyükelçisi olmasına rağmen bu görevleri kısa sürmüş ve tekrar Ticaret nazırı olmuştur. 17 Şubat 1847 tarihinde Maliye nazırlığına atanmıştır. 1848'de bu görevden alınmış ve tekrar Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye başkanı olmuştur. Tekrarlarla geçen görevlendirmelerinden sonra ise 30 Nisan 1848 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır. Özellikle uluslararası konularla ilgilenen bir sadrazam olmasına rağmen Mustafa Reşit Paşa ile arasının açık olması nedeniyle görevi sadece 3 ay 13 gün sürmüştür. 12 Ağustos 1848 tarihinde azledildikten sonra valilik görevlerinde bulunmuştur. 1853 senesinde İstanbul'a dönen İbrahim Sarım Paşa, 30 Ağustos 1854 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.³⁴¹

3.3. MEHMET EMİN ALİ PAŞA

1815 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Babası, Mısır Çarşısı'nda aktar dükkanı olan Ali Rıza Efendi'dir. Okula mahalle mektebinde başlamıştır. Ancak ekonomik sıkıntılardan dolayı 15 yaşında Divan-ı Hümayun'da işe girmiştir. Memuriyet yaptığı dönemlerde bir yanda eğitim hayatını sürdürmüş diğer yandan da Fransızca öğrenmeye başlamıştır.³⁴²

1833 senesinde Tercüme Odası'nda çalışmaya başlayan Mehmet Emin Ali Efendi, 1835 senesinde Avusturya İmparatoru I. Ferdinand'ın tahta çıkışını kutlamak amacıyla gönderilen heyete ikinci kâtip olarak gitmiştir. Viyana'da kaldığı süre boyunca hem Fransızcasını geliştirmiş hem de diplomasinin inceliklerini öğrenmiştir.

³⁴¹ Begüm Yavaş, a.g.m., s. 625.

³⁴² Nazım Tektaş, a.g.e., s. 530.

1837 senesinde ise Petersburg'a gitmiş, dönüşünde ise Divan-ı Hümayun tercümanı olarak görevlendirilmiştir. Mustafa Reşit Paşa'nın elçiliği döneminde elçilik müsteşarı olarak Londra'ya gitmiştir. Ardından ise maslahatgüzar olarak görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmelerin bitiminde ise İstanbul'a dönmüş ve Divan-ı Hümayun tercümanlığına devam etmiştir.³⁴³

3 Kasım 1839 senesinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı okuyan Reşit Paşa yerine Hariciye görevine vekillik yapmıştır. Reşit Paşa'nın 1846 senesinde Sadrazam olarak atanmasından sonra ise Hariciye nazırı olarak görevlendirilmiştir. 1848 senesinde ise "vezirlik" rütbesine yükseltilmesi ile artık Mehmet Emin Ali Paşa olarak tanınmaya başlanmıştır. Reşit Paşa, sadarettten azledildiği zaman Mehmet Emin Ali Paşa da Hariciye nazırlığından azledilmiştir. Aynı sene içerisinde Reşit Paşa tekrar Sadrazam, Mehmet Emin Ali Paşa'da tekrar Hariciye nazırı olmuştur. 1852 senesinde Mehmet Emin Ali Paşa, Hariciye nazırı iken Reşit Paşa tekrar görevinden azledilmiştir. Ancak bu sefer Mehmet Emin Paşa görevinden azledilmemiş ve 6 Ağustos 1852 tarihinde Sadrazam olarak atanmıştır. Kendisi Sadrazam olduğunda ise Hariciye Nazırlığı görevine yakın arkadaşı Fuat Paşa'yı getirmiştir. Mehmet Emin Ali Paşa'nın bu görev süresi sadece 2 ay sürmüştür ve 3 Ekim 1852 tarihinde görevden alınmıştır. Görevden azledildikten sonra ise valilik hizmetlerinde bulunmuş olan Mehmet Emin Ali Paşa, Meclis-i Ali-i Tanzimat reisliğine de getirilmiştir. Kırım Savaşı'nın devam ettiği dönemde tekrar Hariciye nazırı olarak atanmış ve savaş sonunda Paris'e gönderilerek toplantı için hazırlıklarda bulunmuştur. 2 Mayıs 1855 tarihinde ise ikinci defa sadrazamlığa getirilmiş ve Paris'te toplanan konferansta Osmanlı Devleti'nin temsil ederek, Paris Barış Antlaşması'nı imzalamıştır. Mehmet Emin Ali Paşa'nın ikinci sadrazamlığı döneminde 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Islahat Fermanı'na karşı çıkan Reşit Paşa ile karşı karşıya gelmişler ve Paris Barış Konferansında devletin menfaatlerini göz ardı ettiği gerekçesiyle 1 Kasım 1856 tarihinde görevden ikinci kez azledilmiştir. Azlinden sonra kendisine Hariciye nazırlığı teklif edilmiş olsa da Reşit Paşa sadrazam olduğu için kabul etmemiştir. Ağustos 1857'de Reşit Paşa görevinden azledilince tekrar Hariciye nazırı olmayı kabul etmiştir. En büyük düşmanlarından Reşit Paşa'nın ölümünün ardından ise 11 Şubat 1858 tarihinde üçüncü kez Sadrazam olmuştur. Üçüncü Sadrazamlık dönemi

³⁴³ Kemal Beydilli, "Ali Paşa, Mehmet Emin", *TDVİ*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 425.

devletin mali sıkıntıları içerisinde geçmiştir. Mehmet Emin Ali Paşa, ekonomi alanında bir fayda sağlayamadığından dolayı da 18 Ocak 1859 tarihinde tekrar azledilmiştir. Sadrazamlıktan azledildikten sonra ise Meclis-i Ali-i Tanzimat reisi olmuştur.³⁴⁴ Bu görevinden sonra bir dönem Sadaret kaymakamlığı yapan Mehmet Emin Ali Paşa, 1861 senesinde tekrar Hariciye nazırı olarak atanmıştır. Abdülaziz'in padişah olmasından kısa bir süre sonra dördüncü kez sadrazam olarak atanan Mehmet Emin Ali Paşa, çok geçmeden tekrar görevden alınmıştır. (6 Ağustos 1861 – 22 Kasım 1861) Mehmet Emin Ali Paşa'dan boşalan koltuğu ise Fuat Paşa geçmiştir. Fuat Paşa ile Mehmet Emin Ali Paşa'nın araları iyidir. Mehmet Emin Ali Paşa'nın sadrazamlık dönemlerinde Fuat Paşa, Hariciye nazırı olarak görev almıştır. Bu seferde Fuat Paşa Sadrazam, Mehmet Emin Ali Paşa Hariciye nazırı olmuştur. Bir süre Hariciye nazırlığına devam etmiş ardından ise 11 Şubat 1867 tarihinde beşinci kez sadrazam olmuştur. Mehmet Emin Ali Paşa'nın bu sadrazamlık dönemi Sırp ve Girit İsyanları ile uğraşmakla geçmiştir. Bölgede yaşayan halkı sakinleştirmek için bizzat Girit Adası'na giden Mehmet Emin Ali Paşa, halka geniş yetkiler vadetmiştir. Bu vaatleri İstanbul'da oldukça eleştirilmiştir.³⁴⁵ Fuat Paşa'nın vefatının ardından Hariciye nazırlığı görevini de üstlenmiştir. Devlet işleri artık kendisine ağır gelmeye başlamış olacak ki kısa bir süre sonra hastalanıp Bebek'teki yalısında tedavi altına alınmıştır. Buna rağmen hiçbir işini aksatmamıştır. Padişah ile görüşmek zorunda kalırsa ise Dolmabahçe Sarayı'na gitmektedir. Hasta olduğu bir gün Mehmet Emin Ali Paşa merdivenleri çıkamadığından Padişah yanına inmiştir.³⁴⁶ Sonunda ise Mehmet Emin Ali Paşa, 7 Eylül 1871 tarihinde vefat etmiş ve Süleymaniye Camii avlusuna defnedilmiştir.

Oldukça çalışkan bir devlet adamı olan Mehmet Emin Ali Paşa'nın hayatı Sadrazamlık ve Hariciye nazırlığı ile geçmiştir. Küçük yaşlardan itibaren dil öğrenmeye çalışması ona Hariciye nazırlığı kapılarını açmış sonunda ise Sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Kendisini bu kadar geliştirmesine rağmen arkasında bırakacak kimseyi yetiştirmemiştir.

³⁴⁴Tuğba Erkan, Keçecizade Fuat Paşa'nın ve Mehmet Emin Ali Paşa'nın Siyasi Vasiyetnamelerinin Tanzimat Dönemi Mali Politikaları Açısından İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 74.

³⁴⁵ Kemal Beydilli, "Ali Paşa, Mehmet Emin", s. 426.

³⁴⁶ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 543.

3.4. DAMAT MEHMET ALİ PAŞA

1813'te o zamanlar Trabzon'a bağlı olan Hemşin'de Misahor köyünde doğmuştur.³⁴⁷ Babasının ailesi fındık ticareti ile uğraşan bir ailedir ve babası Galata Başağası Hacı Ömer Ağa'dır. 11 yaşında (1824) İstanbul'a gelmiş olan Mehmet Ali Efendi, hemşerisi olan Kaptan-ı derya Pabuççu Ahmet Paşa'nın himayesi altında donanmaya girmiştir. 1828 senesinde Enderun'da eğitimler almaya başlamış, 1830'da ise II. Mahmut'un esvapçısı olarak görevlendirilmiştir.

Sultan Abdülmecit'in tahta çıkmasından sonra devlet kademesinde yükselmeye başlayan Mehmet Ali Efendi, Dar-ı Şûrâ-yı Askeri'ye tayin edilmiştir. Bu görevinden sonra da yükselmeye devam eden Mehmet Ali Efendi, 1845'te Galata ve Beyoğlu asayişini sağlamak amacıyla kendisine bağlı bir Polis Meclisi kurulmuştur. Ayrıca Beyoğlu'na bir tane Askeri Hastane inşa ettirmiştir.³⁴⁸ 1845'te II. Mahmut'un kızlarından Adile Sultan ile evlenerek "Damat" olmuştur.³⁴⁹ Saraya "Damat" olması ile de 10 Ağustos 1845 tarihinde kaptan-ı derya olarak atanmıştır. 2 sene bu görevini sürdürdükten sonra ise 20 Temmuz 1847 tarihinde azledilmiştir. Azlinden 9 ay sonra 27 Nisan 1848 tarihinde ikinci defa kaptan-ı derya olarak atanmış, 1849'da ise ilk kez serasker olarak görevlendirilmiştir. İkinci kaptan-ı deryalık süresi Mayıs 1851'de son bulmuştur. Arasından çok geçmeden tekrar 26 Ağustos 1851 tarihinde üçüncü defa kaptan-ı derya olmuştur. 1852'de ise "Mecidi" nişanı verilmiştir.

3 Ekim 1852 tarihinde Sadrazam olarak atanmış olan Mehmet Ali Paşa, dönemin güçlü isimlerinden olan Reşit Paşa ile bir türlü iyi anlaşamamaktadır. Mehmet Ali Paşa, sadrazam olduktan sonra Reşit Paşa'yı İstanbul'da uzaklaştırmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Bu çekişme Padişah'a kadar gitmiş olacak ki Abdülmecit'in de isteğiyle Mehmet Ali Paşa'nın kız kardeşi ile Reşit Paşa'nın oğlu evlendirilerek akraba olmuşlardır.³⁵⁰ Akraba olmaları ilişkileri düzeltmediği gibi aralarındaki çekişmede hiç bitmemiştir.

Sadrazamlığı döneminin en önemli olaylarından birisi Ruslarla yaşanan Kutsal Yerler Krizidir. Prens Mençikof ile de görüşen Mehmet Ali Paşa, bu konuda

³⁴⁷ Serap Sunay, Damat Mehmet Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813 – 1868), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Afyonkarahisar, 2015, ss. 24.

³⁴⁸ Serap Sunay, "Mehmet Ali Paşa, Damat", *TDVİ*, c. EK- 2, Ankara, 2019, s. 216.

³⁴⁹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 544.

³⁵⁰ Serap Sunay, *a.g.t.*, s. 217.

bir başarı gösteremediğinden 13 Mayıs 1853 tarihinde görevinden azledilmiştir. Sadrazamlığın ardından Mehmet Ali Paşa'nın Serasker olarak tayin edilmesi Reşit Paşa'nın hoşuna gitmemiştir. Bölgede çıkan ayaklanmadan Mehmet Ali Paşa'nın sorumlu olduğunu iddia etmesi ile de 30 Ocak 1854 tarihinde de Seraskerlikten azledilmiştir. Görevlerinden azledilmiş olması Reşit Paşa'ya yetmemiş olacak ki Mehmet Ali Paşa'nın hakkında inceleme başlatıp Kastamonu'ya sürülmesini sağlamıştır. Sürgünden sonra devreye eşi Adile Hanım girmiş ve onun çabaları ile Damat Mehmet Ali Paşa tekrar İstanbul'a çağırılmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın affedilmesi üzerine Reşit Paşa, sadrazamlıktan istifa etmiştir. Bu istifa ile birlikte de Mehmet Ali Paşa, dördüncü kez Kaptanıderya olarak atanmıştır. Ardından Kaptanıderyalıktan tekrar azledilen Mehmet Ali Paşa çok geçmeden tekrar 1858 senesinde Kaptanıderya olarak atanmıştır. 1861'de Abdülaziz'in tahta geçmesi ile kendisine birçok rütbe verilmiş olan Mehmet Ali Paşa, kısa bir süre Serasker Kaymakamlığı yapmıştır. Beşinci Kaptanıderyalığı 4 sene sürmüş olan Mehmet Ali Paşa, 15 Nisan 1866 tarihinde altıncı kez Kaptanıderya olmuştur. 2 Ocak 1863 tarihinde kendi isteğiyle bütün görevlerini bırakmış olan Mehmet Ali Paşa, son kaptanıderyadır. Mehmet Ali Paşa'dan sonra bu makam Bahriye Nezareti'ne bırakılmıştır.³⁵¹

29 Nisan 1868 tarihinde 55 yaşında vefat etmiştir. Nasıl ki Mehmet Emin Ali Paşa'nın ömrü Hariciye Nazırı olarak geçmişse Mehmet Ali Paşa'nın ömrü de Kaptanıderya olarak geçmiştir. Sadrazamlığı sadece 7 ay 11 gün sürmüş olmasına rağmen 12 seneden fazla Kaptan Paşa olarak hizmetlerde bulunmuştur.

3.5. GİRİTLİ MUSTAFA NAILİ PAŞA

Aslen Arnavut olan Mustafa Naili Efendi, Rumeli'nin Kesriye kazasının Polyon adında bir köyünde 1798 senesinde doğmuştur. Babası İsmail Bey olarak bilinmektedir. Ayrıca Mısır valisi Arnavut Tahir Paşa'nın yeğenidir. Lakabının "Giritli" olmasının sebebi ise küçük yaşlarda gittiği Girit'te toplam 30 sene valilik yapmasıdır. Hayatının ilk dönemlerinde Mısır valisi olan dayısı Tahir Paşa'nın yanına gitmiştir. Dayısının ardından babası İsmail Bey'i de kaybedince bir süre memleketinde yaşayan Mustafa Naili Efendi, daha sonra diğer dayısı Hasan Paşa ile Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın himayesi altına girmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Girit İsyanı'nı bastırmak amacıyla görevlendirilmesi ile

³⁵¹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 544.

Mustafa Naili Efendi de Kandiye'ye gitmiştir. Girit'in Mehmet Ali Paşa'ya verilmesi üzerine de Mustafa Naili Efendi, 1826'da Beylerbeyi rütbesi ile Girit valisi ve Kandiye muhafızı olmuştur.³⁵²

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1840 senesinde Londra Antlaşması ile Girit üzerindeki haklarını kaybetmesi üzerine Mustafa Naili Efendi'ye vezirlik ve müşirlik rütbesi verilerek Girit valiliğinin devamına karar verilmiştir. 1 Haziran 1850 tarihinde Akdeniz seyahatine çıkan Abdülmecid'i Girit'te ağırlamıştır. Yaptığı işlerle Abdülmecid'i etkileyen Mustafa Naili Paşa'ya imtiyaz nişanı verilmiştir. Kendisine ömür boyu Girit valiliği yapma hakkı verilen Mustafa Naili Paşa, 1851'in sonlarında İstanbul'a çağırılmıştır. Birkaç devlet görevinde bulunduktan sonra ise 14 Mayıs 1853 tarihinde Sadrazam olarak atanmıştır. Mustafa Naili Paşa'nın sadrazam olduğu dönemde Reşit Paşa, Hariciye nazırıdır. İkisi arasında geçimsizlik başlayınca ise ikisi de görevlerinden 8 Temmuz 1853 tarihinde azledilmişlerdir. Padişah tarafından Mustafa Nail Paşa'ya 2 günlük bir ceza verilmiş olacak ki 10 Temmuz 1853 tarihinde ikinci defa Sadrazam olarak atanmıştır.³⁵³

O dönemde Osmanlı Devleti'ni uğraştıran devlet Rusya'dır. Rusya'ya karşı ilan edilen Kırım Harbi, Mustafa Naili Paşa'nın sadrazamlığı döneminde yaşanmıştır. Savaşın başlaması ile Meclis-i Vükela toplanarak dış borç alınması konusunda tartışmaya başlamıştır. Reşit Paşa ile Mustafa Naili Paşa bir kez daha burada karşı karşıya gelmiş olacak ki Reşit Paşa toplantıyı terk etmiştir. Araya giren diğer devlet adamlarının ricası ile toplantıya dönse de 29 Mayıs 1854 tarihinde Mustafa Naili Paşa, sadrazamlık makamından azledilmiştir. Yaklaşık 2 buçuk sene herhangi bir görevde bulunup bulunmadığı bilinmeyen Mustafa Naili Paşa, 1856'nın sonunda Mecalis-i Aliyye'ye memur olarak atanmıştır.³⁵⁴

Reşit Paşa'nın beşinci defa Sadrazamlıktan azlinin üzerine 6 Ağustos 1857 tarihinde üçüncü kez Sadrazam olarak atanmıştır. Sadrazam olarak seçilen kimsenin hem çok iyi bir şekilde diplomasi bilmesi hem de bütün meseleleri kavrayacak kabiliyette olması beklenmektedir. Ancak Mustafa Naili Paşa, aranan özellikleri gösterememiştir. Bunun üzerine ise 22 Ekim 1857 tarihinde son kez Sadrazamlıktan

³⁵² Davut Hut, "Mustafa Naili Paşa", *TDVİ*, c. EK- 2, Ankara, 2019, s. 323.

³⁵³ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 545.

³⁵⁴ Davut Hut, *a.g.m.*, s. 323.

azledilmiştir. Toplam 14 ay Sadrazamlık görevinde bulunan Mustafa Naili Paşa, 28 Aralık 1871 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir.³⁵⁵

3.6. KIBRISLI MEHMET EMİN PAŞA

Kıbrıs’ın Baf kazasında 1813 senesinde doğmuştur. Amcası Hazine-i Hümayun Kethüdası Mehmet Emin Efendi’dir. Amcası sayesinde İstanbul’a gelip Enderun’a kaydolmuştur. 1833-1834 senelerinde ise eğitimi için Londra ve Paris’e gitmiştir. Yurtdışından döndükten sonra Kolağası olarak atanmıştır. Daha sonra ise Hassa Ordusu’na “Binbaşı” rütbesi ile girmiştir. Bu göreve atandıktan sonra ise eğitimini tamamlamak için Paris’e geri dönmüştür. Sultan Abdülmecid’in 1839 senesindeki tahta çıkışına kadar Paris’te kalan Mehmet Emin Efendi, İstanbul’a döndükten sonra ise önce “Miralay” olmuş daha sonra ise mirlivalıkla Tophane Meclisi üyeliğine getirilmiştir. Bu atamasında Sultan Abdülmecid’in dikkatini çektiğinden 1840 senesinde Dar-ı Şûrâ-yı Askeri’ye atanmıştır. Daha sonra Redif askeri toplamak için Anadolu’nun çeşitli yerlerine gitmiştir. 1844 senesinin sonlarında Akka muhafızı olarak atanmış olan Mehmet Emin Efendi, 1845’te ise Kudüs mutasarrıfı olmuştur. Bu görevindeyken Filistin’de çıkan Bedevi isyanının bastırılmasında faaliyet göstermiştir. 1846 senesinde Tırnova’ya kaymakam olarak atanmış olmasına rağmen görevi sadece 1 sene sürmüş ve 1847’de istifa etmiştir. 1848’de ise Belgrad valiliği ile görevlendirilmiştir. Bu görevi bir önceki görevinden de kısa sürmüştür.³⁵⁶

1848 senesinde Ahmet Fethi Paşa’nın yardımıyla vezirlik rütbesine yükseltilen Mehmet Emin Paşa, Londra Büyükelçisi olarak atanmıştır. 1850’de Halep’te çıkan isyana kadar bu görevini başarı ile sürdüren Mehmet Emin Paşa, isyanın çıkması üzerine İstanbul’dan çağrılarak isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. 1851 senesinde tekrar Şam taraflarında çıkan isyanı bastırmak amacıyla görevlendirilmiştir. Bu başarılarından sonra ise Arabistan ordusu müşiri olarak ataması yapılmıştır. 1853 senesinde ise Edirne valisi olmuştur. Devlet görevlerini başarı ile tamamlaması Mehmet Emin Paşa’nın da yükselmesine vesile olmuş olacak ki 1854 senesinde Kaptan-ı derya olarak atanmıştır.

29 Mayıs 1854 tarihinde Mustafa Reşit Paşa’nın teklifi ile sadrazam olarak atanmıştır. Kırım Savaşı’na karşı olması sebebiyle Hariciye Nazırı Reşit Paşa ile sık

³⁵⁵ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 546.

³⁵⁶ Kemal Çiçek, “Mehmed Emin Paşa, Kıbrıslı”, *TDVİ*, c. 28, Ankara, 2003, s. 463.

sık karşı karşıya gelmeleri yüzünden 23 Kasım 1854 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir. Mehmet Emin Paşa toplamda üç kez sadrazamlık yapmıştır. İkinci sadrazamlık vazifesi ise 18 Ekim 1859 tarihinde verilmiştir. Mehmet Emin Paşa'nın bu görevi ise Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak zor günler geçirdiği bir döneme denk gelmiştir. Mehmet Emin Paşa'dan ise ekonomik problemlere çözüm bulması istenmiştir. Mehmet Emin Paşa'nın bu konuda bulduğu çözüm ise rüşvet alanlarla mücadele etmek ve memur maaşlarını düşürmek olunca kendisine çok yoğun bir muhalefet başlamıştır. Çıkan tartışmalar sonunda ise 23 Aralık 1859 tarihinde tekrar görevinden azledilmiştir. Mehmet Emin Paşa'nın bu görevinden azledilmesinin nedenlerinden birisi ise Sultan Abdülmecid'in vefat etmiş annesi hakkında da rüşvet aldığını iddia etmesidir.³⁵⁷ Mehmet Emin Paşa'nın görevinden azledilmesinin üzerine Osmanlı Devleti'nde durumlar daha da kötüleşmiştir. Bu nedenle Sultan Abdülmecid'in daveti üzerine 28 Mayıs 1860 tarihinde üçüncü kez Sadrazam olmuştur. Sultan Abdülmecid'in vefat üzerine tahta çıkan Abdülaziz'in döneminde de Sadrazamlık görevine devam etmiştir. Ancak devlet işleri konusunda Sultan Abdülaziz ve Mehmet Emin Paşa'nın fikirleri örtüşmeyince 7 Ağustos 1861 tarihinde görevinden azledilerek Edirne valiliğine atanmıştır. 1865 senesinde ise Mecalis-i Aliyye'ye ataması yapılmıştır.³⁵⁸ Bu görevinden sonra ise Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye başkanı olarak görevlendirilmiş olmasına rağmen 1867 tarihinde bu görevinden kendi arzusu ile ayrılmıştır.

9 Eylül 1871 tarihinden vefat eden Mehmet Emin Paşa; İngilizce, Fransızca, Rumca'nın yanında Arapça da bilmektedir. Paris'te tanıştığı Melek isminde Katolik bir kadınla evlenmiştir. Mehmet Emin Paşa'nın bu evliliğinden bir kızı olmuştur. Melek Hanım ve Mehmet Emin Paşa'nın boşanmasının ardından Melek Hanım, eski inancına geri dönmüştür. Ayrıca Mehmet Emin Paşa'nın kızı da Katolik'tir.³⁵⁹

3.7. MÜTERCİM RÜŞDİ PAŞA

1811 senesinde Sinop'un Ayandon kazasında doğmuştur. Babası Hacı Yusuf Ağa'dır. Kendisi yaklaşık olarak 3 yaşlarında iken ailesi İstanbul'a taşınmıştır. Bu sebeple İstanbul'da yetişmiştir. İyi derece Fransızca bilen Rüşdi Efendi, mülazım iken Fransızların askeri nizamnamelerini Türkçeye çevirmiştir. Bundan dolayı da

³⁵⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 548.

³⁵⁸ Yayın Komisyonu, "Mehmed Emin Paşa (Kıbrıslı)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 136.

³⁵⁹ Kemal Çiçek, *a.g.m.*, s. 464.

kendisine “mütercim” denilmiştir.³⁶⁰ Kolağası rütbesi ile uzun yıllar Rumeli, Anadolu ve Suriye’de görevlerde bulunmuştur. 1839’da miralay, 1843’te ise Rumeli ordusuna mirliya olmuştur. Dar-ı Şûrâ-yı Askeri’ye üye olduktan sonra 1845’te ferik rütbesine yükseltilmiştir. 1847 senesinde Hassa Ordusu müşiri 1848’de ise Dar-ı Şûrâ-yı Askeri reisi yapılmıştır. Serasker ve tekrar Hassa Ordusu müşiri olarak görevlendirildikten altı ay sonra görevinden istifa etmiştir. İstifasından sonra Tophane müşirligi, Meclis-i Ali üyeliği ve ardından reisliği görevlerinde bulunmuştur.³⁶¹

24 Aralık 1859 tarihinde Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa’nın azliyle yerine sadrazam olarak atanmıştır. Rüşdi Paşa’nın ilk sadrazamlığı İngiltere Kraliçesi Victoria’nın yazdığı mektupla bitmiştir. Şöyle ki Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa ile Kraliçe Victoria’nın arası çok iyidir. Kraliçe Victoria yazdığı mektupta üzüntüsünü yazıya dökünce Rüşdi Paşa, 27 Mayıs 1860 tarihinde azledilmiştir.

5 Haziran 1866 tarihinde ikinci kez sadrazam olarak atanan Rüşdi Paşa, çıkan Girit İsyanı ve çıkmak üzere olan Yunan Savaşı’na Rusların da müdahale edeceğini düşünerek kendi isteğiyle 11 Şubat 1867 tarihinde sadrazamlıktan istifa etmiş ve seraskerlik görevine geri dönmüştür.³⁶²

İlk sadrazam olarak atanmasının ardından on üç sene sonra 19 Ekim 1872 tarihinde üçüncü kez sadrazam olarak atanmıştır. Bu atamasından önce ise Adliye nazırı olarak da görevlendirilmiştir. Sadrazamlığı sırasında rüşvet mevzuları hakkında söylentiler çıkmıştır. Özellikle Mısır Hidivi İsmail Paşa, Rüşdi Paşa aleyhine entrikalar çevirmeye başlamıştır. Bu olaylar ile uğraşmak istemeyen Rüşdi Paşa 15 Şubat 1873 tarihinde sadrazamlıktan istifa etmiştir. Ancak bu kez istifası kabul edilmemiş ve azledilmiştir.

Osmanlı Devleti zor günler geçirmektedir. Sadrazam olarak görevde bulunan Mahmut Nedim Paşa, medrese öğrencilerinin yürüyüşlerinden sonra görevinden azledilmiş yerine ise en uygun isim olan Rüşdi Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. (12 Mayıs 1876) Sultan Abdülaziz, Rüşdi Paşa’ya sadrazam olduktan sonra “Sizi halk

³⁶⁰ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 550.

³⁶¹ Abdullah Saydam, “Mütercim Rüşdü Paşa”, *TDVİ*, c. 32, İstanbul, 2006, s. 202.

³⁶² Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 552.

istediği için görevlendirdim” demiştir.³⁶³ Bu cümlesinden Rüşdi Paşa’nın Sultan Abdülaziz tarafından istenmeyerek görevlendirildiğini anlamaktayız.

Sultan Abdülaziz’in planı olayların durulmasından sonra sadrazamlık makamına tekrar Mahmut Nedim Paşa’yı getirmektir. Rüşdi Paşa, Sultan Abdülaziz’in böyle düşüneceğini tahmin ettiğinden Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi ile birleşerek Sultan Abdülaziz’i tahttan indirmişlerdir. Yerine ise Şehzade Murat geçmiştir. Şehzade Murat’ın devleti yönetemeyecek durumda olduğu anlarda tek başına devleti Rüşdi Paşa yönetmiştir. Ancak II. Abdülhamit’in tahta geçmesinden sonra işler değişmiştir. II. Abdülhamit, Rüşdi Paşa’nın devlet işleriyle bir padişah gibi yakın olmasından rahatsız olmuştur. Görevinden azledilmemiş olmasına rağmen II. Abdülhamit’in kendisine güvenmemesinden rahatsız olmuştur. Kanuni Esasi’nin hazırlıklarının yapıldığı ve Tersane Konferansı’nın gerçekleştirileceği dönemde 19 Aralık 1876 tarihinde sadrazamlıktan istifa etmiştir. Mart 1878’de Meclis-i Ali üyesiyken Ali Suavi olayı üzerine sadrazamlıktan azledilen Sadık Paşa yerine 28 Mayıs 1878 tarihinde beşinci kez sadrazam olarak atanmıştır. Kendisinden önceki Sadrazam Sadık Paşa’yı Dahiliye nazırı olarak atamak istemesi ve yaşanan birkaç olay üzerine 4 Haziran 1878 tarihinde son kez sadrazamlıktan azledilmiştir. Şöyle ki Sultan Abdülhamit, Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi olayını hiç unutmamış ve bu konuda Rüşdi Paşa’ya güvenmemiştir.

Sultan Abdülaziz’in öldürülmesi olayında suçlu bulunmuştur ve tutuklanmasına karar verilmiştir. Ancak o dönemde hasta olduğundan dolayı İstanbul’a sevk edilmeyerek İzmir’e gönderilmiştir. Orada da sorgulandıktan sonra Manisa’ya sevki yapılmış ve görülen mahkemede herhangi bir ceza almamıştır. Nisan 1882’deki vefatına kadar hayatını Manisa’da geçirmiştir.³⁶⁴

3.8. KEÇECİZADE MEHMET FUAT PAŞA

17 Ocak 1815 tarihinde İstanbul’da doğmuştur. Babası ünlü şairlerden Keçecizade İzzet Molla’dır. Annesi Hibetullah Hanım da oldukça bilinen bir sülaledendir. Mehmet Fuat Efendi öğrenim hayatını İlmiye sınıfında sürdürmek amacıyla Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Ancak işler Mehmet Fuat Efendi’nin ailesinin istediği şekilde olmamıştır. Babası Keçecizade İzzet Molla, Sivas’a

³⁶³ Abdullah Saydam, a.g.m., s. 202.

³⁶⁴ Abdullah Saydam, a.g.m., s. 203.

sürülünce Mehmet Fuat Efendi de mecburiyetten Mekteb-i Tıbbiye'ye girmiştir. Öğrenim dilinin Fransızca olması nedeniyle burada da Fransızca öğrenmiştir. Tıbbiyeden 1834 senesinde “Doktor Yüzbaşı” rütbesi ile mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından bir dönem Trablusgarp'a gitmiştir.³⁶⁵

Mezun olduktan üç sene sonra Reşit Paşa ile tanışması onun kaderini değiştirmiştir. Reşit Paşa sayesinde Bâb-ı Âlî tercüme odasına girmiştir. Küçük yaştan beri dillere merakı olan Mehmet Fuat Efendi, doktorluk ve askerlik mesleklerini bir kenara bırakarak çok sevdiği işi yapmaya başlamıştır. Bu sayede hızlı bir şekilde yükselmiştir. 1839 senesinde ise Bâb-ı Âlî Mütercim-i Evvelliğine tayin olmuştur. 1841 senesinde Mehmet Şefik Paşa'nın Londra Büyükelçisi olarak atanması ile Mehmet Fuat Efendi de büyükelçiye başkâtip olarak atanmıştır. Londra'da görev yaptığı süre boyunca çalışma arkadaşı olan Ali Efendi ile Osmanlı Devleti'nin çıkarları için uğraşmışlardır. Londra'da birlikte görev almalarının yanında burada muhabbetlerini ilerletmişler ve iyi bir arkadaş olmuşlardır.³⁶⁶ İspanya Kraliçesi'nin İstanbul'a atamasını duyurması adına bir mektup göndermiştir. Sultan Abdülmecid ise tebrik mektubu yazılmasını emretmiştir. Bu mektubu gönderme görevi ise Mehmet Fuat Efendi'ye verilmiştir. Mehmet Fuat Efendi bu görev sayesinde bir ay Madrid'de daha sonra da Portekiz'de vakit geçirmiştir. İstanbul'a döndüğünde ise Divan-ı Hümayun tercümanı olarak görevine başlamıştır.³⁶⁷

18 Şubat 1847 tarihinde Divan-ı Hümayun amedciliğine atanan Mehmet Fuat Efendi 1848'de asayişin sağlamak amacıyla Bükreş'e gitmiştir. Macar ve Leh milliyetçilerinin Osmanlı Devleti'ne sığınmasının ardından Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkiler gerilmiştir. Mehmet Fuat Efendi ise büyükelçi sıfatıyla Rus Çarı ile görüşmekle görevlendirilmiştir. 5 Ekim 1849 tarihinde Petersburg'a ulaşan Mehmet Fuat Paşa, Rus Çarı ile görüşmüş ve problem barış yoluyla çözülmüştür. Bu olayın ardından ise Fuat Efendi sadaret müsteşarlığı görevi ile ödüllendirilmiştir.³⁶⁸ Rusya'daki soğuk iklime alışkın olmayan Fuat Paşa'nın romatizmal şikayetleri başlayınca hekimler tarafından ılıca tedavisinin uygulanmasına karar verilmiştir. Bu nedenle bir süre Bursa'da ikamet etmiştir. Bursa'da ikamet ettiği esnada Şirket-i

³⁶⁵ Orhan F. Köprülü, “Fuat Paşa, Keçecizade”, *TDVİ*, c. 13, İstanbul, 1996, s. 202.

³⁶⁶ Hasan Acar, “Tanzimat Dönemi Siyasi Liderlerinden Biri Olarak Keçecizade Mehmet Fuat Paşa”, *Analytical Politics Dergisi*, c.1, sy.1, 2020, ss. 6.

³⁶⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 557.

³⁶⁸ Yayın Komisyonu, “Fuat Paşa (Keçecizade)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 465.

Hayriye'nin kurulmasını sağlamıştır. Aynı zamanda Ahmet Cevdet Efendi ile birlikte Türkçedeki gramer kitabının eksikliği konusunda çalışmalar yapmışlardır. Ahmet Cevdet Efendi ise yaptıkları istişareler sonucunda *Kavad-i Osmaniye* adlı bir eser hazırlamıştır.³⁶⁹

Sadrazam Reşit Paşa'nın emriyle 1852 senesinde hem Tanzimat uygulamaları hem de miras işlerini halletmek amacıyla Mısır'a gönderilmiştir. Burada bir süre ikamet eden Fuat Paşa Mısır'dan döndükten sonra 9 Ağustos 1852 tarihinde Hariciye nazırı olarak atanmıştır. O dönemde Fransız yanlısı olması nedeniyle Rusya'dan Fuat Paşa'ya karşı büyük tepkiler oluşmaya başlamıştır. 1853 senesinde Prens Mençikof'un, Fuat Paşa'yı ziyaret etmemesi üzerine Fuat Paşa yaklaşık yedi ay süren Hariciye nazırlığı görevinden istifa etmiştir. 1854 senesinde Meclis-i Âlî-i Tanzimat'a başkan olarak atanmıştır. 1855 senesinde ise vezir rütbesi alan Fuat Paşa, ikinci kez Hariciye nazırı olarak atanmıştır. Bu görevi de 1856 senesinde istifa ile bitirmiştir. Ardından tekrar Meclis-i Âlî-i Tanzimat'a başkan olarak atanmıştır. 1858 senesinde Ali Paşa'nın üçüncü defa Sadrazam tayin edilmesi ile Fuat Paşa da üçüncü kez Hariciye nazırı olmuştur. 1860 senesinde çıkan Suriye – Lübnan İsyanını bastırmak üzere Şam'a gönderilmiştir. Şam valisi olarak görev yaptığı süre boyunca isyana karışan birçok devlet adamını idam ettirmiştir. Fuat Paşa Şam'da görev yaptığı esnada Sultan Abdülmecid vefat etmiş yerine ise Sultan Abdülaziz geçmiştir. Sultan Abdülaziz, Meclis-i Vâlâ ile Meclis-i Âlî-i Tanzimat'ı birleştirerek 14 Temmuz 1861 tarihinde Fuat Paşa'yı bu meclise başkan olarak atamıştır.³⁷⁰ Ali Paşa tekrar Sadrazam olarak atandığında ise Fuat Paşa da dördüncü defa Hariciye nazırı olmuştur. Bu görev süresi 3 ay 17 gün kadar sürmüştür. 22 Kasım 1861 tarihinde sadareten ayrılan Ali Paşa'nın yerine Fuat Paşa Sadrazam olmuştur. Ali Paşa ise Hariciye nazırı olarak atanmıştır. Kısacası aralarındaki görevleri değişmişlerdir. Fuat Paşa, Sadrazam olarak atandığında Şam'da olmasından dolayı Yusuf Kamil Paşa yerine sadaret kaymakamı olarak görev yapmıştır. Yaklaşık bir ay sonra da İstanbul'a dönerek Sultan Abdülaziz'in huzuruna çıkmıştır.³⁷¹ Fuat Paşa'nın ilk sadrazamlık süresi 1 yıl 1 ay 10 gün sürmüştür. Bu süre içerisinde Fuat Paşa, ekonomi konuları ile ilgilenmiştir. 6 Ocak 1863 tarihinde ise kendi isteğiyle

³⁶⁹ Ali Haydar Bayat, *Hekim-Devlet Adamı Keçecizade Mehmet Fuat Paşa*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, s. 12.

³⁷⁰ Yayın Komisyonu, "Fuat Paşa (Keçecizade)", s. 465.

³⁷¹ Yılmaz Öztuna, *Keçecizade Fuat Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 35.

sadrazamlıktan istifa etmiştir. Fuat Paşa'nın ardından ise Yusuf Kamil Paşa Sadrazam olarak atanmıştır. Sadrazamlığın ardından bir ay kadar Meclis-i Vâlâ'da görev yapan Fuat Paşa ardından serasker olarak atanmıştır. Seraskerlik o dönem Harbiye nazırlığı olarak geçmektedir.³⁷² Sultan Abdülaziz 346 yıl sonra Mısır'a ayak basan ilk padişahlardan olmuştur. Sultan Abdülaziz'in bu seyahatine Serasker Fuat Paşa da eşlik etmiştir. Bu seyahat süresinde Sultan Abdülaziz, Fuat Paşa'yı iyice tanımış hatta kendisini çok sevmiştir. Bunun için kendisine “yaver-i ekrem” unvanını vermiştir. 1 Haziran 1863 tarihinde ise seraskerlik makamının muhafaza edilmesi ile birlikte Mehmet Fuat Paşa ikinci defa Sadrazam olarak atanmıştır.

Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinin mimarı Mehmet Fuat Paşa'dır. Avrupa ilk kez Osmanlı padişahını ve 3 şehzadesini görmüştür. Avrupa seyahati esnasında Şehzade Murat'a, Kraliçe Victoria'nın 19 yaşındaki kızı teklif edilmiştir. Ancak Fuat Paşa bu durumun Osmanlı Devleti içerisinde İngiltere nüfuzunun artmasına sebep olacağından dolayı karşı çıkmıştır. Bu seyahatin sonucunda Fuat Paşa'nın kalp problemi ortaya çıkmıştır. Bir süre arkadaşı Yusuf Kamil Paşa'nın evinde dinlenmiştir.³⁷³

İkinci sadrazamlık süresi 3 yıl süren Fuat Paşa, Sultan Abdülaziz'in azli Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın kızıyla evlenmek istemesine muhalefet ettiği gerekçesiyle gerçekleşmiştir (Haziran 1866). Şubat 1867'de Ali Paşa'nın Sadrazam olmasıyla birlikte Fuat Paşa da beşinci defa Hariciye nazırı olarak atanmıştır. Hariciye Nazırlığının yanında Sadaret Kaymakamlığı da yapan Fuat Paşa'nın sağlık sorunları gitgide artmıştır. Kalp hastalığından muzdarip olan Fuat Paşa'ya hekimler kışı geçirmesi için Niş şehrini önermişlerdir. Kışı geçirmek için Niş şehrine giden Fuat Paşa, 12 Şubat 1869 tarihinde vefat etmiştir.³⁷⁴

3.9. YUSUF KAMİL PAŞA

1808 senesinde Arapkir'de doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybeden Yusuf Kamil Efendi, amcası Gümrükçü Osman Paşa'nın himayesi altına girmesiyle hayatı değişmiştir. Okumaya her zaman meraklı olan Yusuf Kamil Efendi bu konuda kendisini geliştirmiştir. 1833 senesinde Mısır'a giderek Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın hizmetinde bulunarak burada Fransızca öğrenmiştir. Kavalalı Mehmet Ali

³⁷² Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, s. 37.

³⁷³ Yılmaz Öztuna, *Tanzimat Paşaları Ali ve Fuat Paşalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s. 216.

³⁷⁴ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 567.

Efendi kendisini çok sevince kızı Zeynep Hanım ile Yusuf Kamil Paşa'yı evlendirmiştir. Ancak işler Mısır'da Yusuf Kamil Efendi için zorlaşmıştır. Vali Abbas Paşa, Yusuf Kamil Efendi'yi eşinden ayırmak ve mallarına el koymak için uğraşsa da Sadrazam Mustafa Reşit Paşa bu duruma izin vermemiş ve 1849 senesinde Yusuf Kamil Efendi'yi İstanbul'a çağırmıştır.³⁷⁵

İstanbul'a eşi Zeynep Hanım ile giden Yusuf Kamil Efendi devlet kademelerinde gün geçtikçe ilerlemiştir. 1854 senesinde ise Meclis-i Vâlâ başkanı olarak atanmıştır. Fuat Paşa'nın ilk kez sadrazam olduğu zamana kadar Yusuf Kamil Paşa birçok kez Meclis-i Vâlâ başkanı olarak bu makamda bulunmuştur. Kasım 1861'de Fuat Paşa sadrazam olarak atandığında ise Yusuf Kamil Paşa sadaret kaymakamı olmuştur. Sadaret kaymakamlığı yaptığı süre boyunca ekonomi konuları ile uğraşmıştır. Hatta zor bir durumda kendi hazinesinden altın bağışlayarak ekonominin etkilenmemesi için uğraşmıştır. 1863'te Fuat Paşa, sadrazamlıktan istifa edince Yusuf Kamil Paşa'da tüm görevlerinden istifa etmiştir. Padişah, Fuat Paşa yerine Yusuf Kamil Paşa'yı sadrazam olarak önerse de Yusuf Kamil Paşa, bu göreve yeterli olmadığını söyleyerek teklifi geri çevirmiştir. Sultan Abdülaziz aslında Yusuf Kamil Paşa'nın bu iş için çok değerli bir devlet adamı olduğunu bildiği için onu İstanbul dışına sürmekle tehdit etmiştir. Yusuf Kamil Paşa da endişelerini Sultan Abdülaziz ile paylaşmıştır. Ardından ise 5 Ocak 1863 tarihinde sadrazamlık teklifini kabul etmiştir.³⁷⁶

Sadrazamlık süresi, Sultan Abdülaziz'in Fuat Paşa'yı Mısır Seyahati sonrasında tekrar sadrazam olarak ataması sebebiyle 4 ay 27 gün sürmüştür (1 Haziran 1863). Kendisi ise tekrar Meclis-i Vâlâ başkanı olarak atanmıştır.³⁷⁷ 1869 senesinde Şûrâ-yı Devlet başkanı olmuştur. 1869 – 1873 seneleri arasında toplam üç kez Şûrâ-yı Devlet başkanlığına getirilmiştir. Ardından Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nazırı da olmuştur. Bu görevlerini artan kalp hastalığı nedeniyle tam olarak yerine getirememiştir. Bir süre Mısır'da dinlenen Yusuf Kamil Paşa, 1875 senesinde görevlerinden istifa etmiştir. 30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip ölmesine çok üzülen Yusuf Kamil Paşa'nın hasta ve yorgun kalbi bu üzüntüye daha fazla dayanamamıştır ve 10 Ekim 1876 tarihinde Bebek'teki yalısında

³⁷⁵ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 569.

³⁷⁶ Süleyman Beyoğlu, "Kamil Paşa, Yusuf", *TDVİ*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 283.

³⁷⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 570.

vefat etmiştir. Eşiyle birlikte yaptırdıkları “Zeynep Kamil Hastanesi”nin bahçesine defnedilmiştir.³⁷⁸

Yusuf Kamil Paşa siyasi hayatının yanında Fransızca’dan Türkçe’ye çevirdiği eserlerle de tanınmaktadır. Ayrıca eşi Zeynep Hanım ile birlikte birçok hayır kurumu yaptırarak örnek bir devlet adamı olmuştur.

3.10. MAHMUT NEDİM PAŞA

Eski vezirlerden Gürcü Mehmet Necip Paşa’nın oğludur.³⁷⁹ 1818 senesinde İstanbul’da doğan Mahmut Nedim Efendi, eğitimi tamamlandıktan sonra devlet memuru olmuştur. Sadaret ve hariciye müsteşarlıkları yaptıktan sonra 1855 senesinde Sayda valisi olarak atanmıştır. Aynı sene içerisinde Şam ve İzmir valilikleri de yapan Mahmut Nedim Paşa, 1858 senesinde İstanbul’a dönmüş ve Tanzimat Meclisi’ne üye olmuştur.³⁸⁰ Mayıs 1858’de Hariciye nazırı Fuat Paşa ile Paris’e giderek nazır vekili olarak görev almıştır. 30 Ağustos 1858 tarihinde Ticaret nazırı olarak göreve başlayan Mahmut Nedim Paşa, 1859’un son ayında görevinden azledilmiştir. Hemen arkasından ise kendi isteği doğrultusunda Trablusgarp valisi olarak atanmıştır. Trablusgarp’ta yedi sene valilik yapan Mahmut Nedim Paşa, 18 Haziran 1867 tarihinde Meclis-i Vâlâ üyesi olarak atanmış ve İstanbul’a dönmüştür.³⁸¹

İstanbul’a döndükten sonra devlet kademesinde hızlı bir yükselişe geçen Mahmut Nedim Paşa, önce Deavi nazırlığına, 1868 senesinde Sadaret müsteşarlığına daha sonra ise Bahriye nazırlığına atanmıştır. Devlet görevlerinde bulunduğu sürede Sultan Abdülaziz’in takdirini kazanan Mahmut Nedim Paşa, Ali Paşa’nın ölümü üzerine 8 Eylül 1871 tarihinde sadrazam olarak atanmıştır. Göreve geldikten sonra Ali Paşa’nın çevresindeki herkesi saraydan uzaklaştırmıştır. Aldığı kararlar ile hem Abdülaziz’in hem de halkın tepkisini çekmiştir. Mahmut Nedim Paşa, Rus siyaseti izlemiştir. Akıl hocası ise Rusya’nın İstanbul elçisi Ignatiyev’dir. Rusya’ya olan bu bağlılığı nedeniyle “Nedimof” lakabını almıştır. Tanzimatçıların izlediği Avrupa siyasetinden uzaklaşarak yönünü Rusya siyasetine çevirmesi sadrazamlık görevinin bitmesine neden olmuştur. 31 Temmuz 1872 tarihinde sadrazamlıktan azledilen

³⁷⁸ Süleyman Beyoğlu, a.g.m., s. 284.

³⁷⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Mahmud Nedim Paşa*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1940, s. 1.

³⁸⁰ Recep Yılmaz, “Mahmud Nedim Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 69.

³⁸¹ Ali Akyıldız, “Mahmud Nedim Paşa”, *TDVİ*, c. 27, Ankara, 2003, s. 374.

Mahmut Nedim Paşa, Kastamonu valisi olarak atanmıştır. Yerine ise Mithat Paşa geçmiştir.³⁸² Kastamonu'ya vali olarak atanmış olmasına rağmen bir ay sonra Trabzon'a sürgün edilmiştir. Burada da bir süre kalan Mahmut Nedim Paşa, 15 Ekim 1873 tarihinde Adana valisi olarak atanmıştır. İki yıl Adana'da kalan Mahmut Nedim Paşa, 1875 senesinde azledilerek Şûrâ-yı Devlet Başkanı olarak atanmıştır. İstanbul ise Hersek İsyanı ile uğraşmaktadır. Mahmut Nedim Paşa kendisine güvenerek bu meseleyi kolaylıkla halledebileceğini söylediği için 26 Ağustos 1875 tarihinde ikinci defa sadrazam olarak atanmıştır. Göreve atandığında Hersek İsyanı'nı Rusya'nın yardımları ile kolayca çözümleyeceğini düşündüğü için bu mesele üzerinde çok durmamış ve kendisini Osmanlı Devleti'nin mali işlerine vermiştir. Hazırladığı yeni bütçeyi ise Rus elçi Ignatiyev ile hazırlamıştır. Mahmut Nedim Paşa, bütçe hazırlamak ile uğraştığı sürede Hersek İsyanı Bosna'ya sıçramıştır. Bunun üzerine Mahmut Nedim Paşa, Ignatiyev'in tavsiyesi ile Andrassy Notası'nı kabul etmiştir. Bunun üzerine ise Bulgarlar ayaklanmıştır. İsyancıların ele başları yakalansa da araya giren Ignatiyev sayesinde serbest bırakılmışlardır. Bunun üzerine isyan hareketleri güçlenmiş ve 1876 İhtiali yaşanmıştır. Bu durum İstanbul'u zora sokmuştur. Mahmut Nedim Paşa'nın Ruslara olan bağlılığına sinirlenen medrese öğrencileri Nedim Paşa'yı azlettirmek için yürüyüşlere başlamışlardır. Gösterilerin etkisinin artması neticesinde ise 11 Mayıs 1876 tarihinde Mahmut Nedim Paşa ikinci defa sadareten azledilmiştir.³⁸³

Azlından sonra, önce Çeşme'ye ardından ise Sakız Adası'na gönderilmiştir. II. Abdülhamit'in tahta geçmesinden sonra atadılan Mahmut Nedim Paşa bir süre Musul valiliği yapmış, 1879 senesinde ise Dahiliye nazırı olarak ataması yapılmıştır. Bu görevi esnasında hastalanan Mahmut Nedim Paşa görevini aksatmaya başlayınca emekli olmuştur. Emekli olduktan yaklaşık 2 ay sonra ise yani 14 Mayıs 1883 tarihinde vefat etmiştir.

3.11. AHMET ŞEFİK MİTHAT PAŞA

Asıl adı Ahmet Şefik olsa da tarih kitaplarına Mithat Paşa olarak geçmiştir. Rivayetlere göre Mithat adı kendisine Babıali divan kaleminde verilmiştir.1822 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Babası Hacı Eşref Bey'dir. Kendisi de 10 yaşında hafız olmuştur. Aldığı eğitimlerden sonra devlet memuru olarak işe başlamıştır.

³⁸² Recep Yılmaz, a.g.m., s. 69.

³⁸³ Ali Akyıldız, a.g.m., s. 575.

Cami eğitimi aldığı esnada Arapça ve Farsça öğrenen Mithat Paşa, devlet memuru olduktan sonra ise Fransızca öğrenmiştir.³⁸⁴ 1842 – 1849 seneleri arasında Şam’da, Konya’da ve Kastamonu’da kâtip olarak çalışmıştır. 1858 senesinde Avrupa’da altı ay kadar kalmıştır. Bu süre içerisinde hem dilini geliştirmiş hem de görgüsünü geliştirmiştir. 24 Eylül 1859 tarihinde ise Meclis-i Vâlâ Başkâtibi olarak göreve başlamıştır.

Ocak 1861’de vezir rütbesi ile Balkanların en sorunlu vilayetlerinden olan Niş’e vali olarak atanmıştır. Burada görev aldığı süre içerisinde Niş’e yollar, köprüler yaptırmıştır. Aynı zamanda bölgedeki eşkıyalığın sebeplerini araştırmış ve çözüme kavuşturmuştur. Bölgede yaşayan Hristiyan ve Müslüman halk arasında uyum sağlamıştır. Bu yaptıkları Bâb-ı Âlî’de duyulunca Prizren’in yönetimi de Mithat Paşa’ya verilmiştir. Prizren’in en büyük sorunlarından olan kan davalarının önüne geçmek için silah taşımayı yasaklamıştır. Bölgedeki sorunlar tam anlamıyla çözümlenmediğinden Ali ve Fuat Paşalar tarafından İstanbul’a çağırılmıştır. Üç devlet adamı oturarak, Silistre, Niş ve Vidin’in birleştirilmesine karar vermişlerdir. Yeni çıkan vilayetin adı ise “Tuna” olmuştur. 1864 senesinde ise Tuna adındaki yeni vilayetin valisi olarak atanan Mithat Paşa, bölge için uğraşmaya devam etmiştir. Yaptığı her şey Bâb-ı Âlî tarafından memnuniyetle karşılanmaktaydı. Kısacası Tuna valiliği Mithat Paşa’nın yıldızının parlamasına sebep olmuştur.³⁸⁵

Tuna valiliği esnasında yaptığı güzel işler karşısında Mithat Paşa’yı çekemeyen de çok kişi olmuştur. Bu kişiler Mithat Paşa için “İkinci Mehmet Ali olacak” diyerek Sultan Aziz’in aklını karıştırmaya çalışmışlardır. Sultan Aziz ise bu söylemlere hiç takılmamıştır. Çıktığı Avrupa seyahatinden dönüşünde Mithat Paşa tarafından Peşte’de karşılanan Abdülaziz; bir gece Vidin’de, iki gece ise Rusçuk’ta kalarak bölgeyi yakından inceleme fırsatı bulmuştur. Gördükleri karşısında da Mithat Paşa’yı takdir etmiştir.

Mithat Paşa, 1868 senesinde İstanbul’a çağırılmıştır. Yaptığı işlerin bir ödülü olarak kendisi Şûrâ-yı Devlet Reisliğine getirilmiştir. Bir daha da Tuna’ya dönememiştir. Yeni görevini de ustalıkla yerine getiren Mithat Paşa’dan valilik konusunda yararlanılmak istenmiştir. Bu nedenle Bağdat valisi olarak atanmıştır.

³⁸⁴ Hakkı Göktürk-Salih Özkan, *Mithat Paşa*, Teknisyenlerin Sesi Dergisi Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1961, s. 3.

³⁸⁵ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 579.

1869 – 1872 seneleri arasında bölgede valilik yapan Mithat Paşa, imar ve inşaa faaliyetlerine başlamıştır. Bölgede tarımı geliştirmek için büyük çaba göstermiştir. Ayrıca Dicle ve Fırat arasında vapur taşımacılığının yapılmasına vesile olmuştur. Tuna valiliği yaptığı esnada çıkarttığı “Tuna Dergisi” gibi Bağdat’ta da “ez- Zevra” adında Türkçe ve Arapça bir dergi çıkartmıştır.³⁸⁶

Tanzimat’ın en büyük paşalarından olan Ali Paşa’nın vefatından sonra yerine geçen Mahmut Nedim Paşa, Mithat Paşa’nın baskı altında kalmasına neden olmuştur. Baskılar yüzünden zor günler geçiren Mithat Paşa, 1871 senesinde istifasını sunarak İstanbul’a dönmüştür. Nedim Paşa karşısında oluşan muhalefetin lideri olan Mithat Paşa, Edirne valisi olarak İstanbul’dan gönderilmek istenmiştir. Edirne’ye doğru hareket etmeden önce padişahın huzuruna çıkan Mithat Paşa’ya Padişah, Nedim Paşa’dan memnun olmadığını hissettirmiştir. Bunun üzerine 31 Temmuz 1872 tarihinde Mithat Paşa’nın birinci sadrazamlık dönemi başlamıştır.

Mithat Paşa, sadrazam olarak atandıktan sonra valilik görevlerindeki başarıyı gösterememeye başlamıştır. Bu durumu kendisi de fark etmiştir. Özellikle Padişah’ın karşısında devlet adabından uzak, laubali davranışları hoş karşılanmamıştır. Daha sonra Nedim Paşa’nın hazırlamış olduğu yeni bütçeyi “Nedim Paşa’nın yalancı bütçesi” olarak tanımlamıştır. Sultan Aziz ise Mithat Paşa’ya inanmamıştır. Bu olayların üzerine Mithat Paşa, 19 Ekim 1872 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir. İlk görev süresi 2 ay 18 gün olmuştur.³⁸⁷

Mithat Paşa, sadrazamlıktan azledildikten sonra dört sene boyunca farklı görevlerde bulunmuştur. Öncelikle birkaç aylığına Adalet nazırlığına getirilmiştir. Daha sonra bu görevinden azledilerek Selanik valisi olarak atanmıştır. Bu görev süresi de 3 ay sürmüştür. 21 Ağustos 1875 tarihinde ikinci defa Adalet nazırı olarak atanmıştır. Sadrazam Nedim Paşa’nın, Hersek olaylarında bir şey yapamaması ve bütün süreci Rus elçisi Ignatiyev’e bırakmış olması üzerine Mithat Paşa, 28 Kasım 1875 tarihinde görevinden istifa etmiştir. Ardından gerçekleşen talebe olayları ile işin içinden çıkılamayacak hale gelmiştir. Nedim Paşa sadrazamlıktan azledildikten sonra ise yerine 12 Mayıs 1876 tarihinde Rüşdü Paşa atanmıştır. Ancak 30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdülaziz’e yapılan darbe neticesinde sultan tahttan indirilip öldürülmesinin ardından ise yerine V. Murat geçmiştir. V. Murat’ın tahta geçtikten

³⁸⁶ Gökhan Çetinsaya-Ş. Tufan Buzpınar, “Midhat Paşa” *TDVİ*, c. 30, İstanbul, 2005, s. 8.

³⁸⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 583.

sonra başlayan ruhsal bunalımları neticesinde ise 31 Ağustos 1876 tarihinde tahttan indirilmesi ile yerine kardeşi II. Abdülhamit geçmiştir. II. Abdülhamit tahta geçtikten sonra saltanatı kaldıracağı ve cumhuriyeti getireceği söylentileri tüm İstanbul'da yayılmaya başlamıştır. II. Abdülhamit'in tahta geçişinden sonra ise Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası sayılan Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması çalışmalarına başlanmıştır. Kurulun başına ise Mithat Paşa geçmiştir. Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa'nın, Kanuni Esasi'ye muhalif olması nedeniyle Mithat Paşa, 19 Aralık 1876 tarihinde ikinci kez sadrazam ilan edilmiştir. Hazırlanan Kanun-ı Esasi ise 23 Aralık 1876'da Tersane Konferansı'nda ilan edilmiştir. Tersane Konferansı, Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir hadisedir. Birçok Avrupalı devlet çıkacak olan Osmanlı – Rus savaşını engellemek için orada toplanmışlardır. Yeni anayasalarını ilan eden Mithat Paşa ise Avrupalı devletlerin barış tekliflerini reddetmiştir. Sonucunda ise Osmanlı tarihi için büyük bir yıkım olarak belirtilen 1877 – 1878 Osmanlı Rus Savaşı diğer bir bilinen ismiyle 93 Harbi başlamıştır.³⁸⁸ Bu olaylar neticesinde Mithat Paşa 5 Şubat 1877 tarihinin erken saatlerinde görevinden azledilerek bir gemiye bindirilmiş ve İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Bir süre Avrupa'da kalan Mithat Paşa, 1878'in son aylarında affedilerek Suriye'ye vali olarak atanmış, İstanbul'a girmesi ise yasaklanmıştır. İki yıl burada çeşitli hizmetlerde bulunan Mithat Paşa, 1880 senesinde Aydın'a vali olarak atanmıştır. O dönemlerde İzmir Aydın'a bağlı bir yer olarak geçmektedir. Mithat Paşa burada Urla, Seferihisar, Çeşme yollarını yapmış, asayiş düzenlemiş, sanat okulu açmıştır. Ancak Sultan II. Abdülhamit bazı devlet adamları tarafından hala Mithat Paşa'ya karşı kışkırtılmaktadır. Neticesinde Mithat Paşa ve ailesinin öldürülmesine karar verilmiştir. Mithat Paşa, bu durumu yakın dostlarından öğrenince Fransa'ya sığınma talebinde bulunmuştur. Fransa ise Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bozmak istemediği için teklifi reddetmiştir. Mithat Paşa, İstanbul'a getirilerek Yıldız mahkemesinde Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi hususunda yargılanmaya başlamıştır. Yargılamanın sonucunda idam cezasına çarptırılmış olsa da II. Abdülhamit cezasını ömür boyu hapse çevirmiştir. Mithat Paşa, Arabistan'a sürülerek burada hapis hayatı yaşamaya başlamıştır. Ancak üç yıl hapiste kalan Mithat Paşa, 8 Mayıs 1884 gecesini boğularak idam edilmiştir. Ölümü İzmir'de yaşayan ailesine bildirilmiştir. Mithat Paşa'nın

³⁸⁸ Tahsin Özcan, "Midhat Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 210.

kemikleri ise 1951 senesinde Celal Bayar tarafından İstanbul'a getirilerek defnedilmiştir.³⁸⁹

³⁸⁹ Gökhan Çetinsaya-Ş. Tufan Buzpınar, a.g.m., s. 10.

4. BÖLÜM: KANUN-I ESASİ'DEN İMPARATORLUĞUN SONUNA: 1876-1917 YILLARI SADRAZAMLARI

Tezin dördüncü bölümünde 1876'da I. Meşrutiyetin ilanından 1917 yılında Said Halim Paşa'nın sadrazamlığına kadarki dönem ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşındaki durumuna da değinilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1876 yılında toplanan İstanbul Konferansı'nın kararlarını reddetmesi ile birlikte Rusya ve Osmanlı Devleti bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiştir. Ayrıca Ermeniler de bu dönemde isyan etmişlerdir. Osmanlı ordusu bu savaşta yenilmiştir ve Ayatefanos Antlaşması imzalanmıştır. Ancak antlaşmanın maddelerine göre Rusya sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirebilecek şartlara ulaşmıştır. İngiltere ise bu durumu kabul etmeyerek araya girmiştir. Rusya'nın güçlenmesi karşısında Avrupa devletleri 1878 Berlin Konferansını düzenlemiş, konferans sonunda antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmanın sonunda birçok Balkan ülkesi bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

1871 yılında Fransa Tunus'u, 1882 yılında ise İngiltere Mısır'ı işgal etmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti toprak kayıpları yaşamaya devam etmiştir. 1897 yılında Bizans'ı tekrar kurmak isteyen Yunanlar Girit'te isyan başlatmışlardır. Mustafa Kemal bu savaşa katılmak için okuldan kaçmıştır. Osmanlı ordusu bu savaşta büyük bir başarı elde etmiştir ve sonucunda İstanbul Antlaşması imzalanmıştır.

Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri tarafından II. Abdülhamit karşıtı bir grup İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Fransız ihtilalinin düşüncelerini kendilerine örnek alan cemiyet II. Meşrutiyet'in ilanını istemişlerdir. Bu amaç uğruna isyan eden cemiyet üyeleri II. Abdülhamit'e istediklerini yaptırmışlar ve II. Meşrutiyet ilan edilerek meclis tekrar açılmıştır. Meşrutiyet yönetimine karşı olan bir grup tarafından 31 Mart Olayı denilen ayaklanma başlatılmıştır. Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından isyan bastırılmıştır. Bu olaydan sonra II. Abdülhamit tahttan indirilmiş yerine Sultan Mehmet Reşat geçmiştir. Bu dönemden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti nüfuzunu güçlendirmiştir.

1870 yılında siyasi birliğini kuran İtalyanlar diğer devletlerden geri kalmamak için sömürge faaliyetlerine başlamışlardır. Birkaç denemenin ardından kendi topraklarına yakın olan Trablusgarp'ı kendilerine hedef olarak görmüşlerdir. Osmanlı

Devleti'nden bu topraklar için imtiyaz isteyen İtalyanlar teklifleri reddedilince Trablusgarp'a 1911 yılında saldırmışlardır. İçlerinde Mustafa Kemal, Enver Paşa gibi komutanların olduğu bir grup vatansever gizlice bu topraklara girerek emperyalist devletlere karşı savaşmışlardır. Trablusgarp'ta istedikleri başarıya hızlıca kavuşamayan İtalyanlar Osmanlı hakimiyetinde olan 12 adaya saldırmışlardır. Bu saldırının ardından savaşın seyri değişmiştir. Tam bu zamanlarda ise Balkan Savaşı'nın başlamasıyla bölgede görev yapan askerler Balkanlarda görev yapmak üzere görevlendirilmişlerdi. Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'da bulunan son toprağını da bu şekilde kaybetmiş, savaş sonunda Uşi Antlaşması imzalanmıştır.

Balkanlarda kaybettiği toprakların ardından bölgedeki Balkan devletleri Osmanlı Devleti'ni o topraklardan tamamen atmak istemişlerdi. Amaçları Rusya'nın Panslavizm politikasını gerçekleştirmektir. Rusya'nın kışkırtmaları sonucunda Karadağ 1912 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Karadağ'ın ardından ise Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan da savaşa dahil olmuşlardır. Savaşın başladığında Osmanlı Devleti Trablusgarp Savaşı ile uğraşmaktaydı ve başka bir cepheden saldırı gerçekleşmesi karşısında hazırlıksız yakalanmışlardı. Osmanlı Devleti bütün cephelerde yenildiği gibi Bulgaristan Çatalca'ya kadar ilerlemişlerdir. Savaşa dahil olmamasına rağmen Arnavutların da ilan etmeleri karşısında Osmanlı Devleti ateşkes istemek zorunda kalmıştır. Savaş sonunda yapılan Londra Antlaşması'nda Bulgarlar karlı çıkmıştır. Kendi aralarında anlaşmazlığa düşen Balkan Devletleri arasında II. Balkan Savaşı denilen yeni bir mücadele başlamıştır. Osmanlı Devleti bu kargaşadan yararlanarak Edirne ve Meriç'e kadar olan toprakları tekrar ele geçirmiştir.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında kaybettiği yerlerin şokunu atlatamadan 1914 yılında başlayan dünya savaşı ile iyice paniğe kapılmıştır. 1914 yılında başlayıp 1918 yılında biten savaşı yıllardan beri gelen birçok sebebin birleşmesi ile başlamıştır. Görünürde savaş nedeni Avusturya-Macaristan İmparatoru Ferdinand ve eşinin bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi gösterilse de savaşın birçok özel sebebi de vardır. Devletin yıllardır süren sömürgecilik yarışları, 1789 Fransız ihtilali sonrasında başlayan milliyetçilik akımı, Rusya'nın Panslavizm politikası bu özel nedenlerin birkaçıdır. Savaşa katılan devletler İtilaf ve İttifak olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. İtilaf grubunda İngiltere, Fransa, Rusya yer alırken İttifak grubunda Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya gibi ülkeler bulunmaktadır. Savaşın ortasında ittifak grubunda yer alan İtalyanlar 1915 yılında İtilaf devletlerinin yanına

geçmiştir. Ayrıca savaş başladıktan sonra Osmanlı Devleti kaybettiği toprakları geri alma ümidiyle ittifak devletlerinin yanında savaşa dahil olmuştur. Savaşı İtilaf devletleri kazanmış olup bu savaş dünya tarihinde o zamana kadar gerçekleşmiş en kanlı savaş olmuştur. Dünya üzerinde birçok insanın etkilendiği bu savaşta Avrupa'nın siyasi haritası değişmiştir. Savaşı kaybeden devletlerin ödediği savaş tazminatları ise yıllar sonra gerçekleşecek savaşlara sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı esnasında Said Halim Paşa sadrazam olarak görev yapmaktaydı. Said Halim Paşa'dan sonra ise İttihat ve Terakki Partisi liderlerinden Talat Paşa sadrazam olmuştur. Ancak çalışmamız Said Halim Paşa'ya kadar olduğu için burada bitmiştir.

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla yeni cepheler açılmıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan kısmen rahatlasa da bu durum çok uzun sürmemiştir. Osmanlı Devleti açmış olduğu cephelerde büyük kayıplar vermiştir. Daha fazla dayanamayan İttifak devletleri ateşkes istemek durumunda kalmışlardır. 1918 yılında İttifak devletlerinin yenilgisi ile sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı sonunda İttifak devletleri ile şartları çok ağır olan antlaşmalar imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti yıkılış sürecine girmiştir. Osmanlı Devleti ile de Sevr Antlaşması imzalanmıştır. Şartları oldukça ağır olan bu antlaşma Anadolu'da başlayacak olan mücadelenin kıvılcımlarından olacaktır.

4.1. SAKIZLI AHMET ESAD PAŞA

1828 senesinde Sakız Adası'nda doğmuştur. Babası, Kol Ağası Mehmet Ağa'dır. Dönemin Kaptan-ı Deryası Halil Paşa'nın Sakız Adası'na yaptığı ziyaret esnasında keşfedilip İstanbul'a getirilmiştir. İstanbul'da Harp okuluna yazdırılan Ahmet Esat Efendi kurmay subay olarak mezun olmuştur. Yeni mezun olduğu dönemde ise Sadrazam Fuat Paşa'nın dikkatini çekmesiyle Paris sefiri ateşemiliteri olarak göreve başlamıştır. Ardından ise Paris'te Mektebi Osmani Müdürlüğüne geçirilmiştir. Devlet kademesinde hızla yükselirken askeri unvanları da yükselmiştir. Önce binbaşı daha sonra miralay olmuştur. Sultan Abdülaziz'in Paris ziyareti esnasında da 1867 senesinde mirliva rütbesine yükseltilmiştir. Mirliva olduktan sonra İstanbul'a dönen Ahmet Esat Efendi, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî azası ve reisi olmuştur. Yerine getirdiği çeşitli görevlerden sonra ise 1871'de serasker olmuştur. Şu ana kadar kendisine verilen görevleri başarılı bir şekilde yerine getiren Ahmet Esat Paşa,

1872’de Bahriye nazırı olmuştur. Aynı sene içerisinde Bahriye nazırlığının yanında ikinci kez serasker olarak atanmıştır.³⁹⁰

Dönemin sadrazamı Rüştü Paşa’nın sadrazamlıktan azledilmesinin üzerine boşalan makama 15 Şubat 1873 tarihinde Ahmet Esat Paşa getirilmiştir. Kendisinden önceki sadrazamlara baktığımızda kendisi oldukça genç bir yaş olan 45 yaşında sadrazam olmuştur. Yaptığı hatalar ise genç yaşına verilmiştir. Ahmet Esat Paşa’nın karşısında siyaseti çok iyi bilen devlet adamları vardır. Ahmet Esat Paşa ise onların yanında daha tecrübesiz kalmaktadır. Bu nedenle göreve geldikten 1 ay 20 gün sonra yani 15 Nisan 1873 tarihinde sadrazamlıktan azledilmiştir. Azledilen Ahmet Esat Paşa önce Konya valisi olarak görevlendirilmiş daha sonra ise Beşinci Ordu Müfettişliği göreviyle Suriye valisi olmuştur. 1875 senesinde ise ikinci defa Bahriye nazırı olarak atanmıştır.³⁹¹

Hersek İsyanının çıkması ile Osmanlı Devleti’nde işler karışmıştır. Dönemin sadrazamı Hüseyin Avni Paşa’nın elinden bir şey gelmeyince gözler tekrar Bahriye nazırı olarak görev yapan Ahmet Esat Paşa’ya çevrilmiştir. Padişahın kararıyla da 26 Nisan 1875 tarihinde ikinci defa sadrazam olarak atanmıştır. Ahmet Esat Paşa’nın sadrazam olarak atanmasıyla işler pek değişmemiştir. Üstelik bu sefer karşısında Mahmut Nedim Paşa vardır. Mahmut Nedim Paşa ile Padişah’ın arası oldukça iyidir. Hersek İsyanının bastırılmadığını gördüğünde ise Padişah’a “*Ben sadarette olsam bu isyan 15 – 20 günde bastırırım.*” demesiyle sadrazamlık mührü Ahmet Esat Paşa’dan alınarak 26 Ağustos 1875 tarihinde Mahmut Nedim Paşa’ya verilmiştir.³⁹² Ahmet Esat Paşa toplamda beş ay yirmi sekiz gün sadrazamlık yapmıştır. Oldukça dürüst bir insan olarak bilinen Ahmet Esat Paşa, 200 bin kuruşluk sadrazamlık maaşını 50 bin kuruşa düşürmesiyle tanınmıştır.

İkinci kez sadrazamlıktan azledildikten sonra önce Nafia nazırı olan Ahmet Esat Paşa daha sonra Aydın valisi olmuştur. 28 Kasım 1875 tarihinde resmi bir ziyaretle Denizli’ye gitmiştir. Burada içtiği kahvenin ardından rahatsızlanarak vefat etmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda kahvenin içinde zehir bulunmuştur. Zehri koyduğuna karar verilen kişi ise idam edilmiştir.

³⁹⁰ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 593.

³⁹¹ Ali İhsan Gencer, “Ahmed Esad Paşa”, *TDVİ*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 64.

³⁹² Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 595.

4.2. ŞİRVANİZADE MEHMET RÜŞDİ PAŞA

Mehmet Rüşdi Efendi, 1828’de Amasya’da doğmuştur. Babası büyük mutasavvıflardan İsmail Siraceddin’dir. Şirvan Türklerinden olduklarından dolayı Mehmet Rüşdi Efendi, “Şirvanizade” olarak tanınmıştır. Babasından İslami yönde eğitim alan Mehmet Rüşdi Efendi, 1851 senesinde İstanbul’a gitmiştir. Hedeflerinden birisi Bayezid Camii’nde müderris olmaktır. İstanbul’da Vidinli Mustafa Efendi’den derslerini almaya devam etmiştir. Gereken eğitimi aldıktan sonra dönemin şeyhülislamı Meşrepzade Arif Efendi’nin oğlu Sıddık Efendi’ye ders vermeye başlamıştır. Sıddık Efendi, Mehmet Rüşdi Efendi’nin müderris ruusu verilmesine vesile olmuştur ve 1855 senesinde müderris olmuştur. Bir dönem kendisine verilen görevler nedeniyle Amasya’da ikamet eden Mehmet Rüşdi Efendi daha sonra İstanbul’a dönmüş ve devrin önde gelen devlet adamlarından Ali ve Fuat Paşalar ile tanışma fırsatı bulmuştur. 29 Temmuz 1860 tarihinde dönemin Hariciye Nazırı olan Fuat Paşa’nın yanında Şam’a gitmiştir. Fuat Paşa, Mehmet Efendi’nin bilgili, hoş sohbet birisi olmasından çok memnun olmuş ve onu devamlı yanında tutmuştur. 1861’de ise Mehmet Rüşdi Efendi, Meclis-i Ahkam-ı Adliye üyesi olarak atanmıştır.³⁹³

İstanbul’a ilk geldiği zaman müderris olmak isteyen Mehmet Rüşdi Efendi’nin şansı yaver gitmiş ve önemli devlet adamları onun önünün açılmasına vesile olmuştur. 1863 senesinde vezir rütbesine kavuşan Mehmet Rüşdi Paşa, Suriye valisi olarak atanmıştır. 10 Ekim 1865 tarihinde Evkaf-ı Hümayun nazırı olarak atanan Mehmet Rüşdi Paşa 1865’in sonlarında Maliye nazırı olmuştur. 5 Mart 1868 tarihinde ise Maliye nazırlığının yanında birde Hazine-i Hassa Nazırlığı ile görevlendirilmiştir.

Fuat Paşa’nın vefatından sonra sadrazam olan Ali Paşa tarafından 27 Şubat 1869 tarihinde Dahiliye nazırı olarak atanmıştır. Bu görevini sürdürürken Sadrazam Ali Paşa ile aralarının açılmasından dolayı Dahiliye nazırlığı görevinden azledilmiştir. 15 Aralık 1870 tarihinde ise ikinci kez Maliye nazırı olmuştur. 30 Ekim 1871 tarihinde bütün görevlerinden azledilip Amasya’da ikametine karar verilmiştir. Sürgünü sadece bir yıl sürmüş ve sonunda İstanbul’a dönebilmiştir. İstanbul’a geldikten bir ay sonra ise 5 Ağustos 1872 tarihinde Orman ve Maadin nazırı olmuştur. O dönemde Şeyhülislamlık makamı ile Evkaf Nezaretinin birleştirilmesi

³⁹³ Mehmet Ali Beyhan, “Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa”, *TDVİ*, c. 39, İstanbul, 2010, s. 209.

sonucunda ise bu nazırlığa geçmiştir. 16 Şubat 1873 tarihinde tekrar Maliye Nazırı olarak atansa da 15 Nisan 1873 tarihinde Sakızlı Ahmet Esat Paşa'nın yerine sadrazam olarak atanmıştır.

Sadrazam olduktan sonra çevresindeki kişilerce huy değiştirdiği düşünülen Mehmet Rüşdi Paşa özellikle Ahmet Cevdet Paşa tarafından kınanmıştır. Eski dostları ile arasını tamamen açmış ve Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesini isteyen Hüseyin Avni ve Mithat Paşa ile dost olmuştur. Sultan Abdülaziz durumu fark edince Mithat Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırınca suçun kendisinde kalmasını istemeyen Hüseyin Avni Paşa, Mehmet Rüşdi Paşa'nın Kanun-ı Esasi taraftarı olduğunu, Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip yerine Şehzade Murat'ı geçirmek istediğini anlatmıştır. Duydukları karşısında şaşırarak Sultan Abdülaziz 13 Şubat 1874 tarihinde Mehmet Rüşdi Paşa'yı sadrazamlıktan azletmiştir. Yerine ise Hüseyin Avni Paşa geçmiştir. Hüseyin Avni Paşa, sadrazam olduktan sonra Mehmet Rüşdi Paşa'yı Halep valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Halep'i İstanbul'a daha yakın bulan Hüseyin Avni Paşa daha sonra Mehmet Rüşdi Paşa'yı Hicaz valiliğine göndermiştir.³⁹⁴ Karahummaya yakalanan Mehmet Rüşdi Paşa, 23 Eylül 1874 tarihinde Taif'te vefat etmiştir.

4.3. HÜSEYİN AVNİ PAŞA

1820 senesinde Isparta'nın Gelendos köyünde doğmuştur. Babası Ahmet Efendi'dir. 16 yaşında babası tarafından İstanbul'da müderris olan dayısının yanına gönderilmiştir. Orada aldığı kısa bir eğitimden sonra 1837 senesinde Harbiye'ye girmiştir. 1842 senesinde mülazım rütbesi ile okuldan birincilikle ayrılmıştır. 1874 senesinde bu sefer de Erkan-ı Harbiye'ye girmiş, oradan da birincilikle Kolağası yani günümüzdeki yüzbaşı rütbesi ile 1849 senesinde mezun olmuştur. 1852 senesinde binbaşı rütbesi ile birinci muallim olarak göreve başlasa da Balkanlar'da duyulan ihtiyaçtan dolayı Şumnu'ya kaymakam olarak atanmıştır.³⁹⁵

Kırım Harbi çıkınca Balkanlar'dan dönmüş ve Kurmay Subay olarak görev yapmıştır. Savaş meydanında gösterdiği başarılar neticesinde Mecidî Nişanı almıştır. 1857 senesinde Kırım Harbi bitince ise Harbiye Mektebi nazırı olarak görevlendirilmiştir. Karadağ'da çıkan isyan sonucunda tekrar Rumeli'ye gidip isyanı sonlandırmıştır. 1862'de İstanbul'a döndüğünde ise Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Reisi

³⁹⁴ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 597.

³⁹⁵ Ali İhsan Gencer, "Hüseyin Avni Paşa", *TDVİ*, c. 18, İstanbul, 1998, s. 526.

olmuştur. Başarılı bir asker olan Hüseyin Avni Paşa'dan her alanda faydalanılmak istendiği için 1863 senesinde Hassa Ordusu müşiri ve kaymakamı yapılmıştır. Ancak aynı sene içinde bu görevinden azledilmiştir. Girit'te isyanın çıkması üzerine 1868 senesinde bölgeye gitmiştir. Döndüğünde ise Sadrazam Ali Paşa'nın kabinesinde Serasker olarak görevde bulunmuştur. Ali Paşa'dan sonra Nedim Paşa, Sadrazam olarak atanınca Seraskerlikten azledilmiştir. Azil nedenine ise Sultan Abdülaziz'in cuma selamlığına gittiği esnada oradaki kadınlardan birine laf atması gösterilmiş, bütün nişanları alınarak sürgün edilmiştir.³⁹⁶

Hüseyin Avni Paşa, memleketi Isparta'ya gönderilse de araya giren kişiler sayesinde on ay sonra affedilmiş ve İstanbul'a dönmüştür. Kısa bir süre sonra ise Aydın valisi olarak görevlendirilmiştir. Valilik görevini sürdürürken ise Bahriye nazırı olarak atanmış, 16 Şubat 1873 tarihinde ise ikinci serasker olmuştur.

Devletin içinde bulunduğu dönem itibariyle devlet görevlileri Tanzimat yanlısı ve Tanzimat karşıtı olarak gruplaşmaya başlamışlardır. Kendi fikirleri dışındaki kişileri İstanbul dışına gönderilmesi hatta görevlerinden azledilmesi için uğraşmaktaydılar. Bir grup Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek için plan yapmaktaydı. Hüseyin Avni Paşa bu grubun içindeydi ve öncelikle Sadrazam Sakızlı Esad Paşa'nın görevden azledilmesi için uğraşmıştır. Sadrazam görevinden azledilmiş göreve ise Hüseyin Avni Paşa'nın çevresinden birisi olan Şirvanizade Mehmet Rüşdi Paşa getirilmiştir. Bu grubun Sultan Abdülaziz'in hal'ini isteyen kişiler olduğu bilindiğinden Padişah bu yönde uyarılmıştır. Sultan Abdülaziz, grubun üyelerinden olan Mithat Paşa'yı İstanbul'dan gönderince Hüseyin Avni Paşa durumu görüşmek üzere Sultanın yanına gitmiş ve kendisini tahttan indirmek isteyen Mehmet Rüşdi Paşa olduğu yönde Padişahı ikna etmiştir. Buna inanan ve Hüseyin Avni Paşa'nın suçsuz olduğuna inanan Sultan Abdülaziz mührü 15 Şubat 1874 tarihinde Hüseyin Avni Paşa'ya vermiştir.³⁹⁷

Hüseyin Avni Paşa, sadrazam olduktan sonra ilk iş olarak Mehmet Rüşdi Paşa'yı İstanbul'dan göndermiştir. Ancak kendisinin rakipleri de boş durmamışlardır. Hüseyin Avni Paşa'nın mali konularda bir şey yapmadığı, akrabalarını önemli mevkilere atadığı söylentileri dolaşmaya başlamıştır. Bu söylentiler üzerine ise 25 Nisan 1875 tarihinde görevinden azledilmiş ve Aydın valisi olarak atanmıştır. Sağlık

³⁹⁶ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 600.

³⁹⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 602.

sorunları olduğunu söyleyen Hüseyin Avni Paşa görevinden istifa etmiş ve kaplıcalar için Paris'e gitmek istediğini söylemiştir. Hüseyin Avni Paşa'nın birçok Avrupa ülkesine gitmesi ise İstanbul'da "Sultan Abdülaziz'in hal'i için İngilizlerle anlaş"ı" söylentilerine sebep olmuştur. Bu söylentiler üzerine ise derhal İstanbul'a çağırılmış ve Konya valisi olarak atanmıştır. Hüseyin Avni Paşa'yı sürgünden döndüren yakın dostları bu sefer de Konya'ya gitmesine engel olmuşlardır ve 21 Ağustos 1875 tarihinde üçüncü kez Serasker olarak ataması yapılmıştır. Nedim Paşa'nın sadrazam olmasıyla bu görevinden azledilmiş ve 1 Ekim 1875 tarihinde Selanik valiliğine gönderilmiştir. Ancak Selanik'e gitmek istememesi üzerine ise Bursa valisi olarak atanmıştır. Nedim Paşa'nın sadrazam olarak atanması Tanzimat taraftarları tarafından hoş karşılanmamıştır ve medrese öğrencileri kışkırtılarak İstanbul'da eylemler başlamıştır. Eylemlerin ardı arkası kesilmeyince ise Mahmut Nedim Paşa görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Sadarete ise Mütercim Rüştü Paşa getirilmiştir. Hüseyin Avni Paşa ise tekrardan Serasker olarak atanmıştır. Sultan Abdülaziz'in hal'ini isteyen diğer devlet adamları da kabinede çeşitli görevlere getirilmiştir. Hüseyin Avni Paşa, Isparta'ya sürüldüğü için Sultan Abdülaziz'e kin beslemektedir ve derhal hazırlıklara başlamışlardır. Sultan Abdülaziz'in yerine ise Veliht Murat düşünülmüştür. 30 Mayıs 1876'da istedikleri darbeyi yapmışlar ve tahta Veliht Murat geçmiştir. Sultan Aziz ise saraydan gönderilmiştir. Haziran'ın ilk günlerinde odasında bilekleri kesilmiş bir şekilde ölü bulunmuştur. Serasker olarak görev yapan Hüseyin Avni Paşa, Padişahın katilini ilk öğrenen kişi olmuş ve doktorların inceleme yapmasına engel olmuştur. Abdülaziz'in kayınbiraderi olan Kolağası Çerkez Hasan Bey, Sultanın katillerinin öldürülmesi gerektiğini düşünmüş ve baş şüpheli olarak gördüklerini öldürmeye karar vermiştir. 16 Haziran 1876 tarihinde Mithat Paşa'nın konağında düzenlenen toplantıyı basan Çerkez Hasan, Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmüştür. Çerkez Hasan ertesi gün ise idam edilmiştir. II. Abdülhamit, Padişah olduktan sonra ise Çerkez Hasan'ı takdir etmiş ve bizzat kendisi mezarını yaptırmıştır.³⁹⁸

Hüseyin Avni Paşa, Anadolu'nun küçük bir köyünden çıkıp Sadrazam olmuş bir kişidir. Oldukça hırslı, çalışkan ve kindar birisidir. Asker olmasından dolayı görev yaptığı dönemler Osmanlı Ordusu için önemli olan bazı icraatları olmuş, erlerin talim usullerini değiştirmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Osmaniyye'nin eğitim dilini

³⁹⁸ Ali İhsan Gencer, "Hüseyin Avni Paşa", s. 527.

Türkçe yapmıştır. Ayrıca oldukça varlıklı bir kişidir. Hatta bu kadar varlıklı olmasının sebebi aldığı rüşvetlere bağlanmıştır.

4.4. İBRAHİM ETHEM PAŞA

1818 senesinde Sakız Adası'nda Rum bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Köle olarak İstanbul'a satılmaya getirilen İbrahim Ethem Efendi, küçük yaşlarda Hüsrev Paşa tarafından alınmıştır. Hüsrev Paşa da kölelikten gelme bir kişidir. O nedenle İbrahim Ethem Efendi'nin yetişmesi için büyük emek harcamıştır. Önce Müslüman yapılan İbrahim Ethem 12 yaşında Fransa'ya eğitime gitmiştir. Gittiği okulu birincilikle bitirmiş ve çok iyi seviyede Fransızca öğrenmiştir. Mezun olduğunda okulun mezuniyet töreninde Kral Louis'in önünde bir konuşma yapmıştır. Heyecandan olsa gerek konuşmasında dil bilgi hataları yapmıştır. Konuşmasının sonunda Kral Louis'ten bizzat özür dileyen İbrahim Ethem Efendi'ye Kral Louis: *“Ben böyle bir kusuru bir yabancı için değil bir Fransız için de affederim.”* demiştir.³⁹⁹ 1839 senesinde İstanbul'a döndükten sonra asker olmayı seçmiştir ve Mabeyn ferikliğine yükselmiştir. Aynı zamanda Sultan Abdülmecid'e Fransızca öğretmiştir.⁴⁰⁰ Daha sonra Tanzimat Meclisi'ne üye olarak seçilen İbrahim Ethem Efendi, 1853 senesinde bölgedeki karışıklıkları araştırmak amacıyla Sırbistan'a müfettiş olarak gitmiştir. Döndüğünde ise Mecidî Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

24 Kasım 1853 tarihinde vezir rütbesiyle Hariciye nazırlığına getirilmiştir. Ancak altı ay sonra kendi isteğiyle Tanzimat Meclisi üyeliğine dönmüştür. 1859 senesinde Ticaret nazırlığına atanmış olan İbrahim Ethem Paşa, 1861 senesinde görevini başarıyla sürdüremediğine dair yapılan araştırmalar sonucunda görevden azledilerek Meclis-i Vâlâ üyesi olmuştur. 1863 senesinde Yusuf Kamil Paşa sadrazam olunca onun kabinesinde tekrar Ticaret nazırı olarak atanmıştır. Ticaret nazırlığının yanında Maarif ve Nafia nazırlıkları da İbrahim Ethem Paşa'ya bırakılmıştır. 1866 senesinde ise bütün nazırlık görevleri elinden alınmış ve Tırhala valisi olarak ataması yapılmıştır. 1867 senesinde Yanya valiliği yapsa da bir sene sonrası Şûrâ-yı Devlet üyeliği ile İstanbul'a dönmüştür. Bir sürede Şûrâ-yı Devlet

³⁹⁹Mustafa Furkan Ulusoy, “Bir Biyografi Denemesi: İbrahim Edhem Paşa (1818- 1893)”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 4, Aralık 2020, ss. 1239-1240.

⁴⁰⁰ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 608.

Reisliği yapan İbrahim Ethem Paşa, 1870’de Adliye nazırı, 1871’de Nafia nazırı, 1876’da ise Berlin elçisi olmuştur.⁴⁰¹

23 Aralık 1876 tarihinde gerçekleşen Tersane Konferansı’na İbrahim Ethem Paşa da katılmıştır. Mithat Paşa burada Avrupalı devletler ile anlaşmaya varamamış ve 93 Harbi çıkmıştır. Savaşın ilk günlerinden itibaren Osmanlı Devleti zor durumda kalmıştır. Bu nedenle 5 Şubat 1877 tarihinde Mithat Paşa azledilerek yerine İbrahim Ethem Paşa Sadrazam olmuştur. Sadrazamlığı döneminde 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı yaşanmıştır. Savaş esnasında etkisiz kaldığı göz önüne alındığından 11 Ocak 1878 tarihinde Sadrazamlıktan azledilmiştir. Bir süre hiçbir görevde bulunmayan İbrahim Ethem Paşa daha sonra Viyana elçisi olarak atanmıştır. 26 Şubat 1883 tarihinde Dahiliye nazırı olarak atanmıştır. Doğu Rumeli’nin Bulgaristan tarafından işgali üzerine Küçük Sait Paşa kabinesi düşmüştür. Bu nedenle de İbrahim Ethem Paşa, 24 Eylül 1885 tarihinde görevinden ayrılmıştır. Daha sonra emekliye ayrılan İbrahim Ethem Paşa emeklilik yıllarını İstanbul’da geçirmiş ve 20 Mart 1893 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁰²

4.5. AHMET HAMDİ PAŞA

1826 senesinde İstanbul’da doğmuştur. Babası Yahya Bey’dir. Şeyhülislam Arif Efendi’nin kızıyla evlenmiştir. İbrahim Ethem Paşa’nın kethüdasıdır.

Bâb-ı Âlî kalemlerinde yetiştikten sonra Evkaf ve Maliye nazırı olarak atanmıştır. Sonrasında Aydın, Tuna ve Suriye’de valilik yapmıştır. Dahiliye nazırı olarak görev yaptığı esnada ise İbrahim Ethem Paşa sadrazamdır. İbrahim Ethem Paşa’nın görevinden azledilmesi üzerine 11 Ocak 1878 tarihinde Ahmet Hamdi Paşa sadrazam olarak atanmıştır. Sadrazamlık döneminde pek bir etkisi yoktur. 93 Harbi devam etmektedir ve Ahmet Hamdi Paşa’da etkisiz kalmıştır. Bu nedenle görevinden istifa etmek istemiştir. Ancak II. Abdülhamit tarafından istifası kabul edilmemiş ve 4 Şubat 1878 tarihinde azledilmiştir. Sadrazamlığı sadece 24 gün sürmüştür.⁴⁰³

Görevinden azledildikten sonra da çeşitli görevlerde bulunan Ahmet Hamdi Paşa, 1885 senesinde Beyrut’ta hayatını kaybetmiştir. Mezarı da Beyrut’tadır.

⁴⁰¹ Mustafa Furkan Ulusoy, a.g.m., s. 1241.

⁴⁰² Mahir Aydın, “Edhem Paşa, İbrahim”, *TDVİ*, c. 10, İstanbul, 1994, s. 419.

⁴⁰³ Nazım Tektaş, a.g.e., s. 610.

4.6. AHMET VEFİK PAŞA

Ahmet Vefik Paşa'nın doğum tarihi hakkında farklı bilgiler vardır. Doğduğu dönem tahtta II. Mahmut'un olduğu bilinmektedir. Torunu, Ahmet Vefik Paşa'nın doğum yılı olarak 1823 senesini vermiş olsa da vefat ettiğinde yaşının yetmişleri geçtiği göz önüne alınırsa daha erken bir tarihte doğmuş olma ihtimali bulunmaktadır. Aynı zamanda Batılı müellifler doğum yılını 1812'ye kadar götürmektedir. Ahmet Vefik Paşa için Rum ve Bulgar asıllı olduğu söylene de bu doğru değildir. Ahmet Vefik Paşa, Bulgar Türklerindendir. Soyadlarının “Tarhanoğulları” olduğu bilinmektedir. Hatta ünlü edebiyatçı Abdülhak Hamid Tarhan ile akrabadır.⁴⁰⁴

İstanbul doğumlu olan Ahmet Vefik Efendi, eğitimine de İstanbul'da başlamıştır. Ancak lise eğitimi sırasında Paris'e gitmiştir. Ahmet Vefik Efendi'nin Paris'e gitme sebebi babasının işidir. Babası Ruhuniddin Efendi, Mustafa Reşit Paşa'nın tercümanıdır ve babası iş nedeniyle Paris'e gidince yanında oğlu Ahmet Vefik Efendi'yi de götürmüştür. Burada Fransızcanın yanında Latince ve Grekçe de öğrenmiştir. Ahmet Vefik Efendi 1837 senesinde İstanbul'a dönüp Tercüme Odası'nda işe girmiştir. 21 Şubat 1840 tarihinde ise Londra elçiliğine atanan Şefik Efendi'nin elçi kâtabi olarak Londra'ya gitmiştir. Burada kusursuz bir şekilde İngilizce öğrendikten sonra Sırbistan'a gitmiştir. Devlet kademesinde hızlı bir şekilde yükselen Ahmet Vefik Efendi 1851 senesinde Encümen-i Daniş'e aza olmuştur. 1851 senesi bitmeden ise Tahran sefiri olarak atanmıştır. 1854 senesinde Mustafa Reşit Paşa sayesinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye azası olarak atanmıştır. 3 sene bu görevini yaptıktan sonra ise 14 Mart 1857 tarihinde Bala rütbesi alarak Devai nazırı olmuştur. Takvimler 1860 senesini gösterdiğinde ise Paris elçisi olmuştur. Burada elçilik yaptığı süre boyunca tiyatrolara gitmiştir. 1861 senesinde bu görevinden azledilen Ahmet Vefik Paşa, Evkaf nazırı olmuştur. 1862'de Divan-ı Muhasebat'a başkan olarak atanmıştır. 1864 senesinde Balkanlar'da çıkan karışıklıkları incelemek amacıyla kurulan ekipte yer almıştır. Anadolu sağ kol müfettişi olarak atanan Ahmet Vefik Paşa, Bursa'ya geldiğinde bölgenin imarı için uğraşmıştır. Ancak bu durum bölgedeki bazı esnafın hoşuna gitmemiştir. Gelen şikayetler nedeniyle 1865 senesinde emekli edilmiştir. Eylül 1871'e kadar emekli hayatı yaşamıştır. Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde kısa sürelerle

⁴⁰⁴ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 613.

Sadaret Müsteşarlığı ve Maarif Nazırlığı yapmıştır. Boş kaldığı dönemlerde ise birçok eser ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birisi *Lehçe-i Osmanî*'dir.⁴⁰⁵ 1876 senesinde Petersburg Oryantalistler Kongresi'nde Türkiye'yi temsil eden Ahmet Vefik Paşa ayrıca Türk Tatar Seksiyonu'nun başkanı olmuştur.

Sultan Abdülaziz'in on altı yıllık saltanatının on yılında herhangi bir görevde bulunmamıştır. II. Abdülhamit'in saltanatının ikinci yılında ise yeni açılacak olan Meclis-i Mebusan'a Başvekil olarak atanmıştır. Meclis-i Mebusan'ın ilk Başvekili olarak tarihe geçmiştir (5 Şubat 1878). Ahmet Vefik Paşa, kendisine Sadrazam denilmesini istememiş kendisini Başvekil olarak görmüştür. Görev yaptığı sürelerde Osmanlı Devleti savaşlarda yenilmiştir. Halk ise "Başvekil oldu da ne oldu?" diye soruyordu. II. Abdülhamit'e giden bir jurnalde ise Rumeli muhacirlerinin Ahmet Vefik Paşa'yı kullanarak II. Abdülhamit'i tahttan indireceklerini yazması onun azledilmesine sebep olmuştur (8 Nisan 1878). İlk Başvekillik süresi iki ay dokuz gündür. Azledildikten sonra yaklaşık on ay hiçbir görevde bulunmayan Ahmet Vefik Paşa, 1879'da Bursa valisi olmuş ve daha önceden başlattığı imar faaliyetlerine devam etmiştir.⁴⁰⁶ Ahmet Vefik Paşa, Bursa'da okullar açmış ve kız çocuklarının okula gönderilmesi için ailelere tavsiyelerde bulunmuşlardır. Yine Bursa'da bir tiyatro kurdurmuş ve çeviri yapılan oyunları oynanmasına vesile olmuştur. Bu nedenle devlet nişanı ile ödüllendirilmiştir. Ahmet Vefik Paşa'yı takdir edenler kadar hatasını arayanlar da vardır ve bu şikayetlerini Padişah'a iletmışlerdir. Yapılan şikayetlerden birisi de Bursa'daki devlet memurlarını zorla tiyatroya gönderdiği yönündedir. Üç sene yedi ay kadar Bursa valiliği görevini yapan Ahmet Vefik Paşa 6 Ekim 1882 tarihinde görevinden azledilmiştir. Ahmet Vefik Paşa 30 Kasım'a kadar herhangi bir görevde yer almamıştır ve sonunda 30 Kasım 1882 tarihinde ikinci defa Başvekil olarak atanmıştır. Ancak ikinci Başvekillik görevi sadece 48 saat sürmüştür ve 1 Aralık 1882 tarihinde tekrar azledilmiştir. Bu görev Ahmet Vefik Paşa'nın son görevidir. Bundan sonraki hayatını Rumelihisarı Harap Köşkü'nde geçirmiştir. 9 sene burada yaşayan Ahmet Vefik Paşa kitapları ile uğraşmıştır. 1 Nisan 1891 tarihinde hayatını kaybeden Ahmet Vefik Paşa'nın vefat haberi 2 Nisan 1892 tarihinde gazeteler ile halka duyurulmuştur.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Abdullah Uçman, "Ahmed Vefik Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 165 – 166.

⁴⁰⁶ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 616.

⁴⁰⁷ Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *TDVİ. C. 2*, İstanbul, 1989, s. 149.

4.7. MEHMET SADIK PAŞA

Mehmet Sadık Efendi 1826'da İzmir'de doğmuştur. Babası İzmir'de müftüdür. Aldığı eğitimler sonucunda İzmir Gümrüğü'nde işe başlamıştır. Burada Fuat Paşa ile tanışmış ve kendisine bambaşka bir yol açılmıştır.⁴⁰⁸ Daha önceden Arapça ve Farsça öğrenen Mehmet Sadık Efendi, gümrükte çalıştığı esnada Fransızca öğrenmeye çalışmıştır. Bu çabası da Fuat Paşa'nın dikkatini çekmiştir.

Bir süre sonra İstanbul'a giden Mehmet Sadık Efendi Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'nda işe başlamıştır. 26 Temmuz 1857 tarihinde Beyrut emlak tahririne memur olarak ataması yapılmıştır. 1860 senesinde Yanya'da çıkan arazi anlaşmazlıklarını çözmek üzere görevlendirilmiştir. 27 Nisan 1861 tarihinde Selanik emlak emanetine getirilmiştir. Uzun yıllar bu tip mali görevlerde bulunan Mehmet Sadık Paşa 18 Şubat 1869 tarihinde Maliye nazırı olarak atanmıştır. 28 Nisan 1869 tarihinde vezirlik rütbesine yükselen Mehmet Sadık Paşa, 8 Ağustos 1870 tarihinde ise Evkaf nazırı olmuştur. 24 Ekim 1870 tarihinde görevinden azledilmesi üzerine ise Aydın valiliğine atması yapılmıştır. 11 ay kadar Aydın'da bulunan Mehmet Sadık Paşa, 22 Eylül 1871 tarihinde ikinci defa Maliye nazırı olarak atanmıştır. Yüksek faiz nedeniyle kabine toplantısında Mahmut Nedim Paşa ile ters düşmüş ve 13 Kasım 1871 tarihinde görevinden azledilmiştir. 7 ay kadar herhangi bir göreve ataması yapılmayan Mehmet Sadık Paşa 1872 senesinde tekrar Aydın'a gönderilmiştir. Yaşanan kabine değişikliği ile sadrazam olarak Mithat Paşa atanmıştır ve onun kabinesinde üçüncü defa Maliye nazırı olmuştur. Daha sonra tekrar görevinden ayrılmıştır ve Şirvanizade'nin sadrazamlığı döneminde Rusumet emanetine atanmıştır. Banka faaliyetleri için 1874 senesinde Paris'e gönderilen Mehmet Sadık Paşa, Avrupa'ya sürülen Mithat Paşa ile görüşmesinin engellenmesi için 5 Şubat 1877 tarihinde Tuna valiliğine sevk edilmiştir.⁴⁰⁹

İstanbul'a döndükten sonra yeni açılan meclise İstanbul mebusu olarak girmiştir. Mecliste saltanat yanlısı olduğunu ifade ettiği bir konuşma yapmıştır. 11 Ocak 1878 tarihinde ise ikinci defa Rusumet nazırı olmuştur. 18 Nisan 1878 tarihinde Nafia nazırlığına da devam etmesi durumu ile Başvekil olarak atanmıştır. Başvekilliği döneminde Balkanlar'daki sorunlar ve Berlin Kongresi ile ilgilenmiştir. Ali Suavi olayının yaşanmasından sonra ise 28 Mayıs 1878 tarihinde görevinden

⁴⁰⁸ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 619.

⁴⁰⁹ Kemal Beydilli, "Sadık Mehmed Paşa", *TDVİ*, c. 35, İstanbul, 2008, s. 398.

azledilmiştir. Ayrıca II. Abdülhamit tarafından İstanbul'dan sürülmüştür. Kendisine teklif edilen birçok valilik görevini reddetmiştir. Daha sonra 12 Haziran 1878 tarihinde Rodos ve Sakız Adası valiliklerine sevk edilmiştir. Bu görevini üç sene sürdürmüştür. Sakız Adası'nda bir banka kurması ve adayı açık liman haline getirmesi İstanbul'da hoş karşılanmamıştır. Yaşanan depremde ise ada büyük oranda hasar görmüştür. Yaşanan bu gelişmelerden sonra 16 Nisan 1881 tarihinde görevinden istifa etmiştir. İstifası önce kabul edilmemiş ve bir süre bekletilmiştir. 4 Haziran 1881 tarihinde ise II. Abdülhamit'in emri ile görevinden azledilmiştir. Görevden alındıktan sonra Limni'ye gönderilen Mehmet Sadık Paşa, 1901 senesinde Limni'de hayatını kaybetmiştir. Vefat ettiğinde 75 yaşlarındadır.⁴¹⁰

4.8. MEHMET ESAT SAFFET PAŞA

1815 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiş olan Mehmet Esat Efendi'nin babası Sürmene eşrafından Mehmet Hulusi Ağa'nın oğludur. Önce mahalle mektebinde eğitim gören Mehmet Esat Efendi daha sonra Bayezid Camii medresesinde eğitim görmeye devam etmiştir. Aldığı eğitimlerin ardından Divan-ı Hümayun kaleminde çalışmaya başlamıştır. Memur olarak çalışmaya başladığı dönemde Fransızca öğrenmiştir. Memuriyeti sırasında Reşit Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Reşit Paşa'nın sevgisini kazandıktan sonra da çeşitli görevlerde bulunmaya başlamıştır.⁴¹¹

Divan-ı Hümayun'da "Saffet" mahlası verilen Mehmet Esat Saffet Efendi, Temmuz 1833'de Tercüme Odası'nda görev almaya başlamıştır. 1937'de mütercim-i evveli olmuştur. 1838 senesinde Divan tercümanlığı vekili olarak atanmıştır. Takvim-i Vekayi'nin Fransızca çıkarılmasına karar verildiğinde bir ekip oluşturulmuş, bu ekibin başına da Mehmet Esat Saffet Paşa getirilmiştir. Daha önce vekilliğini yapmış olduğu Divan tercümanlığına 1840'da bu sefer bizzat olarak atanmıştır. 1842'de Bükreş'e gönderilen Mehmet Esat Saffet Efendi, 1845'te ise Hariciye kâtibi olmuştur. Dönemin Padişahı Sultan Abdülmecid, Fransızca öğrenmek isteyince ona hoca olarak Mehmet Esat Saffet Efendi seçilmiştir. Sadece Abdülmecid'e değil, aynı zamanda Padişah'ın kızı ve şehzade Murat'a da Fransızca dersleri vermiştir. On yıl Mabeyin Kâtibi olarak sarayda kalan Mehmet Esat Saffet

⁴¹⁰ Ahmet Kavas, "Mehmet Sadık Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 182.

⁴¹¹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 621.

Efendi 1855’de Hariciye Nezareti Müsteşarı olmuştur. Meclis-i Ali-i Tanzimat’ta üyelikler yaptıktan sonra ise 10 Temmuz 1860 tarihinde Hariciye nazırı vekili olarak Şam’a gönderilmiştir. 18 Temmuz 1861’de ise Ticaret nazırı olmuştur. 16 Şubat 1863 tarihinde vezirlik rütbesi ile “Paşa” olan Mehmet Esat Saffet Paşa, Meclis-i Vâlâ reisliğine atanmıştır. Aynı yıl içinde tekrar Ticaret nazırı, daha sonra da Paris sefiri olmuştur (1865). 14 Mayıs 1867’de üçüncü kez Ticaret nazırı olmuştur. Bir süre Maarif nazırı olarak da görev almıştır. Toplamda altı kez Hariciye nazırlığı, üç kez da Maarif nazırlığı yapmıştır. Hariciye nazırlığına 19 Şubat 1878 tarihinde dördüncü kez atanan Mehmet Esat Saffet Paşa, Ayastefanos Antlaşması’nı imzalamak zorunda kalmıştır. 20 Mayıs 1878’de yaşanan Çırağan Sarayı’na yapılan baskın sonucunda Başvekil olarak görev yapan Sadık Paşa görevden azledilmiştir. O dönemde Başvekil olarak kimseye güvenilmediğinden bir süre kimse seçilmemiştir. Sonunda 4 Haziran 1878 tarihinde Hariciye nazırlığı görevine devam etmesi koşulu ile Sadarete getirilmiştir.⁴¹²

6 ay Sadarete kalan Mehmet Esat Saffet Paşa sadrazamlığının ilk dönemlerinde Berlin Antlaşması’nı imzalamak zorunda kalmıştır. Dış siyaset konularında II. Abdülhamit ile ters düşmesi neticesinde sultan tarafından 4 Aralık 1878 tarihinde hem Sadrazamlıktan hem de Hariciye nazırlığı görevlerinden azledilmiştir. İstanbul’dan uzaklaştırılmak için 1878 senesinin sonunda Paris sefiri olarak atanmıştır. İstanbul’a döndükten sonra 1879 senesinde beşinci kez 1882 senesinde altıncı kez Hariciye nazırlığı yapmıştır. Altıncı Hariciye nazırlığı görev süresi sadece iki gündür.

68 yaşına geldiğinde sağlık problemleri başlayan Mehmet Esat Saffet Paşa, 16 Kasım 1883’de bağırsak kanserinden hayatını kaybetmiştir. Mezarı Sultan Mahmut türbesindedir. Üç oğlu olan Mehmet Esat Saffet Paşa’nın cenaze masrafları II. Abdülhamit tarafından karşılanmıştır. Ayrıca üç oğlu da çeşitli devlet görevlerinde bulunmuşlardır.⁴¹³

4.9. TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA

Çocukluk yılları hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak Çerkez olduğu, Kafkasya’da ailesi ile yaşarken bir Rus taarruzunda ailesini kaybettiği ve köle olarak satıldığı bilinmektedir. 1821 ile 1826 seneleri arasında dünyaya geldiği

⁴¹² Azmi Özcan, “Saffet Mehmed Esad Paşa”, *TDVİ*, c. 35, İstanbul, 2008, s. 468.

⁴¹³ Azmi Özcan, a.g.m., s. 469.

düşünülmektedir ancak kesin bir bilgi yoktur. İstanbul'a köle olarak geldikten sonra Kıbrıslı Tahsin Bey tarafından satın alınmıştır. Tahsin Bey'in sarayında yetişmiştir. Burada iyi bir eğitim aldığı bilinmektedir. "Tunuslu" denmesinin sebebi ise bir dönem Tunus'a gönderilip, orada uzun yıllar yaşadktan sonra yine Tunus'ta ünlenmesidir.⁴¹⁴ Tunus'a gittiğinde 13 yaşlarındadır. Tunus'ta Arapça öğrenmiş ve Hazine­dar Mustafa Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Askerlik mesleğinde ilerlemek isteyen Hayrettin Efendi kısa sürede adını duyurmuştur. Tanıştığı Fransız subaylar sayesinde Fransızca öğrenen Hayrettin Efendi; 1846 senesinde miralay, 1850 senesinde ise mirliva ve süvari askerleri komutanlığına atanmıştır.⁴¹⁵ 1855 senesinde feriklik rütbesine yükseltlen Hayrettin Paşa, 1857 senesinde Tunus'ta Bahriye müdürü olarak atanmıştır. 1862 senesine kadar bu görevini sürdürmüş ve donanmayı ıslah etmeye gayret göstermiştir.

1857 senesinde imzalanan, Tunus'un Tanzimat Fermanı olarak görülen Ahdü'l-Eman'ın hazırlanmasında ve ilan edilmesinde büyük rol oynamıştır. Bunun devamı olarak da 1860 senesinde Tunus anayasasını düzenlenmesinde aktif rol almıştır. Bir süre Meclis-i Ekber'de başkanlık yapan Hayrettin Paşa, Tunus'un dış politikası konusunda Hazine­dar Mustafa Paşa ile ters düşmüştür ve bütün görevlerinden azledilmiştir. 1862 senesinde azledilen Hayrettin Paşa 1869 senesine kadar herhangi bir devlet görevinde bulunmamıştır. 1869 senesinde ise Milletlerarası Maliye Başkanı olarak atanmıştır. 1873 senesine gelindiğinde Tunus'ta ulaşabileceği en yüksek mevki olan vezir-i ekberliğe getirilmiştir. Bu görevi esnasında Tunus'un modernleşmesi için elinden geleni yapmıştır. Hayrettin Paşa burada gerçekleştirdiklerinden ötürü "Tunus'un Rönesans Babası" olarak tanımlanmıştır.⁴¹⁶

Hayrettin Paşa'yı sevenler kadar yaptıklarını hoş karşılamayanlar da vardır. Bunlardan birisi de Tunus Bey'idir. Hayrettin Paşa'nın Bâb-ı Âlî'ye yakın olmasını istemediği için 1877'de vezir-i ekberlikten istifa etmiştir. Tunus Bey'ini rahatsız eden olaylardan birisi de Hayrettin Paşa'nın 93 Harbi esnasında Osmanlı Devleti'ne yaptığı yardımlardır. Bu nedenle Hayrettin Paşa baskı görmeye başlamıştır. Ağustos 1878'de Padişah tarafından İstanbul'a davet edilen Hayrettin Paşa'ya vezirlik rütbesi

⁴¹⁴ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 624.

⁴¹⁵ Atilla Çetin, "Hayreddin Paşa, Tunuslu", *TDVİ*, c. 17, İstanbul, 1998, s. 57.

⁴¹⁶ Ensar Kıvrak, "Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde Reform Önerileri: Hukuk Devleti Bağlamında Bir İnceleme", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, c. 5, sy. 3, Aralık 2019, s. 198.

verilmiştir. Hayrettin Paşa'nın yaklaşık olarak 50 sene Tunus'ta yaşadığı bilinmektedir. Önce Meclis-i Ayan üyeliğine getirilen Hayrettin Paşa daha sonra ise Maliye Komisyonu başkanlığına atanmıştır. İstanbul'a geldikten dört ay sonra yani 4 Aralık 1878 tarihinde sadrazamlığa getirmiştir. II. Abdülhamit'in Hayrettin Paşa'yı seçmesinin nedeni ise Yeni Osmanlılar ile bir bağlantısının olmamasıdır. Hayrettin Paşa'nın Türkçeyi çok iyi bilmemesi ve yazı dilini anlamaması sorunlara yol açmaya başlamıştır. Onun haricinde Berlin Antlaşması'nın çözümlenmemiş yanlarını halletmiştir. Mahkemelerin yeniden düzenlenmesi, taşra yönetimlerinin düzeltilmesi, Saray'ın güçlenmesi için uğraşmıştır.⁴¹⁷ Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerin gerisinde kalmasını gururuna yediremeyen Hayrettin Paşa sık sık vekilleri uyarmaya başlamıştır. Ayrıca diğer ülkelerde gördüklerini Osmanlı Devleti'ne getirmeye çalışmıştır. Bu durumda vekiller arasında kendisine bir muhalif grup oluşmasına neden olmuştur. Hatta bu muhalif grup sık sık “Efendimiz bu Arap oğlunu sadrazamlıkta neden tutuyor.” demeye başlamıştır. Hayrettin Paşa aslen Çerkez'dir ancak Tunus'ta 50 sene kaldığından Arap olarak kabul ediliyordu. II. Abdülhamit'e ise Hayrettin Paşa hakkında birçok jurnal gitmeye başlamıştır. Bu nedenle sekiz ay sadrazamlık yapan Hayrettin Paşa, 29 Temmuz 1879 tarihinde azledilmiştir.⁴¹⁸ Azlinden sonra yenilikler konusunda II. Abdülhamit ile defalarca görüşmüştür. II. Abdülhamit, 30 Kasım 1880 tarihinde Hayrettin Paşa'ya ikinci kez sadrazamlık teklifinde bulunsa da o bu teklifi kabul etmemiştir.

Hayrettin Paşa bir daha resmi bir görevde bulunmamış ve II. Abdülhamit'e istendiği zaman danışmanlık yapmış ve layihalar vermiştir. Bu emekleri neticesinde ise II. Abdülhamit tarafından Paşa'ya nişanlar verilmiştir. Bundan sonraki hayatında ise hatıralarını yazmıştır. 1886 senesinde hastalanınca öleceğini anlamış ve vasiyetini hazırlamıştır. Vasiyetini mühürledikten sonra Sultan Abdülhamit tarafından açılmasını istemiş ve bu isteği de yerine getirilmiştir. 30 Ocak 1890 tarihinde vefat eden Hayrettin Paşa, İstanbul'un Eyüp ilçesine defnedilmiştir. 1968 senesinde ise kemikleri Tunus'a götürülmüştür.

4.10. AHMET ARİFİ PAŞA

1830'da İstanbul'da doğmuştur. Babası eski Hariciyecilerden Mehmet Şakip Paşa'dır. Babasının “Paşa” olması nedeniyle birçok özel eğitim almıştır. Arapça,

⁴¹⁷ Atilla Çetin, a.g.m., s. 58.

⁴¹⁸ Nazım Tektaş, a.g.e., s. 628.

Farsça, Fransızca, Coğrafya, Tarih, Ekonomi Politik ve Jeoloji dersleri özel hocalardan aldığı derslerdir. Divan-ı Hümayun'da çalışmaya başladığında yaşı sadece on beştir. Babası Viyana elçisi olarak atanınca ise Ahmet Arifi Efendi'de babasının kâtibi olarak Viyana'ya gitmiştir. Bu vasıtaıyla Avrupa kültürünü de görmüştür. 1843'te İstanbul'a döndükten sonra Tercüme Odası'nda çalışmaya başlamıştır. Uzun yıllar bu görevde bulunan Ahmet Arifi Efendi Viyana, Paris Antlaşmaları gibi önemli toplantılarda bulunmuştur. Takvimler 1871 senesini gösterdiğinde ise Hariciye Nezareti müsteşarlığına getirilmiştir.⁴¹⁹

Mithat Paşa sadrazam olarak atanınca Ahmet Arifi Efendi ise 1872 senesinde Viyana Büyükelçisi olarak atanmıştır. Görevini tamamlayıp İstanbul'a döndükten sonra vezirlik rütbesine kavuşan Ahmet Arifi Paşa, 1874 senesinde Hariciye nazırı olmuştur. Ahmet Arifi Paşa'nın Sultan Abdülaziz ile olan yakınlığı Sadrazam Hüseyin Avni Paşa'yı memnun etmemiştir ve Arifi Paşa'nın aleyhinde çalışmalar yapmışlardır. Bu nedenle Ahmet Arifi Paşa, önce Maarif nazırı daha sonra da tekrar Viyana elçisi olarak görev yerine gönderilmiştir. (1875) Ahmet Arifi Paşa'nın Viyana'da olduğu esnada Sultan Abdülaziz tahttan indirilip öldürülmüştür. Ahmet Arifi Paşa gazetelere Sultan Abdülaziz lehine röportajlar vermiş ve günlerce bu konunun konuşulmasını sağlamıştır. Sultan için yaptıklarını gören II. Abdülhamit, Ahmet Arifi Paşa'yı 29 Temmuz 1879 tarihinde Sadarete getirmiştir.⁴²⁰

Ahmet Arifi Paşa Başvekillik döneminde içlerinde Emeni meselesi, Berlin Antlaşması'nın ortaya çıkardığı diğer konular ile ilgilenmiştir. Rus taraftarı olduğu bilinen Mahmut Nedim Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne getirilmesine karşı çıkan Ahmet Arifi Paşa 18 Ekim 1879 tarihinde azledilmiştir. Görev süresi iki ay yirmi gündür. Ahmet Arifi Paşa azledildikten sonra yerine geçen Küçük Sait Paşa'nın kabinesinde Şûrâ-yı Devlet reisi olarak atansa da bir süre sonra istifa etmiştir. İstifasının ardından üçüncü kez Viyana elçisi olarak atanmıştır. Ancak bu görevine gitmemiş ve tekrar Şûrâ-yı Devlet reisi olmuştur. Tekrar Viyana elçisi olarak atanması ise 1882 senesinde olmuştur. II. Abdülhamit daha sonra kendisine tekrardan sadaret teklifinde bulunsa da verem hastası olan Ahmet Arifi Paşa teklifi kabul

⁴¹⁹ Cevdet Küçük, "Arifi Ahmed Paşa", *TDVİ*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 370.

⁴²⁰ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 632.

etmemiştir. Son görevi ise Meclis-i Vükela azalığı olan Ahmet Arifi Paşa 5 Ocak 1895 tarihinde veremden hayatını kaybetmiştir.⁴²¹

4.11. MEHMET SAİT PAŞA

Hayatı boyunca dokuz defa sadrazamlık yapan Sait Paşa boyunun kısa olmasından dolayı “Küçük” lakabı ile tanınmıştır. Babası Ankaralı Ali Namık Efendi’dir. 1838 yılında Erzurum’da dünyaya gelmiştir. Erzurum’da bulunmalarının sebebi ise babasının memuriyetidir. İlk eğitim hayatına Erzurum’da başlamıştır. Daha sonra İstanbul’da çok iyi hocalardan gerekli eğitimleri almıştır. Bu esnada ise Fransızca öğrenmiştir. 1853 senesinde babasını kaybedince ailesine bakma görevi Sait Efendi’nin olmuştur. Tahrirat kâtibi olarak göreve başlamış ve Anadolu’yu gezmiştir. 1858’de İstanbul’a dönmüş ve Maliye Nezareti’nde göreve başlamıştır. 1858’in Aralık ayında Meclis-i Vâlâ’da memur olmuştur. Bu esnada yarım bırakmak zorunda kaldığı eğitime devam etme şansı bulmuştur. Birçok taşra görevi ile görevlendirilse de ya gitmemiştir ya da kısa süre sonra istifa etmiştir. Çünkü Sait Efendi bürokraside yükselmek istemektedir. Osmanlı’da ilgi çekmeye başlayan gazetecilikle ilgilenmiştir. Ceride-i Havadis gazetesinde isimsiz yazılar yazmıştır. Bu sıralarda Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkaran Şinasi ile edebi tartışmaya girmiştir. Basınla bu kadar yakından ilgilenmesinin üzerine ise 1867’de Matbaa-i Amire müdürü olarak ataması yapılmıştır. Ayrıca Takvim-i Vekayi gazetesinin müdürlüğü de kendisine verilmiştir. Sait Efendi ise gazetenin düzenli çıkarılması için büyük çabalar göstermiştir. 1868’de Şûrâ-yı Devlet daire muavinliğine, 1871’de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye muhakemat dairesi başkatipliğine, 1874’te Ticaret Nezareti mektupçuluğuna atanmıştır.⁴²²

31 Ağustos 1876 tarihinde II. Abdülhamit’in tahta geçmesinden sonra Sait Efendi Mabeyn başkâtibi olarak atanmıştır. Bu göreve getirilmesinde Fransızca, Arapça ve Farsça bilmesi önemli rol oynamıştır. Ancak Sait Efendi çok iyi sır saklayan bir kimsedir. Bu nedenle de II. Abdülhamit’in dikkatini çekmiştir. 8 Kasım 1876 tarihinde başkâtiplik görevinin yanında birde kendisine Hazine-i Hassa Nazırlığı verilmiştir. Başkatip olarak görev yaptığı dönemde Kanun-i Esasi’nin hazırlanmasında da görev almıştır. Hatta bizzat kendisinin kaleme aldığı bir anayasa taslağı vardır. 11 Ocak 1878 tarihinde Dahiliye nazırı olarak atanan Sait Paşa’nın bu

⁴²¹ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 633.

⁴²² Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 635.

görevi sadece 23 gün sürmüştür. Sadrazam Hamdi Paşa sadrazamlıktan azledilince yerine Ahmet Vefik Paşa geçmiştir. Ahmet Vefik Paşa ise sadrazamlığa Sait Paşa'nın Dahiliye nazırlığından alınması şartıyla atanmıştır. Bu durum iki devlet adamının arasının açılmasına neden olmuştur. Görevden alınmış olsa bile II. Abdülhamit, Sait Paşa'yı yakınında tutmak istemektedir. Bu nedenle 14 Şubat 1878 tarihinde tekrar Hazine-i Hassa nazırlığına ataması yapılmıştır. 18 Nisan 1878 tarihinde ise Ayan reisi olmuştur. Çırağan Vakası'ndan sonra ise 5 Haziran 1878 tarihinde Ankara valisi olarak taşraya gönderilmiştir. Ankara'ya gitmek istemeyen Sait Paşa uğraşları sonucunda Bursa valisi olarak atanmıştır. Sait Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştıran kişinin ise Ahmet Vefik Paşa olduğu düşünülmüştür. Sait Paşa'nın Bursa valiliği 6 ay sürmüştür. II. Abdülhamit Anadolu'da ıslahatlar yapmaya karar vermiştir. Sait Paşa ise ıslahat konusunda layihalar yazarak kendisini II. Abdülhamit'e hatırlatmıştır. Daha sonra ise İstanbul'a dönüş için izni almıştır. 28 Kasım 1878 tarihinde ise üçüncü defa Hazine-i Hassa nazırlığına getirilmiştir.⁴²³ Tunuslu Hayrettin Paşa, sadrazamlığa getirilince II. Abdülhamit, Sait Paşa'nın Adliye nazırı olarak atanmasını istemiştir. Sait Paşa, 24 Aralık 1878 tarihinde 17 maddeden oluşan ve günümüzde de geçerli olan Adliye Teşkilatı Nizamnamesini hazırlayıp Şûrâ-yı Devlet'e sunmuştur. Ayrıca Sait Paşa bu dönemde Osmanlı adliyesine savcılık kurumunu getirmiştir.

Sait Paşa henüz kırklı yaşlarının başında yani oldukça genç sayılan bir yaşta 18 Ekim 1879 tarihinde Başvekil sıfatıyla Sadrazam olarak atanmıştır. Toplamda dokuz defa sadarete getirilecek olan Sait Paşa, ilk döneminde Osmanlı Devleti'nin mali konuları ile ilgilenmiştir. 1875 senesinde alınmış olan dış borçlarını ödeyemeyen Osmanlı Devleti'nde halk da ekonomik anlamda kötü bir durumdadır. Sait Paşa, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum nedeniyle maaşını da 90.000 kuruştan 25.000 kuruşa indirmiştir. 9 Haziran 1880 senesinde görevinden azledilen Sait Paşa'nın ilk görev süresi 7 ay 20 gündür.⁴²⁴

3 ay 3 gün sonra yani 12 Eylül 1880 tarihinde Sadrazam Kadri Bey görevinden azledilince tekrar Sadri Paşa sadrazam olarak atanmıştır. İkinci sadrazamlık döneminde de devletin başta Karabağ meselesi olmak üzere birçok sorunu ile ilgilenmiştir. Ancak Mısır'da ortaya çıkan Urabi Paşa'ya karşı görüşlerinin

⁴²³ Zekeriya Kurşun, "Said Paşa, Küçük", *TDVİ*, c. 35, İstanbul, 2008, s. 576.

⁴²⁴ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 637.

ters düştüğü gerekçesi ile 2 Mayıs 1882 tarihinde ikinci defa azledilmiştir. Sait Paşa yerine atanan Abdurrahman Paşa'nın da Urabi Paşa karşısında başarılı olamaması nedeniyle 12 Temmuz 1882 tarihinde üçüncü defa sadrazam olmuştur. Bu dönemde ise Mısır meselesi devleti oldukça meşgul etmiştir. Urabi Paşa meselesini bahane ederek İngilizler Mısır'ı işgal etmişlerdir. Sait Paşa bu olanlar karşısında çaresiz kalmıştır ve istifa etmek istemiştir. Ancak istifası II. Abdülhamit tarafından kabul edilmemiştir. Tarihler 1 Aralık 1882'yi gösterdiğinde ise sadaret mührü Sait Paşa'nın elinden alınarak Ahmet Vefik Paşa'ya verilmiştir. Azledilmesinin üzerinden 2 gün geçmişti ki bu seferde Ahmet Vefik Paşa'dan mühür alınmış ve tekrar Sait Paşa'ya emanet edilmiştir. Dokuz defa sadrazamlık makamına getirilen Sait Paşa'nın dördüncü sadaret dönemi en uzun dönemidir. Toplamda iki yıl sürmüştür. Bu dönemde Sait Paşa, Hariciye meseleleri ile ilgilenmiştir. Doğu Rumeli'de çıkan olaylara müdahale konusunda yeniden II. Abdülhamit ile ters düşmüşlerdir ve 25 Eylül 1885 tarihinde dördüncü defa görevinden azledilmiştir. Dördüncü kez azlinden sonra Sait Paşa, 10 yıl kadar herhangi bir devlet görevinde bulunmamıştır. Daha çok II. Abdülhamit'e olaylar karşısında nasihatlerde bulunmuştur. 1895 senesinde büyük devletler yapılacak ıslahatlar konusunda Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmaya başlayınca dönemin sadrazamının elinden bir şey gelmemiştir. Bu durumda Sait Paşa beşinci defa 8 Haziran 1895 tarihinde göreve getirilmiştir. Ancak İstanbul'da başlayan Ermeni olaylarını önleyemediğı gerekçesi ile 1 Ekim 1895 tarihinde tekrar azledilmiştir. Azlinden kısa bir süre sonra Sait Paşa, II. Abdülhamit'in danışmanı olarak görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde böyle bir makam yoktur ve bu durum Sait Paşa'yı telaşlandırmıştır. Öldürüleceğini düşünen Sait Paşa, İngiltere elçiliğine sığınmıştır. Ancak araya girenler sayesinde Sait Paşa ikna edilerek konağına geri dönmüştür. Uzun bir süre göz önünde tutulan Sait Paşa, 18 Kasım 1901 tarihinde altıncı defa sadrazam olarak atanmıştır. Osmanlı Devleti mali konularda ciddi bir sıkıntının içindedir. Aynı zamanda Avrupalı devletler tarafından devamlı sıkıştırılmaktadır. Bu durumlar karşısında ise II. Abdülhamit'in Sait Paşa'ya güveni tamdır. Mali konular konusunda oldukça uğraşan Sait Paşa, Makedonya'da çıkan ayaklanmaları da bastırmayı başarsa da Serasker Rıza Paşa ile arasında çıkan anlaşmazlıklar neticesinde istifasını sunmuştur. II. Abdülhamit iki devlet adamının

arasını bulmaya çalışmıştır, başarılı olamadığından ötürü ise 14 Ocak 1903 tarihinde Sait Paşa'yı azletmiştir.⁴²⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından II. Abdülhamit'e karşı baskılar yaşanmaktadır. Özellikle Rumeli'de yaşanan meselelerin çözülmemesi üzerine 22 Temmuz 1908 tarihinde Sait Paşa tekrar sadrazam olarak atanmıştır. Bu atama Sait Paşa'nın yedinci görevidir. Sadaretin ertesi günü ise yani 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Böylelikle Sait Paşa, II. Meşrutiyetin ilk sadrazamı olmuştur. Hükümet kurma esnasında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoğun muhalefeti ile karşılaşmıştır. Henüz göreve getireli 13 gün olmuştur ki 6 Ağustos 1908 tarihinde hükümet kuramadığını söyleyerek istifa etmiştir. İstifasının ardından 19 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Ayan reisi olarak atanmıştır. Bu görevle birlikte Meclis-i Milli'nin de başkanlığını yapmıştır. Sait Paşa'nın başkanlığı döneminde ise II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar verilmesi Sait Paşa'nın ünü konusunda kötü sonuçlanmıştır. İstanbul'da ise hal sonunda olaylar durulmamıştır. Sait Paşa ise hastalığını bahane ederek bir süre Avrupa'da kalmıştır. Daha sonra olaylar bittiğinde İstanbul'a dönmüştür. Tahtta Mehmet Reşat bulunmaktadır. İtalya'nın Trablusgarp hakkında Osmanlı Devleti'ne ultimatom vermesi üzerine dönemin sadrazamı İbrahim Hakkı Paşa istifasını sunmuştur. Yerine ise 30 Eylül 1911 tarihinde Sait Paşa görevlendirilmiştir. Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Devleti açısından kötü gitmesi üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Sait Paşa Hükümeti'ne karşı baskıların oluşmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Sait Paşa 30 Aralık 1911 tarihinde görevinden istifa etmiştir. İstifasının üzerinden 1 gün geçmişti ki 31 Aralık 1911 tarihinde İttihat ve Terakki tarafından tekrar göreve getirilmiştir. Bu görevlendirme Sait Paşa'nın son görevlendirilmesidir. Bundan sonra siyasi hayatı bitmiştir. Kanun-ı Esasi gereğince 12 Ocak 1912 tarihinde Meclis-i Mebusan kapatılmıştır. Osmanlı Devleti'nde olaylar iyice karışmıştır. Halaskar Zabitan adlı bir grup çıkmıştır. Bu olaylar neticesinde Mahmut Şevket Paşa, Harbiye nazırlığından istifa etmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın ardından da 16 Temmuz 1912 tarihinde Sait Paşa istifa etmiştir. İstifasının ardından birkaç devlet görevinde bulunmasına karşın yaşı bir hayli ilerlemiştir. Ardından bronşit olmuş ve bu hastalığı yaşı bedeni kaldırmamıştır. 1 Mart 1914 tarihinde vefat etmiştir.⁴²⁶

⁴²⁵ Zekeriya Kurşun, a.g.m., s. 577.

⁴²⁶ Nazım Tektaş, a.g.e., s. 647.

4.12. CENANİZADE MEHMET KADRİ PAŞA

1832 senesinde Antep'te doğmuştur. Babası Kıbrıs mutasarrıflarından İshak Hakkı Paşa'dır.⁴²⁷ Dedesi ise Antep kaymakamı Mehmet Emin Efendi'dir. Eğitime Antep'te başlayan Mehmet Kadri Efendi, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Ardından eğitimine devam etmek için İstanbul'a gitmiştir. Matematik, hukuk gibi derslerin yanında İngilizce ve Fransızcada öğrenmiştir. Eğitimini bitirdikten sonra memur olarak işe başlayan Mehmet Kadri Efendi, II. Abdülhamit'in tahta geçtiği ilk yıllarda önce Sivas'ta ardından ise Bağdat'ta valilik görevlerinde bulunmuştur. Valilik görevlerini yerine getirip İstanbul'a döndükten sonra ise Ticaret ve Ziraat nazırı olarak ataması yapılmıştır.

Küçük Sait Paşa'nın ilk sadaretinden ayrılmasının ardından yerine Mehmet Kadri Paşa getirilmiştir. 9 Haziran 1880 tarihinde göreve atanan Mehmet Kadri Paşa'nın Başvekillik süresi sadece 3 ay 3 gün sürmüştür. 12 Eylül 1880 tarihinde görevinden azledilmiştir. Başvekilliği döneminde İstanbul Hukuk Mektebi açılmıştır. Ayrıca Mehmet Kadri Paşa'nın ıslahat taraftarı olduğu bilinmektedir.⁴²⁸

Mehmet Kadri Paşa azledildikten sonra 25000 kuruş maaş ile Edirne valisi olarak atanmıştır. Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu hizmetlerden dolayı da kendisine Osmanî Nişanı verilmiştir. Edirne valiliği görevini sürdürdüğü esnada 52 yaşındayken 11 Şubat 1884 tarihinde aniden vefat etmiştir. Ölüm sebebi bilinmeyen Mehmet Kadri Paşa, Edirne Sezai Dergahı'na defnedilmiştir.⁴²⁹

4.13. ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA

Germiyanogullarından Kütahyalı Vezir Hacı Ali Paşa'nın oğludur. Doğum tarihi net olmamakla birlikte 1833 ile 1836 seneleri arasında olduğu düşünülmektedir. Kütahya'da doğan Abdurrahman Nurettin Efendi, babasının vali olmasından kaynaklı düzgün bir eğitim almıştır. Ayrıca ilk dönemlerinde babasının yanında kâtiplik ve kethüdalık görevlerinde bulunduğundan devlet tecrübesi de edinmiştir. Bu sebeple 1854 senesinde mirülümeralık rütbesi verilmiş ve çeşitli yerlere memur olarak atanmıştır. Abdurrahman Nurettin Efendi'nin Arapçası oldukça

⁴²⁷ Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, c. 3, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1307.

⁴²⁸ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 648.

⁴²⁹ Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 1314.

iyidir. Ayrıca Mesnevi'yi defalarca okuyup bitirdiği için Farsçayı da öğrenmiştir. Kırklı yaşlarından sonra da Fransızca öğrenmiştir.⁴³⁰

Anadolu, Arabistan ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde valilikler yapmış olan Abdurrahman Nurettin Paşa daha sonra Ticaret ve Ziraat nazırlığına atanmıştır. Başvekil rütbesi ile sadrazamlığa getirilmesi ise 2 Mayıs 1882 tarihinde olmuştur. Abdurrahman Nurettin Paşa'nın maaşı 25000 kuruştur. Arttırılmak istense de o bunu kabul etmemiştir. Maaşın yeterli olduğunu söyleyecek kadar tok gözlü bir devlet adamıdır.⁴³¹ Abdurrahman Nurettin Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Mısır'da bir isyan çıkmıştır. II. Abdülhamit tarafından bu isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. Abdurrahman Nurettin Paşa da Anadolu'dan asker toplamaya başlayınca II. Abdülhamit'e giden jurnallerde "Abdurrahman Nurettin Paşa'nın, II. Abdülhamit'in hal'i için asker topladığı" söylentileri çıkmıştır. Oldukça şüpheli olan II. Abdülhamit aldığı bu jurnal karşısında 12 Temmuz 1882 tarihinde sadrazamı görevinden azletmiştir. Azledilen Abdurrahman Nurettin Paşa önce Kastamonu ardından ise sırasıyla Aydın ve Edirne'de valilik yapmıştır. 1895 senesinde Adliye nazırlığına getirilen Paşa, 1908 senesine kadar bu görevini sürdürmüştür.⁴³²

1908 senesinde emekliye ayrılan Abdurrahman Nurettin Paşa'ya oğlu aracılığıyla ayan azalığı teklif edildiyse de kabul etmemiştir. Ayrıca oğlu Arif Hikmet Bey ile II. Abdülhamit'in kızı Naile Sultan ile evlidir. Bu sayede II. Abdülhamit ile akraba olmuştur. 1912 senesinde İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.

4.14. MEHMET KAMİL PAŞA

Kıbrıs Lefkoşa'da 1832'de doğmuştur. Ailesi aslen Anamurlu olup babası Topçu Yüzbaşı Salih Ağa'dır. Eğitim hayatına Kıbrıs'ta başlamış olup yabancı dillere merakı vardır. Aldığı eğitimler sayesinde Arapça, Farsça, Rumca ve Fransızca öğrenmiştir. 1845 senesinde Mısır'da El sine Medresesi'ne gitmiştir.⁴³³ Gittiği bu medrese daha sonra Mekteb-i Harbiye'ye dönüştürüldüğü için burada askeri eğitimler alarak süvari mülazımı olarak mezun olmuştur.

1849'da Mısır Valisi Abbas Hilmi Paşa'nın tercümanı olarak atanmıştır. Burada İngilizce öğrenmeye başlamıştır. Dil öğrenme konusunda gösterdiği çabalar

⁴³⁰ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Abdurrahman Nureddin Paşa", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, sy. 13, İstanbul, 2002, s. 8.

⁴³¹ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, a.g.m., s. 9.

⁴³² Nazım Tektaş, a.g.e., s. 650.

⁴³³ Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 1347.

sonucunda Abbas Hilmi Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Mehmet Kamil Efendi'yi Binbaşı rütbesine yükselterek oğlunun İngilizce öğretmeni olarak atamıştır. Abbas Hilmi Paşa'nın oğlu İlhami Bey ile dostluğu burada başlamıştır. İlhami Bey, Sultan Abdülmecid'in kızı ile nişanlanınca onunla birlikte İstanbul'a gitmiştir. İlhami Paşa 1860'da vefat edince büyük üzüntü yaşayan Mehmet Kamil Paşa İstanbul'da kalmaya karar vermiştir. Osmanlı hizmetine giren Mehmet Kamil Paşa Kıbrıs Evkaf müdürlüğüne getirilmiştir. 1863'te ise bu görevinden azledilmiştir. Azledildikten sonra Kıbrıs'ta başka görevlere getirilen Mehmet Kamil Paşa, 1865'te mir-i miranlığa yükseltilmiştir. Daha sonra Doğu Rumeli, Hersek, Kosova, İzmir, Kıbrıs'ta valilik görevlerinde bulunmuştur. Kosova valiliğine tayin edildiği 13 Şubat 1876 tarihinde vezirlik rütbesine yükselmiştir. 1879 ve 1882 senelerinde iki kez Evkaf nazırlığına, 1880 – 1881 senelerinde ise Maarif nazırlığına getirilmiştir. 19 Aralık 1884 tarihinde Adliye nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın Londra'ya gitmesi ile Adliye Nezareti'ne vekalet etmiştir.

25 Eylül 1885 tarihinde ilk sadrazamlık görevine getirilmiştir. Mehmet Kamil Paşa toplamda dört defa sadaret makamına getirilmiştir. Sait Paşa'nın azledilip yerine Kamil Paşa'nın getirilmesi ile ikili arasında düşmanlık başlamıştır. Kamil Paşa ilk sadrazamlığı döneminde eğitim konularına önem vermiştir. Devletin eskisi gibi güçlü olması için eğitim kalitesinin yükseltilmesine inanmıştır. Ayrıca azınlık milletlerin çıkardığı isyanları önlemeye çalışmıştır. Kamil Paşa'nın Serasker Ali Saib Paşa ile anlaştığı ve birlikte II. Abdülhamit'i tahttan indirecekleri söylentileri üzerine 4 Eylül 1891 tarihinde azledilmiştir. İlk görev süresi beş yıl on bir aydır.⁴³⁴

Ermeni olayları karşısında bir şey yapamayan Said Paşa tekrar görevinden azledilmiştir. Ermeniler ile İngilizler yakın ilişki içerisindedir. II. Abdülhamit ise İngiliz yanlısı politika güden Kamil Paşa'yı 3 Ekim 1895 tarihinde ikinci defa sadrazam olarak atamıştır. Kamil Paşa'nın Ermeni olayları ile ilgili bulduğu çözümler İngiltere ve Fransa lehine olunca II. Abdülhamit durumdan şüphelenmiştir. Dahiliye nazırı Halil Rıfat Paşa'dan gelişmeleri aktarmasını istemiştir. Her gelişmenin II. Abdülhamit'e aktarılması sonucunda ise 7 Kasım 1895 tarihinde görevden alınmış ve Halep valiliğine atanmıştır. Halep'e gitmek istemeyen Kamil Paşa sağlık sorunlarını bahane ettiyse de II. Abdülhamit tarafından kabul edilmemiştir. Daha sonra araya giren kişiler sayesinde Aydın valisi olarak atanmıştır.

⁴³⁴ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 653.

İzmir’de göreve başladıktan sonra kendisi hakkındaki jurnaller II. Abdülhamit’e gönderilmiştir. Jurnallerin sayısı artınca II. Abdülhamit’in kendisini Rodos’a göndereceği haberini almış ve İzmir’deki İngiltere Konsolosluğuna sığınmıştır. Hayatı konusunda teminat alınca da 12 Ocak 1907 tarihinde İstanbul’a dönmüştür. Aydın valiliği toplamda on bir sene sürmüştür.⁴³⁵

İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra hükümet kurma konusunda başarılı olamayan Sait Paşa yerine 7 Ağustos 1908 tarihinde üçüncü defa sadarete getirilmiştir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin siyasetten çekilmemesi Kamil Paşa’yı güç durumda bırakmıştır. Kamil Paşa, Meclis-i Mebusan’a izahat vermek için çağırılmıştır. Ancak verilen sürede gitmemesi üzerine meclis tarafından güvensizlik oyu verilmiştir. 14 Şubat 1909 tarihinde ise kendi isteği ile görevden çekilmiştir. 1911 senesinde uzun süredir gitmediği Mısır’a giden Kamil Paşa, Hindistan gezisine çıkan İngiltere Kralı V. George ve eşi ile öğle yemeği yemiştir. Öğle yemeğinin fotoğrafları tüm dünya gazetelerinde basılmıştır. Çıkan fotoğraflar İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı gazetelerde ağır şekilde eleştirilmiştir.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın sadareten azli üzerine 29 Ekim 1912 tarihinde dördüncü kez göreve getirilmiştir. Dördüncü sadareti esnasında Balkan Savaşı çıkmıştır. Bulgarlar Edirne’yi işgal etmişlerdir. Meydana gelen Bâb-ı Âlî Baskını’nda istifaya zorlanmıştır. 83 yaşlarında olan Kamil Paşa karşısında gördüğü Talat ve Enver Beylere direnememiş ve 23 Ocak 1913’te istifasını vermiştir. Yaşanan olaylar sonucunda Kamil Paşa Lefkoşa’ya dönmüştür. 16 Ekim 1913 tarihinde ise vefat etmiştir.⁴³⁶

4.15. AHMET CEVAT PAŞA

Aslen Kabağaçlızadeli olan Ahmet Cevat Efendi 1851 senesinde Şam’da doğmuştur. Babası Miralay Mustafa Asım Bey’dir. Babasının görevi sebebiyle memleketinden uzakta doğmuştur. Eğitim hayatına Bursa’da başlamış, İstanbul’da devam etmiştir. Henüz 11 yaşlarında hem annesini hem de babasını kaybeden Ahmet Cevat Efendi Rumeli Kazaskeri Atıfzade Hüsameddin Efendi’nin himayesi altına girip eğitim hayatına devam etmiştir. Harbiye’de eğitime başlayan Ahmet Cevat Efendi 19 yaşında mezun olduktan sonra 21 yaşında Erkan-ı Harbiye’ye girmiştir. Burada günümüzde Yüzbaşı olarak bilinen Kolağası olmuştur. Sultan Abdüzzaziz’in

⁴³⁵ Atilla Çetin, “Kıbrıslı Kamil Paşa”, *TDVİ*, c. 25, Ankara, 2002, s. 393.

⁴³⁶ Atilla Çetin, a.g.m., s. 394.

yaverliğini de yapan Ahmet Cevat Efendi yazdığı coğrafi eser sayesinde binbaşı olmuştur.⁴³⁷

93 Harbi'nde Tuna ordusunda görev alan Ahmet Cevat Efendi burada Süleyman Paşa'nın yaverliğini yapmıştır. 27 yaşında Miralay, 33 yaşında ise Mirliya olmuştur. 1888 senesinde Teftiş-i Askeri Komisyon üyeliğine getirilen Ahmet Cevat Efendi, 1889 senesinde yani 38 yaşında ferik olmuştur. 1890 senesinde Girit Askeri Fırkası Erkan-ı Harbiye reisi olmuştur. Aynı zamanda Girit valisi vekilliği görevinde de bulunmuştur. Girit vali vekilliği yaptığı esnada bölgede yaşayan Hristiyan ve Müslüman halkı çok iyi bir şekilde idare ettiği için II. Abdülhamit'in oldukça dikkatini çekmiştir. Bu sebeple 1891 senesinde yani 40 yaşında iken Müşir yani Mareşal rütbesine yükseltilmiştir.⁴³⁸

4 Eylül 1891 tarihinde Sadrazam olarak atanan Ahmet Cevat Paşa, Merzifon, Yozgat ve Tokat'ta çıkan Ermeni ayaklanmaları ile ilgilenmiştir. Ermeni ayaklanmasını fırsata çevirmek isteyen dış güçler olaya dahil olmuşlardır. Ardından ise Sason Olayları çıkmıştır. Ahmet Cevat Paşa ise sadece II. Abdülhamit'in emirlerini yerine getirmektedir. Bu sebeple sadrazamlık yetkilerinin artırılmasını istemiş fakat 8 Haziran 1895 tarihinde görevinden azledilmiştir. Ahmet Cevat Paşa'nın mührünü Hacı Ali Paşa almıştır. Azledildikten sonra konağına çekilen Ahmet Cevat Paşa 1897 senesinde Girit'te çıkan olayları bastırmak amacıyla Girit'e gönderilmiştir. Ardından 5. Ordu Kumandanı olarak Şam'a atanmıştır. Burada bir buçuk sene kalan Ahmet Cevat Paşa vereme yakalandığı için İstanbul'a dönmüştür. 9 Ağustos 1900 tarihinde Nişantaşı'nda bulunan konağında veremden hayatını kaybetmiştir.⁴³⁹

Ahmet Cevat Paşa Arapça, Farsça, Rumca, Fransızca ve İtalyanca bilmektedir. Birçok eserin çevirisini de yapan Ahmet Cevat Paşa'nın yazmış olduğu Tarih-i Asker-i Osmani adlı eseri Fransızcaya çevrilmiştir. Oldukça zengin bir kütüphanesi vardır ve vefatından sonra kütüphanesi İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne bağışlanmıştır. Ahmet Cevat Paşa'nın kardeşi olan Cevat Şakir Kabaağaçlı, Halikarnas Balıkçısı eseriyle tanınan bir roman yazarıdır.

⁴³⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 664.

⁴³⁸ Abdülkadir Özcan, "Cevad Paşa", *TDVİ*, c. 7, İstanbul, 1993, s. 430.

⁴³⁹ Abdülkadir Özcan, "Ahmed Cevad Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 112.

4.16. HALİL RIFAT PAŞA

1827 senesinde Selanik'in Siroz sancağının Lika köyünde doğmuştur. Babası Bölükbaşı İbrahim Ağa'dır. Okula Siroz'da başlayan Halil Rıfat Efendi 1844 senesinde maaşsız olarak Tahrirat Kalemünde işe başlamıştır. Burası onun için bir nevi staj olmuştur. 1851'de ise Selanik Tahrirat Kalemünde memuriyetine devam etmiştir.⁴⁴⁰ 1852'den 1860'a kadar çeşitli vilayetlerde valilerin divan kâtipliğini yapmıştır. 1860'da İstanbul'da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye mazbata odasında görevlendirilmiştir. 1864'te Tuna vilayeti başkâtibi daha sonra da vilayet mektupçusu olmuştur. Mithat Paşa ile burada tanışmış ve ondan birçok şey öğrenmiştir.⁴⁴¹

1868 senesinden sonra sırasıyla Varna, Tırhala ve Vidin mutasarrıflıkları yapmıştır.⁴⁴² 1876 senesinde vezirlik rütbesi verilmiştir. Vezirlik rütbesinden sonra Tuna, Halep, Kosova ve Selanik vilayetlerine vali olarak atanmıştır. 1880'de Selanik valiliğinden kendi arzusu ile istifa etmiştir. 1882'de Sivas valisi olmuştur. Bu görevi esnasında Girit valisi olarak atanmış ancak gitmemiştir. Sivas valiliğinden sonra ise Aydın'a vali olarak gitmiştir. Aydın valiliğinden sonrada Bağdat'a gönderilmek istenmiş ancak Halil Rıfat Paşa bu görevi de kabul etmemiştir. Bunun üzerine 1891 senesinde İstanbul'a çağırılarak Dahiliye nazırlığı ile görevlendirilmiştir. 1895'te bu görevine ek olarak Şûrâ-yı Devlet Başkanı olmuştur.⁴⁴³

Halil Rıfat Paşa 7 Kasım 1895 tarihinde Sadarete getirilmiştir. Sadrazam olarak atandığında 68 yaşındadır. Görev süresi 6 sene 2 gündür. Bu süreç içerisinde II. Abdülhamit'e daima büyük bir sevgi ve hürmet ile yaklaşmıştır. Dahiliye nazırlığı yaptığı süre boyunca Ermeni meselesi ile ilgilenen Halil Rıfat Paşa için bu durum sadrazam olunca da değişmemiştir. Ermeniler 26 Ağustos 1896 senesinde Osmanlı Bankası'na bomba koyarak eylem yapmışlardır. Aynı zamanda 1897 Yunan Savaşı da Halil Rıfat Paşa'nın sadrazamlığı döneminde yaşanmıştır ve bu savaştan Osmanlı Devleti galibiyet ile ayrılmıştır. Halil Rıfat Paşa sadrazamlığı döneminde Makedonya'da çıkan çete olayları ile de ilgilenmiştir. Girit'in Osmanlı Devleti'nden çıkışı da onun dönemine denk gelmektedir. Aslında genel olarak sadrazamlık dönemi incelendiğinde sürekli olarak Osmanlı Devleti'nin vilayetlerde ortaya çıkan

⁴⁴⁰ Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 1835.

⁴⁴¹ Atilla Çetin, "Halil Rıfat Paşa", *TDVİ*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 327.

⁴⁴² Ali Birinci, "Halil Rıfat Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 521.

⁴⁴³ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 669.

sorunlarla uğraştığını görmekteyiz. İşleri ile oldukça meşgul olan Halil Rıfat Paşa, oğlu Cavit Bey'in Yanyalı Mustafa adlı bir Arnavut tarafından öldürülmesi ile derinden sarsılmıştır. Oğlunun ölümünden sonra istifa ettiyse de kabul edilmemiştir. Halil Rıfat Paşa görevine devam etse de kendisini eskisi kadar işine verememiştir. Paşa'ya sadrazamlığın yanında Adliye nazırlığı görevi de verilmiştir. Halil Rıfat Paşa'nın yorgun vücudu daha fazla dayanamamıştır. Hastalığı daha da ilerlemiş ve 9 Kasım 1901 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Cenazesi ise Mihrişah Sultan Türbesi yakınlarında defnedilmiştir.⁴⁴⁴

II. Abdülhamit, Selanik'te sürgün hayatı yaşadığı esnada bir sohbet esnasında doktoru Atıf Hüseyin Bey'e Halil Rıfat Paşa'nın mükemmel bir sadrazam olduğundan bahsetmiştir.⁴⁴⁵ Yaptığı faaliyetler arasında Darülaceze'nin kuruluşu da vardır. Ayrıca Sivas valiliği sırasında ise "Gidemediğin yer senin değildir." diyerek birçok imar ve yol çalışmaları yaptırmıştır. Halil Rıfat Paşa görev yaptığı süreçte Jön Türkleri desteklemeyerek II. Abdülhamit'e sadakatle bağlanmıştır.

4.17. MEHMET FERİT PAŞA

Mehmet Ferit Paşa Yanya'da 1851 senesinde doğmuştur. Babası Avlonya mutasarrıflarından Mustafa Nuri Paşa'dır. Mehmet Ferit Paşa baba tarafından Kaptanıderya Sinan Paşa anne tarafından ise Tepedelenli Ali Paşa ile akrabadır.⁴⁴⁶

Mehmet Ferit Efendi, ilkokulu bitirdikten sonra babasının tuttuğu özel öğretmenler sayesinde Rumca, Fransızca, İtalyanca ve Arapça öğrenmiştir. 1867'de babasının Resmo mutasarrıflığı yaptığı esnada kendisi de Resmo Cinayet Meclisi'nde başkâtip olarak iş hayatına başlamıştır. Birçok vilayette mülkiye ve adliye memurluklarında bulunduktan sonra 1884'te Şûrâ-yı Devlet üyesi, aynı senenin sonunda ise Tanzimat Dairesi üyeliklerine getirilmiştir.

Mehmet Ferit Paşa, 1898 senesinde ise vezirlik rütbesi ile birlikte Konya valiliğine atanmıştır. Konya'nın gelişiminde Mehmet Ferit Paşa'nın emeği tartışılmaz bir konudur. Çünkü valiliği döneminde Konya'ya yollar yaptırmış, imar faaliyetlerinde bulunmuş ve bölgede yer alan çetelerle uğraşmıştır. Ayrıca valilik yaptığı süre boyunca Konya'da olan her gelişmeyi II. Abdülhamit'e bildirmiştir. Konya valiliği yaptığı esnada Alman elçisi ile görüşmelerde bulunmuştur. Alman elçi

⁴⁴⁴ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 670.

⁴⁴⁵ Atilla Çetin, *a.g.m.*, s. 328.

⁴⁴⁶ Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 1587.

ise padişaha Mehmet Ferit Paşa'yı methetmiş, daha sonra İzzet Paşa'nın da dikkatini çekince 1902 senesinde İstanbul'da vilayetlerden gelecek şikayetleri incelemek üzere kurulan Merci-i Tetkik Komisyonu başkanı olarak atanmıştır. Bu görevden sonra 14 Ocak 1903 tarihinde Sadrazam olarak atanmıştır. Sadrazamlığı döneminde Balkanlar'da çıkan isyanlar devam etmektedir. 21 Temmuz 1905 tarihinde Cuma namazına giden II. Abdülhamit'in arabasına bomba konularak suikast girişiminde bulunulmuştur. Aynı şekilde 1906'da İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa suikaste uğrayarak öldürülmüştür. Rumeli'deki olaylar kesilmeyince 24 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet ilan edilmiştir. Mehmet Ferit Paşa kabinesi çıkan olaylar karşısında bir şey yapamadığı için 22 Temmuz 1908 tarihinde yani Meşrutiyet ilan edilmeden iki gün önce dağıtılmış ve sadrazam azledilmiştir. Mehmet Ferit Paşa'nın mührünü almak üzere Mabeynci Rıza Bey gönderilmiştir.⁴⁴⁷ Azledildikten sonra da birçok devlet görevinde bulunan Mehmet Ferit Paşa, 1913 senesinde yaşanan Bâb-ı Âlî baskınından sonra Mısır'a yerleşmiştir. 1914 senesinde ise kalp hastalığını tedavi ettirmek üzere gittiği San Remo'da hayatını kaybetmiştir.

4.18. HÜSEYİN HİLMİ PAŞA

Kütahyalı zade tüccar Mustafa Efendi'nin oğludur. Ailesi Midilli'ye yerleştikleri için Hüseyin Hilmi Paşa 1855'de Midilli'de doğmuştur. Eğitim hayatına Midilli'de başlayan Hüseyin Hilmi Efendi iyi seviyede Fransızca öğrenmiştir.

Midilli'de Namık Kemal ile tanışan Hüseyin Hilmi Efendi onun fikirlerinden beslenmiştir. Hüseyin Hilmi Efendi'nin amacı devlet kademesinde bir işe girmektir. Namık Kemal mutasarrıf olarak atanınca Hüseyin Hilmi Efendi de 1881'de Tahrirat kâtibi olmuştur. Namık Kemal'in yanında iki sene çalıştıktan sonra Aydın vilayetine mektupçu olarak atanmıştır. Devlet kademesinde başka görevlerde bulunduktan sonra ise 1897'de Adana valisi olmuştur.⁴⁴⁸ Adana valiliği sadece 9 ay sürmüş ardından 1898'de İmam Yahya'nın Yemen'de çıkardığı olayları bastırmak üzere Yemen valiliğine atanmıştır. Yemen'de yaptığı çalışmalar halkı memnun etmiştir, halk memnun olunca da İstanbul memnun olmuştur. Bu nedenle 31 Mayıs 1899 tarihinde Hüseyin Hilmi Efendi vezir rütbesi ile ödüllendirilmiştir. Uzun bir süre Yemen'de bulunan Hüseyin Hilmi Paşa bir suikastte ağır yaralanmış ve uzun süre görev yapamamıştır. Ordu müşiri Abdullah Paşa ile arasının da açık olması nedeniyle

⁴⁴⁷ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 673.

⁴⁴⁸ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 674.

Kasım 1902’de valilik görevinden azledilmiştir. Azledildikten çok kısa bir süre sonra 2 Aralık 1902’de Rumeli Genel Müfettişliğine ataması yapılmıştır. Bu görevinde çok başarılı bir dönem geçirmiştir. Yaklaşık altı sene süren bu görevinde hem padişahın, hem de İttihatçıların sevgisini kazanmıştır. Aynı zamanda Rumeli’de ortaya çıkan çeteleşmeyi önlemiştir. Bu nedenle maaşı aylık 30.000 kuruştan 50.000 kuruşa çıkarılmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Rumeli Genel Müfettişliği kaldırıldığı için Hüseyin Hilmi Paşa’nın görevi de doğal olarak son bulmuştur. 27 Kasım 1908 tarihinde Kamil Paşa Kabinesi’ne Dahiliye nazırı olarak atanmış ve İstanbul’a dönmüştür. Hüseyin Hilmi Paşa’nın İttihatçılar ile arası oldukça iyidir. Kabine oluşturulurken Kamil Paşa ile anlaşmazlığa düşen Hüseyin Hilmi Paşa görevinden istifa edince diğer nazırlar da kendisini takip ederek istifalarını vermişlerdir. Bunun üzerine Kamil Paşa hükümeti düşmüştür. 14 Şubat 1909 tarihinde ise Dahiliye nazırlığı ile birlikte sadarete atanmıştır.⁴⁴⁹

Hüseyin Hilmi Paşa daha önceki görevlerinde gösterdiği başarıyı sadrazamlıkta gösterememiştir. İttihatçılar ile önceki gibi anlaşamamıştır. Aynı zamanda İttihat ve Terakki düşmanlarının da hedefindedir. 13 Nisan 1909’da Otuz Bir Mart Vakası yaşanınca Yıldız Sarayı’na giderek istifasını sunmuştur. İttihatçılardan korktuğu için bir süre ortalıklarda gözükmeyen Hüseyin Hilmi Paşa, Sultan Reşat’ın tahta çıkmasından sonra tekrar saklandığı yerden çıkmıştır. Kendisine tekrardan Dahiliye nazırlığı teklif edildiyse de kabul etmemiş daha sonra ise 5 Mayıs 1909 tarihinde ikinci kez sadarete getirilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa’nın kabinesi hazırladığı bütçeyi geçiremediği için 28 Aralık 1909’da ilk sadaretinde olduğu gibi istifa etmiştir. İstifasından sonra yeni sadrazam seçilene kadar bir süre daha vekaleten sadrazamlık yapmıştır. 12 Ocak 1910 tarihinde ise yeni sadrazama yerini bırakmıştır. Sadareten ayrıldıktan sonra Ayan Meclisi azası olarak görev almıştır. Bir süre Ahmet Muhtar Paşa’nın kabinesinde Adliye nazırlığı yapmış, Balkan Harbi’nin başlaması ile de 8 Ekim 1912 tarihinde görevinden ayrılmıştır.⁴⁵⁰

Osmanlı Devleti’nin içinde yer aldığı durum itibari ile İstanbul’da kalmanın doğru olmadığını düşünen Hüseyin Hilmi Paşa Viyana elçisi olarak atanmış ve 28 Ekim 1912 tarihinde İstanbul’dan ayrılmıştır. Bir daha da İstanbul’a dönmeyen Hüseyin Hilmi Paşa, Viyana’da yaşamaya devam etmiştir. 3 Nisan 1923 tarihinde

⁴⁴⁹ Mahir Aydın, “Hüseyin Hilmi Paşa”, *TDVİ*, c. 18, İstanbul, 1998, s. 550.

⁴⁵⁰ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 677.

Viyana’da hayatını kaybeden Hüseyin Hilmi Paşa’nın cenazesi Beşiktaş’ta bir dergaha defnedilmiştir.⁴⁵¹

4.19. AHMET TEVFİK PAŞA

Soyu Kırım Hanedanına dayanan İsmail Hakkı Bey’in oğludur. 10 Şubat 1845 tarihinde İstanbul Üsküdar’da doğmuştur. Soylu ve zengin bir aileye sahip olduğu için oldukça düzgün bir eğitim almıştır. Aldığı eğitimlerden sonra askeri okula devam etmiştir. Süvarî mülazımı iken askerlik mesleğini bırakarak 1866’da maaşsız olarak Babıali Tercüme Odası’nda işe başlamıştır.⁴⁵²

1872 senesinde Hariciye Nezareti’ne getirilen Ahmet Tevfik Paşa uzun yıllar Roma, Viyana, Berlin, Atina ve Petersburg’da ikinci kâtip ve maslahatgüzar olarak görev almıştır. 1879’da Atina maslahatgüzarlığı yaptığı dönemde bir diplomatın evinde çalışan İsviçreli mürebbiye Elizabeth Hanım ile evlenmiştir. Elizabeth Hanım ismini Afife olarak değiştirmiştir. Bu evlilikten beş çocuk dünyaya gelmiştir. On dört sene Hariciye nazırlığı yapan Ahmet Tevfik Paşa, 1908 senesinde nazırlığa ek olarak Ayan üyesi yapılmıştır. Şubat 1909’da Kamil Paşa Hükümeti dağılınca bu görevinden ayrılmıştır. Londra elçiliği görevine atanan Ahmet Tevfik Paşa’ya yaşanan 31 Mart hadisesinden sonra 14 Nisan 1909 tarihinde hükümet kurma yetkisi verilmiştir.⁴⁵³ II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesi ve yerine V. Mehmet’in padişah olması nedeniyle 6 Mayıs 1909’da sadareten ayrılmış ve tekrar Londra elçisi olmuştur. 1914’e kadar bu görevden kalan Ahmet Tevfik Paşa, Talat Paşa’dan sonra tekrar hükümet kurma vazifesi verilmiştir. Ancak o, bu görevi kabul etmemiştir. Mondros Mütarekesi sonrasında istifasını veren İzzet Paşa’dan sonra 11 Kasım 1918’de ikinci defa sadarete getirilmiştir. 13 Kasım 1918’de İtilaf devletlerine ait donanmalar İstanbul’a girince Padişah Vahdettin 21 Aralık 1918’de meclisi feshetmiştir. Ahmet Tevfik Paşa ise 12 Ocak 1919’da istifa etmiştir. Ancak devletin içinde bulunduğu durum nedeniyle istifasından bir gün sonra yani 13 Ocak 1919’da kendisine tekrar hükümet kurma yetkisi verilmiştir. İtilaf devletleri Osmanlı Devleti’ni zorlamaya başlamışlardır. Bu nedenle 3 Mart 1919’da Ahmet Tevfik Paşa görevinden istifa etmiştir. İstifasından sonra ayan üyesi olarak görev yapan Ahmet

⁴⁵¹ Yayın Komisyonu, “Hüseyin Hilmi Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 583.

⁴⁵² Hatice Çelik, “Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa – (1845-1936), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, sy.14, 2018, ss. 452.

⁴⁵³ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 679.

Tevfik Paşa, Paris Barış Konferansı'na katılmıştır. Osmanlı heyetine başkanlık yapan Ahmet Tevfik Paşa şartları kabul etmeyerek 11 Temmuz 1920'de İstanbul'a geri dönmüştür.

Damat Ferit Paşa'nın sadareten çekilmesinin ardından ise 21 Ekim 1920 tarihinde son kez kabine kurmuştur. Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlattığı Milli Mücadele döneminde Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa'dır. Milli Mücadele'nin zafere ulaşmasının ardından toplanan Londra Konferansı'na İstanbul Hükümeti'ni temsilen katılmıştır. Oldukça yaşlı olan Ahmet Tevfik Paşa konuşma yapmak için kürsüye çıktığında, “*Söz asıl milletvekillerine aittir, binaenaleyh Anadolu heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim.*” diyerek kürsüden inmiştir. 1 Kasım 1922 tarihinde Milli Mücadele kesin olarak zafer ile sonuçlanınca istifa ederek idareyi Ankara Hükümeti'nin temsilcisi Refet Bey'e teslim etmiştir.⁴⁵⁴ Ahmet Tevfik Paşa'nın istifası ile Osmanlı Devleti artık tarih olmuştur. Ahmet Tevfik Paşa'nın toplam görev süresi ise 2 sene 4 ay 27 gün sürmüştür.

Soyadı kanunu ile birlikte “Okday” soyadını alan Ahmet Tevfik Paşa, 8 Ekim 1936 tarihinde 91 yaşında vefat etmiştir.⁴⁵⁵

4.20. İBRAHİM HAKKI PAŞA

İbrahim Hakkı Paşa 18 Nisan 1863 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Ailesi Kafkasya'dan göç etmiş Gürcü bir ailedir. Babası Şehremaneti Meclisi Reisi Sakızlı Ahmet Remzi Efendi, annesi ise Mirat Hanım'dır.⁴⁵⁶ 1882 senesinde Mülkiye'den mezun olan İbrahim Hakkı Efendi maaş almadan Hariciye nazırlığında işe girmiştir. İyi derecede İngilizce ve Fransızca bilen İbrahim Hakkı Efendi kısa sürede II. Abdülhamit'in dikkatini çekmiştir. Mabeyn mütercimliğine getirilen İbrahim Hakkı Efendi artık maaşlı çalışan bir memur olmuştur. Tercümanlığın yanı sıra muallim olarak da işe başlayan İbrahim Hakkı Efendi 1886 – 1894 seneleri arasında Hukuk Tarihi ve Ticaret mektebinin derslerine girmeye başlamıştır. 1894'de ise Babiali hukuk müşaviri olarak atanmıştır.⁴⁵⁷

Kendisine verilen görevleri hakkıyla yerine getiren ve devamlı takdirleri üzerinde toplayan İbrahim Hakkı Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından önce yani 2

⁴⁵⁴ Kemal Beydilli, “Ahmed Tevfik Paşa”, *TDVİ*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 140.

⁴⁵⁵ Hatice Çelik, a.g.m., s. 468.

⁴⁵⁶ Muharrem Dördüncü, “Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Avrupa Seyahatı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 17, sy. 1, 2015, ss. 80.

⁴⁵⁷ Nazım Tektaş, a.g.e., s. 684.

Ağustos 1908 tarihinde Maarif nazırı olarak atanmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra da görevini koruyan İbrahim Hakkı Bey, 24 Ağustos 1908 tarihinde Dahiliye nazırlığını da üstlenmiştir. Ancak mecliste başlayan baskılarla daha fazla uğraşmak istemeyen İbrahim Hakkı Bey, 17 Aralık 1908 tarihinde istifa etmiş ve Roma elçisi olarak atanmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşamayan Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine 12 Ocak 1910 tarihinde sadarete getirilmiştir. Sadaretinin ilk döneminde Çırağan Saray'ında bir yangın çıkmıştır. 1 Nisan 1910 tarihinde ise Arnavutlar isyan etmiştir. Harbiye nazırının isyanı silahla durdurmaya çalışması üzerine isyan daha da büyümüştür. Yaşanan bu ve bunun gibi gelişmeler ile birlikte mecliste muhalif bir kesim ortaya çıkmıştır. İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti ise Balkanlar'da yaşanan olayları durdurmak amacıyla 3 Temmuz 1910 tarihinde Kiliseler Kanunu'nu çıkarmıştır. Kabinenin amacı bu düzenleme ile Balkanlar'da huzur sağlamaktır. Çıkarılan bu kanun ile Balkan devletleri kendi aralarında ittifak kurmuşlar ve çıkacak olan Balkan Savaşları'nın zemini oluşmuştur.⁴⁵⁸

Balkanlar'daki karışıklığı halletmeye çalışan İbrahim Hakkı Paşa ve kabinesi bu seferde 28 Eylül 1911 tarihinde İtalya'dan gelen nota ile sarsılmıştır. Sadrazamlığı öncesinde İtalya elçiliği de yapan İbrahim Hakkı Paşa, İtalyanların kısa sürede Libya topraklarına çıkması ile şok olmuştur. Verilen nota karşısında gerekli siyasi ve askeri tedbirler almaması ve işgalden sonra da elinden bir şey gelmemesi üzerine gelen tepkileri durdurmak için 29 Eylül 1911 tarihinde istifa etmiştir. Toplam görev süresi 1 yıl 8 ay 17 gündür.⁴⁵⁹

İstifasından sonra siyasetten uzak kalmak isteyen İbrahim Hakkı Paşa muallimlik yapmaya devam etmiştir. Ancak 1913'te İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında çıkan anlaşmazlığı görüşmek için İngiltere'ye gönderilen İbrahim Hakkı Paşa yeniden bir şekilde siyasete girmiştir. Temmuz 1913'te ise İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında anlaşma imzalayan İbrahim Hakkı Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile İstanbul'a geri dönmüştür. İstanbul'a döndükten sonra ise Birinci Dünya Savaşı devam ederken 21 Temmuz 1915 tarihinde Berlin elçisi olarak atanmış

⁴⁵⁸ Zekeriya Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa", *TDVİ*, c. 21, İstanbul, 2000, s. 311 – 312.

⁴⁵⁹ Muharrem Dördüncü, a.g.m., s. 88.

ve vefatına kadar bu görevde bulunmuştur.⁴⁶⁰ Berlin elçiliği sırasında aynı zamanda Meclis-i Ayan üyeliği de yapan İbrahim Hakkı Paşa, 14 Ekim 1917 tarihinde Alman İmparatoru II. Wilhelm ile İstanbul'a gelmiş ve onun seyahatine eşlik etmiştir. Aynı zamanda Sovyet Rusya'nın savaştan çekilmek için İttifak Devletleri'yle yaptığı Brest – Litowsk Anlaşması'nda da Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmıştır.

Berlin elçiliği yaptığı dönemde dizanteriye yakalanan İbrahim Hakkı Paşa, Berlin'de tedavi amaçlı yatırıldığı hastanede 29 Temmuz 1918 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi 5 Ağustos 1918'de Balkan Treni ile İstanbul'a getirilmiştir. 6 Ağustos 1918 tarihinde ise Yahya Efendi Türbesi'ne defnedilmiştir.⁴⁶¹

4.21. GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA

1 Kasım 1839 tarihinde Bursa'da doğmuştur. Babası Katırcıoğullarından Hacı Halil Ağa'dır. 1856 senesinde Bursa Askeri İdadisi'nden, 1860'da ise Harbiye'den birincilikle mezun olmuştur. Mezun olduğunda rütbesi teğmendir. 1861 senesinde kurmay yüzbaşı rütbesine yükseltilmiştir. İlk görev yeri Hersek ve Karadağ'da çıkan isyanı bastırmakla görevlendirilen birliktir. Burada gösterdiği başarılar ve çabaları neticesinde Mecidî Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Her geçen sene rütbe atlamaya devam eden Ahmet Muhtar Paşa, 1864'de binbaşı, 1866'da yarbay olmuştur. 1869'da albaylığa yükselen Ahmet Muhtar Paşa, 1870'de komiserlik ile birlikte Dar-ı Şûrâ'yı Askeri üyesi yapılmıştır. 1870'in sonlarında mirliwa olan Ahmet Muhtar Paşa, Yemen isyanlarını bastırmakla görevlendirilen birliğe kumandan yardımcısı olarak atanmıştır. Bölgede çıkan isyanı bastırdıktan sonra ise 1871'de ferikliğe yükseltilmiştir. Bir süre vekaleten Yemen valiliği ve kumandanlığı yaptıktan sonra asaleten müşirlik rütbesi ile Yemen valisi ve kumandanı olarak atanmıştır.⁴⁶²

Yemen görevinden sonra İstanbul'a dönen Ahmet Muhtar Paşa, Nafia nazırı olarak atanmıştır. Ardından Şumnu, Erzurum, Bosna Hersek ve Karadağ'da görev almıştır. 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce 8 Şubat 1877 tarihinde Ordu müşirliğiyle Anadolu Harp Ordusu Başkumandanı olmuştur. 7 Nisan 1877 tarihinde Erzurum'a varan Ahmet Muhtar Paşa savaş hazırlıklarına başlamış, 24 Nisan'da ise Rus saldırıları gerçekleşmiştir. Ahmet Muhtar Paşa gerek

⁴⁶⁰ Yayın Komisyonu, "İbrahim Hakkı Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 627.

⁴⁶¹ Muharrem Dördüncü, a.g.m., s. 90.

⁴⁶² Rifat Uçarol, "Gazi Ahmed Muhtar Paşa", *TDVİ*, c. 13, İstanbul, 1996, s. 446.

mühimmatın az olması gerekse askerin hazır olmaması nedeniyle bu savaşı hiç istememiştir. Önce Bayezid ardından ise Ardahan düşmüştür. Ahmet Muhtar Paşa ise bir savunma hattı oluşturmuştur. Bu birlik ile Ruslara karşı önce Gedikler Muharebesi'ni ardından ise Yahniler Muharebesini kazanmıştır. Kazandığı bu zaferler neticesinde kendisine “Gazi” unvanı verilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa'nın birliğindeki önemli komutanlar şehit düşünce elinde çok az sayıda asker kalmıştır. Ümitsizliğe kapılmayan Ahmet Muhtar Paşa Erzurum halkı ile Ruslarla mücadele etmeye devam etmiştir. Ardından ise İstanbul'a çağırılan Ahmet Muhtar Paşa 18 Ocak 1878 tarihinde Harp Ordusu Başkumandanlığı'ndan ayrılmıştır. 93 Harbi Osmanlı Devleti için başarısızlıkla sonuçlansa da Ahmet Muhtar Paşa herkes tarafından takdir edilen bir komutan olmuştur. Gösterdiği çabalar sonucunda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak atanmıştır.⁴⁶³ 93 Harbi'nden sonra Manastır valiliği, Üçüncü ordu müfettişliği gibi görevlerde bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1882 – 1908 seneleri arasında Fevkalade Komiser görevine atanmış ve 26 sene Mısır'da kalmıştır.

3 Aralık 1909 tarihinde emekliye ayrılan Ahmet Muhtar Paşa iki senenin sonunda 13 Ekim 1911 tarihinde Ayan Meclisi Reisi olarak atanmıştır. Yönetimde bulunan İttihat ve Terakki Yönetimi şiddetli bir muhalefet ile karşı karşıyaydı. Sultan Mehmet Reşat ise yeni bir sadrazam arayışına girmiştir. Seçilecek sadrazamın tarafsız olması mühimdir. Bunun sonucunda ise 22 Temmuz 1912 tarihinde sadrazamlığa getirilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa sadrazam olduğunda İtalyanlar ile Trablusgarp Savaşı sürmektedir. Osmanlı Devleti Afrika'daki son toprağı için savaşırken Balkan Savaşı'nın başlaması yeni kurulan kabineyi şaşırtmıştır. Ahmet Muhtar Paşa öncelikle İtalyanlar ile yapılan savaşın bitmesi için hazırlıklara başlamıştır. 18 Ekim 1912 tarihinde İtalyanlar ile Uşi Antlaşması imzalanmıştır. Balkanlar'ın iyice ateş altında kalması üzerine ise Ahmet Muhtar Paşa'nın önerisi ile meclis dağıtılmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ise 29 Ekim 1912 tarihinde istifa etmiştir. Toplam görev süresi üç ay sekiz gündür. Yaşı bir hayli ilerlemiş olan Ahmet Muhtar Paşa birkaç göreve daha verildiyse de 21 Ocak 1919 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁶³ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 691.

⁴⁶⁴ Salim Aydıöz, “Ahmed Muhtar Paşa (Gazi)” *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 140.

4.22. MAHMUT ŞEVKET PAŞA

Çeçen asıllı Basra mutasarrıfı Süleyman Bey'in oğludur. Babasının vazifesinden dolayı 1856'da Bağdat'ta doğmuştur. Uzun yıllar Bağdat'ta yaşamasından dolayı "Arap" lakabı ile de tanınır. Bağdat rüştiyesinde bir sene eğitim aldıktan sonra 1870 senesinde eğitime devam etmek için İstanbul'a gelmiştir. Üsküdar Atlamataşı Askeri Rüştiyesinde iki sene eğitim aldıktan sonra ise 1873'de Kuleli Askeri İdadisi'ne kaydolmuştur. Burada aldığı eğitimden sonra ise 1882'de sınıf birincisi olarak kurmay yüzbaşı rütbesi ile Harbiye'den mezun olmuştur. Arapça, Fransızca ve Almanca bilen Mahmut Şevket Bey, Mekteb-i Harbiye'nin ıslah çalışmalarını yapan Von der Goltz Paşa ile çalışmış ve onun takdirini kazanmıştır. 1884 senesinde ise kolağası rütbesine yükseltilmiştir.⁴⁶⁵

Almanya'dan alınacak tüfeklerin denemesini yapmak amacıyla oluşturulan komisyona seçilen Mahmut Şevket Bey, Almanya'ya da gitmiştir. 1886'da binbaşı, 1891'de ise albay olmuştur. Dokuz sene Almanya'da kalan Mahmut Şevket Bey, askeri araştırmalar yapmıştır. Ardından Fransa'ya gönderilmiş ve bu araştırmalara orada devam etmiştir. 1895 senesinde mirlivalığa yükselen Mahmut Şevket Paşa, Mekke-Medine arasına çekilecek olan telgraf hattının yapımında görevlendirilmiştir. 1905 senesinde birinci ferik rütbesi ile Kosova valisi olarak atanan Mahmut Şevket Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkiler kurmuştur. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Üçüncü Ordu Kumandanı olan Mahmut Şevket Paşa, Rumeli vilayeti müfettişliğine getirilmiştir. Ardından ise 31 Mart Olayı'ndan sonra kurulan Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a gelerek sıkıyönetim ilan etmiştir.⁴⁶⁶

Saltanat değişiminde etkin rol oynayan Mahmut Şevket Paşa, 18 Mayıs 1909 tarihinde Birinci, İkinci ve Üçüncü orduların müfettişliğine getirilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkileri ters düşse de 25 Ocak 1910 tarihinde İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'nde Harbiye nazırı olmuştur. Ancak İttihatçılardan gördüğü baskı neticesinde Eylül 1911'de istifa etmiştir. Küçük Sait Paşa'nın kurduğu kabinede tekrar Harbiye nazırı olarak görevlendirilse de İttihatçılarla anlaşamadığı için tekrar 1912'de istifasını vermiştir.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Zekeriya Türkmen, "Mahmut Şevket Paşa", *TDVİ*, c. 27, Ankara, 2003, s. 384 – 385.

⁴⁶⁶ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 695.

⁴⁶⁷ Yayın Komisyonu, "Mahmut Şevket Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 73.

Balkan Savaşı'nda Bulgarların Edirne'yi ele geçirerek İstanbul'a yaklaşmaları karşısında bir şey yapamayan Kamil Paşa Hükümeti'ne karşı Enver ve Talat Paşalar Babıali Baskını'nı gerçekleştirmişlerdir. Baskın sırasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesi ve Kamil Paşa'nın istifası üzerine 23 Ocak 1913 tarihinde yeni kabineyi kurma görevi Mahmut Şevket Paşa'ya verilmiştir.⁴⁶⁸ Mahmut Şevket Paşa aynı zamanda Harbiye nazırlığı görevini de üstlenmiştir. Balkanlar'da başlayan savaş Kamil Paşa Kabinesi'nin yıkılmasına sebep olmuştur. Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nden bu durumun tersine çevrilmesi beklenmektedir. Ancak devletin içinde bulunduğu şartlar bu durumun gerçekleşmesine engel olmuştur. Kabinenin kurulmasından kısa bir süre sonra Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nin de etkisiz kalması, Paşa'nın İttihatçılarla arasının açılmasına sebep olmuştur.

Sadrizam olduktan sonra düzenli bir şekilde günlük tutan Mahmut Şevket Paşa en son 10 Haziran 1913 tarihli sayfayı doldurmuştur. Ofis olarak kullandığı Harbiye Nazırlığı'ndaki odasından 11 Haziran 1913 tarihinde otomobiliyle hareket eden Mahmut Şevket Paşa arabasının içinde suikaste uğramıştır. Saldırı anında yanında bulunan Harbiye mülazımı İbrahim Bey de hayatını kaybetmiştir. Saldırıcıyı gerçekleştirenlerden Topal Tefvik yakalansa da diğer şahıslar kaçmışlardır. Olay nedeniyle sıkıyönetim ilan edilmiş ve geceleri sokağa çıkma yasağı getirilmiştir.⁴⁶⁹

Mehmet Reşat olayı öğrendikten sonra bir yaverini olay yerine göndermiştir. Ancak Mahmut Şevket Paşa'nın öldüğünü öğrenen yaver tekrar Babıali'ye dönmüştür. Ardından görevlendirilen başka bir yaver Mahmut Şevket Paşa'nın evine giderek haber vermiştir. Olayı duyan meclis üyeleri ve elçiler Harbiye Nazırlığı'na girmişlerdir. Mahmut Şevket Paşa yerine ise Mehmet Said Halim Paşa atanmıştır.⁴⁷⁰

İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında 29 kişiyi idam etmişlerdir. İdama mahkum edilenler Bayezid Meydan'ında asılmışlardır. İdam edilenlerin arasında eski sadrazamlardan Tunuslu Hayrettin Paşa'nın oğlu Damat Salih Paşa'da vardır.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Hacer Göl, "Belgelerle Mahmut Şevket Paşa Suikastı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. 7, sy. 1, Mart 2021, ss. 338.

⁴⁶⁹ Togay Seçkin Birbudak, "Osmanlı Basınında Mahmut Şevket Paşa Suikastı", *Bilgi*, sy. 65, Mayıs 2013, ss. 72.

⁴⁷⁰ Togay Seçkin Birbudak, a.g.m., s. 73 – 74.

⁴⁷¹ Muammer Yılmaz, a.g.e., s. 304.

4.23. SAİD HALİM PAŞA

Tam ismiyle Mehmet Said Halim Paşa, 18 Şubat 1864 tarihinde Kahire’de dünyaya gelmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın torunlarından. Babası Şûrâ-yı Devlet üyesi Prens Halim Paşa’dır. Ailesi ile birlikte 1870 senesinde İstanbul’a gelmiş ve ilk eğitimini özel hocalardan almıştır. Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca’yı ise küçük yaşta öğrenmiştir. Üniversite eğitimi için İsviçre’ye giden Said Halim Bey, üniversitede siyasi ilimler üzerine uzmanlaşmıştır. Döndüğünde ise II. Abdülhamit tarafından sivil paşalık rütbesi ile 21 Mayıs 1888 tarihinde Şûrâ-yı Devlet üyeliğine atanmıştır. Şûrâ-yı Devlet’in maliye dairesinde çalışmaya başlayan Said Halim Bey başarılarından dolayı 22 Eylül 1900 tarihinde Rumeli Beylerbeyliği’ne yükseltilmiştir. II. Abdülhamit’in en gözde devlet adamlarından olan Said Halim Paşa, kendisini çekemeyenler tarafından yalısında yasaklı kitap ve silahlar sakladığı yönünde jurnal edilince bir süre siyaset ile ilgilenmemiş ve içine kapanmıştır.⁴⁷²

Hakkında yapılan ihbarlar dolayısı ile soruşturma geçiren Said Halim Paşa önce Avrupa’ya sonra ise Mısır’a gitmiştir. İstanbul’dan uzakta kalmayı daha uygun görmüş ve II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile 1908’de İstanbul’a dönmüştür. Döndükten sonra Yeniköy Belediye reisi seçilen ardından ise İttihat ve Terakki Partisi bünyesine siyasete atılan Said Halim Paşa bir süre Şûrâ-yı Devlet başkanlığına seçilmiş ancak bu görevi kısa sürmüştür. 1912’de parti sekreteri olan Said Halim Paşa, Mahmut Şevket Paşa’nın Kabinesi’nde Hariciye nazırlığına seçilmiştir. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi ile birlikte ise Hariciye Nazırlığı görevini saklamakla birlikte 12 Haziran 1913 tarihinde yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmiştir.⁴⁷³

Said Halim Paşa sadrazam olduktan sonra ilk iş olarak Mahmut Şevket Paşa’nın katillerini ve bu işe ortak olanları yakalamıştır. Katillerini araştırırken özellikle İttihat ve Terakki Partisi’ne muhalif olanları da seçiyordu. Kendilerine muhalif olan üç yüz elli kişiyi Sinop’a sürmüştür. Sultan Abdülmecid’in damadı Damat Salih Paşa da suikasttan yargılanmaktadır. Said Halim Paşa, Salih Paşa’nın idamını istemektedir. Mehmet Reşat, Salih Paşa’nın suçsuz olduğunu düşünse de

⁴⁷² M. Hanefi Bostan, “Sadrazam Said Halim Paşa”, *TYB Akademi – Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 3, Eylül 2011, s. 11.

⁴⁷³ Ali Haydar Beşer, “Said Halim Paşa’nın Düşünce Dünyası ve İktisadi Meselelere Bakışı”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 1, 2013, s. 14.

istemeden idam kararını onaylamış ve ölene kadar bunun vicdan azabını çekmiştir. Edirne'nin tekrar alınması ve Balkan devletleri ile yapılan barış antlaşmaları da Said Halim Paşa'nın sadrazamlığı dönemine denk gelmektedir.⁴⁷⁴

Osmanlı ordusunu ıslah etme görevi Almanlara verilmiştir. General Liman Von Sanders'in başkanı olduğu Alman heyeti 14 Aralık 1913'te İstanbul'a gelmiştir. İttihatçılardan Enver Bey Paşa rütbesi ile Harbiye nazırı yapılmıştır. Cemal Bey ise Bahriye nazırı olmuştur.⁴⁷⁵

Said Halim Paşa'nın sadareti döneminde yaşanan en önemli olay Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesidir. 15 Ekim 1915 tarihinde Hariciye Nazırlığından istifa etmiş yerine Halil Bey getirilmiştir. 1913 – 1916 seneleri arasında teşkilatın genel başkanı seçilen Said Halim Paşa, İttihat ve Terakki Partisinin en önemli paşalarından Talat Paşa ile arası gün geçtikçe açılmasının ardından 3 Şubat 1917 tarihinde istifa etmiş yerine ise Talat Paşa geçmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra “Ermeni Kırımı” sorumlusu olan Divan-ı Ali'de ardından ise Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanmıştır. İngilizler 28 Mayıs 1919 tarihinde Said Halim Paşa'yı önce Mondros'a ardından ise Malta'ya sürmüşlerdir. Malta'da Polverista esir kampında kalan Said Halim Paşa hakkında bir delil bulunamayınca 29 Nisan 1921 tarihinde serbest bırakılmıştır. Kendisi İstanbul'a dönmek istese de kabul edilmemiştir. İngiliz işgalinde bulunan Mısır'a da gidemeyen Said Halim Paşa Roma'da yaşamaya başlamıştır. 5 Aralık 1921 tarihinde ise Ermeni Arşavir Şıracıyan tarafından vurularak öldürülmüştür. Cenazesi İstanbul'a getirilmiş ve 29 Ocak 1922 tarihinde babasının yanına defnedilmiştir. Said Halim Paşa öldürüldüğünde 58 yaşındadır.⁴⁷⁶

Kronolojik olarak Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Tevfik Paşa olmasına rağmen çalışma Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi nedeniyle Said Halim Paşa ile bitirilmiştir.

⁴⁷⁴ İsmail Kara, “Said Halim Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 487.

⁴⁷⁵ Nazım Tektaş, *a.g.e.*, s. 703.

⁴⁷⁶ M. Hanefi Bostan, *a.g.m.*, s. 21.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

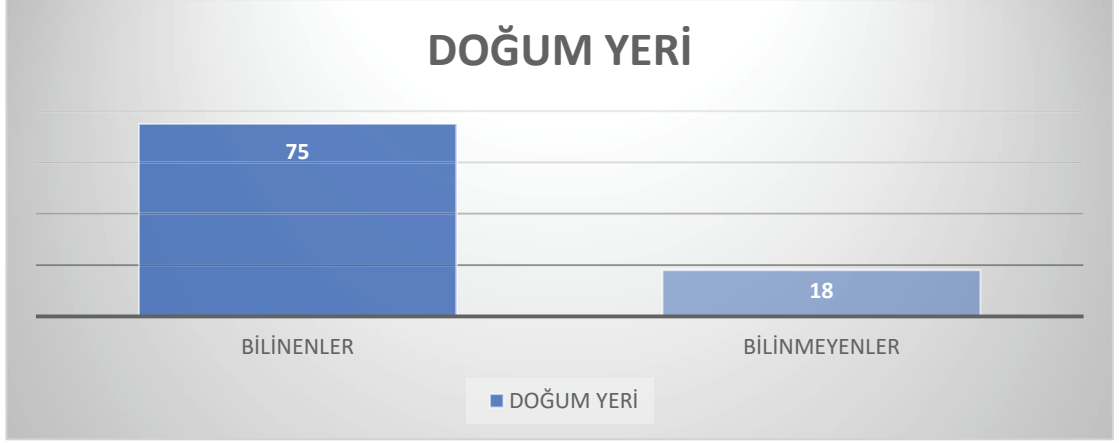
TABLOLAR VE GRAFİKLER EŞLİĞİNDE İSTATİSKSEL VERİLER

Tablo 1: Doğum yerlerine göre teze konu olan sadrazamların tablosu.

SIRA	İSİM	DOĞUM YERİ
1	NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA	MUŞKURA (NEVŞEHİR)
2	SİLAHDAR DAMAT MEHMET PAŞA	BİLİNMİYOR
3	KABAKULAK İBRAHİM PAŞA	ŞEBİNKARAHİSAR
4	TOPAL OSMAN PAŞA	MORA
5	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA	İSTANBUL
6	GÜRCÜ İSMAİL PAŞA	BİLİNMİYOR
7	SİLAHDAR DAMAT DİMETOKALI MEHMET PAŞA	DİMETOKA
8	MUHSİNZADE ABDULLAH PAŞA	BİLİNMİYOR
9	YEĞEN MEHMET PAŞA	ANTALYA - AKSEKİ
10	HACI İVAZZADE MEHMET PAŞA	YOGODİNA
11	NİŞANCI ŞEHLA HACI AHMET PAŞA	FOÇA
12	SEYYİT HASAN PAŞA	ŞEBİNKARAHİSAR
13	TİRYAKİ MEHMET PAŞA	İSTANBUL
14	BOYNU EĞRİ SEYYİT ABDULLAH PAŞA	BİLİNMİYOR
15	DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA	BİLİNMİYOR
16	KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA	ÇORLU
17	NAİLİ ABDULLAH PAŞA	İSTANBUL
18	BIYIKLI ALİ PAŞA	İSTANBUL
19	YİRMİSEKİZ ÇELEBİZADE SAİT MEHMET PAŞA	BİLİNMİYOR
20	KOCA RAGİP MEHMET PAŞA	İSTANBUL
21	TEVKİİ HAMİD HAMZA PAŞA	İSTANBUL
22	MUHSİNZADE MEHMET PAŞA	İSTANBUL
23	SİLAHDAR HAMZA MAHİR PAŞA	KAYSERİ - DEVELİ
24	YAĞLIKÇIZADE MEHMET EMİN PAŞA	İSTANBUL
25	MOLDOVANCI ALİ PAŞA	KASTAMONU
26	İVAZ PAŞAZADE HALİL PAŞA	İSTANBUL
27	II. SİLAHDAR MEHMET PAŞA	İSTANBUL
28	İZZET MEHMET PAŞA	ZONGULDAK

29	YAĞLIKÇIZADE DERVİŞ MEHMET PAŞA	İSTANBUL
30	DARENDELİ CEBECİZADE MEHMET PAŞA	DARENDE
31	KALAFAT MEHMET PAŞA	SOFYA
32	SİLAHDAR KARAVEZİR SEYYİT MEHMET PAŞA	KIRŞEHİR
33	YEĞEN SEYYİT MEHMET PAŞA	EĞİRDİR
34	HALİL HAMİT PAŞA	ISPARTA
35	HAZİNEDAR ŞAHİN ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
36	KOCA YUSUF PAŞA	BİLİNMIYOR
37	KETHÜDA CENAZE HASAN PAŞA	BİLİNMIYOR
38	CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA	BİLİNMIYOR
39	RUSÇUKLU ÇELEBİZADE ŞERİF HASAN PAŞA	BİLİNMIYOR
40	DAMAT MELEK MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
41	SAFRANBOLULU İZZET MEHMET PAŞA	SAFRANBOLU
42	KÖR YUSUF ZİYAÜDDİN PAŞA	BİLİNMIYOR
43	BOSTANCIBAŞI HAFİZ İSMAİL PAŞA	BİLİNMIYOR
44	KEÇİ BOYNUZU AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA	İSTANBUL - ÜSKÜDAR
45	ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA	İSTANBUL
46	ALEMDAR MUSTAFA PAŞA	HOTİN
47	ARNAVUT MEMİŞ PAŞA	BİLİNMIYOR
48	LAZ AHMET PAŞA	TRABZON
49	HURŞİT AHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
50	MEHMET EMİN RAUF PAŞA	İSTANBUL
51	BURDURLU DERVİŞ MEHMET PAŞA	MORA
52	ISPARTALI SEYYİT ALİ PAŞA	ISPARTA
53	BENDERLİ ALİ PAŞA	BENDER
54	HACI SALİH PAŞA	İZMİR
55	DELİ ABDULLAH PAŞA	İSTANBUL
56	SİLAHDAR ALİ PAŞA	İSTANBUL
57	MEHMET SAİT GALİP PAŞA	İSTANBUL
58	BENDERLİ MEHMET SELİM SİRRI PAŞA	BENDER
59	DARENDELİ TOPAL İZZET MEHMET PAŞA	DARENDE
60	REŞİT MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
61	KOCA HÜSREV MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
62	MUSTAFA REŞİT PAŞA	İSTANBUL

63	İBRAHİM SARIM PAŞA	İSTANBUL
64	MEHMET EMİN ALİ PAŞA	İSTANBUL
65	DAMAT MEHMET ALİ PAŞA	TRABZON
66	GİRİTLİ MUSTAFA NAILİ PAŞA	RUMELİ
67	KIBRISLI MEHMET EMİN PAŞA	KIBRIS
68	MÜTERCİM RÜŞDİ PAŞA	SİNOP
69	KEÇECİZADE MEHMET FUAT PAŞA	İSTANBUL
70	YUSUF KAMİL PAŞA	ARAPKİR - MALATYA
71	MAHMUT NEDİM PAŞA	İSTANBUL
72	AHMET ŞEFİK MİDHAT PAŞA	İSTANBUL
73	SAKIZLI AHMED ESAT PAŞA	SAKIZ ADASI
74	ŞİRVANİZE MEHMET RÜŞDİ PAŞA	AMASYA
75	HÜSEYİN AVNİ PAŞA	ISPARTA
76	İBRAHİM ETHEM PAŞA	SAKIZ ADASI
77	AHMET HAMDİ PAŞA	İSTANBUL
78	MEHMET ESAT SAFFET PAŞA	İSTANBUL
79	TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA	KAFKASYA
80	AHMET ARİFİ PAŞA	İSTANBUL
81	MEHMET SAİT PAŞA	ERZURUM
82	CENANİZE MEHMET KADRİ PAŞA	ANTEP
83	ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA	KÜTAHYA
84	MEHMET KAMİL PAŞA	LEFKOŞA
85	AHMET CEVAT PAŞA	ŞAM
86	HALİL RIFAT PAŞA	SELANİK
87	MEHMET FERİT PAŞA	YANYA
88	HÜSEYİN HİLMİ PAŞA	MİDİLLİ
89	AHMET TEVFİK PAŞA	İSTANBUL
90	İBRAHİM HAKKI PAŞA	İSTANBUL
91	GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA	BURSA
92	MAHMUT ŞEVKET PAŞA	BAĞDAT
93	SAİD HALİM PAŞA	KAHİRE

Tablo 1 ve devamındaki grafikte görüleceği üzere; teze konu olan sadrazamların 75 tanesinin doğum yeri bilinirken, 18 tanesi ise bilinmemektedir. Yüksek oranda bilinirliğin sebebi ise, yakın dönem kaynaklarına erişimin ilk döneme göre daha mümkün olmasıdır. Doğum yerlerinde ise İstanbul ağırlıkta olmakla beraber, imparatorluğun pek çok muhtelif bölgesinde doğan da göze çarpmaktadır.

Tablo 2: Teze konu olan sadrazamların doğum tarihleri

SIRA	İSİM	DOĞUM TARİHİ
1	NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA	1662
2	SİLAHDAR DAMAT MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
3	KABAKULAK İBRAHİM PAŞA	BİLİNMIYOR
4	TOPAL OSMAN PAŞA	BİLİNMIYOR
5	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA	4 HAZİRAN 1689
6	GÜRCÜ İSMAİL PAŞA	BİLİNMIYOR
7	SİLAHDAR DAMAT DİMETOKALI MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
8	MUHSİNZADE ABDULLAH PAŞA	1661
9	YEĞEN MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
10	HACI İVAZZADE MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
11	NİŞANCI ŞEHLA HACI AHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
12	SEYYİT HASAN PAŞA	BİLİNMIYOR
13	TİRYAKİ MEHMET PAŞA	1680
14	BOYNU EĞRİ SEYYİT ABDULLAH PAŞA	BİLİNMIYOR
15	DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA	BİLİNMIYOR
16	KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA	BİLİNMIYOR
17	NAİLİ ABDULLAH PAŞA	BİLİNMIYOR
18	BIYIKLI ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
19	YİRMİSEKİZ ÇELEBİZADE SAİT MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
20	KOCA RAGİP MEHMET PAŞA	1699
21	TEVKİİ HAMİD HAMZA PAŞA	1699
22	MUHSİNZADE MEHMET PAŞA	1704
23	SİLAHDAR HAMZA MAHİR PAŞA	1727
24	YAĞLIKÇIZADE MEHMET EMİN PAŞA	NİSAN 1724
25	MOLDOVANCİ ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
26	İVAZ PAŞAZADE HALİL PAŞA	1724
27	II. SİLAHDAR MEHMET PAŞA	18 EYLÜL 1710
28	İZZET MEHMET PAŞA	1723
29	YAĞLIKÇIZADE DERVİŞ MEHMET PAŞA	1735
30	DARENDELİ CEBECİZADE MEHMET PAŞA	1714
31	KALAFAT MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
32	SİLAHDAR KARAVEZİR SEYYİT MEHMET PAŞA	1735
33	YEĞEN SEYYİT MEHMET PAŞA	1726

34	HALİL HAMİT PAŞA	1736
35	HAZİNEGAR ŞAHİN ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
36	KOCA YUSUF PAŞA	BİLİNMIYOR
37	KETHÜDA CENAZE HASAN PAŞA	BİLİNMIYOR
38	CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA	BİLİNMIYOR
39	RUSÇUKLU ÇELEBİZADE ŞERİF HASAN PAŞA	BİLİNMIYOR
40	DAMAT MELEK MEHMET PAŞA	1719
41	SAFRANBOLULU İZZET MEHMET PAŞA	1743
42	KÖR YUSUF ZİYAÜDDİN PAŞA	BİLİNMIYOR
43	BOSTANCIBAŞI HAFİZ İSMAİL PAŞA	BİLİNMIYOR
44	KEÇİ BOYNUZU AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA	BİLİNMIYOR
45	ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA	BİLİNMIYOR
46	ALEMDAR MUSTAFA PAŞA	1765
47	ARNAVUT MEMİŞ PAŞA	BİLİNMIYOR
48	LAZ AHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
49	HURŞİT AHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
50	MEHMET EMİN RAUF PAŞA	1780
51	BURDURLU DERVİŞ MEHMET PAŞA	1765
52	ISPARTALI SEYYİT ALİ PAŞA	1756
53	BENDERLİ ALİ PAŞA	1770
54	HACI SALİH PAŞA	BİLİNMIYOR
55	DELİ ABDULLAH PAŞA	BİLİNMIYOR
56	SİLAHDAR ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
57	MEHMET SAİT GALİP PAŞA	1763
58	BENDERLİ MEHMET SELİM SİRRI PAŞA	1771
59	DARENDELİ TOPAL İZZET MEHMET PAŞA	1793
60	REŞİT MEHMET PAŞA	1780
61	KOCA HÜSREV MEHMET PAŞA	1756
62	MUSTAFA REŞİT PAŞA	13 MART 1800
63	İBRAHİM SARIM PAŞA	1801
64	MEHMET EMİN ALİ PAŞA	1815
65	DAMAT MEHMET ALİ PAŞA	1813
66	GİRİTLİ MUSTAFA NAILİ PAŞA	1798
67	KIBRISLI MEHMET EMİN PAŞA	1813
68	MÜTERCİM RÜŞDİ PAŞA	1811

69	KEÇECİZADE MEHMET FUAT PAŞA	17 OCAK 1815
70	YUSUF KAMİL PAŞA	1808
71	MAHMUT NEDİM PAŞA	1818
72	AHMET ŞEFİK MİDHAT PAŞA	1822
73	SAKIZLI AHMED ESAT PAŞA	1828
74	ŞİRVANİZADE MEHMET RÜŞDİ PAŞA	1828
75	HÜSEYİN AVNİ PAŞA	1820
76	İBRAHİM ETHEM PAŞA	1818
77	AHMET HAMDİ PAŞA	1826
78	MEHMET ESAT SAFFET PAŞA	1815
79	TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA	BİLİNMIYOR
80	AHMET ARİFİ PAŞA	1830
81	MEHMET SAİT PAŞA	1838
82	CENANİZADE MEHMET KADRİ PAŞA	1832
83	ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA	1833 - 1836
84	MEHMET KAMİL PAŞA	1832
85	AHMET CEVAT PAŞA	1851
86	HALİL RİFAT PAŞA	1827
87	MEHMET FERİT PAŞA	1851
88	HÜSEYİN HİLMİ PAŞA	1855
89	AHMET TEVFİK PAŞA	10 ŞUBAT 1845
90	İBRAHİM HAKKI PAŞA	18 NİSAN 1863
91	GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA	1 KASIM 1839
92	MAHMUT ŞEVKET PAŞA	1856
93	SAİD HALİM PAŞA	18 ŞUBAT 1864

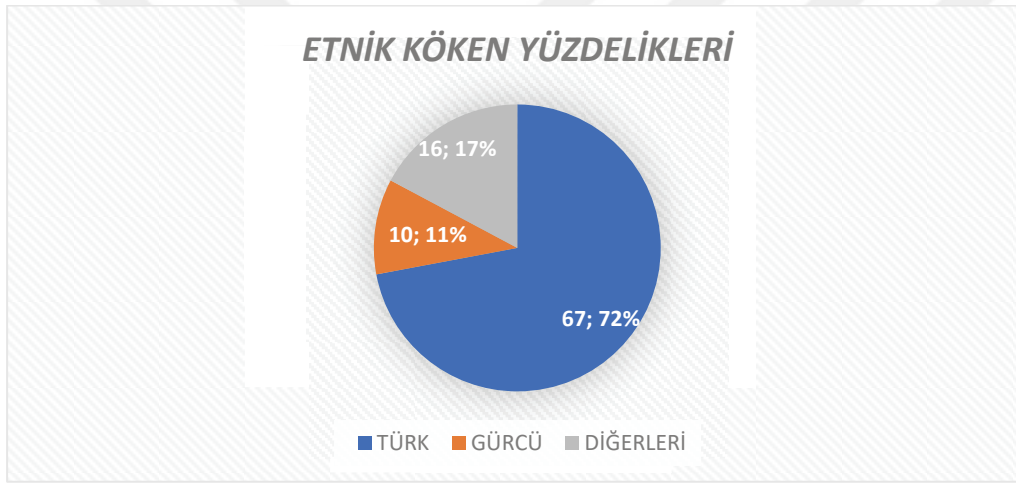
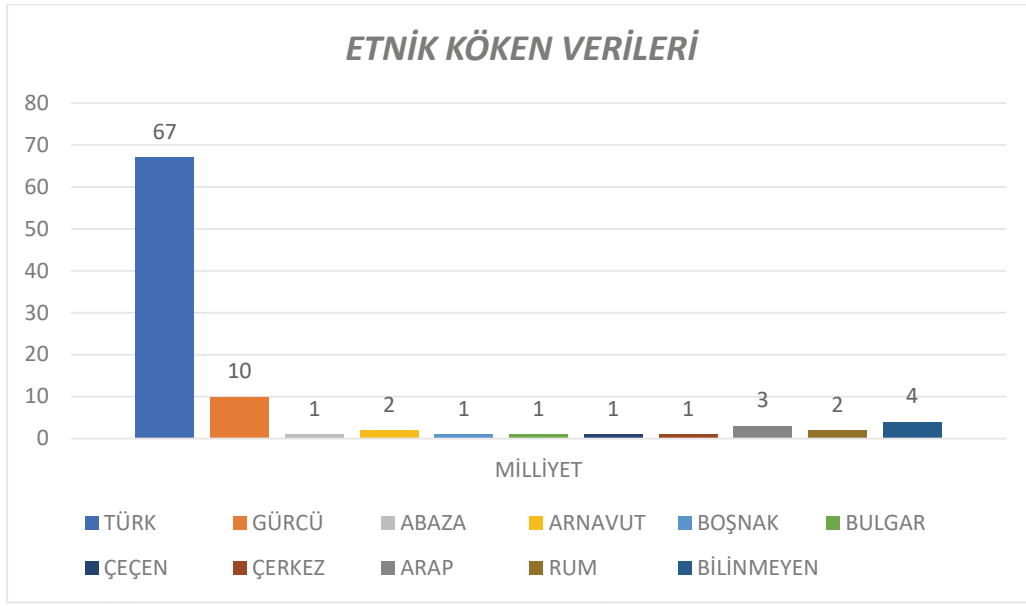
Tablo 2 verileri incelendiğinde, yine ağırlıklı olarak verilere ulaşılabildiği görülmüştür. Spesifik olarak doğum tarihleri üzerine bir yorum ya da çıkarım yapmak mümkün olmamakla birlikte, düzen içerisinde derlenmiştir.

Tablo 3: Teze konu olan sadrazamların etnik kökleri

SIRA	İSİM	MİLLİYETİ
1	NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA	TÜRK
2	SİLAHDAR DAMAT MEHMET PAŞA	TÜRK
3	KABAKULAK İBRAHİM PAŞA	TÜRK
4	TOPAL OSMAN PAŞA	TÜRK
5	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA	TÜRK
6	GÜRCÜ İSMAİL PAŞA	GÜRCÜ
7	SİLAHDAR DAMAT DİMETOKALI MEHMET PAŞA	TÜRK
8	MUHSİNZADE ABDULLAH PAŞA	ARAP
9	YEĞEN MEHMET PAŞA	TÜRK
10	HACI İVAZZADE MEHMET PAŞA	TÜRK
11	NİŞANCI ŞEHLA HACI AHMET PAŞA	TÜRK
12	SEYYİT HASAN PAŞA	TÜRK
13	TİRYAKİ MEHMET PAŞA	TÜRK
14	BOYNU EĞRİ SEYYİT ABDULLAH PAŞA	ARAP
15	DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA	TÜRK
16	KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA	TÜRK
17	NAİLİ ABDULLAH PAŞA	TÜRK
18	BIYIKLI ALİ PAŞA	TÜRK
19	YİRMİSEKİZ ÇELEBİZADE SAİT MEHMET PAŞA	GÜRCÜ
20	KOCA RAGİP MEHMET PAŞA	TÜRK
21	TEVKİİ HAMİD HAMZA PAŞA	TÜRK
22	MUHSİNZADE MEHMET PAŞA	ARAP
23	SİLAHDAR HAMZA MAHİR PAŞA	TÜRK
24	YAĞLIKÇI ZADE MEHMET EMİN PAŞA	TÜRK
25	MOLDOVANCI ALİ PAŞA	TÜRK
26	İVAZ PAŞAZADE HALİL PAŞA	TÜRK
27	II. SİLAHDAR MEHMET PAŞA	TÜRK
28	İZZET MEHMET PAŞA	TÜRK
29	YAĞLIKÇI ZADE DERVİŞ MEHMET PAŞA	TÜRK
30	DARENDELİ CEBECİ ZADE MEHMET PAŞA	TÜRK
31	KALAFAT MEHMET PAŞA	BULGAR

32	SİLAHDAR KARAVEZİR SEYYİT MEHMET PAŞA	TÜRK
33	YEĞEN SEYYİT MEHMET PAŞA	TÜRK
34	HALİL HAMİT PAŞA	TÜRK
35	HAZİNEDAR ŞAHİN ALİ PAŞA	GÜRCÜ
36	KOCA YUSUF PAŞA	GÜRCÜ
37	KETHÜDA CENAZE HASAN PAŞA	GÜRCÜ
38	CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA	GÜRCÜ
39	RUSÇUKLU ÇELEBİZEDE ŞERİF HASAN PAŞA	ARNAVUT
40	DAMAT MELEK MEHMET PAŞA	BOŞNAK
41	SAFRANBOLULU İZZET MEHMET PAŞA	TÜRK
42	KÖR YUSUF ZİYAÜDDİN PAŞA	GÜRCÜ
43	BOSTANCIBAŞI HAFİZ İSMAİL PAŞA	BİLİNMIYOR
44	KEÇİ BOYNUZU AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA	TÜRK
45	ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA	TÜRK
46	ALEMDAR MUSTAFA PAŞA	TÜRK
47	ARNAVUT MEMİŞ PAŞA	ARNAVUT
48	LAZ AHMET PAŞA	TÜRK
49	HURŞİT AHMET PAŞA	GÜRCÜ
50	MEHMET EMİN RAUF PAŞA	TÜRK
51	BURDURLU DERVİŞ MEHMET PAŞA	TÜRK
52	ISPARTALI SEYYİT ALİ PAŞA	TÜRK
53	BENDERLİ ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
54	HACI SALİH PAŞA	RUM
55	DELİ ABDULLAH PAŞA	TÜRK
56	SİLAHDAR ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
57	MEHMET SAİT GALİP PAŞA	TÜRK
58	BENDERLİ MEHMET SELİM SİRRI PAŞA	BİLİNMIYOR
59	DARENDELİ TOPAL İZZET MEHMET PAŞA	TÜRK
60	REŞİT MEHMET PAŞA	GÜRCÜ
61	KOCA HÜSREV MEHMET PAŞA	ABAZA
62	MUSTAFA REŞİT PAŞA	TÜRK
63	İBRAHİM SARIM PAŞA	TÜRK
64	MEHMET EMİN ALİ PAŞA	TÜRK
65	DAMAT MEHMET ALİ PAŞA	TÜRK

66	GİRİTLİ MUSTAFA NAİLİ PAŞA	TÜRK
67	KIBRISLI MEHMET EMİN PAŞA	TÜRK
68	MÜTERCİM RÜŞDİ PAŞA	TÜRK
69	KEÇECİZADE MEHMET FUAT PAŞA	TÜRK
70	YUSUF KAMİL PAŞA	TÜRK
71	MAHMUT NEDİM PAŞA	TÜRK
72	AHMET ŞEFİK MİDHAT PAŞA	TÜRK
73	SAKIZLI AHMED ESAT PAŞA	TÜRK
74	ŞİRVANİZADE MEHMET RÜŞDİ PAŞA	TÜRK
75	HÜSEYİN AVNİ PAŞA	TÜRK
76	İBRAHİM ETHEM PAŞA	RUM
77	AHMET HAMDİ PAŞA	TÜRK
78	MEHMET ESAT SAFFET PAŞA	TÜRK
79	TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA	ÇERKEZ
80	AHMET ARİFİ PAŞA	TÜRK
81	MEHMET SAİT PAŞA	TÜRK
82	CENANİZADE MEHMET KADRI PAŞA	TÜRK
83	ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA	TÜRK
84	MEHMET KAMİL PAŞA	TÜRK
85	AHMET CEVAT PAŞA	TÜRK
86	HALİL RIFAT PAŞA	TÜRK
87	MEHMET FERİT PAŞA	TÜRK
88	HÜSEYİN HİLMİ PAŞA	TÜRK
89	AHMET TEVFİK PAŞA	TÜRK
90	İBRAHİM HAKKI PAŞA	GÜRCÜ
91	GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA	TÜRK
92	MAHMUT ŞEVKET PAŞA	ÇEÇEN
93	SAİD HALİM PAŞA	TÜRK

Tablo 3 ve devamındaki veriler incelendiğinde, Türk kökenli vezirlerin yeniden ağırlık kazandığı görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed dönemine değin Türklerde olan vezaret, Kanunname-i Ali Osman ile beraber merkezileşmiş ve kurumsallaşmıştır. Bunun akabinde vezarette devşirme kökenli vezirlerin ağırlık kazandığını görmekteyiz. Ancak zaman içerisinde kul sistemindeki bozulmalar, idari ve yapısal anlamda değişimler ve muhtelif sebeplerle ibre yeniden Türk kökenli vezirlere dönmüştür. Özellikle son dönemlerde Türk kökenli sadrazamların göreve getirilmesini Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarına bağlamak da mümkün görülmektedir.

Tablo 4: Teze konu olan sadrazamların lakapları

SIRA	İSİM	LAKABI
1	NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA	DAMAT
2	SİLAHDAR DAMAT MEHMET PAŞA	DAMAT
3	KABAKULAK İBRAHİM PAŞA	KABAKULAK
4	TOPAL OSMAN PAŞA	TOPAL
5	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA	HEKİMOĞLU
6	GÜRCÜ İSMAİL PAŞA	GÜRCÜ
7	SİLAHDAR DAMAT DİMETOKALI MEHMET PAŞA	DAMAT
8	MUHSİNZADE ABDULLAH PAŞA	MUHSİNZADE
9	YEĞEN MEHMET PAŞA	YEĞEN
10	HACI İVAZZADE MEHMET PAŞA	HACI İVAZZADE
11	NİŞANCI ŞEHLA HACI AHMET PAŞA	NİŞANCI, ŞEHLA
12	SEYYİT HASAN PAŞA	KARAHİSARLI
13	TİRYAKİ MEHMET PAŞA	TİRYAKİ
14	BOYNU EĞRİ SEYYİT ABDULLAH PAŞA	BOYNU EĞRİ
15	DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA	DİVİTDAR
16	KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA	KÖSE, BAHİR
17	NAİLİ ABDULLAH PAŞA	BİLİNMIYOR
18	BIYIKLI ALİ PAŞA	BIYIKLI
19	YİRMİSEKİZ ÇELEBİZEDE SAİT MEHMET PAŞA	YİRMİSEKİZ ÇELEBİZEDE
20	KOCA RAGİP MEHMET PAŞA	KOCA
21	TEVKİİ HAMİD HAMZA PAŞA	TEVKİİ
22	MUHSİNZADE MEHMET PAŞA	MUHSİNZADE
23	SİLAHDAR HAMZA MAHİR PAŞA	SİLAHDAR
24	YAĞLIKÇIZEDE MEHMET EMİN PAŞA	YAĞLIKÇIZEDE
25	MOLDOVANCI ALİ PAŞA	MOLDOVANCI
26	İVAZ PAŞAZADE HALİL PAŞA	İVAZ, PAŞAZADE
27	II. SİLAHDAR MEHMET PAŞA	SİLAHDAR, CİHANGİRLİ
28	İZZET MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
29	YAĞLIKÇIZEDE DERVİŞ MEHMET PAŞA	YAĞLIKÇIZEDE, DERVİŞ

30	DARENDELİ CEBECİZADE MEHMET PAŞA	DARENDELİ, CEBECİZADE
31	KALAFAT MEHMET PAŞA	KALAFAT
32	SİLAHDAR KARAVEZİR SEYYİT MEHMET PAŞA	SİLAHDAR, KARAVEZİR, SEYYİT
33	YEĞEN SEYYİT MEHMET PAŞA	YEĞEN, SEYYİT
34	HALİL HAMİT PAŞA	BİLİNMIYOR
35	HAZİNEĞAR ŞAHİN ALİ PAŞA	HAZİNEĞAR
36	KOCA YUSUF PAŞA	KOCA
37	KETHÜĞA CENAZE HASAN PAŞA	KETHÜĞA, CENAZE
38	CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA	CEZAYİRLİ, GAZİ
39	RUSÇUKLU ÇELEBİZADE ŞERİF HASAN PAŞA	RUSÇUKLU, ÇELEBİZADE
40	DAMAT MELEK MEHMET PAŞA	DAMAT, MELEK
41	SAFRANBOLULU İZZET MEHMET PAŞA	SAFRANBOLULU
42	KÖR YUSUF ZİYAÜĐĐİN PAŞA	KÖR
43	BOSTANCIBAŞI HAFİZ İSMAİL PAŞA	BOSTANCIBAŞI, HAFİZ
44	KEÇİ BOYNUZU AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA	KEÇİ BOYNUZU, AĞA
45	ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA	ÇELEBİ
46	ALEMDAR MUSTAFA PAŞA	ALEMDAR
47	ARNAVUT MEMİŞ PAŞA	ARNAVUT
48	LAZ AHMET PAŞA	LAZ, NAZİR
49	HURŞİT AHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
50	MEHMET EMİN RAUF PAŞA	BİLİNMIYOR
51	BURDURLU DERVİŞ MEHMET PAŞA	BURDURLU, DERVİŞ
52	ISPARTALI SEYYİT ALİ PAŞA	ISPARTALI
53	BENDERLİ ALİ PAŞA	BENDERLİ
54	HACI SALİH PAŞA	HACI
55	DELİ ABDULLAH PAŞA	DELİ, BOSTANCIBAŞI
56	SİLAHDAR ALİ PAŞA	SİLAHDAR
57	MEHMET SAİT GALİP PAŞA	BİLİNMIYOR
58	BENDERLİ MEHMET SELİM SİRRI PAŞA	BENDERLİ
59	DARENDELİ TOPAL İZZET MEHMET PAŞA	DARENDELİ, TOPAL
60	REŞİT MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
61	KOCA HÜSREV MEHMET PAŞA	KOCA, ŞEYHÜ'L VÜZERA
62	MUSTAFA REŞİT PAŞA	KOCA, BÜYÜK
63	İBRAHİM SARIM PAŞA	BİLİNMIYOR

64	MEHMET EMİN ALİ PAŞA	ÂLİ
65	DAMAT MEHMET ALİ PAŞA	DAMAT
66	GİRİTLİ MUSTAFA NALİ PAŞA	GİRİTLİ
67	KIBRISLI MEHMET EMİN PAŞA	KIBRISLI
68	MÜTERCİM RÜŞDİ PAŞA	MÜTERCİM
69	KEÇECİZE MEHMET FUAT PAŞA	KEÇECİZE
70	YUSUF KAMİL PAŞA	BİLİNİYOR
71	MAHMUT NEDİM PAŞA	NEDİMOF
72	AHMET ŞEFİK MİDHAT PAŞA	BİLİNİYOR
73	SAKIZLI AHMED ESAT PAŞA	SAKIZLI
74	ŞİRVANİZE MEHMET RÜŞDİ PAŞA	ŞİRVANİZE
75	HÜSEYİN AVNİ PAŞA	BİLİNİYOR
76	İBRAHİM ETHEM PAŞA	BİLİNİYOR
77	AHMET HAMDİ PAŞA	BİLİNİYOR
78	MEHMET ESAT SAFFET PAŞA	SAFFET
79	TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA	TUNUSLU
80	AHMET ARİFİ PAŞA	BİLİNİYOR
81	MEHMET SAİT PAŞA	KÜÇÜK
82	CENANİZE MEHMET KADRI PAŞA	CENANİZE
83	ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA	BİLİNİYOR
84	MEHMET KAMİL PAŞA	KIBRISLI
85	AHMET CEVAT PAŞA	KABAAĞAÇLI
86	HALİL RIFAT PAŞA	BİLİNİYOR
87	MEHMET FERİT PAŞA	AVLONYALI
88	HÜSEYİN HİLMİ PAŞA	BİLİNİYOR
89	AHMET TEVFİK PAŞA	BİLİNİYOR
90	İBRAHİM HAKKI PAŞA	BİLİNİYOR
91	GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA	GAZİ
92	MAHMUT ŞEVKET PAŞA	ARAP
93	SAİD HALİM PAŞA	BİLİNİYOR

Sadrâzamlar çeşitli lakaplar ile tanınmıştır. Bu lakaplar kimi zaman fiziksel özellikleri kimi zaman ise önceden yerine getirdikleri görevler ile ilgili olmuştur. Sadrâzamların %78'inin lakabı bilinmekte iken %22'sinin ise herhangi bir lakabının

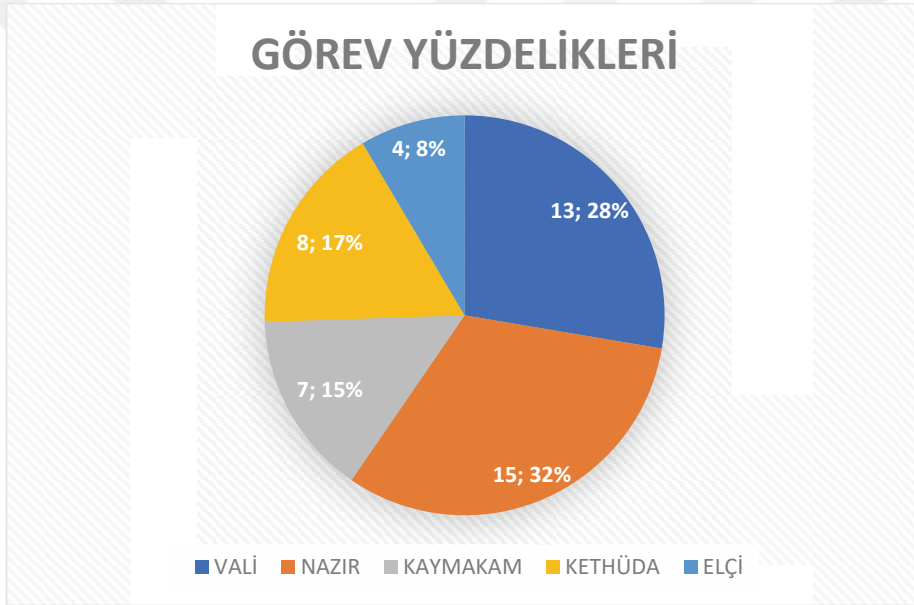
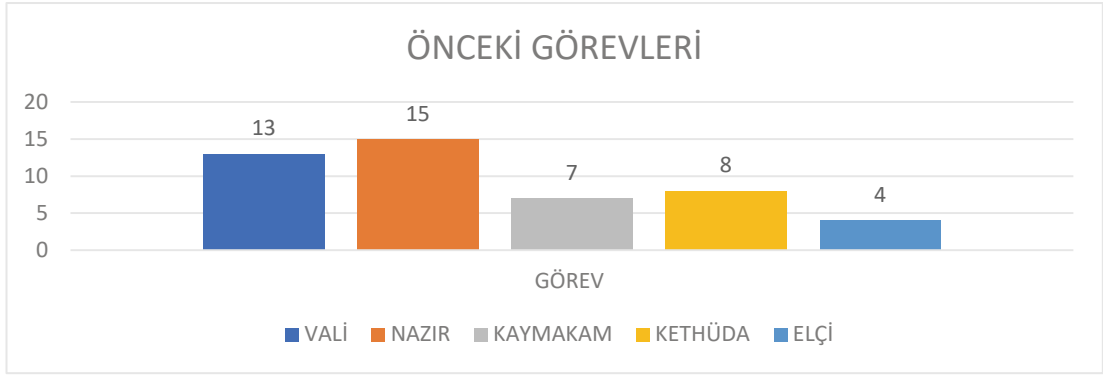
olup olmadığı bilinmemektedir. Sadrazamlardan 4'ü “Damat”, 4'ü de “Silahdar” lakabı ile anılmıştır.

Tablo 5: Teze Konu Olan Sadrazamların Önceki Görevleri

SIRA	İSİM	ÖNCEKİ GÖREVLERİ
1	NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA	SADARET KAYMAKAMI
2	SİLAHDAR DAMAT MEHMET PAŞA	VEZİR
3	KABAKULAK İBRAHİM PAŞA	KAPICILAR KETHÜDASI
4	TOPAL OSMAN PAŞA	VALİ
5	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA	VALİ
6	GÜRCÜ İSMAİL PAŞA	VALİ
7	SİLAHDAR DAMAT DİMETOKALI MEHMET PAŞA	SADARET KAYMAKAMI
8	MUHSİNZADE ABDULLAH PAŞA	VALİ
9	YEĞEN MEHMET PAŞA	VEZİR
10	HACI İVAZZADE MEHMET PAŞA	MUHAFİZ
11	NİŞANCI ŞEHLA HACI AHMET PAŞA	NİŞANCI
12	SEYYİT HASAN PAŞA	AĞA PAŞA
13	TİRYAKİ MEHMET PAŞA	SADRAZAM KETHÜDASI
14	BOYNU EĞRİ SEYYİT ABDULLAH PAŞA	MUHASSİL
15	DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA	SADRAZAM KETHÜDASI
16	KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA	BİRİNCİ İMRAHOR
17	NAİLİ ABDULLAH PAŞA	REİS-ÜL KÜTTAB
18	BIYIKLI ALİ PAŞA	NİŞANCI - MUHASSİL
19	YİRMİSEKİZ ÇELEBİZADE SAİT MEHMET PAŞA	SADRAZAM KETHÜDASI
20	KOCA RAGİP MEHMET PAŞA	VALİ
21	TEVKİİ HAMİD HAMZA PAŞA	SADRAZAM KETHÜDASI
22	MUHSİNZADE MEHMET PAŞA	VALİ
23	SİLAHDAR HAMZA MAHİR PAŞA	ANADOLU BEYLERBEYİ
24	YAĞLIKÇIZADE MEHMET EMİN PAŞA	SADARET KAYMAKAMI
25	MOLDOVANCI ALİ PAŞA	SERASKER
26	İVAZ PAŞAZADE HALİL PAŞA	VALİ
27	II. SİLAHDAR MEHMET PAŞA	VEZİR
28	İZZET MEHMET PAŞA	RİKAB-I HÜMAYUN KAYMAKAMI
29	YAĞLIKÇIZADE DERVİŞ MEHMET PAŞA	SADRAZAM KETHÜDASI

30	DARENDELİ CEBECİZADE MEHMET PAŞA	SADRAZAM KETHÜDASI
31	KALAFAT MEHMET PAŞA	YENİÇERİ AĞASI
32	SİLAHDAR KARAVEZİR SEYYİT MEHMET PAŞA	SİLAHDAR
33	YEĞEN SEYYİT MEHMET PAŞA	VALİ
34	HALİL HAMİT PAŞA	SADRAZAM KETHÜDASI
35	HAZİNEDAR ŞAHİN ALİ PAŞA	MUHAFİZ
36	KOCA YUSUF PAŞA	VALİ
37	KETHÜDA CENAZE HASAN PAŞA	SERASKER
38	CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA	SERASKER
39	RUSÇUKLU ÇELEBİZADE ŞERİF HASAN PAŞA	MUHAFIZA MEMURU
40	DAMAT MELEK MEHMET PAŞA	VEZİR
41	SAFRANBOLULU İZZET MEHMET PAŞA	ANADOLU BEYLERBEYİ
42	KÖR YUSUF ZİYAÜDDİN PAŞA	VALİ
43	BOSTANCIBAŞI HAFİZ İSMAİL PAŞA	KAPTAN-I DERYA
44	KEÇİ BOYNUZU AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA	YENİÇERİ AĞASI
45	ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA	MUHAFİZ
46	ALEMDAR MUSTAFA PAŞA	AYAN
47	ARNAVUT MEMİŞ PAŞA	SADARET KAYMAKAMI
48	LAZ AHMET PAŞA	NAZİR
49	HURŞİT AHMET PAŞA	SERASKER
50	MEHMET EMİN RAUF PAŞA	BAŞDEFTERDAR
51	BURDURLU Derviş MEHMET PAŞA	MUTASARRIF
52	ISPARTALI SEYYİT ALİ PAŞA	VALİ
53	BENDERLİ ALİ PAŞA	MUTASARRIF
54	HACI SALİH PAŞA	SADARET KAYMAKAMI
55	DELİ ABDULLAH PAŞA	MUHAFİZ
56	SİLAHDAR ALİ PAŞA	SİLAHDAR
57	MEHMET SAİT GALİP PAŞA	MUHAFİZ
58	BENDERLİ MEHMET SELİM SİRRI PAŞA	BEYLERBEYİ
59	DARENDELİ TOPAL İZZET MEHMET PAŞA	KAPTAN-I DERYA
60	REŞİT MEHMET PAŞA	VALİ
61	KOCA HÜSREV MEHMET PAŞA	MECLİS-İ AHKAM-I ADLİYE REİSİ
62	MUSTAFA REŞİT PAŞA	HARİCİYE NAZIRI
63	İBRAHİM SARIM PAŞA	MECLİS-İ Vâlâ-YI AHKAM-I ADLİYE BAŞKANI

64	MEHMET EMİN ALİ PAŞA	HARİCİYE NAZIRI
65	DAMAT MEHMET ALİ PAŞA	KAPTAN-I DERYA
66	GİRİTLİ MUSTAFA NAILİ PAŞA	MECLİS-İ AHKAM-I ADLİYE REİSİ
67	KIBRISLI MEHMET EMİN PAŞA	KAPTAN-I DERYA
68	MÜTERCİM RÜŞDİ PAŞA	MECLİS-İ ALİ REİSİ
69	KEÇECİZADE MEHMET FUAT PAŞA	MECLİS- i Vâlâ VE MECLİS-İ ALİ-İ TANZİMAT BAŞKANI
70	YUSUF KAMİL PAŞA	SADARET KAYMAKAMI
71	MAHMUT NEDİM PAŞA	BAHRİYE NAZIRI
72	AHMET ŞEFİK MİDHAT PAŞA	VALİ
73	SAKIZLI AHMED ESAT PAŞA	BAHRİYE NAZIRI
74	ŞİRVANİZADE MEHMET RÜŞDİ PAŞA	MALİYE NAZIRI
75	HÜSEYİN AVNİ PAŞA	SERASKER
76	İBRAHİM ETHEM PAŞA	ELÇİ
77	AHMET HAMDİ PAŞA	DAHİLİYE NAZIRI
78	MEHMET ESAT SAFFET PAŞA	HARİCİYE NAZIRI
79	TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA	MALİYE KOMİSYONU BAŞKANI
80	AHMET ARİFİ PAŞA	ELÇİ
81	MEHMET SAİT PAŞA	ADLİYE NAZIRI
82	CENANİZADE MEHMET KADRI PAŞA	TİCARET VE ZİRAAT NAZIRI
83	ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA	TİCARET VE ZİRAAT NAZIRI
84	MEHMET KAMİL PAŞA	ADLİYE NAZIRI VEKİLİ
85	AHMET CEVAT PAŞA	VALİ VEKİLİ
86	HALİL RIFAT PAŞA	DAHİLİYE NAZIRI
87	MEHMET FERİT PAŞA	MERCİİ TETKİK KOMİSYONU BAŞKANI
88	HÜSEYİN HİLMİ PAŞA	DAHİLİYE NAZIRI
89	AHMET TEVFİK PAŞA	ELÇİ
90	İBRAHİM HAKKI PAŞA	ELÇİ
91	GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA	AYAN MECLİSİ REİSİ
92	MAHMUT ŞEVKET PAŞA	HARBİYE NAZIRI
93	SAİD HALİM PAŞA	HARİCİYE NAZIRI

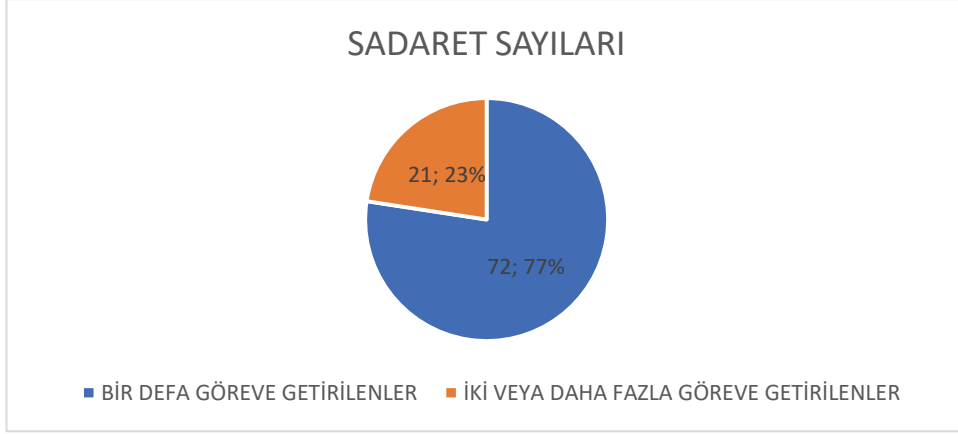
Devlet adamları sadrazamlık görevine getirilmeden önce çeşitli kademelerden geçmişlerdir. 93 kişinin %32'si sadrazamlık görevine getirilmeden önce çeşitli bakanlıklarda nazırlık görevinde bulunmuştur. Onun arkasından %28'i ise valilik görevinin ardından sadrazam olarak atanmışlardır. %17'si kethüda, %15'i kaymakam, %4'ü ise elçilik görevlerinin ardından sadrazam olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürdüğü bütün yüzyıllarda sadaret makamına gelmek hiç kolay olmamıştır. Devlet adamları en dipten kendilerini kanıtlayarak yükselmişlerdir. 18 ve 20. yüzyıllarda da bu durum geçerlidir. Nazır olarak kendisini kanıtlayan devlet adamları sadaret makamına yükselmiş ve devlette yüксеlebilecekleri en yüksek makama ulaşmışlardır.

Tablo 6: Teze konu olan sadrazamların sadaret sayıları

SIRA	İSİM	İKİNCİ SADRAZAMLIK DÖNEMİ
1	NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA	YOK
2	SİLAHDAR DAMAT MEHMET PAŞA	YOK
3	KABAKULAK İBRAHİM PAŞA	YOK
4	TOPAL OSMAN PAŞA	YOK
5	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA	21 NİSAN 1742 - 23 EYLÜL 1743
6	GÜRCÜ İSMAİL PAŞA	YOK
7	SİLAHDAR DAMAT DİMETOKALI MEHMET PAŞA	YOK
8	MUHSİNZADE ABDULLAH PAŞA	YOK
9	YEĞEN MEHMET PAŞA	YOK
10	HACI İVAZZADE MEHMET PAŞA	YOK
11	NİŞANCI ŞEHLA HACI AHMET PAŞA	YOK
12	SEYYİT HASAN PAŞA	YOK
13	TİRYAKİ MEHMET PAŞA	YOK
14	BOYNU EĞRİ SEYYİT ABDULLAH PAŞA	YOK
15	DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA	YOK
16	KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA	1 NİSAN 1756 - 12 OCAK 1757
17	NAİLİ ABDULLAH PAŞA	YOK
18	BIYIKLI ALİ PAŞA	YOK
19	YİRMİSEKİZ ÇELEBİZADE SAİT MEHMET PAŞA	YOK
20	KOCA RAGİP MEHMET PAŞA	YOK
21	TEVKİİ HAMİD HAMZA PAŞA	YOK
22	MUHSİNZADE MEHMET PAŞA	28 KASIM 1771 - 4 AĞUSTOS 1774
23	SİLAHDAR HAMZA MAHİR PAŞA	YOK
24	YAĞLIKÇIZADE MEHMET EMİN PAŞA	YOK
25	MOLDOVANCI ALİ PAŞA	YOK
26	İVAZ PAŞAZADE HALİL PAŞA	YOK
27	II. SİLAHDAR MEHMET PAŞA	YOK
28	İZZET MEHMET PAŞA	20 ŞUBAT 1781 - 25 AĞUSTOS 1782
29	YAĞLIKÇIZADE DERVİŞ MEHMET PAŞA	YOK
30	DARENDELİ CEBECİZADE MEHMET PAŞA	YOK
31	KALAFAT MEHMET PAŞA	YOK

32	SİLAHDAR KARAVEZİR SEYYİT MEHMET PAŞA	YOK
33	YEĞEN SEYYİT MEHMET PAŞA	YOK
34	HALİL HAMİT PAŞA	YOK
35	HAZİNEDAR ŞAHİN ALİ PAŞA	YOK
36	KOCA YUSUF PAŞA	1791 - 4 MAYIS 1792
37	KETHÜDA CENAZE HASAN PAŞA	YOK
38	CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA	YOK
39	RUSÇUKLU ÇELEBİZADE ŞERİF HASAN PAŞA	YOK
40	DAMAT MELEK MEHMET PAŞA	YOK
41	SAFRANBOLULU İZZET MEHMET PAŞA	YOK
42	KÖR YUSUF ZİYAÜDDİN PAŞA	1 OCAK 1809 - 26 MART 1811
43	BOSTANCIBAŞI HAFİZ İSMAİL PAŞA	YOK
44	KEÇİ BOYNUZU AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA	YOK
45	ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA	YOK
46	ALEMDAR MUSTAFA PAŞA	YOK
47	ARNAVUT MEMİŞ PAŞA	YOK
48	LAZ AHMET PAŞA	YOK
49	HURŞİT AHMET PAŞA	YOK
50	MEHMET EMİN RAUF PAŞA	18 ŞUBAT 1833 - 1 TEMMUZ 1839
51	BURDURLU DERVİŞ MEHMET PAŞA	YOK
52	ISPARTALI SEYYİT ALİ PAŞA	YOK
53	BENDERLİ ALİ PAŞA	YOK
54	HACI SALİH PAŞA	YOK
55	DELİ ABDULLAH PAŞA	YOK
56	SİLAHDAR ALİ PAŞA	YOK
57	MEHMET SAİT GALİP PAŞA	YOK
58	BENDERLİ MEHMET SELİM SİRRI PAŞA	YOK
59	DARENDELİ TOPAL İZZET MEHMET PAŞA	ARALIK 1841 - 30 AĞUSTOS 1842
60	REŞİT MEHMET PAŞA	YOK
61	KOCA HÜSREV MEHMET PAŞA	YOK
62	MUSTAFA REŞİT PAŞA	12 AĞUSTOS 1848 - 26 OCAK 1852
63	İBRAHİM SARIM PAŞA	YOK
64	MEHMET EMİN ALİ PAŞA	2 MAYIS 1855 - 1 KASIM 1856
65	DAMAT MEHMET ALİ PAŞA	YOK

66	GİRİTLİ MUSTAFA NAILİ PAŞA	10 TEMMUZ 1853 - 29 MAYIS 1854
67	KIBRISLI MEHMET EMİN PAŞA	18 EKİM 1859 - 23 ARALIK 1859
68	MÜTERCİM RÜŞDİ PAŞA	5 HAZİRAN 1866 - 11 ŞUBAT 1867
69	KEÇECİZADE MEHMET FUAT PAŞA	1 HAZİRAN 1863 - HAZİRAN 1866
70	YUSUF KAMİL PAŞA	YOK
71	MAHMUT NEDİM PAŞA	26 AĞUSTOS 1875 - 11 MAYIS 1876
72	AHMET ŞEFİK MİDHAT PAŞA	19 ARALIK 1876 - 5 ŞUBAT 1877
73	SAKIZLI AHMED ESAT PAŞA	26 NİSAN 1875 - 26 AĞUSTOS 1875
74	ŞİRVANİZADE MEHMET RÜŞDİ PAŞA	YOK
75	HÜSEYİN AVNİ PAŞA	YOK
76	İBRAHİM ETHEM PAŞA	YOK
77	AHMET HAMDİ PAŞA	YOK
78	MEHMET ESAT SAFFET PAŞA	YOK
79	TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA	YOK
80	AHMET ARİFİ PAŞA	YOK
81	MEHMET SAİT PAŞA	12 EYLÜL 1880 - 2 MAYIS 1882
82	CENANİZADE MEHMET KADRI PAŞA	YOK
83	ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA	YOK
84	MEHMET KAMİL PAŞA	3 EKİM 1895 - 7 KASIM 1895
85	AHMET CEVAT PAŞA	YOK
86	HALİL RIFAT PAŞA	YOK
87	MEHMET FERİT PAŞA	YOK
88	HÜSEYİN HİLMİ PAŞA	5 MAYIS 1909 - 28 ARALIK 1909
89	AHMET TEVFİK PAŞA	11 KASIM 1918 - 12 OCAK 1919
90	İBRAHİM HAKKI PAŞA	YOK
91	GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA	YOK
92	MAHMUT ŞEVKET PAŞA	YOK
93	SAİD HALİM PAŞA	YOK

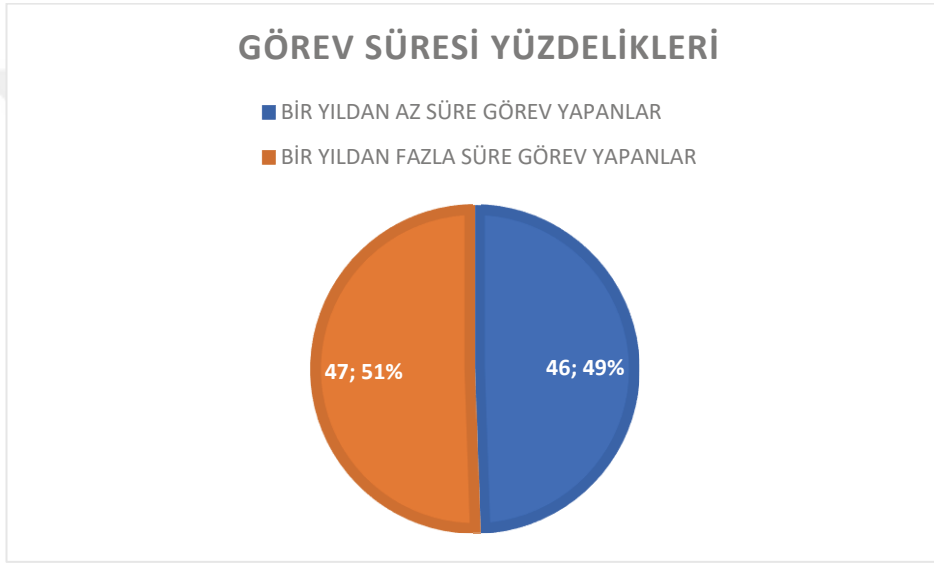
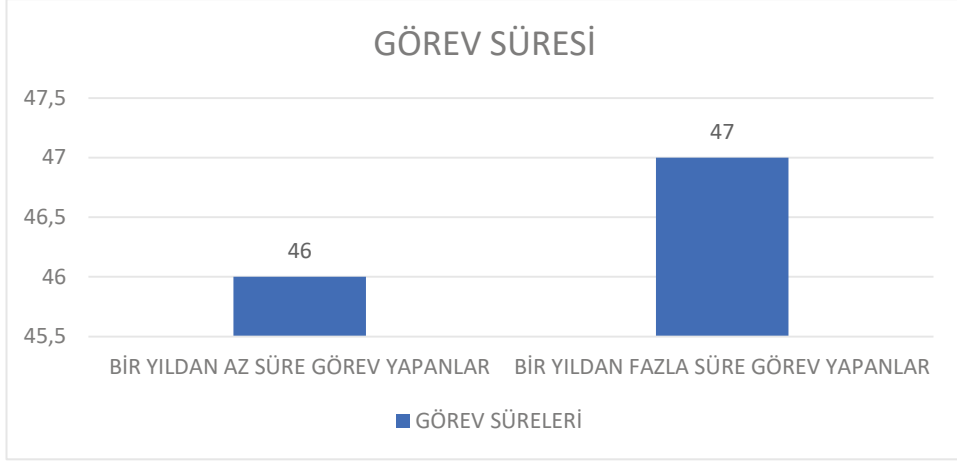
1718-1917 yılları arasında 93 sadrazam görev yapmıştır. Bu sadrazamlardan %77'si bir defa bu görevde bulunurken %23'ü ise iki veya daha fazla kez sadrazamlık yapmıştır. Küçük Sait Paşa dokuz defa sadrazamlık görevine getirilmiş olup toplam görev süresi ise 9 yıldır. Görevde bulunan sadrazamların işleri oldukça zordur. Çünkü yaptıkları en küçük bir hatada azledilebilirler, atılan bir iftira sonucunda idam bile edilebilirlerdi. Görevleri boyunca bu vaziyeti bilerek işlerini yapan sadrazamlar kaybedilen savaşlar, saray içinde girilen mücadeleler sonunda azledilir daha sonra tekrar göreve de atanmışlardır. Tekrar makama atanan sadrazamların birçoğu iki görev arasında valilik makamında bulunmuşlardır.

Tablo 7: Teze konu olan sadrazamların toplam görev süreleri

SIRA	İSİM	TOPLAM GÖREV SÜRESİ
1	NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA	12 YIL
2	SİLAHDAR DAMAT MEHMET PAŞA	3 AY
3	KABAKULAK İBRAHİM PAŞA	7 AY
4	TOPAL OSMAN PAŞA	5 AY
5	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA	3 YIL
6	GÜRCÜ İSMAİL PAŞA	5 BUÇUK AY
7	SİLAHDAR DAMAT DİMETOKALI MEHMET PAŞA	1 YIL 7 AY
8	MUHSİNZADE ABDULLAH PAŞA	4 BUÇUK AY
9	YEĞEN MEHMET PAŞA	1 YIL 3 AY
10	HACI İVAZZADE MEHMET PAŞA	1 YIL 3 AY
11	NİŞANCI ŞEHLA HACI AHMET PAŞA	1 YIL 9 AY
12	SEYYİT HASAN PAŞA	2 YIL 11 AY
13	TİRYAKİ MEHMET PAŞA	1 YIL 16 GÜN
14	BOYNU EĞRİ SEYYİT ABDULLAH PAŞA	2 YIL 4 AY
15	DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA	2 YIL 4 AY
16	KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA	4 BUÇUK YIL
17	NAİLİ ABDULLAH PAŞA	6 AY
18	BIYIKLI ALİ PAŞA	2 AY 2 GÜN
19	YİRMİSEKİZ ÇELEBİZADE SAİT MEHMET PAŞA	5 AY
20	KOCA RAGİP MEHMET PAŞA	6 YIL 3 AY
21	TEVKİİ HAMİD HAMZA PAŞA	7 AY
22	MUHSİNZADE MEHMET PAŞA	3 YIL 6 AY
23	SİLAHDAR HAMZA MAHİR PAŞA	2 AY 14 GÜN
24	YAĞLIKÇIZADE MEHMET EMİN PAŞA	9 AY 23 GÜN
25	MOLDOVANCİ ALİ PAŞA	4 AY
26	İVAZ PAŞAZADE HALİL PAŞA	10 BUÇUK AY
27	II. SİLAHDAR MEHMET PAŞA	1 YIL 2 AY
28	İZZET MEHMET PAŞA	2 BUÇUK YIL
29	YAĞLIKÇIZADE DERVİŞ MEHMET PAŞA	1 BUÇUK YIL
30	DARENDELİ CEBECİZADE MEHMET PAŞA	1 YIL 9 AY
31	KALAFAT MEHMET PAŞA	11 AY

32	SİLAHDAR KARAVEZİR SEYYİT MEHMET PAŞA	1 BUÇUK YIL
33	YEĞEN SEYYİT MEHMET PAŞA	4 AY 9 GÜN
34	HALİL HAMİT PAŞA	2 YIL 3 AY
35	HAZİNEDAR ŞAHİN ALİ PAŞA	10 AY
36	KOCA YUSUF PAŞA	4 YIL 6 AY 19 GÜN
37	KETHÜDA CENAZE HASAN PAŞA	6 AY
38	CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA	3 AY
39	RUSÇUKLU ÇELEBİZE ŞERİF HASAN PAŞA	10 AY
40	DAMAT MELEK MEHMET PAŞA	2 BUÇUK YIL
41	SAFRANBOLULU İZZET MEHMET PAŞA	3 YIL 10 AY
42	KÖR YUSUF ZİYAÜDDİN PAŞA	9 YIL
43	BOSTANCIBAŞI HAFİZ İSMAİL PAŞA	1 YIL 5 AY
44	KEÇİ BOYNUZU AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA	9 AY
45	ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA	1 YIL 1 AY
46	ALEMDAR MUSTAFA PAŞA	4 AY
47	ARNAVUT MEMİŞ PAŞA	2 AY
48	LAZ AHMET PAŞA	1 BUÇUK YIL
49	HURŞİT AHMET PAŞA	2 YIL 7 AY
50	MEHMET EMİN RAUF PAŞA	14 YIL 9 AY 25 GÜN
51	BURDURLU Derviş MEHMET PAŞA	2 YIL
52	ISPARTALI SEYYİT ALİ PAŞA	1 YIL 2 AY
53	BENDERLİ ALİ PAŞA	1 AY 3 GÜN
54	HACI SALİH PAŞA	1 YIL 6 AY 10 GÜN
55	DELİ ABDULLAH PAŞA	4 AY
56	SİLAHDAR ALİ PAŞA	9 AY
57	MEHMET SAİT GALİP PAŞA	9 AY
58	BENDERLİ MEHMET SELİM SIRRI PAŞA	4 YIL 1 AY 10 GÜN
59	DARENDELİ TOPAL İZZET MEHMET PAŞA	1 YIL
60	REŞİT MEHMET PAŞA	4 YIL 21 GÜN
61	KOCA HÜSREV MEHMET PAŞA	11 AY 7 GÜN
62	MUSTAFA REŞİT PAŞA	7 YIL 1 AY
63	İBRAHİM SARIM PAŞA	3 AY 13 GÜN
64	MEHMET EMİN ALİ PAŞA	8 YIL 3 AY
65	DAMAT MEHMET ALİ PAŞA	7 AY 11 GÜN

66	GİRİTLİ MUSTAFA NAİLİ PAŞA	14 AY
67	KIBRISLI MEHMET EMİN PAŞA	1 YIL 10 AY 11 GÜN
68	MÜTERCİM RÜŞDİ PAŞA	23 AY 52 GÜN
69	KEÇECİZADE MEHMET FUAT PAŞA	4 YIL
70	YUSUF KAMİL PAŞA	4 AY 27 GÜN
71	MAHMUT NEDİM PAŞA	1 YIL 7 AY 11 GÜN
72	AHMET ŞEFİK MİDHAT PAŞA	4 AY
73	SAKIZLI AHMED ESAT PAŞA	5 AY 28 GÜN
74	ŞİRVANİZADE MEHMET RÜŞDİ PAŞA	9 AY 28 GÜN
75	HÜSEYİN AVNİ PAŞA	1 YIL 2 AY
76	İBRAHİM ETHEM PAŞA	11 AY
77	AHMET HAMDİ PAŞA	24 GÜN
78	MEHMET ESAT SAFFET PAŞA	6 AY
79	TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA	8 AY
80	AHMET ARİFİ PAŞA	2 AY 20 GÜN
81	MEHMET SAİT PAŞA	9 YIL
82	CENANİZADE MEHMET KADRI PAŞA	3 AY 3 GÜN
83	ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA	2 AY 11 GÜN
84	MEHMET KAMİL PAŞA	6 YIL 9 AY 20 GÜN
85	AHMET CEVAT PAŞA	3 YIL 9 AY 4 GÜN
86	HALİL RIFAT PAŞA	6 YIL 2 GÜN
87	MEHMET FERİT PAŞA	5 YIL 6 AY
88	HÜSEYİN HİLMİ PAŞA	10 AY 6 GÜN
89	AHMET TEVFİK PAŞA	2 YIL 4 AY 27 GÜN
90	İBRAHİM HAKKI PAŞA	1 YIL 8 AY 17 GÜN
91	GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA	3 AY 8 GÜN
92	MAHMUT ŞEVKET PAŞA	4 AY 19 GÜN
93	SAİD HALİM PAŞA	3 YIL 7 AY 21 GÜN

Göreve getirilen sadrazamlar kimi zaman bu görevi uzun yıllar sürdürürken kimi zaman ise şartlar gereği daha az süre bu görevde bulunup azledilmişlerdir. 93 sadrazamın %51'i bir yıldan fazla %49'u ise bir yıldan az süre bu görevi yapmışlardır. 93 sadrazamın içinde en uzun süre görevde kalan 14 yıl 9 ay ile Mehmet Rauf Paşa olurken en az sürede görevde bulunan sadrazam 24 gün ile Ahmet Hamdi Paşa'dır.

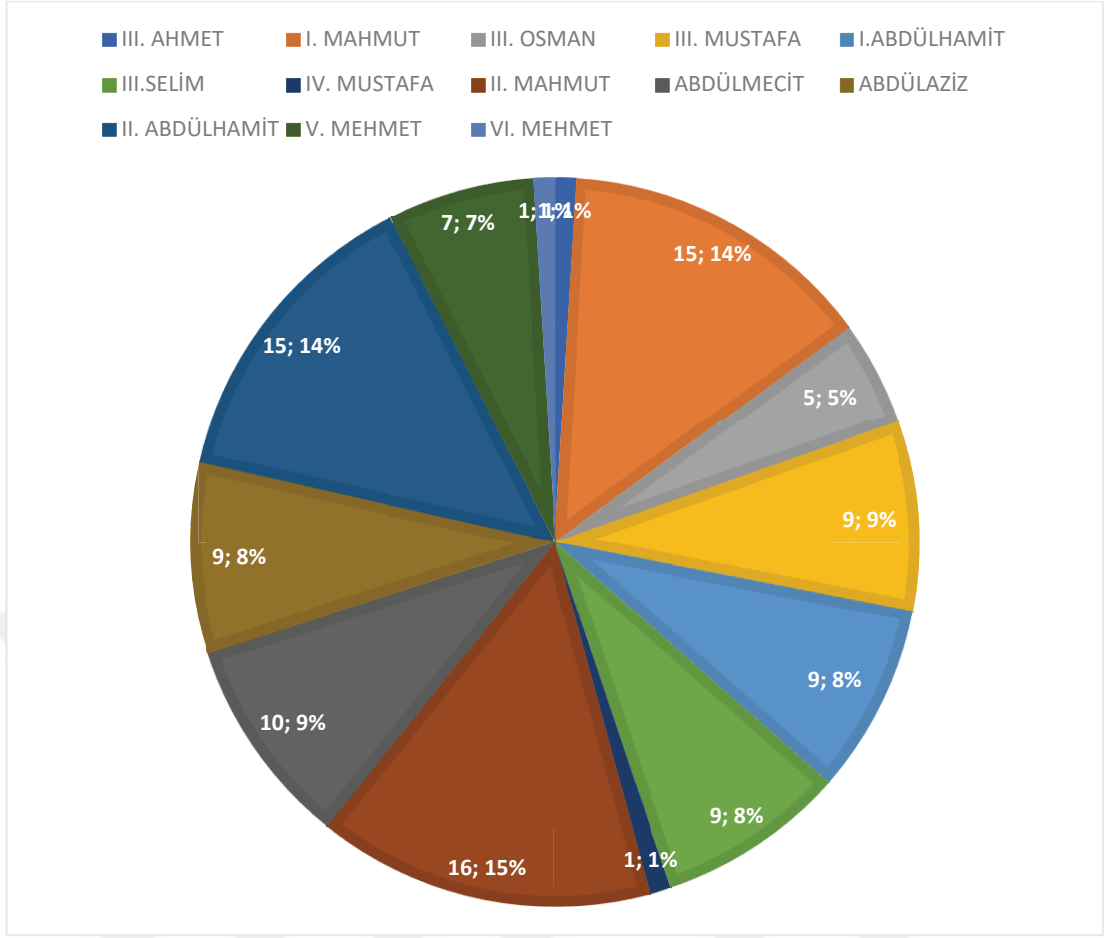
1718 yılından sonra Osmanlı Devleti Batı'nın üstünlüğünü kabul edip Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmişlerdi. Bunun sonucunda ise ıslahatlar yapmışlar, yaptıkları bu ıslahatlarında oldukları durumdan devleti kurtarabileceklerine inanmışlardır. Göreve gelen her sadrazamın gerçekleştirmek istediği yenilikler vardı. Bu yenilikleri gerçekleştirmek amacıyla da birçok çalışma yapmışlardır. Ancak ne padişahın ne de sarayın bekleyecek zamanı vardır. Bu yüzyıllarda sadrazamların yaptıkları yeniliklerin sonuçlarını beklemeden devlet adamlarını görevlerinden azledip yerlerine yeni fikirleri olan devlet adamlarını getirmişlerdir. Bu nedenle bu yüzyılda neredeyse yarı oranda devlet adamı makamda bir yıldan az süre durmuşlardır. En çok sadrazam değişikliğine giden padişah ise II. Mahmut'tur.

Tablo 8: Teze konu olan sadrazamların hizmetinde bulunduğu padişahlar

SIRA	İSİM	PADİŞAH
1	NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA	III. AHMET
2	SİLAHDAR DAMAT MEHMET PAŞA	I.MAHMUT
3	KABAKULAK İBRAHİM PAŞA	I.MAHMUT
4	TOPAL OSMAN PAŞA	I.MAHMUT
5	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA	I.MAHMUT – III.OSMAN
6	GÜRCÜ İSMAİL PAŞA	I.MAHMUT
7	SİLAHDAR DAMAT DİMETOKALI MEHMET PAŞA	I.MAHMUT
8	MUHSİNZADE ABDULLAH PAŞA	I.MAHMUT
9	YEĞEN MEHMET PAŞA	I.MAHMUT
10	HACI İVAZZADE MEHMET PAŞA	I.MAHMUT
11	NİŞANCI ŞEHLA HACI AHMET PAŞA	I.MAHMUT
12	SEYYİT HASAN PAŞA	I.MAHMUT
13	TİRYAKİ MEHMET PAŞA	I.MAHMUT
14	BOYNU EĞRİ SEYYİT ABDULLAH PAŞA	I.MAHMUT
15	DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA	I.MAHMUT
16	KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA	I.MAHMUT – III.OSMAN – III.MUSTAFA
17	NAİLİ ABDULLAH PAŞA	III.OSMAN
18	BIYIKLI ALİ PAŞA	III.OSMAN
19	YİRMİSEKİZ ÇELEBİZADE SAİT MEHMET PAŞA	III.OSMAN
20	KOCA RAGİP MEHMET PAŞA	III.OSMAN – III.MUSTAFA
21	TEVKİİ HAMİD HAMZA PAŞA	III.MUSTAFA
22	MUHSİNZADE MEHMET PAŞA	III.MUSTAFA
23	SİLAHDAR HAMZA MAHİR PAŞA	III.MUSTAFA
24	YAĞLIKÇI ZADE MEHMET EMİN PAŞA	III.MUSTAFA
25	MOLDOVANCI ALİ PAŞA	III.MUSTAFA
26	İVAZ PAŞAZADE HALİL PAŞA	III.MUSTAFA
27	II. SİLAHDAR MEHMET PAŞA	III.MUSTAFA
28	İZZET MEHMET PAŞA	I.ABDÜLHAMİT
29	YAĞLIKÇI ZADE DERVİŞ MEHMET PAŞA	I.ABDÜLHAMİT
30	DARENDELİ CEBECİ ZADE MEHMET PAŞA	I.ABDÜLHAMİT
31	KALAFAT MEHMET PAŞA	I.ABDÜLHAMİT
32	SİLAHDAR KARAVEZİR SEYYİT MEHMET PAŞA	I.ABDÜLHAMİT

33	YEĞEN SEYYİT MEHMET PAŞA	I.ABDÜLHAMİT
34	HALİL HAMİT PAŞA	I.ABDÜLHAMİT
35	HAZİNEDAR ŞAHİN ALİ PAŞA	I.ABDÜLHAMİT
36	KOCA YUSUF PAŞA	I.ABDÜLHAMİT – III.SELİM
37	KETHÜDA CENAZE HASAN PAŞA	III.SELİM
38	CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA	III.SELİM
39	RUSÇUKLU ÇELEBİZEDE ŞERİF HASAN PAŞA	III.SELİM
40	DAMAT MELEK MEHMET PAŞA	III.SELİM
41	SAFRANBOLULU İZZET MEHMET PAŞA	III.SELİM
42	KÖR YUSUF ZİYAÜDDİN PAŞA	III.SELİM – II.MAHMUT
43	BOSTANCIBAŞI HAFİZ İSMAİL PAŞA	III.SELİM
44	KEÇİ BOYNUZU AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA	III.SELİM
45	ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA	IV. MUSTAFA
46	ALEMDAR MUSTAFA PAŞA	II.MAHMUT
47	ARNAVUT MEMİŞ PAŞA	II.MAHMUT
48	LAZ AHMET PAŞA	II.MAHMUT
49	HURŞİT AHMET PAŞA	II.MAHMUT
50	MEHMET EMİN RAUF PAŞA	II.MAHMUT - ABDÜLMECİT
51	BURDURLU DERVİŞ MEHMET PAŞA	II.MAHMUT
52	ISPARTALI SEYYİT ALİ PAŞA	II.MAHMUT
53	BENDERLİ ALİ PAŞA	II.MAHMUT
54	HACI SALİH PAŞA	II.MAHMUT
55	DELİ ABDULLAH PAŞA	II.MAHMUT
56	SİLAHDAR ALİ PAŞA	II.MAHMUT
57	MEHMET SAİT GALİP PAŞA	II.MAHMUT
58	BENDERLİ MEHMET SELİM SIRRI PAŞA	II.MAHMUT
59	DARENDELİ TOPAL İZZET MEHMET PAŞA	II.MAHMUT - ABDÜLMECİT
60	REŞİT MEHMET PAŞA	II.MAHMUT
61	KOCA HÜSREV MEHMET PAŞA	ABDÜLMECİT
62	MUSTAFA REŞİT PAŞA	ABDÜLMECİT
63	İBRAHİM SARIM PAŞA	ABDÜLMECİT
64	MEHMET EMİN ALİ PAŞA	ABDÜLMECİT - ABDÜLAZİZ
65	DAMAT MEHMET ALİ PAŞA	ABDÜLMECİT
66	GİRİTLİ MUSTAFA NAİLİ PAŞA	ABDÜLMECİT
67	KIBRISLI MEHMET EMİN PAŞA	ABDÜLMECİT

68	MÜTERCİM RÜŞDİ PAŞA	ABDÜLMECİT-ABDÜLAZİZ- II.ABDÜLHAMİT
69	KEÇECİZADE MEHMET FUAT PAŞA	ABDÜLAZİZ
70	YUSUF KAMİL PAŞA	ABDÜLAZİZ
71	MAHMUT NEDİM PAŞA	ABDÜLAZİZ
72	AHMET ŞEFİK MİDHAT PAŞA	ABDÜLAZİZ-II.ABDÜLHAMİT
73	SAKIZLI AHMED ESAT PAŞA	ABDÜLAZİZ
74	ŞİRVANİZADE MEHMET RÜŞDİ PAŞA	ABDÜLAZİZ
75	HÜSEYİN AVNİ PAŞA	ABDÜLAZİZ
76	İBRAHİM ETHEM PAŞA	II.ABDÜLHAMİT
77	AHMET HAMDİ PAŞA	II.ABDÜLHAMİT
78	MEHMET ESAT SAFFET PAŞA	II.ABDÜLHAMİT
79	TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA	II.ABDÜLHAMİT
80	AHMET ARİFİ PAŞA	II.ABDÜLHAMİT
81	MEHMET SAİT PAŞA	II.ABDÜLHAMİT
82	CENANİZADE MEHMET KADRİ PAŞA	II.ABDÜLHAMİT
83	ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA	II.ABDÜLHAMİT
84	MEHMET KAMİL PAŞA	II.ABDÜLHAMİT – V. MEHMET
85	AHMET CEVAT PAŞA	II.ABDÜLHAMİT
86	HALİL RIFAT PAŞA	II.ABDÜLHAMİT
87	MEHMET FERİT PAŞA	II.ABDÜLHAMİT
88	HÜSEYİN HİLMİ PAŞA	II.ABDÜLHAMİT – V. MEHMET
89	AHMET TEVFİK PAŞA	V. MEHMET – VI. MEHMET
90	İBRAHİM HAKKI PAŞA	V. MEHMET
91	GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA	V. MEHMET
92	MAHMUT ŞEVKET PAŞA	V. MEHMET
93	SAİD HALİM PAŞA	V. MEHMET

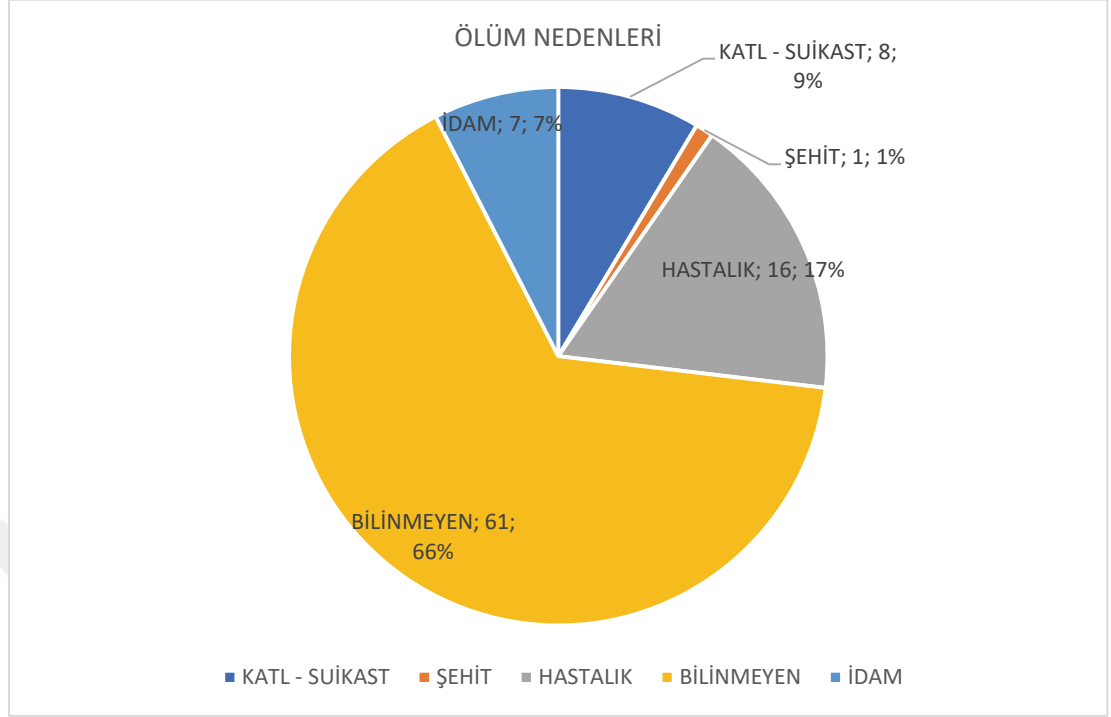
1718 – 1917 yılları arasında 93 sadrazam 13 padişah döneminde görev yapmıştır. 13 padişah arasında 16 sadrazam değişikliği ile II. Mahmut % 15 ile ilk sıradadır. Arkasından ise I. Mahmut ve II. Abdülhamit 15 sadrazam değişikliği ile ikinci sıradadırlar. II. Mahmut döneminde Osmanlı Devleti'nde birçok yenilik yapılmıştır. II. Mahmut da sadrazamlarının bu yeniliklere ayak uydurabilecek kabiliyette olmalarını istemişti. Bu yetenekte olmadığını düşündüğü devlet adamlarını da görevden uzaklaştırmıştır.

Tablo 9: Teze konu olan sadrazamların ölüm nedeni

SIRA	İSİM	ÖLÜM NEDENİ
1	NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA	KATL
2	SİLAHDAR DAMAT MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
3	KABAKULAK İBRAHİM PAŞA	KATL
4	TOPAL OSMAN PAŞA	ŞEHİT
5	HEKİMOĞLU ALİ PAŞA	HASTALIK (İDRAR KESESİ İLTİHABI)
6	GÜRCÜ İSMAİL PAŞA	BİLİNMIYOR
7	SİLAHDAR DAMAT DİMETOKALI MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
8	MUHSİNZADE ABDULLAH PAŞA	BİLİNMIYOR
9	YEĞEN MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
10	HACI İVAZZADE MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
11	NİŞANCI ŞEHLA HACI AHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
12	SEYYİT HASAN PAŞA	BİLİNMIYOR
13	TİRYAKİ MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
14	BOYNU EĞRİ SEYYİT ABDULLAH PAŞA	BİLİNMIYOR
15	DİVİTDAR MEHMET EMİN PAŞA	BİLİNMIYOR
16	KÖSE BAHİR MUSTAFA PAŞA	İDAM
17	NAİLİ ABDULLAH PAŞA	BİLİNMIYOR
18	BIYIKLI ALİ PAŞA	İDAM
19	YİRMİSEKİZ ÇELEBİZEDE SAİT MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
20	KOCA RAGİP MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
21	TEVKİİ HAMİD HAMZA PAŞA	BİLİNMIYOR
22	MUHSİNZADE MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
23	SİLAHDAR HAMZA MAHİR PAŞA	BİLİNMIYOR
24	YAĞLIKÇIZEDE MEHMET EMİN PAŞA	İDAM
25	MOLDOVANCI ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
26	İVAZ PAŞAZADE HALİL PAŞA	BİLİNMIYOR
27	II. SİLAHDAR MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
28	İZZET MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
29	YAĞLIKÇIZEDE DERVİŞ MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
30	DARENDELİ CEBECİZEDE MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
31	KALAFAT MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
32	SİLAHDAR KARAVEZİR SEYYİT MEHMET PAŞA	HASTALIK

		(KARA HUMMA - TİFO)
33	YEĞEN SEYYİT MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
34	HALİL HAMİT PAŞA	İDAM
35	HAZİNEĞAR ŞAHİN ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
36	KOCA YUSUF PAŞA	BİLİNMIYOR
37	KETHÜĞA CENAZE HASAN PAŞA	BİLİNMIYOR
38	CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA	HASTALIK (ÜŞÜTME)
39	RUSÇUKLU ÇELEBİZADE ŞERİF HASAN PAŞA	İDAM
40	DAMAT MELEK MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
41	SAFRANBOLULU İZZET MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
42	KÖR YUSUF ZİYAÜDDİN PAŞA	BİLİNMIYOR
43	BOSTANCIBAŞI HAFİZ İSMAİL PAŞA	BİLİNMIYOR
44	KEÇİ BOYNUZU AĞA İBRAHİM HİLMİ PAŞA	BİLİNMIYOR
45	ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA	BİLİNMIYOR
46	ALEMDAR MUSTAFA PAŞA	KATL
47	ARNAVUT MEMİŞ PAŞA	BİLİNMIYOR
48	LAZ AHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
49	HURŞİT AHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
50	MEHMET EMİN RAUF PAŞA	HASTALIK (YAŞLILIĞA BAĞLI)
51	BURDURLU DERVİŞ MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
52	İSPARTALI SEYYİT ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
53	BENDERLİ ALİ PAŞA	İDAM
54	HACI SALİH PAŞA	BİLİNMIYOR
55	DELİ ABDULLAH PAŞA	BİLİNMIYOR
56	SİLAHDAR ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
57	MEHMET SAİT GALİP PAŞA	BİLİNMIYOR
58	BENDERLİ MEHMET SELİM SİRRI PAŞA	KATL
59	DARENDELİ TOPAL İZZET MEHMET PAŞA	BİLİNMIYOR
60	REŞİT MEHMET PAŞA	HASTALIK (SİTMA)
61	KOCA HÜSREV MEHMET PAŞA	HASTALIK (YAŞLILIĞA BAĞLI)
62	MUSTAFA REŞİT PAŞA	KALP KRİZİ

63	İBRAHİM SARIM PAŞA	BİLİNMIYOR
64	MEHMET EMİN ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
65	DAMAT MEHMET ALİ PAŞA	BİLİNMIYOR
66	GİRİTLİ MUSTAFA NAİLİ PAŞA	BİLİNMIYOR
67	KIBRISLI MEHMET EMİN PAŞA	BİLİNMIYOR
68	MÜTERCİM RÜŞDİ PAŞA	BİLİNMIYOR
69	KEÇECİZADE MEHMET FUAT PAŞA	KALP HASTALIĞI
70	YUSUF KAMİL PAŞA	KALP HASTALIĞI
71	MAHMUT NEDİM PAŞA	BİLİNMIYOR
72	AHMET ŞEFİK MİDHAT PAŞA	İDAM
73	SAKIZLI AHMED ESAT PAŞA	ZEHİRLENME
74	ŞİRVANİZADE MEHMET RÜŞDİ PAŞA	KARA HUMMA
75	HÜSEYİN AVNİ PAŞA	SUİKAST
76	İBRAHİM ETHEM PAŞA	BİLİNMIYOR
77	AHMET HAMDİ PAŞA	BİLİNMIYOR
78	MEHMET ESAT SAFFET PAŞA	BAĞIRSAK KANSERİ
79	TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA	BİLİNMIYOR
80	AHMET ARİFİ PAŞA	VEREM
81	MEHMET SAİT PAŞA	BRONŞİT
82	CENANİZADE MEHMET KADRI PAŞA	BİLİNMIYOR
83	ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA	BİLİNMIYOR
84	MEHMET KAMİL PAŞA	BİLİNMIYOR
85	AHMET CEVAT PAŞA	VEREM
86	HALİL RIFAT PAŞA	BİLİNMIYOR
87	MEHMET FERİT PAŞA	KALP HASTALIĞI
88	HÜSEYİN HİLMİ PAŞA	BİLİNMIYOR
89	AHMET TEVFİK PAŞA	BİLİNMIYOR
90	İBRAHİM HAKKI PAŞA	DİZANTERİ
91	GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA	BİLİNMIYOR
92	MAHMUT ŞEVKET PAŞA	SUİKAST
93	SAİD HALİM PAŞA	SUİKAST

1718-1917 yılları arasında görev yapmış 93 sadrazamın %66'sı bilinmeyen sebeplerle hayatını kaybederken %9'u suikaste kurban gitmişlerdir. Nedeni bilinen hastalıklardan hayatını kaybedenlerin oranı %17'dir. Bunların 4'ü kalp rahatsızlıklarından, 1'i idrar kesesi iltihabından, 1'i de bağırsak kanserinden vefat etmiştir. %7'si ise padişah emriyle idam edilirken bu yıllar arasında şehit yüzdesi %1'dir. Şehit olan sadrazam ise Topal Osman Paşa'dır.

SONUÇ

Türk tarihinin her döneminde önemli yeri olan vezaret makamı, Osmanlı Devleti'nde de bu durumunu muhafaza etmiş, devletin en güçlü kurumlarından birini teşkil etmiştir. Henüz beylik döneminden itibaren devlet yönetiminde ağırlığı olan ve padişah'tan sonra ikinci adam olup devletin bürokratik yapılanmasında büyük payı olan veziriazamlar, özellikle İstanbul'un fethinden sonra devletin dönüşümüne paralel olarak kurumsallaşan bir kurumun temsilcisi olmuşlardır. Veziriazamlık, imparatorluk tarihi boyunca da belli hadiseler ve yapısal durumlara bağlı olarak dönem dönem kırılmalar da yaşamıştır. Sultan II. Mehmet, "Kanunname" ile ilk kez bu makamın görev tanımını yapmış ve kırmızı çizgilerini belirlemiştir. İlk kez sultanın "mutlak vekili" oldukları ve bürokrasinin başındaki kişi oldukları da yine resmi anlamda teminat altına alınmıştır. Fakat esas kırılma, bu makamda adeta "taht kurmuş" olan Çandarlı Ailesinin gücünün kırılmasıyla başlamış, bu sürecin devamında devşirme kökenli sadrazamların nüfuzu oldukça artmaya başlamıştır. Devletin güçlenip imparatorluğa dönüşümü ile birlikte veziriazamlar da gerek iç politikada gerekse dış politikada etki sahalarını artırmışlar, sorumluluk yükünü de buna paralel olarak yükseltmişlerdir. Bu güç o kadar etkili olmuştur ki devlet politikalarına müdahale edebilme cesaretini kendilerinde bulmuşlardır. Özellikle görevdeki padişahın zayıflıkları veya otorite boşluklarında sadrazamlar padişahın rolünü üstlenmeye bazen mecbur kalmış, bazen de durumu fırsata çevirmişlerdir.

Sadrazamların gücünün kırıldığı dönemler de yaşanmıştır. Bu kırılmalar yeniçeriler ve saray kadınlarının güçlenmesi sonrasında yaşanmıştır. Yani sadrazamlar iç siyasette güçlerini kaybetmeye başlamışlardır. Yeniçerilerin isyan etmesi ya da saray kadınlarının müdahaleleri sonucunda görevden azledilen birçok sadrazam olmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren "Sadrazam" olarak adlandırılan bu devlet adamları, II. Mahmut döneminden itibaren ise "Başvekil" olarak isimlendirilmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra Avrupa'da eğitim görmüş birden fazla özellikle de Fransızca bilen devlet adamları bu makamlarda bulunmuş olup, sadrazamların bu donanımı dış ilişkilerde Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanmıştır. Sadrazamlar Osmanlı Devleti yıkılana kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ise "Başbakanlık" makamı ile form değiştirmek ve güncellenmek suretiyle mevcudiyetini yine sürdürmüştür.

Çalışmanın konusu olan “1718 – 1917 yıllarında görev yapmış 93 sadrazamı” pek çok açıdan incelediğimizde, önümüze ilgi çekici veri ve sonuçlar çıktığını görmekteyiz. II. Murat döneminden sonra devşirme sisteminin aktif hale gelmesi ve Fatih Sultan Mehmet dönemindeki dönüşüm sonrasında, Osmanlı Devleti’nde uzun süre devşirme kökenli sadrazamlar görev yapmıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda Arnavut–Slav kökenliler, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Macar–Hırvat kökenlilerden sonra 17. yüzyılda bu durum kırılmaya başlamış ve Türk kökenli sadrazam oranında kayda değer artış yaşanmıştır. Bu tezin inceleme alanı olan 18. ve 20. yüzyıllar arasında ise istisnalar haricinde Türk kökenliler sadrazamlık makamında bulunmuştur. İkinci sırada Gürcü kökenli sadrazamlar yer almaktadır. Oransal olarak bakıldığında %72 Türk, %11 Gürcü şeklinde bir tablo ile karşılaşmaktayız.

Önceki dönemlere ait kaynaklara ulaşım daha zor olduğu için sadrazamların birçoğunun doğum yeri hakkında bilgilere ulaşmak oldukça zordur. Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda bu konuda verilere erişim nispeten daha kolaydır. Görev yapmış olan 93 sadrazamın %81’inin doğum yeri bilinmektedir. 93 sadrazamın 28’i İstanbul doğumludur. Sadrazamlık yapan devlet adamları bu görevlere gelmeden önce de önemli görevlerde bulunmuşlardır. Bu yükseliş bir anda olmamış, kademeli ve kabul edilebilir bir yükseliş söz konusudur. Sadrazamlığa atanan devlet adamlarının önceki görevlerine baktığımızda ise %32’si nazırlıktan yükselmişlerdir. %28’i valilik, %17’si kethüdalık, %15’i kaymakamlık, %4’ü ise elçilikten yükselmiştir. Alt bürokratik takımın, tepeyi beslediği görülmektedir. Önceki dönemlere baktığımızda bu açıdan çok değişim yaşanmamıştır. Önceki yüzyıllarda da Osmanlı Devleti’nde sadrazamlığa genellikle vezirlikten yükselmişlerdir. Devlet idaresinde en alt kademedен başlayarak tırmanan devlet adamları, kendilerini kanıtlamadan yükselmemekte ve rütbe alamamaktadırlar. Sadrazam olmak için en yüksek derecelere gelmek gerekmektedir.

Göreve atanan sadrazamların bazıları görev süreleri dolmadan azledilmiş olup birçoğu da iki veya daha fazla sayıda bu görevde bulunmuşlardır. Bu oranlara baktığımızda %77’si bir defa göreve atanırken %23’ü birden fazla görevde bulunmuşlardır. Küçük Sait Paşa 9 kez sadarete getirilmesiyle bu alanda ilk sırada yer almıştır. Sadrazamların görev süreleri incelendiğinde %51’i bir yıldan fazla, %49’u ise bir yıldan az sürede bu makamda kalmışlardır. 14 yıl 9 ay ile Mehmet Rauf Paşa en uzun süre makamda kalan sadrazam olurken 24 gün ile en kısa sürede görev alan kişi Ahmet Hamdi Paşa olmuştur. Söz konusu dönemde 13 padişah tahta

oturmuştur. Bu padişahlar arasında 16 sadrazam değişikliği yapan II. Mahmut ilk sıradadır. Sadrazamların %66'sı bilinmeyen sebeplerle hayatını kaybetmiştir. Nedeni bilinen hastalıklardan hayatını kaybedenlerin oranı %17'dir. Bu sadrazamlardan 4'ü kalp hastalıklarından biri idrar kesesi iltihabından bir başkası ise bağırsak kanserinden vefat etmiştir. Sadrazamlardan %9'u ise suikaste uğramıştır. Padişah emriyle idam edilen sadrazam oranı %7'dir. Bu yüzyıllar arasında ise şehit olan tek sadrazam, Topal Osman Paşa'dır. Önceki dönemlere göre şehit oranında ciddi bir düşüş gözlenmiştir. 17. yüzyılda görev yapmış 68 sadrazamın 7'si şehit olurken 18 ve 20. yüzyıllar arasında bu sayı sadece 1'dir. Aynı şekilde idam edilen sadrazam sayısında da düşüş yaşanmıştır. 17. yüzyılda idam edilen sadrazam sayısı 26 iken 18. ve 20. yüzyıllar arasında bu sayı 7'dir. Sadrazamların ölüm nedenlerinden suikaste ciddi bir artış olmuştur. 17. yüzyılda sadece 2 sadrazam suikast sonucu öldürülürken 18. ve 20. Yüzyıllar arasında 8 sadrazam suikaste uğramıştır.

Türk tarihinde her devlette önemli bir yeri olan sadrazamlık kurumunun Osmanlı Devleti'ndeki yeri de oldukça önemlidir. Osmanlı'nın son dönemlerine kadar varlıklarını sürdüren sadrazamlar, Cumhuriyet'in ilanından 2018 yılına kadar da Başbakan adı altında varlığını sürdürmüştür.

KAYNAKLAR

Ana Kaynaklar

Aydın, Erhan. (2012). *Orhon Yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan. Tonyuku., Ongi. Küli Çor.* Kömen Yayınları. Konya.

Danişmend. İsmail Hami. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

Süreyya. Mehmet. (1996). (haz. Nuri Akbayar). *Sicil-i Osmani*. c. 1 Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

Süreyya. Mehmet. (1996). (haz. Nuri Akbayar). *Sicil-i Osmani*. c. 3. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

Süreyya. Mehmet. (1996). (haz. Nuri Akbayar). *Sicil-i Osmani*. c. 4. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

Süreyya. Mehmet. (1996). (haz. Nuri Akbayar). *Sicil-i Osmani*. c. 5. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

Osmanlı Sadrazamları Hadikatü'l-Vüzera ve Zeylleri, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul, 2013.

Tetkik Eserler

Alper. Ömer Mahir (1999). “Abdullah Paşa (Deli, Bostancıbaşı)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Alper. Ömer Mahir. (1999). “Ahmet Paşa (Laz)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Ateş. Abdurrahman; Cebeci. Enver. (2020). *Konyalı Bir Osmanlı Sadrazamı Topal Osman Paşa*. Çizgi Kitabevi. İstanbul.

Aydüz. Salim. (1999). “Ahmed Muhtar Paşa (Gazi)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Bayat. Ali Haydar. (1988). *Hekim- Devlet Adamı Keçecizade Mehmet Fuat Paşa*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul.

Baysun. Cavit. (1940). *Mustafa Reşit Paşa*. Maarif Matbaası. İstanbul.

Beydilli. Kemal. (1999). “İbrahim Hilmi Paşa (Keçiboynuzu, Ağa)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Beydilli. Kemal. (1999). “İsmail Paşa (Hafız, Bostancıbaşı)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Beydilli. Kemal. (1999). “Mustafa Paşa (Alemdar)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Birinci. Ali. (1999). “Halil Rıfat Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

- Boray. Ferit Erden. (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İsyanlar*. Kum Saati Yayınları. İstanbul.
- Buz. Ayhan. (2009). *Sokullu'dan Damat Ferit'e Osmanlı Sadrazamları*. Neden Kitap. İstanbul.
- Çelik. Yüksel. (2009). *Şeyhü'l Vüzera Koca Hüsrev Paşa – II. Mahmud Devri'nin Perde Arkası*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Emecen. Feridun. (1999). “Hasan Paşa (Kethüda, Cenaze)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Gazioğlu. Salih D. (2017). *Osmanlı'nın Kırk Sadrazamı – Nevşehirli Damat İbrahim Paşa*. 40'lar Kulübü. c. 1.
- Göktürk. Hakkı; Özkam. Salih, (1961). *Mithat Paşa*. Teknisyenlerin Sesi Dergisi Yayınları. Ayyıldız Matbaası. Ankara.
- İbnülemin. Mahmut Kemal. İnal. (1982). *Son Sadrazamlar*. c. 3. Dergah Yayınları. İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim. 1997. *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Yayınları. İstanbul.
- Kara. İsmail. (1999). “Said Halim Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Kavas. Ahmet. (1999). “Hasan Paşa (Cezayirli, Gazi). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Kavas. Ahmet. (1999). “Mehmed Paşa (Melek, Damat). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Kavas. Ahmet. (1999). “Mehmet Sadık Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Kaynar. Reşat (1954). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Koç. Havva (1999). “Mehmet Paşa (Derviş)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Küçük. Cevdet. (1999). “Hurşid Ahmed Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Küçük. Cevdet. (1999). “İzzet Mehmet Paşa (Darendeli, Topal)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Özcan. Abdülkadir. (1999). “Ahmed Cevad Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c.1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Özcan. Abdülkadir. (2017). *Fatih Sultan Mehmed Kâunnâme-i Âl-i Osman*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Özcan. Abdülkadir. (1999). “İzzet Mehmed Paşa (Safranbolulu). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Özcan. Tahsin. (1999). “Midhat Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

- Öztuna. Yılmaz. (1988). *Keçecizade Fuat Paşa*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. İstanbul.
- Öztuna. Yılmaz. (2006). *Tanzimat Paşaları Ali ve Fuat Paşalar*. Ötüken Yayınları. İstanbul.
- Pakalın. Mehmet Zeki. (1940). *Mahmud Nedim Paşa*. Ahmet Sait Matbaası. İstanbul.
- Poroy. A. Akif. (2016). *Sadrazam Topal Osman Paşa 1663-1733*. Kastaş Yayınevi. İstanbul.
- Sakaoğlu. Necdet. (2015). *Bu Mülkün Sultanları*. Alfa Yayınları. İstanbul.
- Sinanoğlu. Mustafa. (1999). “Ali Paşa (Benderli)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Şakir. Ziya. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Makt l Vezirler*. Akıl Fikir Yayınları. İstanbul.
- Şentürk. Nazır. (2008). *Babıali ve Sadrazamları*. Doğan Kitap. bs. 4. İstanbul.
- Tektaş. Nazım. (2009). *Osmanlı’da İkinci Adam Saltanatı*.  atı Kitapları.
- Tokmakçıoğlu. Erdoğan (2011). *İdam Edilen 44 Sadrazam*. İsim Yayınları. Ankara.
- Toksoy. Cemal. (2008). “Ali Paşa (Moldovancı), Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Toksoy. Cemal. (1999). “Memiş Paşa (Arnavut)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Toksoy. Cemal. (1999). “Mustafa Paşa (Çelebi)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Toksoy. Cemal. (2019). “Yusuf Ziyaeddin Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Topaloğlu. Aydın. (1999). “Ali Paşa (Silahdar)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Uçman. Abdullah. (1999). “Ahmed Vefik Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Uluçam. Müjdat. (2008). “Abdullah Paşa (Boynueğri, Seyyid), Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Uluçam. Müjdat. (1999). “Salih Paşa (Hacı, İzmirli). Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Uzunçarşılı. İsmail Hakkı. (1934). *Çandarlı Vezir Ailesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Uzunçarşılı. İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. bs.4. Ankara.
- Uzunçarşılı. İsmail Hakkı. (1975). *Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa*. (Belleten c. 39, sy. 154, Nisan 1975’ten ayrı basım). Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
-  lker. Mustafa Birol. (1999). “Ali Paşa (Seyyit)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yalçınkaya. M. Alaaddin. (1999). “Mehmet Sait Galip Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yayın Komisyonu. (1999). “Fuat Paşa (Keçecizade)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yayın Komisyonu. (2008). “Hamza Hamid Paşa (Tevkii)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yayın Komisyonu. (1999). “Hüseyin Hilmi Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yayın Komisyonu. (1999). “Hüsrev Mehmet Paşa (Koca)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yayın Komisyonu. (1999). “İbrahim Hakkı Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yayın Komisyonu. (1999). “Mahmud Şevket Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yayın Komisyonu. (1999). “Mehmed Emin Paşa (Kıbrıslı)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yayın Komisyonu. (1999). “Mehmet Selim Sırrı Paşa (Benderli)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yılmaz. Mehmet. (2008). “Ali Paşa (Bıyıklı)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 1. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yılmaz. Mehmet. (1999). “Reşit Mehmet Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yılmaz. Muammer. (2019). *Maktül Osmanlı Sadrazamları*, Akçağ Yayınları. bs. 2. Ankara.

Yılmaz. Recep. (1999). “Mahmud Nedim Paşa”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c.2. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Yılmaz. Recep. (1999). “Mustafa Reşit Paşa (Büyük)”. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Lisansüstü Tezler

Abanoz. Fatih. (2013). Gülşehir’in Bir Değeri Silahdar (Karavezir) Seyyid Mehmet Paşa – Hayatı ve Eserleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Nevşehir.

Arkan. İlyas. (2013). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın Hayatı ve Devlet Adamlığı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Dan. Osman Aydın, İstanbul.

Aşgın. Sait. (1992). Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Ankara.

Çiğdem. Salih. (2019). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesinin Sosyal ve Kültürel Hayata Katkısı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Beştaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı. Dan. Hasan Yavuzer. Nevşehir.

Doğan. Mehmet. (2019). Mehmet Emin Rauf Paşa (1780 – 1860). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.

Erkan. Tuğba. (2019). Keçecizade Fuat Paşa'nın ve Mehmet Emin Ali Paşa'nın Siyasi Vasiyetnamelerinin Tanzimat Dönemi Mali Politikaları Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı. İstanbul.

Ersöz. Enes. (2019). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri Işığında Sadrazamlığın Başbakanlığa Evrilmesi, Değişimi ve Kaldırılması. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı.

Gençoğlu. Mustafa. (2008). Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908), Bir Grup Biyografisi Araştırması. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Hançabay. Halil İbrahim. (2016). Abbasiler Döneminde Vezirlik – (295/530 – 908/1136). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı. Dan. Prof. Dr. Adem Apak. Bursa.

Karaoğlu. Mehmet Cevat. (2011). Büyük Selçuklu Devleti Vezirleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı. Van.

Mertel. Hamdi. (1965). Yeğen Mehmed Paşa, Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi. İstanbul.

Selçuk. Hüseyin. (2019). Benderli Mehmet Selim (Sırrı) Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1771 – 1831). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Dn. Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalıoğlu. İstanbul.

Sunay. Serap. (2015). Damat Mehmet Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813 – 1868). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Afyonkarahisar.,

Uyar. Beyhan. (2019). Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Hayatı ve Vakıfları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Uygun. Süleyman. (2009). Hurşit Ahmet Paşa'nın Devlet Hayatı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü.

Yağlı, Ali Rıza. (2014). Timurlu Devleti'nde Vezirler ve Vezirlik Kurumu. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Anabilim Dalı. Ankara.

Makaleler

Abdulkadiroğlu. Abdülkerim. (2002). “Abdurrahman Nureddin Paşa”. *İlmi Araştırmalar Dergisi*. say. 13. İstanbul.

Acar. Hasan. (2020). Tanzimat Dönemi Siyasi Liderlerinden Biri Olarak Keçecizade Mehmet Fuat Paşa”. *Analytical Politics Dergisi*. c.1. say.1.

Aktepe. M. Münir. (1981 – 1982). “Moldovancı Ali Paşa ve Mezar Kitabesi”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. S. 12 (Prof. Tayyip Gökbilgin Hatıra Sayısı). İstanbul.

Alican. Mustafa. (2014). “Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, say. 16.

Armağan. Abdülatif. (2011). “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”. *Akademik Bakış*. vol. 5. say. 9.

Ata. Ramazan. (2014). “Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat”. *Mütefekkir- Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. say. 1.

Bardakçı. Veli Vehbi. (2018). “Osmanlı Devleti Öncesi Vezirlik”. *İSTEM Dergisi*, say. 32. 2018.,

Beşer. Ali Haydar. (2013). “Said Halim Paşa’nın Düşünce Dünyası ve İktisadi Meselelere Bakışı”. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. c. 2. say. 1.

Birbudak. Togay Seçkin. (2013). “Osmanlı Basınında Mahmut Şevket Paşa Suikastı”. *Bilig Dergisi*. say. 65.

Bostan. M. Hanefi. (2011). “Sadrazam Said Halim Paşa”. *TYB Akademi – Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*. say. 3.

Çelik. Hatice. (2018). “Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa – (1845-1936). *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. c. 5. say.14.

Dördüncü. Muharrem. (2015). “Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa’nın Hayatı ve Avrupa Seyahati”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. c. 17, say. 1.

Göl. Hacer. (2021). “Belgelerle Mahmut Şevket Paşa Suikastı”. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. c. 7. say. 1.

Gül. Mustafa Fırat. (2013). “Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın İskan Faaliyetleri: Lale Devri’nin Şanslı Şehri Nevşehir”. *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, say. 10.

Kaşıkçı. Osman. (2015). “Osmanlı Devleti’nde Vezir-i Azam (Sadrazam)”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. c. 21, say. 2.

Satış. İhsan. (2011). “Sadarettin Başvekilliğe Sadrazamlık”, *Turkish Studies*, say. 6/3.

Öztürk. Menşure. (2015). “Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa ve Mallarının Müsadere Sürecine Kısa Bir Bakış”. *Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. say. 7.

Sözlü. Halil; Allak. Fırat. (2019). “Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın Baniliğindeki Ürgüp Çeşmeleri”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, say. 9.

Kaçar. Turhan. (Ekim 2017). “Priscus’u Nasıl Okumalıyız?”. *Toplumsal Tarih Dergisi*.

Kıvrak. Ensar. (2019). “Tunuslu Hayreddin Paşa’nın Osmanlı Devleti’nde Reform Önerileri: Hukuk Devleti Bağlamında Bir İnceleme”. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*. c. 5. say. 3.

Köprülü. Mehmet Fuad. (1927). “Nevşehirli İbrahim Paşa’ya Dair Yeni Vesikalar”. *Hayat Mecmuası*. c. 1. say. 9.

Taneri. Aydın. (1967). “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 5. S. 8.

Taneri. Aydın. (1977). “Selçuklu – Osmanlı Çizgisinde Harzemşahlar Vezareti”. *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi*. S. 7-8. İstanbul.

Taşkın. Osman. (2019). “Sultan I. Abdülhamid’in Adamı Karavezir Seyyid Mehmed Paşa’nın Hayatı ve Muhallefatı”. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. say. 3.

Ulusoy. Mustafa Furkan. (2020). “Bir Biyografi Denemesi: İbrahim Edhem Paşa (1818-1893)”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. say. 4.

Uzunçarşılı. İsmail Hakkı. (1942). “Cezayirli Gazi Hasan Paşa’ya Dair”. *Türkiyat Mecmuası*. c. 7.

Uzunçarşılı. İsmail Hakkı. (1936). *Sadrızam Halil Hamit Paşa*. Devlet Basımevi. Türkiye Mecmuası. İstanbul.

Ünal. Fatih. (2008). “Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk’un Günlüğünden 1808 Yeniçeri Ayaklanması ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. say. 1/ 4.

Yılmazçelik. İbrahim. (2000). “Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516 – 1838). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. c. 10. say. 1. Elazığ.

Online Kaynaklar

Afyoncu. Erhan (2009). “Sokullu Mehmet Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sokullu-mehmed-pasa> [Erişim Tarihi: 17.06.(2021)]. İstanbul.

- Afyoncu. Erhan. (2003). “Mehmed Said Paşa, Yirmisekizcelebizade”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-said-pasa-yirmisekizcelebizade>. [Erişim Tarihi: 22.06.(2001)]. Ankara.
- Aktepe. M. Münir. (1993). “Damat İbrahim Paşa, Nevşehirli”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. *TDV İslam Araştırmaları Merkezi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/damad-ibrahim-pasa-nevsehirli>. [Erişim Tarihi: 18.06.(2021)]. İstanbul.
- Aktepe. M. Münir. (1998). “Hekimoğlu Ali Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. *TDV İslam Araştırmaları Merkezi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hekimoglu-ali-pasa>. [Erişim Tarihi: 19.06.(2021)]. İstanbul.
- Akün. Ömer Faruk. (1989). “Ahmed Vefik Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-vefik-pasa>. [Erişim Tarihi: 18.06.(2021)]. İstanbul.
- Akyıldız. Ali. (2003). “Mahmud Nedim Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahmud-nedim-pasa>. [Erişim Tarihi: 05.08.(2021)]. Ankara.
- Ayaz, Fatih Yahya. (2013). “Vezir”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vezir#1>. [Erişim Tarihi: 16.06.(2021)]. İstanbul.
- Aydın. Mahir. (1993). “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezayirli-gazi-hasan-pasa>. [Erişim Tarihi: 04.07.(2021)]. İstanbul.
- Aydın. Mahir. (1994). “Edhem Paşa, İbrahim”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/edhem-pasa-ibrahim>. [Erişim Tarihi: 18.06.(2021)]. İstanbul.
- Aydın. Mahir. (1998). “Hüseyin Hilmi Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-hilmi-pasa>. [Erişim Tarihi: 15.09.(2021)]. İstanbul.
- Beydilli. Kemal. (1989). “Ahmed Tevfik Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-tevfik-pasa>. [Erişim Tarihi: 25.09.(2021)]. İstanbul.
- Beydilli. Kemal (1989). “Alemdar Mustafa Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/alemdar-mustafa-pasa>. [Erişim Tarihi: 10.07.(2021)]. İstanbul.

Beydilli. Kemal. (1989). “Ali Paşa, Mehmet Emin” *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-pasa-mehmed-emin>. [Erişim Tarihi: 22.06.(2021)]. İstanbul.

Beydilli. Kemal. (1997). “Halil Hamid Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halil-hamid-pasa>. [Erişim Tarihi: 01.07.(2021)]. İstanbul.

Beydilli. Kemal. (2000). “İbrahim Hilmi Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-hilmi-pasa>. [Erişim Tarihi: 08.07.(2021)]. İstanbul.

Beydilli. Kemal. (2003). “Mehmed Emin Paşa, Yağlıkcızade”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-emin-pasa-yaglikcizade>. [Erişim Tarihi: 23.06.(2021)]. Ankara.

Beydilli. Kemal. (2003). “Mehmet Emin Rauf Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-emin-rauf-pasa>. [Erişim Tarihi: 15.07.(2021)]. Ankara.

Tarihi:18.07.(2021)]. İstanbul.

Beydilli. Kemal. (2006). “Mustafa Reşit Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-resid-pasa>. [Erişim Tarihi: 21.06.(2021)]. İstanbul.

Beydilli. Kemal. (2008). “Sadık Mehmed Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadik-mehmed-pasa>. [Erişim Tarihi: 19.08.(2021)]. İstanbul.

Beydilli. Kemal. (2019). “Salih Paşa, Hacı”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi . <https://islamansiklopedisi.org.tr/salih-pasa-haci>. [Erişim Tarihi: [15.06.(2021)]. Ankara.

Beydilli. Kemal. (2013). “Yusuf Paşa, Koca”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yusuf-pasa-koca>. [Erişim Tarihi: 02.07.(2021)]. İstanbul.

Beydilli. Kemal. (2013). “Yusuf Ziya Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yusuf-ziya-pasa>. [Erişim Tarihi: 07.07.(2021)]. İstanbul.

- Beydilli. Kemal. (2008). “Reşit Mehmet Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/resid-mehmed-pasa>. [Erişim Tarihi: 16.08.(2021)]. İstanbul.
- Beyhan. Mehmet Ali. (2010). “Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sirvanizade-mehmed-rusdu-pasa>. [Erişim Tarihi: 16.08.(2021)]. İstanbul.
- Beyoğlu. Süleyman (2001). “Kamil Paşa, Yusuf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kamil-pasa-yusuf>. [Erişim Tarihi: 03.08.(2021)]. İstanbul.
- Çiçek. Kemal. (2003). “Mehmed Emin Paşa, Kıbrıslı”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-emmin-pasa-kibrisli>. [Erişim Tarihi: 25.06.(2021)]. Ankara.
- Çetin. Atilla. (1997). “Halil Rifat Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halil-rifat-pasa>. [Erişim Tarihi: 11.09.(2021)]. İstanbul.
- Çetin. Atilla. (1998). “Hayreddin Paşa, Tunuslu”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayreddin-pasa-tunuslu>. [Erişim Tarihi: 21.08.(2021)]. İstanbul.
- Çetin. Atilla. (2002). “Kıbrıslı Kamil Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibrisli-kamil-pasa>. [Erişim Tarihi: 05.09.(2021)]. Ankara.
- Çetinsaya. Gökhan; Buzpınar. Ş. Tufan. (2005). “Midhat Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/midhat-pasa>. [Erişim Tarihi: 10.08.(2021)]. İstanbul.
- Çobanoğlu. Ahmet Vefa. (1998). “Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hekimoglu-ali-pasa-kulliyesi>. [Erişim Tarihi: 19.06.(2021)]. İstanbul.
- Derman. M. Uğur. (1994). “Divit”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/divit>. [Erişim Tarihi: 17.06.(2021)]. İstanbul.
- Emecen. Feridun. (2016). “Abdullah Paşa, MUHSİNZADE”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-pasa-muhsinzade>. [Erişim Tarihi: 20.06(2021)]. İstanbul.

Emecen. Feridun. (1992). “Başbaki Kulluğu”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/basbaki-kulu>. [Erişim Tarihi: 26.06.(2023)]. İstanbul, 1992.

Emecen. Feridun. (1997). “Hasan Paşa, Kethüda”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-pasa-kethuda>. [Erişim Tarihi: 04.07.(2021)]. İstanbul.

Gencer. Ali İhsan. (1989). “Ahmed Esad Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-esad-pasa>. [Erişim Tarihi: 15.08.(2021)]. İstanbul.

Gencer. Ali İhsan. (1998). “Hüseyin Avni Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-avni-pasa>. [Erişim Tarihi: 18.08.(2021)]. İstanbul.

Hut. Davut. (2019). “Mustafa Naili Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-naili-pasa>. [Erişim Tarihi: 25.06.(2021)]. Ankara.

İlgürel. Mücteba. (1997). “Hamza Hamid Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamza-hamid-pasa>. [Erişim Tarihi: 22.06.(2021)]. İstanbul.

İlgürel. Mücteba. (1997). “Hamza Paşa, Silahdar”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamza-pasa-silahdar>. [Erişim Tarihi: 23.06.(2021)]. İstanbul.

İlgürel. Mücteba. (2006). “Mustafa Paşa, Köse”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-pasa-kose>. [Erişim Tarihi: 20.06.(2021)]. İstanbul.

İnalcık. Halil. “Hüsrev Paşa, Koca”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/husrev-pasa-koca>. [Erişim Tarihi: 19.07.(2021)]. İstanbul, 1999.

İnalcık. Halil. (2013). “Vezir”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vezir#5-osmanlilar>. [Erişim Tarihi: 17.06.(2021)]. İstanbul.

İpşirli. Mehmet. (1988). “Abdullah Naili Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-naili-pasa>. [Erişim Tarihi: 21.06(2021)]. İstanbul.

Köprülü. Orhan F.. (1996). “Fuat Paşa, Keçecizade”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fuad-pasa-kececizade>. [Erişim Tarihi: 01.08.(2021)]. İstanbul.

Köprülü. Orhan F.. (1996). “Galip Paşa, Mehmet Said”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/galib-pasa-mehmed-said>. [Erişim Tarihi: 16.06.(2021)]. İstanbul.

Kurşun. Zekeriya. (2000). “İbrahim Hakkı Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-hakki-pasa>. [Erişim Tarihi: 21.09.(2021)]. İstanbul.

Kurşun. Zekeriya. (2008). “Said Paşa, Küçük”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/said-pasa-kucuk>. [Erişim Tarihi: 01.09.(2021)]. İstanbul.

Küçük. Cevdet. (1991). “Arifi Ahmed Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/arifi-ahmed-pasa>. [Erişim Tarihi: 01.09.(2021)]. İstanbul.

Küçük.Cevdet. (1998). “Hurşid Ahmed Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hursid-ahmed-pasa>. [Erişim Tarihi: 10.06(2021)]. İstanbul.

Küçük. Cevdet. (2001). “İzzet Mehmet Paşa, Darendeli”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/izzet-mehmed-pasa-darendeli>. [Erişim Tarihi: 17.06.(2021)]. İstanbul.

Nagata. Yuzo. “Muhsinzade Mehmed Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhsinzade-mehmed-pasa>. [Erişim Tarihi: 23.06.(2021)]. İstanbul.

Ortaylı. İlber. (19 Eylül 2019). “Muhteşem Sokullu”. *Hürriyet Gazetesi*. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/muhtesem-sokullu-41339931>.

Özaydın. Abdülkerim. (2013). “Müslüman Türk Devletlerinden Vezirlik”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vezir#2-musulman-turk-devletlerinde-vezirlik>. [Erişim Tarihi: 17.06.(2021)]. İstanbul.

Özcan. Abdülkadir. (2016). “Abdullah Paşa, Seyyid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-pasa-seyyid>. [Erişim Tarihi: 20.06.(2021)]. İstanbul.

Özcan. Abdülkadir. (1993). “Cevad Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevad-pasa>. [Erişim Tarihi: 10.09.(2021)]. İstanbul.

Özcan. Abdülkadir. (2000). “İbrahim Paşa, Kabakulak”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-pasa-kabakulak>. [Erişim Tarihi: 19.06. (2021)]. İstanbul.

Özcan. Abdülkadir. (2001). “İzzet Mehmed Paşa, Safranbolulu”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/izzet-mehmed-pasa-safranbolulu>. [Erişim Tarihi: 04.07(2021)]. İstanbul.

Özcan. Abdülkadir. (2019). “Mehmet Emin Paşa, Devatdar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-emin-pasa-devatdar>. [Erişim Tarihi: 20.06.(2021)]. Ankara.

Özcan. Abdülkadir. (2019). “Mehmed Paşa, Yeğen”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-pasa-yegen>. [Erişim Tarihi: 20.06.(2021)]. Ankara.

Özcan. Abdülkadir. (2012). “Topal Osman Paşa” *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/topal-osman-pasa--sadrizam>. [Erişim Tarihi: 19.06.(2021)]. İstanbul.

Özcan. Azmi. (2008). “Saffet Mehmed Esad Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/saffet-mehmed-esad-pasa>. [Erişim Tarihi: 20.08.(2021)]. İstanbul.

Sarıcaoğlu. Fikret. (1996). “Hacı İvaz Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-ivaz-pasa--sadrizam>. [Erişim Tarihi: 20.06.(2021)]. İstanbul.

Sarıcaoğlu. Fikret Sarıcaoğlu. (1997). “Hasan Paşa, Seyyid”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-pasa-seyyid>. [Erişim Tarihi: 20.06.(2021)]. İstanbul.

Sarıcaoğlu. Fikret. (2003). “Mehmed Paşa, Darendeli”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/izzet-mehmed-pasa-darendeli>. [Erişim Tarihi: 27.06(2021)]. Ankara.

Sarıcaoğlu. Fikret. (2001). “İvazzade Halil Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ivazzade-halil-pasa>. [Erişim Tarihi: 27.06.(2021)]. İstanbul, 2001.

Sarıcaoğlu. Fikret. (2001). “Kalafat Mehmed Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalafat-mehmed-pasa>. [Erişim Tarihi: 27.06.(2021)]. İstanbul.

Sarıcaoğlu. Fikret. (2001). “Karavezir Mehmed Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karavezir-mehmed-pasa>. [Erişim Tarihi: 01.07.(2021)]. İstanbul.

Sarıcaoğlu. Fikret. (1997). “Hasan Paşa, Şerif” *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-pasa-serif>. [Erişim Tarihi: 04.07(2021)]. İstanbul.

Saydam. Abdullah. (2006). “Mütercim Rüşdü Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutercim-rusdu-pasa>. [Erişim Tarihi: 25.07.(2021)]. İstanbul.

Sunay. Serap. (2019). “Mehmet Ali Paşa, Damat”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-ali-pasa-damad>. [Erişim Tarihi: 24.07.(2021)]. Ankara, 2019.

Türkmen. Zekeriya. (2003). “Mahmud Şevket Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahmud-sevket-pasa>. [Erişim Tarihi: 29.09.(2021)]. Ankara.

Uçarol. Rifat. (1996). “Gazi Ahmed Muhtar Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi-ahmed-muhtar-pasa>. [Erişim Tarihi: 25.09.(2021)]. İstanbul.

Yavaş. Begüm.. (2016). “İbrahim Sarım Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-sarim-pasa>. [Erişim Tarihi: 22.06.(2021)]. İstanbul.